

GLASNIK

Slovenskega etnološkega društva
Bulletin of the Slovene Ethnological Society

55 | 3-4 2015

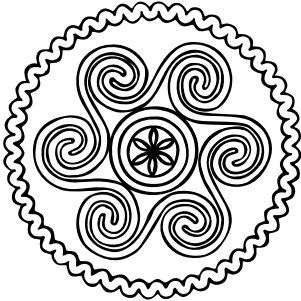

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):
Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva
55 | 2015, št. 3–4

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:
Scientific Journal
55 | 2015, Issues 3–4

Revija je od leta 1956 izhajala kot **Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje**, od leta 1959 (15 letnikov) kot **Glasnik Slovenskega etnografskega društva**, po letu 1976 pa izhaja kot **Glasnik Slovenskega etnološkega društva**. | The Bulletin had been published under the name **Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje** (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as **Glasnik Slovenskega etnografskega društva** (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as **Glasnik Slovenskega etnološkega društva** (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©
Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Anja Serec Hodžar

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address
Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38
Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si
Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Uredniški odbor | Editorial Board
Dr. Miha Kozorog: glavni urednik | Editor-in-Chief
Dr. Rebeka Kunej: odgovorna urednica | Editor-in-Charge
Dr. Mateja Habinc, mag. Martina Piko-Rustia, Anja Serec Hodžar: članice | Members
Alenka Černelič Krošelj, Tita Porenta: gostujoči urednici | Guest Editors

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 3-4, 55|2015 je bila končana 27. 11. 2015. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 27th of November 2015.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor
Dr. Saša Poljak Istenič

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English
Nives Sulič Dular in posamezni avtorji | Nives Sulič Dular and authors

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification
Breda Pajšar

Oblikovanje | Design
Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting
ZMAS Group d. o. o.

Tisk | Printed by
ZMAS Group d. o. o.

Naklada | Circulation
400 izvodov | 400 copies

Obletnice in prelomnice

Letos smo že marsikatero rekli ali zapisali ob 40-letnici Slovenskega etnološkega društva, a ker obletnico praznujemo vse leto, naj tudi zaključno, decembrsko dvojno številko zaznamuje slavje. Povrhu vstopamo v leto, ko bomo od prvega *Glasnika Slovenskega etnografskega društva* prešteli že 60 let! Nekdanji uredniki *Glasnika*, Alenka Černelič Krošelj in Tita Porenta, sta nam ob teh obletnicah pripravili zanimivo branje; povabili sta namreč nekdanje urednice in urednike društvene revije in knjižne zbirke, da z nami delijo spomine na lastno urednikovanje. Ti spomni so poučni, predvsem pa navdihujoči – spodbujajo kakovost in domišljijo.

Vseh urednikov seveda ni več med nami, denimo Zmage Kumer, ki je z uredniškim delom pri *Glasniku* začela pred pol stoletja! Se jih pa s hvaležnostjo spominjamo, saj niso bili le znanstveniki in strokovnjaki, ampak so bodisi kot uredniki bodisi drugače delovali tudi v javnosti. Ena od vidnejših javnih etnologinj je bila Pavla Štrukelj, od katere se na naslednjih straneh žal poslavljamo. A njen zgled sodelovanja, v njenem primeru s posamičnimi romskimi skupnostmi in aktivisti, ostaja pomemben za javno angažiranje vseh, ki delujemo v etnologiji in antropologiji.

In to še toliko bolj v časih, ki jih mnogi opisujejo kot prelomne. Govorim seveda o beguncih in migrantih, o katerih se je pri marsikom izoblikovala predstava o množicah *ante portas* Slovenije in Evrope, vse bolj pa v zadnjih dneh prevladuje tudi predstava o nevarnih mladih ljudeh iz arabskega sveta, ki niso begunci, temveč teroristi. Resnično se dogaja nekaj prelomnega, in sicer se je začel v ljudeh prebujati strah. Tega pa močno pogojuje neznanje. Da bi odpravili nerazumevanje sodobnega bližnjega in bolj oddaljenega sveta, »nas« in »drugih«, pa moramo znanja iz naše vede najprej pripeljati v osnovne in srednje šole. Zato naj bralko in bralca nemudoma napotim k prispevku Matevža Remškarja, ki naj osveži spomin na pretekla prizadevanja za uvajanje etnologije v izobraževanje, predvsem pa naj bo spodbuda za razmislek o argumentih, zakaj je učenje etnologije in antropologije v osnovnem šolanju danes pravzaprav nujno. Rajko Muršič, ki je k učenju najmlajših o tukajšnjih in bolj oddaljenih kulturnih tradicijah pozival že na posvetih o etnologiji v osnovnih šolah pred več kot dvajsetimi leti, je na to znova spomnil prav na praznovanju 40-letnice društva 21. oktobra letos v Slovenskem etnografskem muzeju. Pozval nas je, naj bo to skupni projekt vseh etnoloških in antropoloških društev pri nas. Prelomnega časa naj torej ne zaznamujejo migranti, ampak prelom raje ustvarimo s spodbujanjem etnoloških in antropoloških znanj za razvoj neksefobične družbe.

Razglabljanja pričujočega *Glasnika* začenjamo z rekreacijo, saj je bila prvotna zamisel urednikov, da se etnologiji športa in rekreacije posveti cel sklop prispevkov. A račun se ni izšel, zato pa je bera tematsko in tudi geografsko toliko bolj raznolika. Poleg nekaterih stalnih tem, kot sta etimologija krajevnih imen in vprašanja etničnosti, razglabljanja prinašajo za domačo etnologijo in antropologijo relativno sveža spoznanja o učinkih kolesarjenja v mestih, o tveganjih na družinskih kmetijah, o kontrastnih migracijskih politikah na Kitajskem, o antropologiji v poslovnem svetu itd. Ne pozabljamo niti, da je *Glasnik* med drugim tudi muzeološko glasilo. V skladu z napovedmi iz prejšnjega uvodnika o odpiranju prostora novim teorijam pa želim posebej opozoriti na članka, katerih teoretsko ogrodje je (posebej pri nas, pa tudi sicer) dokaj edinstveno: govorim o lakanovski etnografiji Blaža Bajiča in sploh prvi predstavitvi paradigem perspektivizma, prenovljenega strukturalizma in ontološke antropologije v slovenskem jeziku avtorja Boruta Telbana. *Glasnik* pa kot vedno prinaša še marsikaj zanimivega.

Miha Kozorog,
glavni urednik

		40 let Slovenskega etnološkega društva	40 years of the Slovene Ethnological Society
5	Alenka Černelič Krošelj	<i>Glasnik SED</i> in Knjižnica Glasnika SED v sestavkih urednic in urednikov ob štirih desetletjih SED <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society</i> and the <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society Book Series</i> : Reflections of editors on the occasion of the 40th anniversary of the Slovene Ethnological Society	
6	Janez Bogataj	»... Glasnik redno izdajamo, v čedni obliki in z bogato vsebino.« “...The <i>Bulletin</i> is published regularly, in a neat format and with an abundance of content.”	
7	Marko Terseglav	Moje videnje <i>Glasnika</i> nekoč My perception of the <i>Bulletin</i> once	
8	Naško Križnar	Spomini na analogno dobo tiskarske tehnologije Memories of analogue printing technology	
9	Majda Fister	<i>Glasnik</i> , podprt za novo vsebino in znova v razširjeni obliki The <i>Bulletin</i> , with new content and (once again) in expanded form	
10	Rajko Muršič	Dragocena praksa Valuable practice	
11	Mojca Ramšak	Urejanje <i>Glasnika</i> in Knjižnice Glasnika SED med letoma 1994 in 1998 Editorial work for the <i>Bulletin</i> and the <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society Book Series</i> between 1994 and 1998	
12	Tanja Roženberger	Pomlad v jeseni Spring in the fall	
13	Alenka Černelič Krošelj	Neprecenljivo ... uredniško delo in delo v Slovenskem etnološkem društvu Priceless ... editorial work and the work in the Slovene Ethnological Society	
14	Tita Porenta	<i>Glasnik SED</i> je bil med letoma 2003 in 2007 v znamenju tematskih števil Between 2003 and 2007, the <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society</i> was marked by thematic issues	
15	Irena Destovnik	Posadka 2007–2011 The 2007–2011 crew	
16	Tatjana Vokić Vojković	Kratek pregled urednikovanja <i>Glasnika SED</i> 2011–2015 A brief overview of editorial work for the <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society</i> 2011–2015	
16	Bojan Knific	Hvaležen predhodnikom in glavni urednici I am thankful to my predecessors and the editor-in-chief	
17	Jerneja Ferlež	Maksima: Izraziti avtorji in usklajena podoba Maxim: Articulate authors and a harmonious image	
18	Breda Čebulj Sajko	Knjižnica Glasnika SED povezuje <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society Book Series</i> as a link	
20	Helena Rožman	Srečevanja s Knjižnico Glasnika SED Encounters with the <i>Bulletin of the Slovene Ethnological Society Book Series</i>	
		Nekrolog	Eulogy
21	Boris Kuhar	Dr. Pavla Štrukelj: 28. 6. 1921–20. 9. 2015 Dr. Pavla Štrukelj: June 28, 1921 – September 20, 2015	
		Razglabljanja	Reflections
23	Saša Poljak Istenič	Kolo kot akter ustvarjalne urbane regeneracije Bicycle as an agent of creative urban regeneration	

38	Blaž Bajič	»Hočeš še naprej, hočeš še naprej!«: Interpretacija trenutkov ekstaze v vadbi fitnesa "You want more, you want more!": An interpretation of moments of ecstasy in fitness training
49	Borut Telban	Perspektivizem in novi animizem: Novogvinejske refleksije Perspectivism and new animism: Reflections from New Guinea
61	Duška Knežević Hočevar	»Kdor ne tvega, ni kmet!«: K antropologiji tveganja in negotovosti "The person who does not take a risk is not a farmer!": Towards anthropology of risk and uncertainty
70	Rajka Bračun Sova, Nives Ličen, Urša Kramberger	Izobraževanje prostovoljnih kulturnih mediatorjev v muzeju Training of voluntary cultural mediators in a museum
78	Martina Bofulin	Od domoljubov do izdajalcev: Migracije, razvoj in izgradnja »okrajev izseljencev« v Ljudski republiki Kitajski From patriots to traitors: Migration, development, and construction of "emigrant districts" in People's Republic of China
87	Dejan Valentinčič	Ko vprašanja, aktualna v 19. stoletju, (p)ostanejo ključni problemi skupnosti v 21. stoletju: Primer Rezije When concepts that were important in the 19 th century become key issues in the 21 st century: The case of Resia
93	Alenka Bezjak Mlakar	Antropologija na robu: Utemeljitev poslovne svetovalne antropologije Anthropology on the edge: Establishing business consulting anthropology
100	Matevž Remškar	Etnologija v osnovni šoli Ethnology in primary school
108	Silvo Torkar	Odstiranje slovenskih krajevnih imen: Sneberje in Golavabuka Slovene place names: Sneberje and Golavabuka
		Knjižne ocene in poročila Book reviews
111	Alenka Janko Spreizer	Alenka Bartulović: »Nismo vaši!«: Antinacionalizem v povojnem Sarajevu Alenka Bartulović: "We're not one of you!": Antinationalism in post-war Sarajevo
114	Mojca Kovačič	Ana Hofman: Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji Ana Hofman: Music, politics, affect: New life of Partisan songs in Slovenia
116	Barbara Ivančič Kutin	Saša Babič: Beseda ni konj: Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev Saša Babič: No harm in asking: Aesthetic structure of Slovene folk forms
117	Bojan Knific	Tatjana Dolžan Eržen (ur.): Obleka, ki je naredila človeka. Katalog sto in več let starih oblačil iz etnološke zbirke gorenjskega muzeja Tatjana Dolžan Eržen (ed.): Clothes that made the man: A catalogue of over one-hundred-year-old garments from the ethnological collections of the Museum of Gorenjska
119	Anka Novak	Marija Cvetek (ur.): Hude so res vojské: Bohinjske pripovedi o 1. svetovni vojni Marija Cvetek (ed.): Wars are truly horrible: Bohinj tales of the First World War
120	Lidija Golc	Maria Bartoloth: Zilščə pušəłč. Pesmi spodnje Zilje Maria Bartoloth: Zilščə pušəłč: Songs of Lower Gailtal
121	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on new publications
		Muzeološke strani Museology pages
123	Adela Pukl	Razstava <i>Amerikanec na obisku v stari domovini</i> <i>The American goes back home</i> (Exhibit)

		Etnografski film	Ethnographic film
124	Elizabeta Koneska	Kratovo 2015: Mednarodni festival etnološkega filma, 2.–4. oktober 2015 Kratovo 2015: International festival of ethnological film, October 2–4, 2015	
		Slovinci zunaj meja Republike Slovenije Slovenes living beyond the borders of the Republic of Slovenia	
126	Martina Piko-Rustia	Etnološki čezmejni projekti med Slovenijo in zamejskim prostorom: SI-AT / SI-IT / SI-HU / SI-HR – OP 2007–2013 Ethnological cross-border projects between Slovenia and the neighbouring countries: SI-AT / SI-IT / SI-HU / SI-HR – OP 2007–2013	
		Poročila	Reports
137	Anja Jerin	Poročilo s 4. konference Sharing Cultures 2015: 21.–23. september 2015, Lagos, Algarve, Portugalska Sharing Cultures 2015: Report from the 4 th conference: September 21–23, 2015, Lagos, Algarve, Portugal	
		Društvene strani	Society pages
139	Anja Serec Hodžar	Poročilo o delu Slovenskega etnološkega društva: Od decembra 2014 do novembra 2015 Slovene Ethnological Society work report: December 2014 – November 2015	
140	Marko Smole	Delavnica Stavbna dediščina Kočevskih Poljan: Naša stavbna dediščina – jo poznamo in razumemo njene zgodbe? Architectural heritage of Kočevske Poljane (workshop): Our architectural heritage – do we know it, and do we understand its stories?	
142	Marko Smole	Mednarodna poletna delavnica Slovenskega etnološkega društva in etnološke zbirke Palčava šiša, Plešče: Stavbna dediščina ter evidentiranje in urejanje fotografske zbirke v Gašparcih International summer workshop of the Slovene Ethnological Society and the Palčava šiša ethnological collection: Architectural heritage, registration, and classification of the photographic collection in Gašparci	
144	Tina Palaić	Etnološka etika: Okrogla miza SED, Ljubljana, 17. september 2015 Ethnological ethics: Roundtable of the Slovene Ethnological Society, Ljubljana, September 17, 2015	
146	Marija Stanonik	Slavnostni nagovor ob 40-letnici Slovenskega etnološkega društva 21. oktobra 2015 Keynote speech at the 40 th anniversary of the Slovene Ethnological Society, October 21, 2015	
148	Ivanka Počkar	Slavnostni govor ob podelitvi Murkovih odličij: Posavski muzej Brežice, 11. november 2015 Keynote speech at the Murko Awards ceremony: Posavje Museum Brežice, November 11, 2015	
150	Milan Vogel	S Štajerske na Kranjsko From Štajersko to Kranjsko	
151	Marko Terseglav	29. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkovih listin: Posavski muzej Brežice, 11. november 2015 29 th Presentation of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements: Posavje Museum Brežice, November 11, 2015	
		Etnologija je povsod	Ethnology is everywhere
4	153	Barbara Ivančič Kutin, Suzana Marjanić	»Poslušajte, dragi ljudje, najboljša <i>fabrika</i> je turizem!«: Portret in zgodbe Jožeta Brileja iz Podčetrka “Hear me out, dear people, the best factory is tourism!”: A portrait and stories of Jože Brilej from Podčetrtek
	156	Drago Šabec	Vaško ribanje repe Turnip grating in the village
		Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, invitations, notices
	158		Navodila za avtorje Instructions for authors

GLASNIK SED IN KNJIŽNICA GLASNIKA SED V SESTAVKIH UREDNIC IN UREDNIKOV OB ŠTIRIH DESETLETJIH SED

Brez velikih teoretskih podtati, ki obstajajo in se večkrat opredeljujejo, je mogoče trditi, da so obletnice, predvsem dopolnjena desetletja, vzgib za razmišljanja o dosežkih, ki so jih zaznamovala, in vzgib, da se ob tem zgodi tudi nekaj »posebnega«. Tako je tudi ob 40-letnici Slovenskega etnološkega društva (SED), ki jo praznujemo na različne načine. Ker smo trideSED (tako je bila v enotno poimenovanje zapisana obeležitev 30. obletnice SED leta 2005) praznovali tudi z objavami pogovorov »Iz oči v oči« večine dotodanjih predsednikov, je bilo deset let pozneje treba narediti nekaj novega in drugačnega. Čeprav bi bili tudi pogovori s predsedniki SED deset let pozneje zagotovo zanimivi, k njim pa bi dodali še tri nova imena (Helena Rožman, Tita Porenta in Anja Serec Hodžar), so tokrat besedo dobili uredniki publikacij, ki so pomemben del društvene istovetnosti ter naših znanstvenih, strokovnih in ljubiteljskih prizadevanj. Publicistična dejavnost in delavnost SED nista samo pomemben del društvenega dogajanja, ampak imata velik vpliv tudi na etnologijo in kulturno antropologijo ter njun razvoj. Tako sva s sourednico tega dela *Glasnika SED* Tito Porenta v sodelovanju s sedanjim glavnim urednikom Mihom Kozorogom konec avgusta vsem urednicam in urednikom poslali dokument z naslovom Poziv k sooblikovanju *Glasnika SED* ob 40-letnici let SED. K pisanju spominov smo pozvali vse nekdanje in sedanje urednike, ki so pomemben del svojega strokovnega in znanstvenega življenja in rasti posvetili tudi temu zahtevnemu delu. Tako kot je v takih »akcijah« v navadi, je bilo tudi tokrat. Nekateri so veseli pobude in so »takoj za«, drugi so na ta čas že skoraj pozabili, a so kmalu ugotovili, da je bilo obdobje prav zanimivo in da je mogoče tudi nekaj napisati, nekateri se za sodelovanje niso odločili. Prosili smo za kratke sestavke, za katere nismo dali vsebinskih navodil ali »preferenc«. Bera ob zaključku pa je odlična, saj smo »privabili« večino urednic in urednikov *Glasnika SED*, medtem ko so se uredniki Knjižnice Glasnika SED odzvali v manjšem številu, saj so se hitreje menjali, nekateri pa uredili samo eno številko oziroma bili za to delo izbrani zaradi vsebine, zato so bili tudi manj dejavno vključeni v nastajanje zbirke.

Starejši del društvenih publikacij predstavlja *Glasnik SED*, ki je izhajal kot *Glasnik – glasilo Inštituta za slovensko narodopisje* od leta 1956. Ob ustanovitvi SED 22. oktobra 1975 je uredniško delo od (že pokojne) Zmage Kumer prevzel Janez Bogataj, ki je bil urednik sedem let, ob tem pa je bil tudi prvi urednik Knjižnice Glasnika SED, ki je začela izhajati leta 1980.

Vsako uredniško obdobje oziroma vsak urednik je s svojo ekipo vnašal novosti, spreminjali so se vsebina (rubrike) in pristopi ter formati in obseg, spreminjalo se je financiranje, predvsem pa delo in delovne razmere. Leta 1994 je delo prvič prevzela »dvojna glava« – glavni urednik Rajko Muršič in odgovorna urednica Mojca Ramšak. Ta dualizem je še vedno v veljavi, ekipe pa so bolj ali manj homogene. Ker je kljub naprednejši in hitrejši tehnologiji dela še vedno veliko (ali ga je tudi več; tisti, ki ga opravljamo v digitalnem času, o tem težko objektivno sodimo), je razdelitev dela tudi nujna in omogoča uspešnost. Uredniki poleg uredniškega dela – komuniciranja z avtorji in recenzenti, s financerji in publiko – opravijo tudi veliko tehničnega dela. Številni smo novi *Glasnik SED*, srečni, ker nam je uspelo, tudi sami pošiljali po pošti. Spomnim se pogledov na Pošti Brežice, ko sem kljub prostovoljcu obvezne pomoči (beri: moža) porabila kar po več kot dve uri, da sem *Glasnike SED* odposlala članom društva, naročnikom in v izmenjavo.

Tudi delo urednic in urednikov Knjižnice Glasnika SED je polno raznovrstnih nalog, ki se ob zaključku zlijejo v veselje ob odmevih in uspehu. Zaradi razpršenosti dela, ki ga narokuje vsebine, in dejstva, da so na začetku uredniki *Glasnika SED* urejali tudi izdaje Knjižnice Glasnika SED (tako je bilo med letoma 1980 in 1998 z določenimi izjemami), je spominov urednic in urednikov Knjižnice manj, poleg tega pa so nekateri pogledi na uredniško delo združeni.

Ambicij o poglobljenih analizah vpliva *Glasnika SED* in Knjižnice Glasnika SED sestavki nimajo, a vendar besedila ponujajo zanimiv vpogled v delo in razvoj obeh društvenih publikacij, ki presegata društveni pomen in sta del razvoja etnologije in kulturne antropologije na Slovenskem in širše.

Ta del tokratnega *Glasnika* sva uredili s Tito Porenta, se

* Alenka Černelič Krošelj, prof. um. zgod. in univ. dipl. etn. in kult. antr., direktorica, Posavski muzej Brežice, Cesta prvih borcev 1, 8250 Brežice; alenka.cernelic.kroselj@pmb.si.

znova združili pri delu, ki je bilo tokrat samo kratek spomin na leta med 2003 in 2007, vsi pa smo morali spet razmišljati o časih, ki smo jih posvetili publikaciji in zbirki, še danes ravno tistima toriščema, ki sta z vsebino, nenehno aktualnostjo, predvsem pa zaradi povezovanja in sodelovanja v podporo vsem, ki si etnologijo in kulturno antropologijo izberemo za svoj način življenja.

Vsak zapis, daljši ali krajši, dokumentarni ali osebni, pa je z objavo postal neprecenljiv dokument tako istovetnosti SED

kot naših skupnih štirih desetletij. Je pomemben del vseh nas, ki smo zapisali, da je bilo to delo izjemno, neprecenljivo, da smo se vsi veliko naučili, se zelo trudili in smo tudi ponosni na ta svoj kos velike pogače, ki je ob obletnicah tudi praznična.

Naj bo to besedilo – uvod v prispevke – tudi priložnost za zahvalo vsem za opravljeno delo in za ta novi prispevek k dediščini in prepoznavnosti SED.

»... GLASNIK REDNO IZDAJAMO, V ČEDNI OBLIKI IN Z BOGATO VSEBINO.«

Janez Bogataj (urednik *Glasnika SED* 1975–1982,
urednik Knjižnice *Glasnika SED* 1980–1987)

Besede v naslovu sem povzel iz zadnjega uvodnika k 1. do 4. številki *Glasnika slovenskega etnografskega društva* leta 1975, ki jo je uredila dr. Zmaga Kumer. *Glasnik* je požrtvovalno urejevala od leta 1966. Pred tem, od leta 1956, je *Glasnik* najprej izhajal kot glasilo Inštituta za slovensko narodopisje in je bil predvsem v podporo inštitutski informatorski mreži. Leta 1959 je *Glasnik* postal glasilo takratnega Slovenskega etnografskega društva in je vlogo društvenega glasila obdržal tudi po združitvi v enotno Slovensko etnološko društvo leta 1975. Takrat sem tudi prevzel njegovo urednikovanje, ki je trajalo do februarja 1982. Leta 1975 smo najprej izdali »premostitveno« 5. številko, ki je v primerjavi s prejšnjim *Glasnikom* napovedala novo vsebinsko in oblikovno zasnovano. Za to številko smo pripravili tudi ustrezno oglasno sporočilo, ki smo ga razposlali vsem etnologom in drugim potencialnim bralcem. Za uvod tega reklamnega sporočila sva s kolegico dr. Mojco Ravnik pripravila animacijski verz oz. slogan: »Si potno čelo briše v predpasnik, a roka, glej, že sega po nov Glasnik!« Poleg tega smo razmišljali, da bi vsem naročnikom novega *Glasnika* z drugo številko poslali tudi predpasnike z napisom »Berem Glasnik SED«. Odzivi na oglasno sporočilo so bili več kot odlični, tudi zunaj etnološke vede, saj v krogih strokovnih revij v tistih časih še ni bila navada, da bi uporabljali zamatke marketinških prijemov. Vendar smo na uredništvo prejeli tudi ogorčeno pisanje etnologinje, češ da nismo dobro podkovani v slovnici, saj se drugi del sporočila pravilno zapiše: »... že sega po novem Glasniku!« In še eno ogorčeno pisanje smo dobili, poslala ga je neka druga etnologinja, ki je zapisala, »da se ne strinja z vsebino in odpoveduje tudi to številko!« Očitno je spregledala, da je imela v rokah šele prvo številko novega *Glasnika*. Ti dve nerganji nista ustavili našega pol leta in letno smo redno izdajali po štiri številke *Glasnika* v nakladi 700 izvodov. Seveda smo morali za novi *Glasnik* pri-

dobiti kar precejšnja finančna sredstva. Na takratni Kulturni skupnosti Slovenije smo na različne načine dokazovali, da za našo revijo obstoji »družbeni interes«. Med drugim smo *Glasnik* prodajali tudi v knjigarni Mladinske knjige, nekaj časa celo v enem od ljubljanskih kioskov. Eno od številčk smo v celoti posvetili prenovi starega mestnega jedra Izole, kjer smo etnologi raziskovali skupaj s študenti. Na eni od naslovnih smo na primer objavili sliko Andreja Mrevljeta, kako bere *Glasnik* na kitajskem zidu, objavljali smo oglase, svojo rubriko so imeli tudi študentje etnologije idr. Kulturni skupnosti Slovenije se je kot financer kmalu pridružila še Raziskovalna skupnost Slovenije, pri čemer nam je v veliki meri pomagal prof. dr. Slavko Kremenšek. Imeli smo nekaj sreče, da smo vsako leto objavljali etnološko bibliografijo, kar je bil za Raziskovalno skupnost pomemben dejavnik za dodelitev finančne pomoči. Tako je *Glasnik* postopoma preraščal začetne težave, predvsem z obsegom in vsebino, in postajal vedno bolj aktualno društveno glasilo. V uredništvo je prihajalo vedno več člankov, poleg tega smo občasno načrtovali tudi tematske številke. *Glasnik* je zelo dosledno spremljal vse dogajanje v etnološki vedi, zato še vedno predstavlja pomembno dokumentacijo strokovnega, znanstvenega in pedagoškega dela. Celotno tehnično urejanje smo opravili sami, tudi montaže in druge priprave za tisk. S 1. številko v letu 1980 smo uvedli tudi povzetke v angleškem jeziku. Tako smo začeli pošiljati *Glasnik* na nekatere naslove v tujino in ga zamenjavali za literaturo. Vse to je še bolj utrdilo njegovo mesto med revijami, ki so bile deležne sicer skromnega, a rednega sofinanciranja. Borba za del finančne pogače je bila že takrat velika, vendar nam je z aktualno, dinamično in raznoliko vsebino vedno uspelo prepričati sofinancerje. Leta 1980 smo na pobudo prof. dr. Kremenška začeli še z izdajanjem etnoloških del v Knjižnici *Glasnika SED*. Za razliko od *Glasnika*, ki je imel urednika, uredniški odbor in

* Janez Bogataj, dr. etn. in prof. um. zgod., upok. red. prof., Kosovelova 15, 1000 Ljubljana; janez.bogataj@telemach.net.

izdajateljski svet, so posamezna dela v Knjižnici Glasnika SED urejali različni uredniki in urednice, tehnično urejanje pa je potekalo pri *Glasniku*. Izid vsake številke *Glasnika* je bil za nas vedno neke vrste praznik, ki ga je fakultetni del uredništva vedno obeležil najmanj z nekoliko daljšimi »kavami« in razpravo v bližnjem bifeju. Iz leta v leto smo pri-

dobivali nove naročnike, tudi iz drugih strokovnih okolij, kar je bil dokaz aktualnosti *Glasnika* in tudi njegovih knjižnih izdaj. Med naročniki so bili tudi študentje, saj smo jim pogosto poudarjali, da sodijo objave v *Glasniku* in Knjižnici Glasnika SED med tudi izpitno literaturo!

MOJE VIDENJE GLASNIKA NEKOČ

Marko Terseglav (urednik *Glasnika SED* 1982–1985, urednik Knjižnice Glasnika SED 2000–2004)

Prvi urednik *Glasnika SED* Janez Bogataj je sprožil oblikovno in vsebinsko »revolucijo«, ki smo jo uredniki za njim skušali nadaljevati in nadgrajevati. Misel stalnica v času mojega urednikovanja je bila, da bi bil *Glasnik* res glas vseh etnologov, informacijski bilten Slovenskega etnološkega društva (SED) in strokovni časopis. Ker je izhajal štirikrat letno, naj bi postal tudi najzažurnejša etnološka strokovna publikacija, odprta za vse, še posebej pa za mlade etnologe, ki takrat za objave svojih člankov niso imeli toliko možnosti kot danes. Isti misli sem sledil tudi kot urednik Knjižnice Glasnika SED, v katero sem hotel zajeti najboljše etnološke diplomske in magistrske naloge in take monografije, ki bi jih lahko kot učno gradivo uporabljali študentje etnologije in kulturne antropologije.

Ker je *Glasnik* izhajal periodično, smo začeli objavljati kroniko dogodkov v društvu in dela posameznih članov (sestanki, posvetovanja, razstave itn.), in to po dnevih, tednih, mesecih. Tako smo dobili celovit pregled, kaj se je na etnološkem področju dogajalo po celi Sloveniji in v zamejstvu. Nismo popisovali le društvenih dejavnosti, čeprav je bilo teh največ, ampak smo želeli javnosti pokazati prizadevanja vseh etnologov v ustanovah in tistih zunaj njih. Kroniki so ob koncu leta sledila še poročila etnoloških ustanov in v njih zaposlenih etnologov. S tem smo ustvarili res obširen pregled našega dela. Kronika in poročila pa so pozneje postala tudi kašipot predlagateljem in tudi sami Komisiji za Murkova priznanja.

Zanimiva in med kolegi dobro sprejeta je bila tudi rubrika Zgodovina etnologije v slikah in zdi se mi, da bi bilo o njej spet dobro razmišljati.

Med mojim urednikovanjem sem si zadal še neuresničeno nalogo spodbuditi živo in sprotno etnološko »novinarstvo« – člani naj bi objavljali intervjuje, kolumne, ocene dogodkov in poročali o razpravah v ožjih etnoloških krogih, o drugačnih mnenjih, torej v živo zajemali vsakdanje etnološko vrenje. Po nekaterih društvenih sestankih, simpozijih, polemikah se

je izkazalo, da imajo člani še dodatna videnja in mnenja, ki jih niso mogli javno predstaviti, zato smo jih hoteli zajeti v *Glasniku*. Vedel sem, da člani niso najbolj pišoči, zato sem si želel njihova mnenja pridobiti z »živim novinarstvom« in jih vključiti v *Glasnik*. Žal ni šlo. Zato pa je bila želja vsakega urednika *Glasnika*, da objavi čim popolnejše diskusije z različnih etnoloških srečanj, simpozijev itn., tudi vse polemike. Uvedli smo zvočno snemanje vseh diskusij, ki smo jih potem lahko celostno objavili v *Glasniku*, kar je bilo še posebej pomembno, sploh v 80. letih, ko je bil SED glavno gibalno vsega etnološkega dogajanja pri nas in smo poleg s posvetovanji in srečanji nadaljevali tudi z vsakotedenskimi tematskimi sestanki v Glasbenonarodopisnem inštitutu. Takrat je bilo živo tudi interdisciplinarno sodelovanje ter spoznavanje med etnologijo in humanističnimi in družboslovnimi vedami, ki jih je pričel SED (etnologija in ... arhitektura, antropologija, slavistika, folkloristika, zgodovina itn.). Vse to smo zabeležili v *Glasniku* ali v Knjižnici Glasnika SED, ki je tudi prvič v etnološki zgodovini Slovenije in Jugoslavije vnaprej, tj. pred kongresom objavila vse referate (tako tudi za simpozij o Štreklju in Murku), zato da bi bila posvetovanja res posvečena le razpravi, ki je bila pozneje tudi objavljena. Želja je bila, da bi objave, predvsem v *Glasniku*, odsevale različna mnenja, »šole« in vse metodološke smernice. V živih diskusijah in tudi v *Glasniku* sem celo sam »provociral« navzoče oziroma bralce, saj sem hotel pridobiti različna mnenja in poglede, pa tudi priti so spoznanja, kako različne »šole« znajo utemeljevati in zagovarjati svoje ideje in jih strokovno podkrepiti. Moram reči, da tovrstne diskusije in tudi strokovne polemike danes pogrešam. Polemiko danes razumemo, in tudi v drugih strokah je enako, kot »napad« na določeno osebo, strokovno izzivanje pa imamo za napadalnost, ne pa kot razjasnjevanje morebitnih strokovnih dilem. Zato se zapiramo, strokovne diskusije pa zamirajo, kar je škoda. Ostale so le kuloarne debate osebnostne narave. A z »živim novinarstvom« bi tudi te lahko objavili.

* Marko Terseglav, dr. etn., upok. zn. svet., Rimska 25, 1000 Ljubljana; marko.terseglav@gmail.com.

S financiranjem *Glasnika* so bile vedno težave. V »mojem« času smo se na kulturnih skupnostih celo borili za preživetje in obstoj. Da smo strokovno glasilo rešili finančnih in birokratskih zank, smo ob zavedanju, da *Glasnik* nujno potrebujemo, uredniki postali tudi »tehnični uredniki«, oblikovalci, lektorji, kurirji, lepilci znamk in razpošiljalci, hkrati pa še »animatorji« etnologov, da so pošiljali prispevke. Včasih sem si govoril, da mi je *Glasnik* uničil hrbtenico, ko

sem ga nosil na pošto, in tam sem včasih tudi sam kupil pismenske ovojnice, da sem ga lahko razposlal. A to me ni motilo, z vsako izdano številko me je kot urednika bolj motilo to, da smo etnologi nepismeni. O stroki in društvenem delu sicer veliko govorimo in razmišljamo, a o tem premalo (za) pišemo. Spet bi tu pomagalo le »živo« in morda »bezajoče« novinarstvo, da bi iz kolegov izbezali njihova mnenja in poglede.

SPOMINI NA ANALOGNO DOBO TISKARSKE TEHNOLOGIJE

Naško Križnar (urednik *Glasnika SED* 1985–1990)

Ob spominjanju na moje urednikovanje *Glasnika SED* mi najprej pride na misel ugotovitev, da sem bil verjetno zadnji urednik, ki so mu v tiskarni besedila postavljali s svinčnimi črkami, slike pa kliširali na cinkovo ploščo. Odtise je oblikovalka razrezala in postavila v t. i. »špegu«, ki je odtisnjen prišel v korekture. Nato so naše popravke spet popravili v svinčenem stavku. To je bil silno impresiven delovni proces nastajanja publikacije, ker je vključeval veliko vmesnih postopkov, ki so danes vsi skriti v računalniku, tedaj pa so se odvijali fizično pred nami kot kakšen delovni spektakel. Pri tem mi je bila v največjo pomoč Cveta Stepančič, arhitektka in oblikovalka. Sprva je bila blizu, v pisarni SAZU, pozneje pa se je preselila na Kras. Omenjeni tiskarski postopek je zahteval, da sem se moral osebno oglasiti pri njej, da sva dorekla korekture, oblikovanje, naslovnico itn. Prava telovadba! Zato smo bili uredniki vedno v dobri fizični kondiciji. Če ne k Cveti na Kras, sem pa moral hoditi s korekturami v tiskarno k stavcu. Najhuje je bilo to, da v korigirani svinčeni postavitvi ni bilo več mogoče manipulirati z besedili in slikami, vstavljati novih fotografij, jih premeščati ipd. Upam, da sem s svojim spominjanjem nagovoril bralke in bralce digitalne dobe, da bodo empatično dojemali stare medijske tehnologije, da ne rečem kulture, ki je zdaj zgodovina. Oblikovalka mi je pomagala uresničiti tudi zamisel o manjšem formatu *Glasnika*, ki se je potem obdržal, vsaj mislim, še v mandatu moje naslednice v urednikovanju *Glasnika* Majde Fistrove. Sprememba formata se mi je zdela takrat nujna. Po eni strani je naredila publikacijo bolj kompaktno in je kljub tankim platnicam na knjižni polici stala pokonci, po drugi strani pa sta manjši format in malce bolj dodelana podoba izničila občutek, da držiš v roki interno glasilo, ki si ga dobil ob pogledu na prejšnje tanke številke *Glasnika* v formatu A4. Za zmanjšanje formata smo torej imeli argumente, medtem ko jih za vnovično povečanje ni bilo prav veliko, razen če je bil argument želja uredništva, da zaznamuje svoj mandat. Resnici na ljubo je sedanja oblika *Glasnika*, ko se je ta odebelil, spet dokaj funkcionalna in *Glasnik* spet stoji pokonci na knjižni polici. Dodal bi le, da je »moj« stal bolje.

V ozadju oblikovnih sprememb je bila želja, da bi *Glasnik* postal tehtnejša publikacija, ki bi lahko nekaj pomenil tudi ljudem zunaj etnološke srenje. Ni želel več samo obveščati članov Slovenskega etnološkega društva o dogajanju v stroki, pač pa je želel o tem dogajanju in dosežkih obveščati tudi širšo (strokovno) javnost. Tehtnejše razprave so bile jasnejše kot prej ločene od poročil, recenzij in obvestil. V prejšnjih *Glasnikih* so uredniki na koncu publikacije oblikovali (sramežljivo) rubriko Contents, v kateri so bili objavljeni povzetki nekaterih člankov v angleščini. Mi (s čimer mislim na naše uredništvo) pa smo uvedli prakso, da imajo vsi tehtnejši članki krajše ali daljše povzetke v tujem jeziku. To je pozneje vodilo k zamisli o mednarodnih številkah *Glasnika*, ki pa smo jo uresnili samo v četverni številki letnika 1988. Mednarodna izdaja *Glasnika* bi namreč potegnila za sabo številne spremembe, ki jih takrat nismo zmogli, na primer mednarodni uredniški odbor, recenziranje prispevkov in večje stroške za kakovostno prevajanje.

Do prve v celoti angleške četverne številke *Glasnika* je prišlo po zagrebškem kongresu IUAES leta 1988. Tam sem bil organizator simpozija Visual research strategies – Visual anthropology in the 80s. Z Jayem Rubyjem, prvim urednikom revije *Visual Anthropology*, prve mednarodne periodične publikacije Komisije za vizualno antropologijo, sva si razdelila referate s simpozija za objave v »svojih« publikacijah. V naši mednarodni številki je bilo objavljenih osem referatov znanih vizualnih antropologov, s katerimi sem obdržal stike do konca svojega službovanja v Avdiovizualnem laboratoriju ZRC SAZU. Ti stiki so pozneje koristili tudi mojim kolegom na področju etnografskega filma. Vplivali so na razvoj vizualne antropologije in etnografskega filma v Sloveniji, na razvoj Poletne šole vizualnega in na razvoj festivala Dnevi etnografskega filma, kjer smo prvo Plaketo Nika Kureta podelili prav dvema znanecema z zagrebškega simpozija, Asenu Balikciju in Allison Jablonko. Izkušnje z organiziranjem mednarodnega simpozija vizualne antropologije so mi pozneje zelo koristile pri organiziranju številnih znanstvenih konferenc.

* Naško Križnar, dr. etn., upok. zn. svet., Križnarjeva 2, 4000 Kranj; nasko@zrc-sazu.si.

O tej številki *Glasnika* sem se obširneje razpisal, da bi prikazal pomen mednarodnih publikacij in mednarodnih dogodkov, ki jih organiziramo doma. To ni stran vržen denar. Dolgoročno lahko zaznamujejo razvoj celotne vede in raziskovalnih ustanov.

Že v predstavitvi uredniške politike ob kandidaturi za urednika sem najavil, da bi moral *Glasnik* delovati bolj novinarsko, na primer da bi prinašal reportaže z etnoloških dogodkov v besedi in sliki in predvsem intervjuje, ki so v vsakem časopisu najzanimivejše branje. In res sem v vsaki od številki, ki sem jih uredil, na začetku revije objavil intervju. Na vrsto za intervju so prišli Milan Pahor, Janez Bogataj, Zmaga Kumrova, Salvator Venose, Angelos Baš, Valens Vodušek in Milko Matičetov. Nekatere od njih sem posnel tudi z videokamero. Več »žurnalizma« pa nisem zmogel.

Posebno vprašanje je bilo izbiranje fotografij za naslovnico in za hrbtno stran *Glasnika*. Praviloma so bile na naslovnici pomenljive (beri: metaforične) sodobne fotografije z etnološko vsebino, na hrbtni strani pa fotografije iz zgodovine slovenske etnologije. Na hrbtni strani smo objavili tudi vsebino naslednje številke. Letnike je označevala barva platnic. Danes mi ni več jasno, zakaj sta letnika 1985 in 1986 skoraj enake barve, prav tako pa tudi letnika 1987 in 1988. Dobro, naj ostane nekaj skrivnosti v zgodovini *Glasnika SED*!

Najbolj mi še danes leži na duši pogostnost izhajanja *Glasnika*. Po pogodbi s takratnima Kulturno skupnostjo in Raziskovalno skupnostjo bi morale vsako leto iziti štiri številke *Glasnika*. Mi pa smo zaradi zmanjševanja stroškov večkrat prešli na združevanje dveh številki, na primer 1–2 in 3–4, ali celo združevanje štirih številki, 1–4. Tega naši financerji niso bili najbolj veseli in bralci prav tako ne. Hkrati smo pa vedeli, da do združevanja številki ne prihaja samo zaradi stroškov. Do tega je prihajalo tudi zaradi premajhne pisalne dejavnosti članov Slovenskega etnološkega društva. Čeprav je normalno, da vsak urednik dejavno išče članke – vsepovsod in ne samo pri enih in istih piscih – sem si obupno želel, da bi članki prihajali v večjem številu. To se je menda izboljšalo šele s projektnim financiranjem znanosti, ko je vsak raziskovalec prisiljen zbrati čim več objav in s tem pridobiti točke za napredovanje. Velikokrat sem si očital, da sem bil za (ne)pogostnost izhajanja revije morda tudi sam kriv. Danes vem, da nismo bili krivi niti jaz niti moji dragi sodelavci v uredniškem odboru Ivana Bizjak, Damjan Ovsec, Mojca Ravnik, Ingrid Slavec, Nives Sulič - Dular, Zmago Šmitek, Marko Terseglav in Miha Zadnikar. Danes bi dodal, da smo pač delali v obdobju cehovskega zanesenjaštva, ko smo malce zapostavljali modrost rekla *hic Rhodus, hic salta*. Ta pa menda velja tudi v današnjem digitalnem obdobju?

GLASNIK, PODPRT ZA NOVO VSEBINO IN ZNOVA V RAZŠIRJENI OBLIKI Majda Fister (urednica *Glasnika SED* 1990–1994)

V prispevku želim na kratko osvetliti obdobje mojega urednikovanja *Glasnika* med letoma 1990 in 1994. Kljub preučevanju slovenskih ljudskih starosvetnosti smo se imeli – in smo seveda tudi bili – za soustvarjalce moderne slovenske etnološke znanosti, sloneče na trdnih temeljih kritičnega realizma in na sistematičnem raziskovanju slovenske narodne zgodovine in ljudske kulture. To je bilo zelo prelomno obdobje, ko se je etnološki znanosti priključevala kulturna antropologija, kar je povzročalo veliko kritičnih in diskusijskih odzivov zlasti starejše generacije t. i. etnografov na ideje mlajše generacije. Nove vsebine, ki so spremenile tudi pridobljene nazive diplomantov – ti so postali etnologi in kulturni antropologi – so sicer zveneze zelo študiozno, a se to še nekaj časa ni bistveno poznalo v vsebini prispevkov, ki smo jih uspeli pridobiti za objavo v *Glasniku*. Seveda pa takratni obseg kot tudi vsebina prispevkov nikakor niso bili podobni tistim v današnjem *Glasniku*, spremenili so se vsebina, oblika in tudi pogoji izhajanja. Vključitev revije v mednarodne baze, kar vpliva na kriterije za objavo člankov in na uveljavljenost *Glasnika*, ki »visoko kotira«, se seveda

močno odraža v izboru člankov in verjetno tudi v finančni podpori.

Po 30 letnikih *Glasnika SED* in ob vedno skromnejših denarnih sredstvih smo se na začetku mojega urednikovanja odločili, da moramo znova doseči redno izhajanje štirih številki, saj naj bi bilo glasilo v ponos stroki in vsem, ki so z njo povezani. Sodelovanje vseh, od prijateljev stroke »na terenu« do študentov etnologije in tistih, ki delajo v etnoloških institucijah, naj bi *Glasnik* popeljalo novemu desetletju naproti. Za take cilje in hkrati za dolgoletno predhodno uredniško delo gre iskrena zahvala dotedanjemu uredniku kolegu dr. Našku Križnarju ter njegovim predhodnikom dr. Milku Matičetovemu, dr. Valensu Vodušku, dr. Zmaga Kumrovi, dr. Janezu Bogataju, dr. Marku Terseglavu idr. Zato sem etnologe po vseh ustanovah vsako leto prosila, naj s svojimi prispevki obogatijo naše glasilo in s tem svoje delo predstavijo vsej domači in tudi svetovni javnosti. Še večkrat sem spodbujala študente, naj *Glasnik* razumejo kot izredno dragoceno sredstvo spoznavanja stroke in njenih dosežkov, zato naj tudi sami v njem čim večkrat sodelujejo s svojimi pri-

* Majda Fister, univ. dipl. etn. in kult. antr., upok.; majda.fister@t-2.net.

spevki – morda vsaj s predstavitvami svojih diplomskih nalog ali raziskav. Vendar posebnih uspehov ni bilo, razen izredno koristne bibliografije – popisa seminarskih in diplomskih del, ki so jih opravljali študentje oddelka za etnologijo. Problem financiranja in zato neplačevanja honorarjev za prispevke in delo smo lahko sproti reševali le s skupnimi močmi vseh sodelujočih.

Tako nam je *Glasnik* uspelo »obdržati pri življenju« in ga v prvih treh letih primerno posodabljati. Že od leta 1990 so izhajale štiri številke na leto – včasih bolj, drugič manj zajetne, odvisno predvsem od tega, koliko prispevkov mi je uspelo pridobiti. Hkrati sem kot urednica sledila razvoju etnološke stroke in njeni interdisciplinarnosti, kar se je odrazilo tudi v prispevkih. Ker njihova pestrost in raznolikost nista več dovoljevali homogenosti vsebinske celote, je bilo treba razmisliti o razvrstitvi člankov v posamezne rubrike. Kljub nekaterim drugačnim mnenjem se je zaradi take širine in obsežnosti *Glasnika* ohranilo in poglobilo prepričanje, da smo vsi iz iste stroke, zato moramo delati v skupno korist, kajti to danes, v teh napetih časih, ni več le koristno, ampak tudi nujno potrebno. Povezovanje z drugimi strokami, od kulturne antropologije do sociologije, umetnostne zgodovine, arhitekture ipd., naj bi etnologiji dalo novo vsebino in nove cilje. Iskali smo samoniklost in izvirnost in uspelo nam je združevati želeni individualizem s svetom novih pogledov.

Članki in prispevki so bili v osnovi posvečeni zelo širokemu naboru tem, večkrat so bili v *Glasniku* obravnavani tudi ključni etnološki dogodki, kot so bili kongresi, ali pa so bile vanj vključene predstavitve najpomembnejših strokovnjakov ob njihovih obletnicah ali podelitvah nagrad in priznanj, predstavitve dejavnosti posameznih ustanov, od muzejev do raziskovalnih institucij, seveda pa smo opozarjali tudi na avtorje poglobljenih raziskav. Ob predstavitvi mnogih sestavin etnografsko pomembne kulturne dediščine, posredno ali neposredno vezane na človeka, je bilo v tem obdobju močno poudarjeno tudi ohranjanje kulturne dediščine, ob tem pa tudi zelo pomembna vloga vseh, ki se kakorkoli srečujejo s kulturno dediščino – in cilj takratnega *Glasnika* je bil prav povezovanje predstavnikov različnih strok, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino. Med primeri takega povezovanja je bil zelo pomemben posveta o mreži muzejev na prostem leta 1992, ki je bil vzrok za res veliko število prispevkov vse do leta 1994.

Zelo sem se morala potruditi, da sem v štirih letih uredništva naše skupne revije – rezultat tega dela je 16 števil s po (v povprečju) 80 strani – izpeljala zadani program. Hkrati sem si želela, da se bo izdajanje *Glasnika* v prihodnje nadaljevalo s vsebinsko še bolj poglobljenimi in tematsko še bolj raznolikimi prispevki, da bo *Glasnik* ostal odprt za vse, ki želijo v njem objavljati, hkrati pa prostor za strokovne razprave.

DRAGOCENA PRAKSA

Rajko Muršič (glavni urednik *Glasnika SED* 1994–1998 in Knjižnice *Glasnika SED* 1994–1998)

Zgodnja 90. leta so bila krizna leta: denarja za tisk revije in knjig je bilo iz leta v leto manj – če sploh – zahteve in kriteriji za izpolnjevanje pogojev financiranja pa so se zaostrovali. Med ključnimi pogoji financiranja so bili vse pomembnejši mednarodna izmenjava časopisov ter njihova uvrstitvev v bibliografske baze in indekse. Ob skrbi za redno izdajanje revije in knjig sva zato urednika vestno širila mrežo menjav in indeksiranja revije.

Takrat še nismo poslovali z elektronsko pošto, splet pa je bil še v povojih. Urednika sva revijo poslala na naslove, ki sva jih našla v različnih bibliografijah ali letnih almanahih, ter na naslov različnih etnoloških in antropoloških institucij in čakala na odziv. Tega je bilo več od pričakovanj, tako da je *Glasnik* postal – in je še vedno – del široke mednarodne izmenjave. Z uvrstitvijo v nekatere ključne bibliografske baze (razen komercialnih) pa se je tudi ohranil med spoštovanja vrednimi revijami nacionalnega dometa.

V 90. letih smo se tudi učili računalniškega urejanja in elektronske postavitve publikacij, skupaj z nabori črk tujih jezikov, ki takrat še zdaleč niso bili samoumevna oprema računalniških programov. Monografsko zbirko je bilo treba približati ravni izdaj v mednarodnem založništvu, pri čemer je bilo najtežje uveljaviti strogo recenziranje znanstvenih besedil. Težava je bila predvsem v tem, da tudi recenzenti niso bili večji svojega posla, a so se razmere počasi vendarle začele spreminjati.

Naj na koncu po 20 letih strnem svojo izkušnjo: kot urednik *Glasnika SED* in Knjižnice *Glasnika SED* sem se – po in ob nekajletnih novinarskih in uredniških izkušnjah v mladinskih in študentskih medijih – naučil tistega, česar se ni mogoče naučiti drugače kot s prakso. In malokdo ve, kako dragocena je takšna praksa!

* Rajko Muršič, red. prof. kult. antr., dr. etn., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; rajko.mursic@ff.uni-lj.si.

UREJANJE GLASNIKA IN KNJIŽNICE GLASNIKA SED MED LETOMA 1994 IN 1998

Mojca Ramšak (odgovorna urednica *Glasnika SED* 1994–1998 in
Knjižnice Glasnika SED 1994–1998)

Mojca Ramšak, odgovorna urednica *Glasnika SED* in Knjižnice Glasnika SED, sem skupaj z glavnim urednikom Rajkom Muršičem društveno revijo urejala od leta 1994 do 1998 (od številke 3/1994 do številke 3/1997 oziroma deset zvezkov formata A4) in pet knjig Knjižnice Glasnika SED (št. 22, 23, 24, 25, 26).

V tem času je pri *Glasniku SED* sodelovalo 132 različnih avtorjev, izšlo pa je šest tematskih števil in štiri raznorodne:

- Etnologija v osnovni šoli (4/1994)
- Bližine in razlike med etnologijo in antropologijami (2–3/1995)
- Etnomuzikologija in folkloristika (4/1995)
- Fotografija, film in vizualna dokumentacija (2–3/1996)
- Etnološke raziskave na avstrijskem Koroškem (4/1996)
- Etnologija Ljubljane (3/1997).

V Knjižnici Glasnika SED so v času najinega urednikovanja izšle naslednje knjige:

- Potočnik, Bernarda: *Hmeljnik: način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: zbornik prispevkov s kongresa, Ljubljana, Cankarjev dom, 24.–27. oktober 1995*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.¹
- Brumen, Borut, Zmago Šmitek, Rajko Muršič in Mojca Ramšak (ur.): *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School, Piran, Slovenia, 1994–1995*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1995.
- Račič, Mojca: *Slovenska etnološka bibliografija: 1986–1990*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1997.
- Stanonik, Marija: *Štiri matere – ena ljubezen: zgodba neke družine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1997.

¹ Kot sourednica je v sistemu Cobiss navedena še tretja oseba, ki je bila članica pripravljalnega odbora kongresa, a knjige ni urejala.

* Mojca Ramšak, red. prof. antr., dr. etn. in dipl. prof. filoz., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; mojca.ramsak@guest.arnes.si.

Urednika sva v *Glasniku* uvedla nove stalne rubrike:

- Uvodnik
- Razprave
- Obzorja stroke (strokovne polemike,² ocene knjig in razstav, poročila s konferenc, taborov in delavnic, nagrade in priznanja, jubilanti, nekrologi, bibliografije, zgodbe vsakdana – gradivo, študentski prispevki)
- Iz oči v oči (intervjuji)
- Postržek (novice iz Slovenije in tujine, kronika, letna poročila).

Ob tem sva študente spodbujala k objavam in jim dve sezoni omogočala opravljanje obvezne študijske prakse v uredništvu (vnašanje lektorskih popravkov, prepisovanje besedil, napisanih s pisalnim strojem).³ V uredništvu je občasno brezplačno pomagala tudi dokumentalistka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Mihaela Hudelja, ki je sodelovala ob razpošiljanju publikacij (pisanje naslovov na pisemske ovojnice, pakiranje in odprema pošiljk – vse to, kar danes uredijo v tiskarni).

Uredniško in lektorsko delo (z izjemo lektorskega dela za letnik 1997, št. 3) nista bila plačana, avtorskih honorarjev nismo izplačevali. Plačali smo le stroške tiska, distribucije in prevodov.

Glasnik SED je po oceni financerjev zadovoljil večino kriterijev za pridobitev sredstev, pri kriteriju mednarodne odmevnosti oziroma citiranosti pa ministrska uravnilovka žal ni upoštevala, da objave delujejo na dolgi rok in da citiranost ne more biti takojšnja. Ker urednika citiranosti v tujini, ki je bila ena od postavk za financiranje takratnega Ministrstva za znanost in tehnologijo, nisva mogla preverjati, so leta 1996 kljub najinemu opozarjanju na ta problem *Glasniku* začasno

² Strokovne polemike so dobrodošle, a so pri tem uredniki vedno na tnu ene ali druge strani. Smiselne so pri pogostem izhajanju publikacij, v primeru Glasnika pa je vsaj trikrat nanoslo tako, da je bilo zaradi objave polemike veliko hude krvi, ki se zaradi večmesečnega čakanja na naslednjo številko, v kateri je prizadeti lahko objavil svoj odziv, dolgo ni pomirila. Zato sva urednika po premisleku in v izogib neprijetnim osebnim zameram ta sklop prispevkov raje zaprla ali pa sva v isti številki obema stranema dala prostor za razpravo. Kljub vsemu se je zgodilo, da je bil eden od članov uredniškega odbora zaradi strokovnih krhanj in obdolžitev v teh objavah prizadet in je leta 1996 odstopil.

³ V času najinega urednikovanja so avtorji prispevkov pošiljali tipkopi-se ali diskete, ker na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v pisarnah še ni bilo interneta.

ukinili sredstva. Urednika sva jih s številnimi posredovanji na različnih koncih leta 1997 uspela pridobiti nazaj, in to v več kot dvakrat višjem obsegu kot prej.

Kljub vsem omejitvam pa nama je uspelo več kot podvojiti obseg mednarodne izmenjave (od okrog 25 naslovov v letu 1994 do več kot 60 naslovov v letu 1997). Tuje publikacije so ostale v knjižnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, ki je takrat *Glasnik* in Knjižnico gostila s prostori in dostopom do infrastrukture. Mednarodno izmenjavo sva povečala zaradi rednega objavljanja jasnih tujih povzetkov znanstvenih besedil in prevodov najboljših člankov ter z objavami člankov tujih etnologov v angleščini, čeprav za to nismo dobili dodatnega denarja.

Urednika sva uspela *Glasnik* spraviti v tri tuje indeksirane baze (Anthropological Index, Ulrich's, Rim Abstracts) ter ga ohraniti tudi v francoski bazi etnološke periodike G.A.R.A.E. – HESIOD.

V času, ko sem bila odgovorna urednica, sem spoznala obzorja strokovnih zanimanj in zmožnosti ubesedovanja vsaj polovice članov Slovenskega etnološkega društva, ki je takrat štelo okrog 230 oseb. To je bila v strokovnem in človeškem smislu koristna izkušnja ter dobra popotnica za nadaljnje sodelovanje. Na žalost pa je bila v letu 1997 tedanja predsednica društva nenaklonjena najinemu delu, še zlasti po objavi ene od knjig v Knjižnici *Glasnika SED* v angleškem jeziku, čeprav je bila to prva društvena knjiga, ki

sta jo financirali dve ministrstvi in je društvu prinesla tudi dodaten zaslužek, saj so jo odkupile splošnoizobraževalne knjižnice. Nekateri med etnologi prej dobro vzpostavljeni strokovni in človeški komunikacijski kanali so se začeli zapirati, urednika pa tudi nisva mogla nič narediti proti precej razsipnemu upravljanju s takratnimi skromnimi namenski društvenimi sredstvi (na primer proti nakupu mobilnih telefonov za potrebe društva ali plačevanju pakiranja in odpošiljanja *Glasnika SED* po pošti študentom, medtem ko zaradi upoštevanja splošnih varčevalnih ukrepov uredniško delo ni bilo finančno nagrajeno, prevajalci povzetkov pa so se naposlušali razlogov za sramotno nizke honorarje) niti proti preoblikovanju uredniškega odbora in nenehnim neutemeljenim sumničanjem predsednice. Dobrovoljno prostovoljstvo je počasi splahnelo, zato nisva več želela in mogla biti odgovorna za redno izhajanje društvenih publikacij. S funkcije urednikov sva odstopila in delo predala naslednikom. Svoje poslanstvo urejanja povezovalno-aktualnih strokovnih publikacij in *Glasnika* kot tretje resne znanstveno relevantne etnološke publikacije v Sloveniji sva opravila zavzeto in z naivnim navdušenjem, z delom v drugih organih društva pa sva po svojih močeh pripomogla tudi k večji javni etnološki produkciji in prepoznavnosti.⁴

⁴ Napisano na podlagi kopij arhiva dopisov uredništva *Glasnika SED* in Knjižnice *Glasnika SED* z organi društva, financerji in nekaterimi avtorji prispevkov med letoma 1994 in 1998.

POMLAD V JESENI

Tanja Roženberger (glavna urednica *Glasnika SED* 1998–2003;
odgovorna urednica Mateja Habinc)

Uredništvo *Glasnika SED* je bilo zame velika izkušnja. Pobuda takratne predsednice društva dr. Duše Krnel Umek, da z Matejo Habinc prevzameva vajeti naše stanovske revije, je prišla na začetku moje strokovne poti. Torej v času, ko je navdušenje na vrhuncu, ko si poln strokovne vneme, ko so vsa razočaranja, pa tudi uspehi ob delu še pred teboj in ko dosegaš prve rezultate za strokovno rast. Pravzaprav bi lahko rekla, da je pobuda prišla ob pravem času. Spomnim se naslova prvega uvodnika z naslovom Pomlad v jeseni, saj sva začeli v jeseni in želeli takoj postaviti vse na novo. Nova grafična podoba, dodani vsebinski sklopi, tematske številke. Spomnim se včasih mukotrpnega dela pri računalničarju, prevažanja *Glasnikov* v prtlačniku avtomobila in iskanja

ustrezne pošte, ki sprejme takšne pošiljke. Spomnim se prvih strokovnih kritik in vseh tehničnih napak, ki so se nama izmuznile kljub natančnim pregledom ...

Glasnik SED je bil zato moj prvi veliki in odgovorni strokovni projekt, ob katerem sem se povezala s stroko in predvsem ogromno naučila. Ne le ob vsebinah, zapisanih v glasilu, ki si jih prebral večkrat zaporedoma, temveč tudi o načinu dela, o malih podrobnostih, ki te delajo dobrega in zanesljivega strokovnjaka, o natančnosti in doslednosti. Temu projektu so z leti sledili še drugi, a *Glasnik* in njegovo urednikovanje bo vedno zapisano na pomenljivem mestu.

* Tanja Roženberger, mag. etn. in kult. antr., dipl. soc., muz. svet., direktorica, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana; tanja.rozenberger@etno-muzej.si.

NEPRECENLJIVO ... UREDNIŠKO DELO IN DELO V SLOVENSKEM ETNOLOŠKEM DRUŠTVU

Alenka Černelič Krošelj (glavna urednica *Glasnika SED* 2003–2007)

Moje sodelovanje oziroma delovanje v Slovenskem etnološkem društvu (SED) se je začelo med študijem, predvsem pa sem z njim sodelovala od leta 1995, ko smo se bodoči absolventi Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo začeli intenzivno pripravljati na ambiciozen podvig – absolventski izlet v Argentino. Začeli smo zbirati denar in potrebovali smo organizacijo, ki bi nam pri tem pomagala, saj smo morali imeti račun, na katerem smo zbirali sredstva. To podporo nam jenudil SED in nam za to sodelovanje ni iz nabranega denarja vzel niti tolarja (na primer za stroške banke, administracije ipd). Oktobra 1996 se nas je 13 študentov – absolventov odpravilo na naš takrat (pa najbrž tudi še danes) izjemen absolventski izlet k Slovencem v Argentini, ki je bil mnogo več kot to, saj ni bil posvečen samo spoznavanju in druženju z njimi. Večji del stroškov smo uspeli pokriti z zbranim denarjem, saj nam je sponzorje uspelo prepričati, da je naše potovanje izjemno pomembno in da bomo opravili tudi raziskovalno delo. Delo smo opravili, si pridobili veliko izkušenj, potovali po Argentini in obiskali številne slovenske skupnosti, na tem delu sveta preživeli več kot en mesec in se drugačni vrnili domov. Po urejenih poročilih sem se s hvaležnostjo, da sva s kolegico Lizo Debevec, s katero sva s SED največ sodelovali, dobro opravili zaupano delo finančnega vodenja tega projekta, posvetila zaključevanju študija, družini in iskanju službe, kar je zaznamovalo kar nekaj naslednjih let. Nič izjemnega, nič posebnega in nekaj, kar je del skorajda vseh življenjepisov moje generacije (pa tudi drugih).

Sošolka z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Mateja Habinc je bila v tistem času odgovorna urednica *Glasnika SED* in aktivna članica društva, ki je jeseni 2002 pripravljalo posvet v Brežicah. Pripravljalnemu odboru sem se kot Brežičanka oziroma omožena Brežičanka pridružila na predvečer posveta, prevzela nekaj nalog in se znova dejavno vključila v etnološko srenjo, po tem posvetu pa tudi v Slovensko etnološko društvo. Že kmalu sem imela možnost delati za društvo, saj je takratna predsednica društva dr. Breda Čebulj Sajko predlagala, naj urednikovanje *Glasnika SED* prevzameva s kolegico Tita Porenta. Nisva se prav posebej poznali, a sva bili ta izziv pripravljeni sprejeti. Naloga ni bila lahka, a hkrati je imela odlične temelje, saj sta bili najini predhodnici Tanja Roženbergar Šega in Mateja Habinc odlični urednici, ki sta poskrbeli za novosti, za nove vključitve v mednarodne baze – in tako kot vsi uredniki – še bolj utrdili položaj in pomen *Glasnika SED* v slovenskem in mednarodnem znanstvenem in strokovnem humanističnem prostoru. Urednici sva si delo razdelili. Kot glavna urednica sem pri-

pravljala dokumentacijo za prijave na razpise za sofinanciranje, urejala pripravo za tisk in tisk, Tita Porenta, odgovorna urednica, pa je prevzela urejanje prispevkov, komunikacijo z avtorji in lektorico, obe pa sva se posebej posvečali korekturam in čim boljši, celoviti podobi vsakega *Glasnika*. V tem obdobju je *Glasnik SED* sredstva za izhajanje pridobival tako z Ministrstva za kulturo kot z Agencije Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete. Vsako leto sva poskrbeli, da ja bil načrt izdaj uresničen, še posebej pa sva se posvetili različnim tematskim številkam, ki so bile poseben izziv tako za urednici kot za avtorje. V luči delovanja Slovenskega etnološkega društva in obletnic je bila še posebej pomembna in odmevna številka s pogovori z vsemi dotedanjimi predsedniki društva. Veliko koordinacije, veliko dela, a rezultat, ki smo ga soustvarili, in odmevi odtehtajo vse opravljeno delo.

Urednikovanje pomeni pridobivanje novih izkušenj, ki so neprecenljive in bi jih težko pridobila kje drugje, še posebej na tej ravni in na tem področju. Še bolj pomembni so stiki in prijateljstva, ki se ohranjajo in krepijo tudi po oddanem urednikovanju. Za mlado neuveljavljeno etnologinjo, ki je bila na začetku svoje poklicne poti, pa sta ta izkušnja in to delo pomenila tudi stik s stroko, stik s strokovnjaki, stik z dejavnimi ljudmi, ki so vedno pripravljeni pomagati, ki so odprti do novih ljudi in novih idej ter do dilem in težav, ki jih imajo mlajši kolegi. Ravno ta pozitivna energija, podpora in veselje, da smo del enega »gibanja«, so še vedno prisotni, urednikovanje *Glasnika SED* pa je eno najlepših strokovnih obdobj mojega življenja. Še posebej zato, ker sva obe urednici ob tem postali resnični prijateljci, se podpirali, sodelovali tudi pozneje, v sklopu najinih delovnih nalog, in se temu zavezujeva tudi v bodoče.

Da pa je *Glasnik SED* resnično prepoznaven in prepoznan kot pomemben del strokovnih publikacij, se je že večkrat potrdilo, saj so me ljudje zaradi tega dela večkrat prepoznali, moje delo pa cenili tudi in prav zato, ker sem bila štiri leta glavna urednica *Glasnika SED*. Pridobljeno znanje, načini sodelovanja, delo v tako ambicioznem društvu, ki mi vedno da novo energijo, pa so neprecenljivi.

Ko sva s Tita po dveh mandatih predali delo naslednikom, sem še štiri leta ostala članica izvršnega odbora društva, kjer sem sodelovala pri številnih projektih in programih. Po odmoru, ki je prav tako trajal štiri leta, sem znova članica izvršnega odbora, saj sta intenziven stik z delom društva ter pomoč pri oblikovanju in izvajanju dejavnosti izjemno pomemben del moje strokovne istovetnosti in istovetnosti nasploh.

* Alenka Černelič Krošelj, prof. um. zgod. in univ. dipl. etn. in kult. antr., direktorica, Posavski muzej Brežice, Cesta prvih borcev 1, 8250 Brežice; alenka.cernelic.kroselj@pmb.si.

GLASNIK SED JE BIL MED LETOMA 2003 IN 2007 V ZNAMENJU TEMATSKIH ŠTEVILK

Tita Porenta (odgovorna urednica *Glasnika SED* 2003–2007)

Čeprav sem se v Slovensko etnološko društvo vključila že kmalu potem, ko sem se zaposlila v Tržiškem muzeju, sem prvo pravo priložnost dejavno soustvarjati delo društva dobila šele leta 1999, ko mi je kolegica Ivanka Počkar predlagala, naj jo kot vodjo delovne skupine za etnologue muzealce pri Slovenskem etnološkem društvu zamenjam v izvršnem odboru društva. Delo te skupine sem poznala, saj sem se njenih programov redno udeleževala, popolna neznanka pa mi je bilo delovanje izvršnega odbora in njegovih organov. Prva štiri leta, v času predsednice dr. Duše Krnel Umek, sem se počasi vpeljala v »svet« sestankov, organizacije občnih zborov, podelitev Murkovih nagrad in priznanj ter strokovnih srečanj. Tako leta 2002, ko je vodenje društva prevzela dr. Breda Čebulj Sajko, nisem bila več popolna začetnica ne na poklicnem ne na društvenem parketu, zavedala pa sem se, da mi društvo daje zanesljivo strokovno oporo in podporo tudi na delovnem mestu in da se bom lahko z dejavnim vključevanjem v različne naloge društva naučila skoraj vsega, kar potrebujem. Med področji, kjer takrat še nisem imela prav veliko izkušenj, je bilo tudi urejanje strokovnih publikacij. Malce s strahom sem se odzvala povabilu nove predsednice, naj postanem ena od urednic *Glasnika SED*, saj sem do kolegov in stroke čutila veliko odgovornost. S spoštovanjem sem gledala na delo predhodnih urednic Tanje Roženbergar Šega in Mateje Habinc in potihoma upala, da si bosta vzeli čas in nama z mlado in ambiciozno kolegico Alenko Černelič Krošelj pomagali premagati začetniške zadrege. Z denarjem nisem želela imeti opravka, zato sem mesto glavne urednice rada prepustila Alenki, sama pa sem najprej preštudirala kolofone in vsebine zadnjih števil *Glasnika*, arhiv in različne pravilnike, ki sem jih našla v njem. Za uspešno delo odgovorne urednice ni bila dovolj le želja po novih znanjih, ampak sem v tem času za uredniško delo »žrtvovala« ogromno svojega službenega in prostega časa. Pri delu sem spoznala tudi svoje osebne potenciale in rezultate minulega dela. Prevzela sem urejanje člankov in za to sem morala dobro poznati delo kolegov, da sem jih lahko prosila za recenziranje prispevkov, vzpostaviti sem morala ustrezno sodelovanje z lektorico Ireno Destovnik in prevajalko (sprva Natalijo Vrečer, nato Nives Sulič Dular), morala sem sodelovati pri klasifikaciji člankov pri njihovem vnašanju v sistem COBISS, kar je bilo že utečeno delo kolegice Brede Pajsar, dopolniti način strokovnega navajanja referenc, izoblikovati navodila ter obvladati računalniško delo (takrat še na 14-palčnem ekranu) in komuniciranje po elektronski pošti. Celoten uredniški odbor (poleg urednic in lektorice še takratna predsednika Aleš Gačnik in Breda

Čebulj Sajko, Tanja Roženbergar Šega, ki jo je pozneje zamenjala Katja Jerman, Bojana Rogelj Škafar kot urednica društvenih strani in nekaj sourednikov oziroma urednikov tematskih števil) se je moral spopasti z obvladovanjem časa in korektur, načrtovati tematske številke in poskrbeti za promocijo in predstavitve posameznih števil. Da mi je to, sicer z medsebojnim sodelovanjem članov odbora, poleg službenih obveznosti dobro uspevalo, dokazujejo tudi moji drugi dosežki: v času mojega in Alenkinega urednikovanja, torej med letoma 2003 in 2007, sem v društvu hkrati vodila in izpeljala še projekt *Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju* (2004–2006) in zaključila magistrski študij. Znanje, ki sem si ga pridobila pri urejanju *Glasnika*, sem uporabila tudi v službi: uredila sem obsežno monografijo Mire Hiršel *Spomini na Kovor pred 2. svetovno vojno* (2006), zelo lepo publikacijo, ki je bila posvečena Josepini Hočevar, pa sva z Alenko uredili tudi leta 2012.

Najlepši spomini na *Glasnik* ostajajo prve korekture, ki sva jih z Alenko opravljali med njenimi pevskimi vajami v Šentvidu nad Ljubljano (Alenka je pela, medtem sem jaz v garderobi brala in označevala napake, o katerih sva potem razpravljali med odmorom). Prav tako se z veseljem spominjam osmih tematskih števil (1. Uredniške politike slovenskih etnoloških in sorodnih periodičnih publikacij, *Glasnik SED* 44 (2), 2004; 2. Vzpostavljanje registra premične kulturne dediščine in drugih etnoloških podatkovnih baz, zbirateljstva, predstavitve etnografskih zbirk v Sloveniji in zbirk Slovencev v sosednjih državah, *Glasnik SED* 44 (3–4), 2004; 3. Ameriška antropologija in slovenski teren: izkušnje in raziskovalno delo Joela M. Halperna, *Glasnik SED* 45 (4), 2005; 4. Vaško čarovništvo, *Glasnik SED* 46 (2), 2006; 5. Antropologija prostora – *Glasnik SED* 46 (3–4), 2006; 6. ob praznovanju 30-letnice SED: Trideset let Slovenskega etnološkega društva, *Glasnik SED* 45 (1–2), 2005; 7. ob 50-letnici *Glasnika SED* je izšla posebna številka: *Glasnik SED* 46 (1–2), 2006; in 8. ob 75-letnici prof. dr. Slavka Kremenška: Slavko Kremenšek – profesor, sodelavec, prijatelj, *Glasnik SED* 46 (3–4), 2006). Naj izpostavim še pripravo intervjuja z Murkovim nagrajencem dr. Naškom Križnarjem, objavo terenskega zapisnika mojega sina, ko je kot osnovnošolec po Radovljici spraševal o nekdanjih lokalnih obrteh, objave zasebnih etnoloških zbirk in številne predstavitve *Glasnika* različni javnosti (Tržiški muzej, junij 2003; Murkovanje v Rogaški Slatini, 11. november 2003; Šenčur 2005; Slovenski etnografski muzej, 23. februar 2006;

* Tita Porenta, mag. zgod., prof. zgod. in univ. dipl. etn., muz. svet., Muzeji radovljiške občine – Čebelarski muzej, Linhartov trg 1, 4240 Radovljica; cebelarski.muzej@siol.net.

Etnološki večer v Kavarni SEM, 12. december 2006 ...). V tem času smo obeležili tudi nekaj odmevnih dogodkov, med katerimi naj omenim samo odprtje razstavne palače Slovenskega etnografskega muzeja (2005) in izid Slovenskega etnološkega leksikona (2004). Objavljali sva poročila etnologov muzealcev in konservatorjev iz regionalnih in lokalnih institucij, kar je bilo sicer suhoparno in za bralce nezanimivo

gradivo, za popolno podobo etnološke stroke na Slovenskem pa se mi je zdela ukinitve te rubrike v mandatu naslednjih urednikov velika škoda.

V uredniškem odboru *Glasnika* sem ostala vse do leta 2012, najprej kot članica uredniškega odbora, med letoma 2010 in 2012 pa tudi po funkciji – kot predsednica SED.

POSADKA 2007–2011

Irena Destovnik (glavna urednica *Glasnika SED* 2007–2011, odgovorna urednica Adela Pukl)

Zdi se, kot bi bilo včeraj. Ali vsaj predvčerajšnjim. Številka 47 (3–4) 2007 je bolj neizprosna. Takrat je »nova posadka« (z Adelo Pukl, s Tadejem Pungartnikom in Tito Porenta, ki je skrbela za to, da smo objavili čim več člankov o delovanju delovne skupine za ljubitelje etnologije), kot smo se predstavili v uvodniku, izdala svojo prvo številko. Še v stari preobleki; menda zaradi nekkih pravil. Že prva številka letnika 48 je izšla v novi preobleki in malo manjšem formatu. Prva številka še danes, čeprav z eno bolj zanimivih naslovnih, na polici »kviri videz«.

Že na prvem sestanku smo ugotovili, da je manj več le pri obliki revije, vsebinsko pa smo želeli objavljati čim bolj raznolike članke čim več avtoric in avtorjev, tako kot tudi druge uredniške ekipe pred nami. Obdržali smo vse že uveljavljene in v praksi preverjene rubrike, sem in tja smo – glede na aktualno dogajanje – dodali tudi kaj novega, med drugim članke o delovanju delovne skupine za konservatorstvo in neformalne delovne skupine za sledenje dogajanjem v etnološki stroki pri Slovenskem etnološkem društvu. Smo pa prenehali objavljati suhoparna poročila o opravljenem delu etnologov, zaposlenih v različnih ustanovah, in namesto tega raje vztrajno sitnarili avtoricam in avtorjem zanimivih razstav, delavnic in drugih opaznih dogodkov, naj raje pišejo o vsebini svojega dela in predvsem o težavah in izzivih, s katerimi se ob tem srečujejo. Tudi konservatorji niso več objavljali poročil, temveč članke o izvedenih prenovah. In takih člankov je bilo z vsako naslednjo številko več. Uvedli smo tudi rubriko Odmevi, s katero smo želeli utišati dolgoletno tarnanje o tem, da etnologi nismo

več sposobni ostrih strokovnih pogovorov in kritik; vsake toliko smo jo celo uspeli zapolniti.

In ne, ni dovolj na koncu uvodnika napisati: spremljajte delo svojih kolegov in kolegic in nas obveščajte o svojem! Ljudi je treba poklicati, in to večkrat, jim pisati, in to večkrat ... Neštetokrat sem elektronska pisma začejala z naslednjimi besedami: uredniki smo na svetu zato, da sitnarimo, zato vas/te prosim ...

Pa še nekaj se je spremenilo z našo posadko: namesto štirih enojnih številok smo letno izdali dve kar obširni dvojni številki, eno tik pred poletjem, drugo tik pred novim letom; vse za dobro počutje etnologov, ne moremo jih med počitnicami in prazniki pustiti brez dobrega in zanimivega branja. Razlog za izdajo samo dveh dvojnih številok? Pomanjkanje denarja, pa se kriza uradno še niti začela ni.

Ker je moj etnološki teren »zamejstvo«, sem, sprva bolj nezavedno kot ne, za naslovnice izbirala fotografije, posnete »za mejo«. Fotografijo iz Trsta je posnel Mario Magajna, iz Porabja Karl Holc, fotografija iz Koroške je iz družinskega albuma.

Vsak, ki je kdaj karkoli urejal, ve, da je v vsaki izdani brošuri, reviji ali knjigi veliko ur bolj ali manj zanimivega dela in veliko sodelovanja z avtoricami in avtorji, recenzenti, oblikovalci, s prevajalci, tiskarji idr. Od vsega se še najraje spominjam zelo prijetnega in ustvarjalnega sodelovanja in dopisovanja s študentkami in študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so v *Glasniku* objavljali svoje članke, in s Tiskarno Jagraf, kjer smo *Glasnik* takrat tiskali.

* Irena Destovnik, univ. dipl. etn. in soc. kult., samozaposlena v kult., Primorska 8, 1000 Ljubljana; irena.destovnik@t-2.net.

KRATEK PREGLED UREDNIKOVANJA *GLASNIKA SED* 2011–2015Tatjana Vokić Vojković (glavna urednica *Glasnika SED* 2011–2015)

Obdobja urednikovanja *Glasnika SED* (2011–2015) se spominjam z veliko mero hvaležnosti za vse izjemne priložnosti, ki jih tovrstno delo ponuja: sprotna seznanjenost z aktualnimi dogajanjem v etnološki in kulturnoantropološki vedi, poglobljanja v metodološka, terminološka in vsebinska vprašanja stroke, krepitev in navezovanje novih stikov s kolegicami in kolegi iz stroke in sorodnih ved.

S katerimi ključnimi besedami bi lahko na kratko povzela uredniške smernice, ki smo jih z našo takratno uredniško politiko na novo uvedli, obudili ali poskušali le nekoliko bolj poudariti? 1. *Interdisciplinarnost*. Širok krog sodelujočih avtorjev je v svojih prispevkih osvetlil obstoječo raznovrstnost teoretskih in aplikativnih razsežnosti etnoloških vsebin ne samo v stroki, temveč tudi v drugih vedah. 2. *Tematski sklopi*. Po osmih letih je *Glasnik SED* vnovič ponudil prostor za objavo obsežnejših tematskih sklopov člankov v razdelkih Razglabljanja in Slovenci zunaj meja Republike

Slovenije. 3. *Tematski razdelki*. Sledeč aktualnemu razvoju stroke smo na novo uvedli razdelka Projekti in Etnologija v vzgoji in izobraževanju ter obudili Muzeološke strani in Konservatorske strani. 4. *Širjenje dostopnosti Glasnika SED*. Z uspešnimi vpisi revije v tri nove mednarodne bibliografske baze (Ebsco, ProQuest in Scopus – kategorija Muzelologija) in na slovenskem portalu SIstory smo skušali zadostiti vedno bolj naraščajočim zahtevam po (prosti) elektronski dostopnosti znanstvenih in strokovnih revij.

Vsakovratna izdaja nove številke *Glasnika SED* je bila svojevrsten časovni in organizacijski izziv usklajevanja različnih faz uredniškega procesa, pogosto pogojenega s spremenljivimi notranjimi in zunanji okolščini. Skupaj z uredniškim odborom in strokovnimi sodelavci smo vsa štiri leta združevali prizadevanja za čim višjo strokovno in znanstveno kakovost, referenčnost in branost *Glasnika SED*.

HVALEŽEN PREDHODNIKOM IN GLAVNI UREDNICI
Bojan Knific (odgovorni urednik *Glasnika SED* 2011–2015)

Kot odgovorni urednik sem se uredništvu *Glasnika SED* pridružil leta 2011, ko je vlogo glavne urednice prevzela Tatjana Vokić Vojković. Na tem mestu je pošteno zapisati, da je glavna urednica nosila večino bremen, povezanih z urejanjem besedil, stiki z recenzenti in pisci prispevkov ter z vsem drugim, kar je potrebno, da *Glasnik* izide. Delo sva prevzela od utečene ekipe, ki jo je kot glavna urednica vodila Irena Destovnik – pomagala je pri uvajanju nove ekipe in nekaj naslednjih števil ostala tudi lektorica.

Veliko večino stvari smo urejali z dopisovanjem po elektronski pošti, sam pa sem pogrešal več osebnih stikov s člani uredniškega odbora, kjer bi kovali vizijo razvoja revije in reševali drobne zaplete, do katerih prihaja pri vsakem uredniškem delu. A resnici na ljubo mi je zaradi številnih obveznosti na Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, kjer sem bil takrat svetovalec za folklorno dejavnost ter urednik *Folklornika* in več drugih publikacij, močno ustrezalo, da je *Glasnik SED* redno izhajal tudi brez sestankovanj.

V letu, preden sem prevzel mesto odgovornega urednika, je bilo v *Glasniku SED* postavljeno vprašanje o znanstvenosti objavljenih prispevkov – o približevanju *Glasnika SED* rume-

nemu tisku. Vsaj ob enem od člankov z oznako 1.01 (izvirni znanstveni članek), ki sem ga leta 2009 bral v *Glasniku SED*, sem se o tem tudi sam spraševal. Menil sem, da so uredniki in recenzenti pri umeščanju prispevkov v posamezne kategorije popustljivejši, manj kritični in manj načelni, kot bi bilo prav. Spraševal sem se o uredniški in recenzentski politiki ter posledično o razvijanju znanstvene misli, ki je ne v *Glasniku SED* in ne kje drugje ne bi smelo prekriti s tujo literaturo – predvsem z vidnimi in prijetno zvanečimi tujimi imeni – pogosto preobloženo populistično pisanje avtorjev z znanstvenim nazivom. Zdelo se mi je, da bi bilo v znanstvenem tisku vredno okrepiti vlogo recenzentov, ki pisce lahko z opozorili in izraženimi pomisleki, ne nazadnje pa tudi z umeščanjem prispevkov v ustrezne rubrike obstoječe tipologije, vodijo po poti znanstvenega mišljenja. Menil sem, da se moramo bati »rumenila«, ki bi se (lahko) prelilo v znanstveni tisk – torej objav neznanstvenih prispevkov z etiketo znanstvenosti.

Med urednikovanjem smo se vsaj pri nekaterih številkah precej ukvarjali s tipologijo člankov in razporejanjem člankov v obstoječe rubrike, razmišljali pa smo tudi o novih rubrikah ali vsaj o njihovem preimenovanju. Menim, da pomembnejšega napredka nismo dosegli, moja načelnost pa je zbledela tudi

* Tatjana Vokić Vojković, univ. dipl. lit. komp. in prof. geog., Mlajtinci 11, 9226 Moravske Toplice; tatjana.vojkovic@gmail.com.

** Bojan Knific, dr. etn. in kult. antr., viš. kust., Tržiški muzej, Muzejska 11, 4290 Tržič; bojan.knific@guest.arnes.si.

zaradi drugih revij, ki pod oznako 1.01 brez večjih pomislekov objavljajo prispevke zelo različne kakovosti (izvirnosti, znanstvenosti). Res je – tudi to je eden od rezultatov, ki jih je prineslo tako pomembno »točkovanje znanstvenosti«. Hudo je predvsem tedaj, ko ljudje pišejo le še zaradi tega.

A kljub navedenemu je treba zapisati, da *Glasnik SED* ohranja solidno znanstveno raven, in v kombinaciji s poljudnejšimi prispevki, ki sooblikujejo njegovo celostno podobo, si ga želim brati tudi v prihodnje.

MAKSIMA: IZRAZITI AVTORJI IN USKLAJENA PODOBA Jerneja Ferlež (urednica Knjižnice Glasnika SED 2004–2010)

Urednica knjižne zbirke Knjižnica Glasnika SED sem bila od 36. do 44. zvezka te izdaje. Najustrežnejše se mi zdi to izraziti prav številkah – bolj kot v letih, a če to prevedem v leta, sem zbirko urejala med letoma 2004 in 2010.

Pravzaprav se je začelo s povabilom, da bi intenzivneje sodelovala pri delovanju društva. Ker sem delovala izven prestolnice in tudi zunaj institucionalnih okvirjev etnološke stroke, je bilo to težko izvedljivo, hkrati pa mi je bilo strokovno delovanje v etnologiji v velik izziv. Glede na to, da sem imela na svojem delovnem področju največ izkušenj prav s knjigami, pisanjem in urejanjem, sem največji smisel videla prav v delu s knjižno zbirko, ki jo izdaja društvo.

Ob prevzemu urednikovanje sem veliko razmišljala o konceptu zbirke. Do takrat je bilo izdajanje ene publikacije letno že ustaljeno, jasno pa je bilo tudi, da je zbirka vsaj do določene mere namenjena izdajanju zbornikov besedil z etnoloških posvetovanj in simpozijev. Prejšnji urednik Marko Terseglav mi je predal arhiv, v katerem je bilo nekaj besedil, ki so čakala na objavo, nakazovalo pa se je tudi nekaj nastajajočih zbornikov.

Moj razmislek o konceptu je nato prinesel dve odločitvi – prva, vsebinska, je bila povezana z namero, da zbirka goji oba pola – da ostaja prostor za izdajo zbornikov etnoloških referatov, a da hkrati v izdajanje premišljeno vključuje etnološke monografije, pri čemer gre lahko za prvence mladih avtorjev ali za besedila že uveljavljenih strokovnjakov. Ključno se mi je zdelo izbirati besedila, ki so pomembna za etnologue, a tudi zanimiva za širšo javnost. Želela sem, da zbirka s temi besedili vstopi v širšo sfero, da pokaže, kaj v etnologiji nastaja, in kaj etnologija prinaša širši skupnosti. Nujno se mi je zdelo dejavno iskati in nagovarjati avtorje in ne zgolj čakati na besedila, ki prihajajo sama od sebe. Odločila sem se iskati zlasti mlade etnologue, ki dobro pišejo, imajo svojevrsten slog in se ukvarjajo z inovativnimi temami ali pristopi – etnologue, ki so prinašali svež in svojevrstno izpisan pogled. Želela sem, da so knjige, postavljene na police knjigarn, zanimive tako za etnološko kot za širšo javnost. Želela sem, da komunicirajo tudi navzven.

S takim razmislekom so v zbirki izšla besedila Irene Rožman *Peč se je podrla* (2004), Darje Kranjc *Moč prepoznavnosti* (2005), Bojana Knifica »*Ko v nošo se odenem*« (2008) in Tine Volarič *O nedelji* (2010), kot zborniki pa *Mesto in trg na meji* (2006) po 9. *vzporednicah med slovensko in hrvaško etnologijo* ter zbornika dveh posvetovanj o etnologiji in regijah, *Etnologija in regije – Koroška* (2007) in *Etnologija in regije: Ljubljana* (2009). Vsi zborniki so imeli svoje urednike.

Razen klasičnega uredniškega dela – od izbora in začetnega branja, sodelovanja z oblikovalcem, tehničnega urejanja pa do zadnjih korektur, natisa, razpošiljanja in promocije knjige – mi je v najlepšem spominu ostalo sodelovanje z avtorji. Vsak od njih je bil zanimiva piščoča oseba s izdelanim odnosom do tega, kar so počeli in pisali. Kot taki so se mi zdeli tudi zanimivi avtorji. Eni bolj, drugi manj izkušeni v pripravah besedil za natis, a prav vsak od njih je bil zanimiv etnolog, zanimiva oseba in avtor z izrazitim, samosvojim slogom pisanja. Za vsakega od njih je bila knjiga, izdana v Knjižnici, prvenec.

Druga konceptualna odločitev je zadevala podobo zbirke. Do tedaj je zbirka izhajala v podobnem, a ne čisto enotnem formatu, njena oblikovna podoba pa se je večkrat spreminjala. Z Ireno Destovnik, ki je približno istočasno prevzela urejanje *Glasnika SED*, sva prišli na misel, da bi bilo obe izdaji društva – *Glasnik* in knjige v zbirki – smiselno oblikovno poenotiti. Čeprav se nama je to posrečilo šele ob koncu moje uredniške dobe, sem prepričana, da je bila ta odločitev zelo smiselna.

Ko danes na domači knjižni polici pogledam serijo publikacij iz zbirke Knjižnica Glasnika SED – pravzaprav serijo drobnih knjižic – sem nanjo na nek način ponosna. Na zbirko kot celoto, na tisto serijo od 36 do 44 pa še posebej. Nosi namreč spomin na posebno obdobje mojega delovanja v etnologiji, na pridobivanje dragocenih in meni ljubih izkušenj z urejanjem knjig, zlasti pa na odlična sodelovanja s štirimi avtorji – Ireno Rožman, Darjo Kranjc, Bojanom Knificem in Tino Volarič.

* Jerneja Ferlež, dr. etn. in kult. antr., univ. dipl. bibl., bibliotekarka, Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna ul. 10, 2000 Maribor; jerneja.ferlez@um.si.

KNJIŽNICA GLASNIKA SED POVEZUJE Breda Čebulj Sajko (urednica Knjižnice Glasnika SED 2012–2013)

Alenkinu povabilo k pisanju prispevka o mojem urednikovanju Knjižnice Glasnika SED sem razumela kot obuditev spomina na kratki dve leti (2012–13) opravljanja te društvene dejavnosti. Nekako sem s pisanjem odlašala do zadnjega trenutka in še čez, saj sem imela občutek, da o tem delu mojega srečevanja s Slovenskim etnološkim društvom resnično ni kaj dosti povedati. Šele ko sem začela brskati po svojem spominu in ga preverjati s publikacijami Knjižnice, me je pravzaprav prešinilo, da so me ravno izdaje Knjižnice, seveda poleg *Glasnika*, od prvega srečanja z etnologijo (1979) ves čas povezovale z društvom.

Že ob prvi knjižici Knjižnice Glasnika SED, *Način življenja Slovencev 20. stoletja*, me spomin popelje na moje prvo resnejše sodelovanje na posvetu etnologov v Novi Gorici (1980), na katerem smo študentje različnih letnikov predstavili rezultate analize seminarjskih in diplomskih nalog. Skupni referat je odražal tedanjo medsebojno povezanost etnološkega podmladka ne glede na letnik študija: vsi smo se med seboj poznali in na tedanjem oddelku je vladala prijetna domačnost. Tej knjižici so še v istem letu sledile izdaje, ki so nam bile ves čas nepogrešljiva študijska literatura (če se le spomnim na Kremenškov *Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejših dobe*, ki mi je še v času študija pomagal pri raziskovanju urbanega okolja avstralskih Slovencev; ali pa knjižice *Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja*, v katerem je Janez Bogataj poenotil način navajanja virov, literature in opomb, ki smo se ga držali vse do uveljavitve trenutno najbolj razširjenega »ameriškega« načina citiranja). Sledilo je obdobje izdaj o soočanjih vede s sorodnimi znanstvenimi disciplinami ter diplomskih nalog o slovenskem izseljenstvu, večinoma nagrajenih s študentskimi Prešernovimi nagradami. Tedanji oddelek je zlasti s to tematiko izstopal med oddelki Filozofske fakultete in študentom odpiral vrata ne le v evropski prostor, temveč predvsem v oddaljene svetove izseljencev na drugih celinah. Tudi meni. Nekateri, ki smo se takrat odločili za terensko delo med našimi izseljenci, smo na lastni koži občutili, v kako politično občutljivo tematiko smo dregnili. Knjižnica pa je z omenjenimi objavami na široko in za vedno odprla vrata objavljanju najboljših študentskih raziskovalnih dosežkov. Mislim, da smo bili študentje etnologije ravno zaradi te možnosti takrat v privilegiranem položaju v primerjavi s kolegi z ostalih oddelkov Filozofske fakultete.

Iz svojega študentskega življenja naj v povezavi s Knjižnico omenim še prvi skupni in edini kongres jugoslovanskih folkloristov in etnologov v Rogaški Slatini (1983). V zbirki društva sta tedaj izšli dve zajetni izdaji referatov udeležencev. Spominjam se, kako smo zagreti »žlamprtki«

(skupina petih študentov, ki se nas je omenjeni vzdevek prijel po priložnostnem študentskem časopisu *Žlamprtke* – tipkali in ročno razmnoževali smo ga v prvi polovici 80. let) zavijali pošiljke s knjigami, jih nosili na glavno pošto in razpošiljali po vsej Jugoslaviji. Spomini na takšno in podobno delo (tudi z razpošiljanjem *Glasnika*) skupino na občasnih srečanjih z nam vsem dragim profesorjem Kremenškom povezuje še danes.

A naj ne zaidem predaleč: po študiju migracij na Macquarie University v Sydneyju (1983/84) in diplomski razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju (1985) sem se zaposlila na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Tedaj sva bili v njem zaposleni le dve mladi raziskovalki: poleg mene še kolegica germanistka. Obe sva, ob študiju na podiplomski stopnji, tako rekoč iz nič vsebinsko in kadrovsko postopoma oblikovali nov inštitut. In v tem času društvenemu življenju nisem prav vzorno sledila.

Po končanem doktoratu pa sem se znova srečala s Knjižnico, tokrat kot avtorica: tedanja urednica Majda Fister me je spodbudila k objavi prvega dela doktorske naloge. S skromnimi finančnimi sredstvi in, kot vedno, s pomočjo mojega moža, ki mi je tehnično oblikoval ne le to, temveč tudi moji drugi dve monografiji, je izšla 29. knjižica te zbirke *Etnologija in izseljenstvo* (1999). Tako je Knjižnica za nekaj časa postala naš družinski član. Nič posebnega, bodo rekle vse kolegice, ki so bile in so še zelo dejavno vpete v delovanje društvenega kolesja. Popolnoma se strinjam: to delo, ki ni nikoli nagrajeno, kot je dejala trenutna predsednica društva na nedavnem praznovanju njegove 40. obletnice, zahteva mnogo odrekovanja družinskemu življenju. Ostajajo pa zelo lepi in topli spomini ter zadovoljno članstvo, kar zagotovo največ šteje.

Tri leta pozneje pa je sledilo zame »usodno« posvetovanje etnologov v Novi Gorici (2002), po katerem sta me Aleš Gačnik in Tanja Rožembergar vso pot do doma prepričevala o kandidaturi za predsednico Slovenskega etnološkega društva, saj se je dotedanji predsednici iztekal mandat. In tako je nastopil čas mojega prvega mandata (2002–2004): zagnana ekipa, odločena, da korenito spremeni dotedanji program društvenega delovanja. In mislim, da nam je uspelo. Posegli smo tudi v grafično podobo Knjižnice, v kateri izhaja še danes. Tedaj jo je vodil Marko Terseglav, najbolj »umirjeni« član društvene ekipe, ki si ga moral malce »drezati« in ga spominjati na skrajni rok izida monografije Jerneje Ferlež *Fotografiranje v Mariboru* (2002).

Ne spomnim se dobro, ali je bil prav ta (malce) dolgotrajen proces izhajanja omenjene knjige vzrok za to, da je Jerneja nasledila Marka. A to niti ni pomembno. Dejstvo je, da je

* Breda Čebulj Sajko, dr. etn., zn. svet., svetovalka IX, ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; cebulj@zrc-sazu.si.

Knjižnica pod njenim vodstvom tudi medijsko zelo zaživela: vsaka nova izdaja je imela, poleg že utečene predstavitve v Ljubljani, še tiskovne konference v različnih delih Slovenije. Jerneja je ostala urednica Knjižnice tudi v času mojega drugega mandata predsednice društva (2005–2007). V tem obdobju so bila finančna sredstva za izhajanje društvenih publikacij že okrnjena, zaradi česar smo morali v Knjižnici izdati vse zbornike s tedanjih posvetov, ki jih ni bilo malo: po izidu monografije Darje Kranjc *Moč prepoznavnosti* (2005) sta namreč v naslednjem letu izšla zbornika *Mesto in trg na meji: 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo* in *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanost*, leta 2007 pa še zbornik s posveta *Etnologija in regije: Koroška*. V Knjižnici je bilo tedaj že 40 publikacij. Izhajale so brez premora, glede na finančne zmožnosti društva jih je včasih izšlo celo po več na leto, v zadnjem desetletju pa večinoma po ena. Tradicija se torej ni prekinila vse do danes.

Čeprav sem sledila svojim etičnim načelom in vodenje društva po dveh mandatih prepustila drugim, se vključevanju v njegovo dejavnost še nisem mogla povsem odreči. Nekako logično je bilo, da sem po vodenju organizacije in izvedbe posveta *Etnologija in regije: Ljubljana* (2007) prevzela tudi uredništvo obeh zbornikov referatov, ki sta izšla v Knjižnici (2008, 2009). S tem sem nekako nameravala zaključiti svojo »društveno« pot. A znova me je premagala pripadnost tistemu, kar v svojem poklicnem življenju najbolj pogrešam: živ stik z etnologijo in s podobno mislečimi. Na izpraznjenem mestu glavne urednice Knjižnice sem zamenjala Jernejo Ferlež. Po njej sem v letu 2011 podedovala zelo kakovosten način urednikovanja, uveljavljen sistem izbire besedil, vzorno in javno priznано strokovno zbirko. Zato nisem ničesar spreminjala, zdelo se mi je le pomembno – v dogovoru s člani uredništva – za tisk izbrati najboljše, najaktualnejše in za etnologijo pomembno besedilo. V času mojega kratkega (le dvoletnega) opravljanja funkcije glavne urednice Knjižnice je kot 45. knjiga izšel še zbornik z *11. vzporednic med slovensko in hrvaško etnologijo Kulturna dediščina industrijskih panog* (2011) ter doktorska naloga Helene Rožman *Razvojno varstvo stavbne dediščine na primeru Kostanjevice na Krki* (2012). Obe publikaciji sta odraz ne toliko mojega urednikovanja, temveč predvsem dela sourednic zbornika in avtorice monografije, ki smo jo, podobno kot mojo pred leti, vsebinsko in tehnično urejali kar pri meni doma. Znova lepi spomini, ki pa me niso odvrnili od namere, da urednikovanje prepustim novi osebi. Zelo me je razveselilo, da se je zanj odločila Helena Rožman.

In danes? Počasi se izteka še drugi in zadnji mandat mojega članstva v uredniškem odboru Knjižnice. Tu ni kaj povedati, saj je uspešno urednikovanje Knjižnice odvisno predvsem

od pridnosti trenutne glavne urednice in njene vztrajnosti pri postavljanju različnih rokov avtorju besedila ter vsemu tehničnemu in strokovnemu osebju, ki sodeluje v tem procesu. Naporno delo, a vseeno vedno s srečnim koncem in občutkom, da si za ohranitev etnologije naredil nekaj dobrega.

In zato pri vsem tem prostovoljnem društvenem delu tudi gre. Gre za sodoben način ohranjanja tradicije naših predhodnikov, gre za dragocena nova poznanstva, ki se rojevajo v tem procesu, in gre za lastni prispevek k razvoju in ohranitvi stroke, ki ji, vsaj nekateri člani društva, zvesto pripadamo. Gre tudi za način življenja, ki med vodenjem česar koli v društvu na prvo mesto postavlja izpolnitev društvenih nalog, šele nato družino in prosti čas. In gre za neizmerno zadovoljstvo, ko ugotoviš, da si od študentskih let na oddelku pa do danes ravno po zaslugi delovanja v društvu spoznal mnogo iskrenih, nesebičnih ljudi, prijateljev, kolegov, ki to še vedno so, in na srečo nič ne kaže, da bi se ti človeški odnosi med nami spremenili. Ne nazadnje gre tudi za pridobivanje življenjskih izkušenj in spoznavanje svojih človeških lastnosti in mej delovanja, ki te vodijo do samozavestnejše drže in do modrih odločitev v tistih situacijah, ko je treba brez sramu povedati, kako pomemben sestavni del humanistične znanosti je etnologija. Upam, da se tisti, ki danes sooblikujejo društveno življenje, tega zavedajo, in si želim, da bi delovanje društva in publikacije v Knjižnici še naprej ostale odraz tega zavedanja.

Tako. Malce sprehoda v preteklost ne škodi, morda celo koristi za obuditev zgodovinskega spomina. Knjige Knjižnice ostajajo ravno zaradi slednjega moj zvesti spremljevalec še naprej: iz njih črпам znanje za vsakoletne otroške raziskovalne igralnice ZRC (ki jih od leta 2005 organiziram vsako poletje). Vanje skušam vnesti kar največ etnološke vsebine. In otroci so zadovoljni! Čedalje bolj pogosto pa jih jemljem v roke tudi na predavanjih slušateljem programa *Etnologija Ljubljane, slovenski muzeji* na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani. Širim jim obzorja o vedi in jih »na terenu« seznanjam z uspehi kolegic, zaposlenih po različnih muzejih v Sloveniji. Že na naslednji strokovni ekskurziji, tokrat v slovenski Trst, se bo moje predavanje na avtobusu začelo približno takole: »O etnološkem raziskovanju slovenskega zamejstva sta v Knjižnici Glasnika SED do sedaj izšla dva zbornika, in sicer leta 1999 *Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu* in leta 2003 *Odstirna dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Zbornika nas poglobljeno seznanita z dosedanjo zelo bogato raziskovalno tradicijo etnologov in še zlasti etnologin na tem področju ...«

S spomini torej v prihodnost, kot je nekdo nedavno zapisal ...

SREČEVANJA S KNJIŽNICO GLASNIKA SED

Helena Rožman (urednica Knjižnice Glasnika SED od 2013)

Že površen pogled v bibliografijo Knjižnice Glasnika SED pokaže, da so publikacije te zbirke pravzaprav literatura, ki me je tesno spremljala tako v mojih študijskih letih kot tudi v času, ki sem ga kot etnologinja preživela v Kozjanskem regijskem parku. Nato pa se je ta tesen odnos razvijal, saj so tiski knjižnice omogočali tako vpogled v dejavnosti društva kot tudi posameznih njegovih članov. Dela, ki so na začetku izhajala v Knjižnici, so bila namreč tesno povezana s študijskim programom, ki smo ga v 80. letih 20. stoletja poslušali študenti etnologije in tudi zgodovine. V Knjižnici so med drugim izšla metodološka navodila, ki smo jih pri prof. dr. Janezu Bogataju obravnavali pri predmetu o metodiki. Za vse, ki smo študirali zgodovino, pa je bila še kako aktualna tudi publikacija, ki je opredeljevala razmerja med obema znanstvenima disciplinama. Za diplomantko etnologije, ki se je zaposlila na Kozjanskem, je bil – lahko rečemo – obvezno čtivo tudi Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, ki je bil med 5. in 9. oktobrom 1983 v Rogaški Slatini.

Kot pomemben del izdaj v sklopu Knjižnice vidim zbornike posvetov oziroma srečevanj med slovenskimi in hrvaškimi etnologi. Posebej so mi ostale v spominu *Vzporednice* oziroma terensko delo, ki je bilo nato predstavljeno na srečanju. Leta 1987 smo namreč na Kozjanskem organizirali multidisciplinarno delavnico, na kateri smo sodelovali tako etnologi kot tudi arhitekti in umetnostni zgodovinarji, ki smo vsak s svojega zornega kota spoznavali mojo matično pokrajino in območje, na katerem sem kar nekaj let tudi strokovno delala. Kot študentka zgodovine in etnologije in tudi štipendistka takrat še Spominskega parka Trebče sem takrat prvič imela možnost spoznati, kako organizirati in izvesti študentsko raziskovalno delavnico, kar mi je potem ob izvajanju različnih oblik raziskovalnega dela v zavarovanem območju in na poznejših delovnih mestih še kako koristilo. Zame pa je bila še lepša in bogatejša izkušnja terenske raziskave s takrat že uveljavljeno hrvaško raziskovalko Jasno Čapo, s katero sva na slovenski in hrvaški strani reke Sotle raziskovali narodnostno mešane zakonske zveze. Prispevek je bil nato predstavljen na *Vzporednicah* v Dolenjskih Toplicah. Moje drugo »bližnje« srečanje z *Vzporednicami* in Knjižnico Glasnika SED pa je znova povezano s Kozjanskim. Leta 2006 je namreč strokovno srečanje slovenskih in hrvaških etnologov potekalo v Podsredi, zbornik posvetovanja pa sem sourejala s kolegicama Alenko Černelič Krošelj in Tanjo Roženbergar Šega. To pa je bila zame ne sicer prva, a do takrat daleč najpomembnejša uredniška izkušnja, ki se z današnjega vidika kaže kot uvod v dolgo in zelo tesno povezavo tako s Slovenskim etnološkim društvom kot tudi s Knjižnico Glasnika

SED. Kamenček izstopajoče barve v mozaiku tega odnosa je izid monografije *Razvojno varstvo dediščine na primeru Kostanjevice na Krki* leta 2012. Vsi, ki smo imeli možnost za izdajo naših zapisov, prav gotovo na poseben način cenimo dejavnosti društva, uredniških odborov in urednikov Knjižnice, ki leto za letom skrbijo za izhajanje aktualnih del z našega matičnega strokovnega področja. V letih, ko so v moje roke prihajale prve publikacije Knjižnice, si prav gotovo nisem predstavljala, da bo nekoč med njimi tudi moje besedilo. S tega vidika pa tudi uredniško delo, ki ga trenutno opravljam v Slovenskem etnološkem društvu in pri Knjižnici Glasnika SED, dobiva drugačen pomen.

V letu 2015 v Knjižnici izhaja obsežna monografija *Mati fabrika, mesto in dom*, ki je plod večletnega strokovnega dela kolegice dr. Karle Oder. Z monografijo, ki znova odpira zelo aktualno vprašanje varovanja in predstavljanja industrijske dediščine, Slovensko etnološko društvo in nenazadnje tudi slovenska etnologija kažeta, da znata prepoznavati teme, ki pomembno sooblikujejo tako muzejsko kot tudi raziskovalno sfero. Društvo je v zadnjih letih o industrijski dediščini že razpravljalo, in sicer na *11. vzporednicah med slovensko in hrvaško etnologijo* v takrat na novo vzpostavljenem Mestnem muzeju Krško. Monografija Karle Oder dopolnjuje niz strokovnih in znanstvenih del, ki so izšla v Knjižnici Glasnika SED o industrijski dediščini, je pa to prvo delo, ki kompleksno predstavlja tudi okolje, tesno povezano z delovanjem železarne, predstavljene kot gibalo dela Koroške. Karla Oder je svoje raziskovalno delo o industrijski dediščini razen v monografiji predstavila tudi z muzejskimi postavitevami, s katerimi je železarno in njen vpliv na vsakdanje življenje prebivalcev Raven na Koroškem in na njihovo neposredno okolje približala tako prebivalcem Koroške kot tudi drugih slovenskih pokrajin, kjer so razstave gostovale, hkrati pa je na to kulturno dediščino ob različnih priložnostih opozarjala tudi v tujini. Z znanstveno monografijo pa tema vstopa tudi med tiske Knjižnice Glasnika SED.

Sedanji člani uredniškega odbora Knjižnice si ob vsakokratnem izboru besedila, ki ga objavimo v zbirki, seveda želimo, da to ne doseže le članov Slovenskega etnološkega društva, ampak – ker so dela praviloma družbeno aktualna in zanimiva – tudi druge znanstvene discipline. Predvsem pa upamo, da ga bodo prebirali tudi ljudje v okoljih, o katerih pripoveduje.

Ob zaključku zapisa pa naj seveda kot trenutna urednica Knjižnice Glasnika SED in še bolj kot etnologinja in članica Slovenskega etnološkega društva temu zaželim uspešno in plodovito delovanje, saj je od tega odvisno tudi branje, ki ga članom ponudi Knjižnica Glasnika SED!

* Helena Rožman, dr. arh., prof. zgod. in univ. dipl. etn., muz. svet., vodja Mestnega muzeja Krško, Galerije Krško in Gradu Rajhenburg, Kulturni dom Krško, Trg Matije Gubca 2, 8270 Krško; helena.rozman@mestnimuzejkrsko.si.

Pavla Štrukelj, Ljubljana, 1983.
Hrani: Slovenski etnografski muzej.

Pavla Štrukelj med terenskim raziskovanjem, Poljane pri Žužemberku, 1957.
Foto: Marija Makarovič. Hrani: Slovenski etnografski muzej.

DR. PAVLA ŠTRUKELJ 28. 6. 1921–20. 9. 2015

Novico, da je naša vedno mlada Pavlica za vedno zaspala, so mi sporočili sorodniki Pavle Štrukelj. Še pred nekaj tedni je bila dejavna na sestanku, kjer so obravnavali učinkovitejše vključevanje Romov v našo družbo in kjer se je – kot že tolikokrat – spet postavila v bran svojih Ciganov. Še kak teden pred tem sem jo srečal na ljubljanskem živilskem trgu, ko je pri svoji branjevki kupovala solato. Čeprav me je po starosti presegala za dobrih osem let, sem jo vedno imel za svojo mlajšo kolegico. Svoja leta je namreč Pavlica dobro skrivala. Vedno pa je bila ponosna na svojo rodno Štrukljevo vas, na svoje Bloke, na prelepo Vidovsko planoto. Na pokopališču ob stari farni cerkvi pri sv. Vidu nad Cerknico so jo letos 23. septembra položili k zadnjemu počitku. Od nje so se prišli posloviti tudi Romi iz Prekmurja in se ji zahvalili za vse, kar je Pavla Štrukelj storila zanje.

S Pavlo sva bila kolega etnologa kar 60 let. Srečal sem jo že kot študentko na seminarju pri prof. Zupaniču. To je bil ženski seminar. Spominjam se, da smo bili tam samo trije fantje: Tone Cevc, Jernej Šuštaršič in še en fejest fant, ki je pozneje pred množico vseh teh postavnih bodočih etnologinj ušel v semenišče in sem ga spet srečal kot kaplana v Metliki. Vse drugo je bil ženski svet: dve Pavli, Jaja, Dušica, Dalmatinka Seka, Milka in Marička, Pavlina sovaščanka iz Štrukljeve vasi. Tudi še pozneje, ko je bila že zaposlena v Etnografskem muzeju, sem s Pavlo sodeloval kot novinar. Spominjam se, da sem pisal o njenem prvem večjem strokovnem delu, o preučevanju peric v okolici Ljubljane. Obširno in zanimivo študijo o tej domači obrti je Pavla leta 1958 objavila v *Slovenskem etnografu*.

Ko sem kot ravnatelj konec leta 1962 prišel v Etnografski muzej, sva s Pavlo, ki je v muzeju skrbela tudi za zbirke neevropskih kultur, imela največ dela s prevzemom Skuškovce azijske zbirke in z njeno postavitvijo na gradu Goričane. Tako je Pavla prevzela skrb tudi za to postojanko takrat že Slovenskega etnografskega muzeja. Pri tem sva izredno dobro sodelovala. Sam sem organiziral in se dogovarjal za vse odmevne razstave neevropskih kultur, Pavla jih je uresničevala, postavljala v Goričanah. Pozneje se je Skuškovi pridružila še bogata Beblerjeva zbirka, po njej še Petkovškova zbirka in vsako leto še po nekaj zelo odmevnih razstav iz neevropskih dežel: *El Dorado, zlato iz Kolumbije* (40.000 obiskovalcev), *Umetnost Aboriginov – staroselecev Avstralije, Kitajsko novo leto, Ljudska umetnost Ekvadorja, Umetnost Aztekov, Ljudska umetnost Mehike, Ciper – otok Venere* in še kakšnih 50 razstav, odmevnih predavanj in muzejskih večerov. Pri skoraj vseh je bila Pavla Štrukelj podpisana kot avtorica strokovne postavitve razstave in kot avtorica in prevajalka besedil katalogov.

S Pavlo sva nekajkrat skupaj potovala po Afriki: po Keniji in leta 1963 po Senegal. Tega se še najbolj spominjam. Bila sva na prvem festivalu afriške umetnosti v Dakarju. Po končanem festivalu sva se odločila, da se skušava prebiti do najbolj skrivnostnega plemena v tem delu Afrike, do kraljestva Diola ob reki Kasamansi ob robu pragozda na jugu Senegala. To je bila prava dogodivščina. Z afriškim taksijem sva se odpeljala na jug, nato z ladjo po Gambiji in spet z afriškim taksijem in avtobusom, da sva prišla do vasi Osui, ki je bila sedež kraljestva. Posebno doživetje je bilo srečanje s

* Boris Kuhar, dr. etn., upok. kust., v letih 1962–1978 ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja; boris.kuhar@gmail.com.

kraljem Sibakujanom, ki je imel kar pet žena in kopico otrok. Pavla Štrukelj je bila uspešna in dejavna tudi na več področjih slovenske etnologije. Že v raziskovalnih Orlovih ekipah je največkrat raziskovala kar več tem. Spominjam se njenih odličnih zapisov s terena 19 – Loška dolina. Njeni zapisi segajo na področje šeg, verovanja, prehrane, lova, čebelarstva in prevoznitva, saj je bilo to pomembna dejavnost Loške doline. Kako nadrobno je opisovala furmane, ki so tovorili les na železniško postajo na Rakeku, nazaj pa so vozili najrazličnejše blago za trgovine in gostilne v Loški dolini. Furmani so bili zelo žejni, pa tudi iznajdljivi, namazani z vsemi žavbami, in so v sode z drobnim svedrcem zvrtali luknjice, tako da se je v podloženo posodico lahko nakapljalo slastno vince. Nato so luknjice zabili s klinčkom in dobro zamazali. Zamašek soda je ostal brezhiben. Vse to je po pripovedovanjih starih furmanov naša Pavlica verno zapisala. Pavlo je še posebej zanimalo tudi vraževerje. Zato je že ob začetku mojega ravnateljavanja nastala zelo odmevna razstava *Vraževerje na Slovenskem*. Z njo je muzej obudil eno od do takrat malo raziskanih etnoloških tem. Ob razstavi smo

zbrali in uredili veliko še neznanih podatkov, »razmetanih« po starih listinah, knjigah in časnikih, v arhivih, muzejih in zasebnih zbirkah. Razstava je pripomogla, da smo zbrali veliko dragocenega gradiva, listin in predmetov, brez katerih bi težko postavili sedanjo stalno razstavo Slovenskega etnografskega muzeja. Levji delež pri naši prvi razstavi o vraževerju na Slovenskem je imela prav naša Pavla. Tako je bilo pozneje tudi pri večini razstav na gradu Goričane.

Največja skrb Pavle Štrukelj pa so gotovo bili Romi. Za njihovo raziskovanje se je odločila ne samo iz znanstvenih nagibov, temveč da bi jim pomagala do lepšega življenja, kot je sama zapisala v svoji imenitni knjigi *Romi na Slovenskem*. To je bila tudi njena doktorska disertacija. O njeni dejavnosti pričajo številni katalogi razstav na gradu Goričane in bogato gradivo, predvsem fotografsko in številni terenski zapisi, ki so danes skrbno shranjeni v arhivu Slovenskega etnografskega muzeja. Spomin na našo večno mlado in do zadnjega dne dejavno etnologinjo Pavlo Štrukelj ne bo nikoli zbledel. Lahko je svetel zgled mladim generacijam etnologov.

KOLO KOT AKTER USTVARJALNE URBANE REGENERACIJE

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveleček: Ljubljana zadnja leta v skladu s svojo zeleno okoljsko strategijo ter v prizadevanjih za pridobitev in zdaj tudi promocijo naslova Zelena prestolnica Evrope intenzivneje razvija kolesarsko infrastrukturo in spodbuja kolesarjenje. Prispevek z umestitvijo kolesarjenja v politike urejanja urbanega prostora prinaša nastavke za razumevanje pomena kolesa kot prevoznega sredstva, poslovne priložnosti ter akterja družabnih dogodkov in družbenih sprememb, ob tem pa ugotavlja vpliv mestnih politik na razvoj ustvarjalnosti.

Ključne besede: kolesarjenje, politike prostora, urbana regeneracija, ustvarjalne (kreativne) industrije, vzdržnost, Ljubljana

Abstract: In accordance with its green environmental strategy as well as an effort to obtain (in which it was successful) and now promote the title European Green Capital Award 2016, the city of Ljubljana has been in recent years intensively developing its cycling infrastructure and promoting cycling. An analysis of cycling in the context of the politics of urban spatial planning provides a starting point for understanding the importance of bicycles as a means of transport, a business opportunity, and an agent of social events and social change; simultaneously it notes the impact of city politics on the development of creativity.

Key words: cycling, spatial politics, urban regeneration, creative industries, sustainability, Ljubljana

Prolog

V začetku leta 2014, ko sva s kolegom Mihom Kozorogom na primeru rekreativnih dejavnosti preučevala upravljalne strategije Triglavskega narodnega parka (glej Poljak Istenič in Kozorog 2014; prim. tudi Kozorog in Poljak Istenič 2013a, 2013b; Kozorog 2015), se je za razpravo odprl *Zakon o ohranjanju narave*, ki naj bi nadomestil tudi *Uredbo o vožnji z vozili v naravnem okolju* iz leta 1995, s katero je takratna oblast prepovedala vožnjo s kolesom izven cest, kjer je dovoljen motorni promet. Ker je spremenjeni in dopolnjeni zakon vseboval enake omejitve za kolesarjenje kot *Uredba*, a predvideval še višje kazni za neupoštevanje predpisov, je neformalna skupnost gorskih kolesarjev, do tedaj razdrobljena v mnoga društva in interesne skupine, združila moči in se uprla takemu zakonu. Pridružil se ji je še turistični sektor, ki v gorskem kolesarjenju vidi dobro priložnost za povečanje obiska sicer turistično manj zanimivih krajev. Tako so kolesarji že v desetih dneh po odprtju zakona dosegli dogovor s pristojnim ministrstvom, da bo zakon dal podlago za urejanje (in ne prepoved) vožnje s kolesi v naravi. In res, novi *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ohranjanju narave* iz leta 2014 dovoljuje vožnjo s kolesi po utrjenih poteh, namenjenih hoji ali vožnji; s soglasjem organizacije, pristojne za ohranjanje narave, pa je kolesarjenje v naravi dovoljeno tudi na javnih prireditvah.

Prispevek analizira moč iste družbene prakse – tj. kolesarjenja – tokrat v urbanem okolju.

Uvod

»Vsi na kolo, za zdravo telo. Pa še vinjete ne potrebuješ.« je bilo 20. septembra 2013 objavljeno na rekreacijskem portalu Radiotelevizije Slovenija. »Takšno ‘potovanje’ je bolj zdravo,

pa tudi cenejše. V šali lahko rečemo, da kolesarji ne potrebujejo niti bencina niti vinjete. [...] [U]činki na telo in okolje so samo pozitivni. Več ljudi na kolesih pomeni hkrati manj avtomobilov na cestah, manj izpušnih plinov in manj hrupa« (Spletni vir 1).

Citat povzema tri bistvene poudarke aktualne evropske politike: zdravje, okolje in gospodarstvo – hkrati pa tudi tri poudarke znanstvenih razprav o kolesarstvu: to pozitivno vpliva na zdravje, je okoljsko vzdržno in ima poživljajoče učinke na gospodarstvo (Rick 2014: 12). Na Slovenskem naj bi bilo kolesarjenje tretja najbolj priljubljena oblika rekreacije s 25 odstotki privrženecv (Pori in Sila 2010: 109), kar s pridom izkoriščajo tudi okoljske strategije in ukrepi, ki zasledujejo prehod v nizkoogljično družbo. Tako je junija v moj službeni poštni predal prispelo e-pismo, ki me je spodbujalo, naj »pri-peljem srečo v službo«. Ideja tega nacionalnega projekta, ki je del širše evropske pobude za promocijo uporabe kolesa kot prevoznega sredstva za pot na delo, je sestaviti kolesarsko trojko, jo registrirati na spletni strani in beležiti prevožene kilometre. Na ta način naj bi zaposlene spodbudili, »da že pred službo naredijo nekaj dobrega za svoje razpoloženje, telesno pripravljenost, pa tudi za denarnico ter, ne nazadnje, za okolje.« V Sloveniji projekt izvajajo že šesto leto in v zadnjih petih letih naj bi tako sodelujoči prevozili okrog 357.000 kilometrov, kar naj bi ustrezalo skoraj 58 tonam prihranjenih izpustov ogljikovega dioksida (Spletni vir 2).

Ker je večina ljudi zaposlena in živi v mestih, se spodbujanje kolesarjenja tesno povezuje tudi z urejanjem urbane infrastrukture in mestnih prostorov na način, ki podpira urbano revitalizacijo oziroma regeneracijo (prim. Žaucer idr. 2012) – tudi z investicijami v dobrine, privlačne za ustvarjalni razred (Florida 2002), torej za intelektualce, umetnike, kulturnike in druge

* Saša Poljak Istenič, dr. etn., zn. sod., ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; sasa.poljak@zrc-sazu.si.

zaposlene v kulturnih in ustvarjalnih industrijah.¹ Richard Florida v svoji analizi kolesarjenja v ameriških mestih tako ugotavlja, da je »kolesarjenje na delo pozitivno povezano z deležem zaposlitev ustvarjalnega razreda« in da so »kolesarske metropole [...] bogatejše, bolj izobražene in bolj 'fit' kot nekolesarska mesta. So srečnejše in [...] ustvarjalnejše« (Spletni vir 3). Res se marsikateri od ustvarjalcev vozi s kolesom ali celo samoopredeljuje z njim; na Slovenskem na primer Izar Lunaček, doktor filozofije in slikar, ilustrator in stripar – torej vsekakor pripadnik ustvarjalnega razreda (pravzaprav večine njegovih »sekcij«) – na svojem blogu v spletni izdaji *Dela: »Izar Lunaček živi, riše stripe, piše članke, pije in hodi. Včasih tudi je in vozi kolo. Ima nekaj brade in penis. Rojen je v petek poleti«* (Spletni vir 4; poudarila avtorica).

Tudi Ljubljana je (vsaj) v zadnjih petih letih, predvsem v prizadevanjih za pridobitev naslova Zelena prestolnica Evrope, intenzivneje razvijala kolesarsko infrastrukturo in spodbujala kolesarjenje, zato se je zdela ustrezen izbor za študijo primera urbanega kolesarjenja, ki je predstavljen v pričujočem prispevku. Ta je nastal v okviru podoktorskega projekta *Preživeti, živeti, izživeti: ustvarjalnost kot način življenja* (ARRS 2014–2016), ki raziskuje gospodarski, družbeni in kulturni potencial ustvarjalnosti kot interaktivne družbene prakse, segajoče čez meje kulturnih in ustvarjalnih industrij. V zadnjih letih je zaznati porast oblikovalskih in tehnoloških izboljšav koles, novih urbanističnih rešitev za kolesarjenje in dogodkov, ki popularizirajo to vrsto rekreacije oziroma prevoza v mestu, zato me je zanimalo, kako kolesarjenje vpliva na ustvarjalnost, tj. na uspeh pripadnikov ustvarjalnega razreda in posledično na razvoj kulturnih in ustvarjalnih industrij, in katere dejavnosti v drugih sektorjih pa tudi izven gospodarstva podpirajo ta razvoj. Prispevek temelji na kvalitativni raziskavi, v katero sem skušala zajeti najrazličnejše akterje, povezane s kolesarjenjem, od takih, ki jim kolo predstavlja poslovno priložnost, do ljudi, ki jim je kolo glavno ali priložnostno prevozno sredstvo, in posameznikov, ki se ukvarjajo z urejanjem urbanega prostora za kolesarjenje – kot predstavniki občine ali ljubiteljsko – ali pa so sodelovali v dogodkih, povezanih s kolesarjenjem. Z njimi sem opravila narativne intervjuje, ki sem jih dopolnjevala z analizo spletnih prispevkov o kolesarjenju v Ljubljani in strateških dokumentov za razvoj mesta. Pogovarjala sem se tudi z ključnimi kolesarji, ki sem jih srečala v mestu, opazovala kolesarjenje po središču Ljubljane in dokumentirala kolesa, ki so bodisi zaradi funkcije bodisi oblike odstopala od običajnih. Prispevek tako z umestitvijo kolesarjenja v politike urejanja urbanega prostora prinaša nastavke za razumevanje pomena kolesa kot prevoznega sredstva, poslovne priložnosti in akterja družabnih dogodkov in družbenih sprememb, ob tem pa skuša ugotoviti vpliv mestnih politik na razvoj ustvarjalnosti.

Kolesarjenje in ustvarjalna urbana regeneracija

Kolesarske študije so v družbenih znanostih hitro rastoče polje raziskovanja. Ukvarjajo se z naglimi spremembami urbane mobilnosti in skrbjo za vzdržni razvoj ter tako odsevajo sodobne družbene razmere (prim. Cox 2015). Večinoma se osredinjajo na pomen kolesarjenja kot rekreacije ali/in prevoza, pri čemer skorajda brez izjeme predpostavljajo, da ima t. i. aktivni prevoz (transport) pozitivne učinke na zdravje (predvsem je pomemben za preprečevanje »epidemije debelosti«; prim. Bassett idr. 2008; za Slovenijo glej Kolar idr. 2011) in da je okoljsko vzdržen (glej na primer Aldred 2012; Cupples in Ridley 2008; Tolley 1995; za Slovenijo Lapuh 2012). Kvalitativne raziskave, ki se osredinjajo na družbeno-kulturne učinke, so precej bolj kritične od raziskav zdravja in transporta. Med drugim raziskovalci ugotavljajo, da je težko potegniti mejo med kolesarjenjem kot rekreacijo in prevozom; kolesarjenje na delo (torej kot oblika prevoza) postaja vse pogostejša in priljubljenejša oblika rekreacije, saj jo ob pomanjkanju časa lahko opravimo »spotoma«, in celo kolesarjenje na delu, ki je nujno za opravljanje nekaterih delovnih nalog kurirjev, poštarjev, policistov in drugih poklicev, na delovno mesto vnaša »vznemirljivost prostočasnih dejavnosti« (Kidder 2006), zato se brišejo meje med »delom« in »prostim časom« (oziroma celo med »delom« in »življenjem«; glej Finchan 2008). Kolesarjenje, čeprav zdravo in ekološko, relativno splošno dostopno in preprosto, je lahko tudi diskriminatorna praksa, ki izključuje, stigmatizira in ustvarja vsakovrstne meje med ljudmi, prostori in (mobilnimi) praksami (glej Aldred 2013; Daley in Rissel 2011; Green, Steinbach in Datta 2012; Jensen 2013; Kuipers 2013; McCarthy 2011; Stehlin 2014; van Duppen in Spierings 2013; Vreugdenhil in Williams 2013), hkrati pa se dobro vklaplja v neoliberalistično agendo: kot individualiziran, nizkocenovni, ekološki in komercialni način transporta in javne rekreacije je eden od dejavnikov neoliberalističnega obrata k načrtnemu spodbujanju »ustvarjalnih« in »živih« mest (glej Bajič 2015). Ta naj bi bila gospodarski, politični in kulturni odziv na trenutno porecesijsko situacijo, zaznamovano z nihanjem cen naftnih derivatov (kolesarjenje pa je od njih neodvisen način prometa) in težavami javnega zdravstva (ki naj bi ga ljudje, ki kolesarijo, manj potrebovali kot telesno nedejavni). Kolesarjenje neposredno in posredno služi temu modelu: samo po sebi je lahko del ustvarjalne industrije (tudi v Sloveniji je, kot bomo pokazali v nadaljevanju, naraslo število oblikovalcev in obrtnikov, ki izdelujejo posebna, »butična« in visokokakovostna kolesa ali kolesarsko opremo in dodatke), hkrati pa kolesarski programi, politike in infrastruktura postajajo bistveni del za razvoj živih skupnosti z vsemi nujnimi zdravstvenimi in okoljskimi dobrinami, ki jih ti ljudje in ustvarjalne industrije zahtevajo (Rick 2014: 128–130).

Že več kot 60 mest na svetu se opredeljuje kot »ustvarjalnih«, kar pomeni, da dajejo poseben pomen ustvarjalnim posameznikom, zaposlenim v kulturnih in ustvarjalnih industrijah, ki so jih evropske države začele spodbujati v drugi

¹ Čeprav se v Sloveniji najpogosteje govori o kulturnih in kreativnih industrijah, se zavzemam za to, da namesto o »kreativnosti« govorimo o »ustvarjalnosti«; ne nazadnje se tudi uradni slovenski prevod dokumenta Evropske komisije o tej kategoriji gospodarstva glasi *Zelena knjiga – Izkoriščanje potenciala kulturnih in ustvarjalnih industrij* (2010).

polovici 90. let prejšnjega stoletja, ob postopnem zamiranju klasične industrije oziroma njeni selitvi na ozemlja s cenejšo delovno silo in manjšimi produkcijskimi stroški. Čeprav se ustvarjalne industrije različno opredeljuje, razume, obravnava in interpretira (prim. Florida 2002; Howkins 2002; Landry 2000; Scott 2006), so po splošnem konsenzu to tiste gospodarske dejavnosti, ki so usmerjene v ustvarjanje in izkoriščanje znanja in informacij, v Evropi pa se največkrat enačijo s kulturno industrijo; tako tudi v Sloveniji, kjer praviloma govorimo o »kulturnih in kreativnih industrijah« (prim. Breznik idr. 2011), tj. o gospodarskih dejavnostih, ki se navezujejo na kulturo oziroma kulturno produkcijo v najširšem smislu, od dediščine, založništva, umetnosti, arhitekture, oblikovanja, oglaševanja do turizma in drugih dejavnosti za prosti čas. Nedavna gospodarska kriza je še povečala zanimanje za ustvarjalno gospodarstvo kot regeneratorskega razvoja (glej Florida 2010; Indergaard, Pratt in Hutton 2013) in politike ustvarjalne industrije so postale glavne strategije za razreševanje gospodarskih, vse bolj pa tudi družbenih problemov v mestih.

Slovenska kulturna politika se šele v zadnjih letih zaveda pomena kulturnega in ustvarjalnega gospodarstva. Kulturne in ustvarjalne industrije so bile prvič omenjene v *Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011* (Resolucija o NPK 2008), kamor sta bila kot del likovne umetnosti vključena tudi arhitektura in oblikovanje (sestavna dela ustvarjalnih industrij), medtem ko *Nacionalni program za kulturo 2014–2017* (Resolucija o NPK 2013) loči med ukrepi za spodbujanje kulturnih (to so tiste, pri katerih je glavno kulturno izražanje, na primer različne umetnosti, kulturna dediščina, knjige, videoigre, mediji ipd.) in za razvoj ustvarjalnih industrij (arhitektura, oblikovanje, oglaševanje); med slednjimi spodbuja predvsem oblikovanje. Kulturne in ustvarjalne industrije so vključene tudi v osnutek *Strategije razvoja Slovenije 2014–2020* (2013), Ministrstvo za kulturo pa je leta 2011 izdalo knjižico *KKIPS: kulturne in kreativne industrije po slovensko* (Breznik idr. 2011), ki naj bi predstavljala ukrepe ministrstva za njihovo spodbujanje. Vendar pa v Sloveniji še ni (enotnega) političnega okvira, v katerem bi lahko razvijali in spodbujali ustvarjalno gospodarstvo, ki ga omejuje tudi majhnost domačega trga. Kljub razviti osnovni infrastrukturi so akterji s posamičnih področij slabo povezani, neprogramsko naravnano financiranje pa jih ne spodbuja k povezovanju in sodelovanju. Glede na analizo zasebnega sektorja med kulturne in ustvarjalne industrije v Sloveniji po podatkih iz leta 2010 spada 13 odstotkov podjetij, v katerih je zaposlenih sedem odstotkov ljudi; v Ljubljani je takih podjetij 18 odstotkov, zaposlujejo pa 12 odstotkov ljudi; v širši ljubljanski regiji sta ta deleža nekoliko nižja, a še vedno višja od slovenskega povprečja (16 in 11 odstotkov). Največ podjetij se ukvarja z arhitekturo, sledita ji trgovina na drobno s kulturnimi dobrinami ter proizvodnja programske opreme in računalniških iger. V zadnjih letih se je najbolj povečalo število podjetij z nič zaposlenimi (Murovec in Kavaš 2010; več o ustvarjalnih industrijah v Ljubljani in širši ljubljanski regiji glej Bole 2008; Kozina idr. 2014; Uršič 2016). Posamezniki z ustvarjalnimi poklici – med njimi je

največ avtorjev, novinarjev in drugih pisateljev, ki jim po številu sledijo dekoraterji in aranžerji – glede na statistične podatke najraje živijo prav v Ljubljani (Kozina in Bole 2016; Murovec in Kavaš 2010).

Kultura in ustvarjalnost sta v zadnjem desetletju postali tudi del nekaterih regionalnih in lokalnih razvojnih programov. Tako je *Regionalni razvojni program Ljubljanske urbane regije 2007–2013* v svoji viziji navajal, da bo regija »s spodbujanjem ustvarjalnosti in sodelovanja dosegla visoko konkurenčnost v svetu in visoko kakovost življenja« (2007: 1), medtem ko novi razvojni program ustvarjalne industrije vidi kot »spodbujevalca urbane regeneracije, s katero lahko ustvarjalna podjetja pridobijo poceni produkcijski prostor, kar jim omogoči hitrejšo specializacijo in razvoj v podjetniškem smislu« (Regionalni razvojni program Ljubljanske urbane regije 2014–2020 2015: 87). *Strategija razvoja kulture v Mestni občini Ljubljana 2012–2015* pa predvideva razvoj kulturnih in ustvarjalnih industrij na več področjih (a predvsem arhitekture in literature); prvi strateški cilj občine naj bi bil razvoj Centra Rog, nekdanje tovarne, ki bo omogočal »razvoj ustvarjalnih dejavnosti v povezovanju umetniških praks, gospodarstva, izobraževanja in raziskovanja« (2012: 42). Mestna občina Ljubljana razvoj kulturnega in ustvarjalnega gospodarstva spodbuja tudi prek Regionalnega centra kreativne ekonomije, evropskih projektov in lokalnega povezovanja. Organizacije z ljubljanskega območja so sodelovale v projektih Creative Cities (program Srednja Evropa, 2010–2013), ki je bil usmerjen v razvoj in promocijo potencialov ustvarjalne industrije v srednjeevropskih mestih, Second Chance (program Srednja Evropa, 2010–2013), katerega cilj je bil oživiti nekdanja industrijska območja s kulturo in ustvarjalnostjo ter nadaljevati njihov razvoj, in CC Alps – Creative Companies in Alpine Space (program Območje Alp, 2011–2014), ki je postavil evropsko mrežo za spodbujanje potenciala kulturnih in ustvarjalnih industrij na alpskem območju in si prizadeval za njihovo intenzivnejše vključevanje v družbeno-gospodarski razvoj območja. Poleg tega je Ljubljana vzpostavila še številna javno-zasebna partnerstva (tudi) z namenom kulturne produkcije in predstavitve kulturnih in ustvarjalnih industrij, kot so Novi Kolizej, Tobačna mesto, Partnerstvo Šmartinska, Center sodobnih umetnosti – Rog itn. (prim. Ehrlich 2011). Kultura v Ljubljani je torej vpeta v medpodročno povezovanje z gospodarstvom, urbanizmom, regijskim razvojem, izobraževanjem in varovanjem okolja ter tako »živo povezana z drugimi javnimi politikami, s katerimi si deli številne skupne strateške cilje« (Strategija razvoja kulture v Mestni občini Ljubljana 2012–2015 2012: 8).

Med »druge javne politike« spada tudi okoljska, ki je bila prvič bolj »zeleno« artikulirana leta 2007 (glej Vizija Ljubljana 2025 2007), v prvem mandatu sedanjega župana. Za vizijo dolgoročnega razvoja Ljubljane do leta 2025 je bil zadolžen Janez Koželj, trenutni podžupan, pooblaščen za urbanizem, s katerim je v tistem času začel sodelovati tudi Blaž Lokar, član Odbora mestnega sveta za urejanje prostora in urbanizem in ustanovitelj društva Za mesto po dveh.

Pravi, da je do sodelovanja z občino prišlo na njegovo pobudo, ko jim je poslal predloge za urbanistično ureditev prometa in javnih prostorov ter predstavil dobre prakse drugih evropskih mest, in da je imelo mesto vedno posluš za take zamisli.

Naprej ko imamo Krakovski nasip, boš videla, je prvi tak kolesarski otok.² [...] To je pač stvar, kar sem se pač zmenil z mestno upravo, z oddelkom za promet, so bili zelo nezaupljivi na začetku, našli smo neko konsenzno varianto lokacije, ki je zelo neproblematična, je pač ta, kjer ne gre več naprej, morajo levo in desno zaviti. In se je strah izgubil potem, ko so videli, kako res v praksi deluje. Tako da veliko stvari, ki smo jih izvajali, te spremembe, so pač taki majhni pilotni projekti. [...] To je bil na primer tak perfekten problem, ni bilo v zakonodaji, mesto te prakse ni izvajalo, pač tam smo postavili, pač z veliko prepričevanja, gor-dol, z vztrajnostjo, ampak so potem dovolili in danes imamo že, ne vem, že deset kolesarskih otokov. [...] In slovenska zakonodaja ima že tudi kolesarski otok zapisan noter, tako da danes je to čisto tudi uradna zadeva že, legalna.

Poleg postavitve kolesarskih otokov je mesto začelo intenzivno urejati tudi drugo kolesarsko infrastrukturo: obnavljajo in izboljšujejo obstoječe kolesarske steze, urejajo nove, predvsem med obrobjem in središčem – mesto ima danes že 133 kilometrov kolesarskih stez in 73 kilometrov kolesarskih poti – in si z različnimi akcijami prizadevajo za varnejše kolesarjenje. Tako so v sklopu projekta Champ (program Intelligent Energy Europe, 2011–2014) leta 2013 z Ljubljansko kolesarsko mrežo izvedli kampanjo za bolj varno sobivanje pešcev in kolesarjev: delili so letake z zemljevidom poti za hitrejšo in varnejšo vožnjo po območjih za pešce. Po mnenju sogovornice, ki je šele pred kratkim spet začela kolesariti po središču Ljubljane, so možnosti za varno kolesarjenje zdaj neprimerno boljše kot v času njene mladosti, tj. pred 30 leti:

Ja, sedaj itak je ful boljše, kakor je bilo včasih. Jaz po eni strani mojo mamo razumem, ki je to [kolesarjenje po mestu] prepovedovala, ker včasih res v bistvu tega [kar je danes urejenega za kolesarje] ni bilo. Vse ulice so bile prevozne [z avti], sedaj že tukaj imamo v bistvu ful peš poti s temi conami kolesarskimi, je dejansko ful boljše. [...] Mislim, pri nas ni kot na Nizozemskem. [...] Pri nas je najprej voznik, potem je pešec, potem je kolesar. In tako, mene je še vedno malo strah, če ne vozim po kolesarski progi, če vozim v prometu vmes.

Po drugi strani pa »resnejši« kolesarji, ki se redno vozijo s kolesom po Ljubljani (na primer v službo, šolo, po opravkih), opozarjajo, da je mesto pri urejanju kolesarske

infrastrukture precej »nespretno«, saj so kolesarske steze večinoma speljane po pločnikih, potekajo čez dovoze k hišam, ponekod neustrezno (predvsem nevarno) zavijejo s pločnika na cesto, celo na postajališče mestnega avtobusa, se nepričakovano končajo ali pa jih ne čistijo ustrezno (pogosto sta na njih pesek ali sneg):

Ljubljana za kolesarje ni prijazno mesto, to je dejstvo, ki ga ne moremo spregledati. Poleg splošne slabe ureditve, kolesarjem neprijazne in neprilagojene zakonodaje ter nizke ravni prometne kulture pa je Ljubljana polna problematičnih točk za kolesarje. Te so kot nekakšne pasti posejane po mestu – od dotrajanega tlaka in previsokih robnikov prek drogov sredi kolesarskih stez do nepreglednih križišč, stez »ponikalnic« in »obvozov« za kolesarje. (Spletni vir 5)

Ljubljanska kolesarska mreža, društvo za spodbujanje kolesarjenja in trajnostnega prometa, je tako v Ljubljani identificirala že vsaj 239 t. i. pasti za kolesarje. Objavljali so jih na spletni strani (glej Spletni vir 5), ki so jo posodabljali do leta 2012, o njih obveščali občino (prvič junija 2003) in hkrati predlagali varnejše ureditve infrastrukture. Vzporedno so vodili seznam odpravljenih nevarnosti – do leta 2012 jih je bilo 67 (tj. 28 odstotkov; glej Spletni vir 6).

Maja 2011 je Mestna občina Ljubljana v partnerstvu z družbo Europlakat vzpostavila tudi sistem Bicikelj za izposojlo koles, ki je namenjen predvsem krajšim vožnjam po širšem mestnem središču. Čeprav obstajajo pomisleki o splošni dostopnosti tovrstnih storitev – lokacije postaj so izven obrobja mest (v bližini središča, ki je od tam že tako ali tako lažje dostopno kot z obrobja), za naročnino in izposojlo potrebujemo kreditno kartico, ki si jo ljudje z nizkimi dohodki težko privoščijo, poleg tega pa taki sistemi temeljijo na javno-zasebnem partnerstvu, pri čemer zasebnik praviloma stremi po čim višjem dobičku, tudi na račun vzdrževanja postaj in koles – pogovori v Ljubljani nakazujejo, da je uvedba sistema v kombinaciji z zaprtjem mestnega središča za motorni promet leta 2012 vplivala na vsesplošni razmah kolesarjenja po mestu; kot pravi prej omenjena sogovornica: »[T]ukaj pa v bistvu zahvala Jankoviču, da imamo tele bicikle zastoj, in mojemu pogumu pri 40, da sem začela v bistvu spet se s kolesom počasi voziti.« Izposoja koles v Ljubljani se uporabnikom torej zdi cenovno ugodna (letna in tedenska naročnina sta nizki, prva ura izposoje je brezplačna). Izposojena kolesa redno uporabljajo za opravke po mestu in so na splošno zelo zadovoljni z uvedbo in delovanjem sistema. Blaž Lokar, ki redno potuje po svetu in preučuje urejenost mest, tako meni:

To je super, to je mestna uprava odlično izpeljala in stvari res dobro funkcionirajo, saj [sistem] tudi res dobro vzdržujejo, to me predvsem navdušuje. In kdaj greš, v kakšnih mestih, sedaj niti ne vem, katero mesto je bilo, manjkajo kolesa, niso vzdrževana, ne vem, stvar tudi po, koliko je to, tri, štiri leta že to funkcionira, po tolikšnem času še vedno je servis zelo dober. Se trudijo, imaš online aplikacijo, ki jo pogledaš, če so kolesa. Javiš, če gre kaj narobe, vzdržujejo jih, prevažajo. Bi bilo pa

2 Kolesarski otok ali kolesarski žep je element kolesarske infrastrukture, ki kolesarjem omogoča, da se v križišču – navadno semaforiziranem – razvrstijo pred motorna vozila in imajo tako prednost pri speljevanju. To ureditev lahko podpira tudi prilagojena svetlobna signalizacija, saj se zelena luč za kolesarje ponekod prižge nekaj sekund pred zeleno lučjo za motorna vozila. S tem se poveča varnost kolesarjev v prometu, saj se voznikom, ki zavijajo desno, umaknejo s poti, še preden ti speljejo.

Ljubljanski Bicikelj je bil prvi sistem avtomatizirane izposoje koles, kakršnega so nato uvedli tudi v nekaterih drugih slovenskih mestih, na primer v Velenju, Mariboru in Kopru. Foto: Saša Poljak Istenič, 13. april 2015.

super, da bi se [storitev] še malo razširila, lahko gre še naprej, jaz mislim, da ljudje so navdušeni.

Navdušenje nad storitvijo in zadovoljstvo z njenim delovanjem potrjujejo tudi statistični podatki. Na dan zagona sistema Bicikelj je bilo registriranih naročnikov več kot 1.600, po enem mesecu pa je bilo že 13.000 uporabnikov, ki so v povprečju z vsakim kolesom opravili vsaj šest voženj na dan oziroma skupaj več kot 55.000 voženj. V začetku leta 2015 je imel sistem 36 postaj s 360 kolesi in okrog 63.000 uporabnikov, od tega jih je imelo 28.500 sklenjeno letno naročnino. Do januarja 2015, tj. v dobrih treh letih in pol, je sistem zabeležil dva milijona in pol izposoj (Spletni vir 7). Tudi zaradi tovrstnih strateških odločitev so ljubljanski javni prostori vse bolj obljudeni in živahni. Kolesarjenje po območjih za pešce, kolesarski izleti na degradirana območja, urbane kolesarske zabave, družabni dogodki, na katerih prostovoljci popravljajo kolesa, je le nekaj primerov kolesarske kulture (ali »kolesarskih kultur«; glej Cox 2015), ki se je v zadnjem desetletju v Ljubljani po oceni Blaža Lokarja bistveno izboljšala:

Ljubljana je naredila fantastičen preskok. Ljubljana je, seveda tukajle v mestu, v centru, je primer najboljše prakse, kar je lahko. [...] Pomembne so predvsem te majhne izboljšave za dnevno življenje ljudi. [...] Ja, za kolesarjenje je Ljubljana, tako po sami strukturi mesta, je idealna. Ravna je, vse so majhne razdalje, od centra do obvoznice je kaj, štiri kilometre, pa tukaj je tudi najbolj gosta poselitve, tako da prepozicije ima super. Je že danes v primerjavi, ne vem, relativno dobro razvito kolesarsko mesto. Tudi ko vidiš ljudi, vidiš stare, mlade, to je čisto, je šla gospa, stara 50 let, tale je stara, ne vem, 30 let. Tako kot vidiš različne generacije, ki se vozijo, veš, da se to dnevno, to niso športni kolesarji, ampak to so za dnevne opravke kolesarji in to je najbolj zdrava kultura v mestih, če vidiš take kolesarje. Pa vidiš moške, ženske, vidiš otroke, sta-

rejše, tako da v bistvu kultura je zelo dobra. Je treba majčkeno infrastrukturo še izboljšati, pa bo še več kolesarjev.

Vsi ukrepi, s katerimi Ljubljana želi do leta 2020 zmanjšati izpuste ogljikovega dioksida za 30 odstotkov in doseči, da bo le tretjina prometa opravljena z zasebnimi motornimi vozili, tretjina z javnim prevozom (med drugim so zato uredili tudi rumeni pas, ki skrajšuje čas potovanja v mesto) in tretjina s sredstvi brez motorja, tj. na kolesu ali peš, so bistveno pripomogli k pridobitvi naziva Zelena prestolnica Evrope 2016 (glej Spletni vir 8) in, še izraziteje, k sedanjim 12 odstotkom rednih uporabnikov kolesa, zaradi česar je – ob upoštevanju dobre kolesarske infrastrukture – Ljubljana na eni od vplivnejših lestvic za merjenje napredka v prevozu s kolesom, The Copenhagenize Index, letos prvič uvrščena med 20 kolesarjem najbolj prijaznih mest na svetu, in sicer na 13. mesto. Pri tem pa so ocenjevalci zapisali: »Vse govorjenje o zeleni prestolnici je super, a kolo bo – kot vedno – utiralo pot. Boljša infrastruktura, boljša mreža. Najprej pomislite na kolo« (Spletni vir 9).

Razvoju kolesarske kulture v Ljubljani sledijo tudi druga slovenska mesta in občine. Tako je Slovenija na kolesarskem barometru Evropske kolesarske mreže – pri ocenjevanju se upošteva uporaba koles, varnost na cesti, kolesarski turizem, prodaja koles in kolesarske organizacije – leta 2015 med članicami Evropske unije zasedla sedmo mesto (leta 2013 je bila 12.) in celo prvo po prodaji koles (Spletni vir 10; Spletni vir 11).

Vlogo najbolj znane slovenske proizvajalke koles, tovarne Rog v Ljubljani, ki je proti koncu 80. let 20. stoletja izdelala skoraj 500.000 koles in okvirjev letno, v 90. letih obvladovala 40 odstotkov slovenskega tržišča, ki naj bi tedaj kupilo 60.000–70.000 koles letno, prenehala pa je delovati leta 2006 (Brovinsky 2010: 94, 105), danes prevzemajo trgovine, ki prodajajo kolesa tujih proizvajalcev, hkrati pa na trgu skušajo preživeti tudi bolj butične prodajalne, ki sestavljajo kakovostna kolesa višjega cenovnega razreda po meri uporabnikov, in proizvajalci kolesarskih delov in opreme, ki stavijo na vrhunsko, nemnožično, ekološko, etično proizvodnjo – torej predstavniki ustvarjalnih industrij. Tovarna Rog pa se je iz območja »klasične« prelevila v območje »ustvarjalne« industrije, za katerega se bije boj med ustvarjalci, ki so ga »zaskvotali«, in Mestno občino Ljubljana, ki ima zanj bolj zveneče načrte preoblikovanja v »ustvarjalno in umetniško središče« kot izhodišče za razvoj kulture in gospodarstva (glej Ehrlich 2012; Uršič 2012).

Ustvarjalne industrije: kolo kot poslovna priložnost

Urejanje javnih prostorov v Ljubljani je sledilo trendu drugih evropskih mest, ki so zaznala porast priljubljenosti urbanega kolesarjenja in ustrezno ukrepala: z urejanjem ustrezne infrastrukture (kolesarske steze in otoki, ustrezna signalizacija, parkirišča za kolesa, prevoz koles z javnimi prevoznimi sredstvi) so omogočila in spodbudila bolj zeleni mestni promet in pri tem ohranila (okrepila) varnost vse številnejših

Stojala za priklepanje koles stojijo po vsem središču Ljubljane, predvsem v bližini kulturnih institucij, lokalov in trgovin.
Foto: Saša Poljak Istenič, 9. september 2015.

Blatnik Musguard na fiksiju, parkiranem pri enem od lokalov ob Ljubljani.
Foto: Saša Poljak Istenič, 13. april 2015.

udeležencev v prometu. Ti ukrepi pa so nato motivirali še več ljudi, da se pogosteje odločijo za uporabo alternativnih prevoznih sredstev za gibanje po mestu. Na spremembe urbanega prostora in posledični razvoj kolesarske kulture so se relativno hitro odzvali tudi ustvarjalci, trgovci, podjetja, institucije idr., ki so trajnostno mobilnost prepoznali kot poslovno priložnost. To seveda ni slovenska posebnost, pač pa svetovni trend. Ne le, da je naraslo povpraševanje po kolesih in kolesarski opremi, pač pa kolesarjenje vpliva tudi na potrošniške in delovne vzorce. Trgovine v središču mest, do katerih je bilo z avtom težje priti oziroma tam parkirati, so z razcvetom kolesarjenja spet pridobile svoje kupce, ko so jim postavile stojala za varno parkiranje koles. Podjetja in ustanove s pomanjkanjem parkirnih prostorov pa so z ureditvijo ustreznih prostorov za parkiranje, shranjevanje in varnost koles (pred tatvino in vremenom) začela spodbujati t. i. aktivni prevoz na delo (prim. Aldred in Jungnickel 2013) ali z nakupom službenih koles skrajšala čas dostave in olajšala zaposlenim opravke v mestu.

Priljubljenost kolesarjenja, ki je naraslo po ustreznih prilagoditvah urbane infrastrukture, so v svoj prid – tj. dobiček – še posebej obrnile ustvarjalne industrije, med drugim zato, ker so se tudi nekateri ustvarjalci po Ljubljani praviloma vozili samo s kolesom, iz lastnih izkušenj vedeli, kaj potrebujejo kolesarji za vožnjo po mestu, hkrati pa se je s povečevanjem priljubljenosti tega načina premikanja povečevalo tudi število potencialnih kupcev njihovih izdelkov. Po besedah Jurija Lozića, industrijskega oblikovalca, ilustratorja in urbanega kolesarja, gre namreč pri kolesarjenju tudi

primerih, ne gre skozi v mestu. Tako če živiš na teh relacijah [...] Tako da si potem na biciklu, slej ko prej, od tam pa naprej, potem pa bicikel začneš raziskovati.

Na spletni platformi kickstarter, kjer podjetniki zbirajo denarna sredstva, potrebna za uresničitev svojih poslovnih idej, je v sekciji Ride With It (Vozi se z njim) predstavljeno skorajda nepregledno število s kolesarjenjem povezanih izdelkov, od ključavnic, sedežev, dodatkov in opreme do tehnološko izboljšanih in estetsko dovršenih koles. Štiri uspešne kampanje med okrog 60 projekti iz Slovenije (ali pa so jih zasnovali Slovenci v tujini) – od teh jih je bilo uspešnih nekaj manj kot polovica – so povezane s trajnostno mobilnostjo. Njihova analiza kaže, da se izdelovalci sklicujejo na vrednote, ki naj bi jih ločevale od neoliberalističnih podjetij in oddaljevale od množične, brezosebne proizvodnje, kar je očitno dobra prodajna strategija – hkrati pa, v nekaterih primerih, tudi njihov življenjski nazor, ki bi si ga v mnogih sodobnih podjetjih težko privoščili.

Prva slovenska kampanja na platformi kickstarter, ki je bila povezana s kolesarjenjem, se je začela maja 2013. Industrijski oblikovalec Jurij Lozić je z njo želel zagnati proizvodnjo snemljivega in zlozljivega blatnika iz močnega in odpornega polipropilena, ki ga je mogoče reciklirati. V mesecu dni je izdelek, poimenovan Musguard, pri zbiranju sredstev za štirikrat presegel zastavljeni cilj (s 44.633 dolarji ga je podprlo 1.756 ljudi). Blatnik je bil nato prepoznani kot vrhunski oblikovalski dosežek: oblikovalec je zanj leta 2013 dobil častno priznanje na desetem Mesecu oblikovanja, uvrščen je bil v portfelj slovenskih nagrad za vizualno ustvarjalnost Trend 2014, hkrati pa je bil eden od 24 izdelkov, ki so jih kustosi Muzeja moderne umetnosti v New Yorku leta 2014 odbrali za prodajo v MoMA Design Store ob oblikovalskem festivalu NYCxDDesign.

[...] za to, kakšen način življenja to za sabo potegne. Pač to, da ti sam sebe poganjaš iz točke A do točke B v nekem okolju, kjer je to tako preprosto, kakor je v Ljubljani, ki je tako majhna. To pomeni v bistvu, da kako gledaš na stvari, v bistvu, ful praktično. A veš, ne zdi se ti vredno ali pa nisi zadovoljen z javnim prevozom, avto itak ne, ker je pač v vseh

Blatnik je bil sprva namenjen članom kolesarskega društva Muslauf (o njem več v nadaljevanju), ki združuje ljubitelje urbanega kolesarjenja na t. i. fiksijih, kolesih z neposrednim prenosom z nožno zavoro na pedalih, a brez ročnih zavor, prestav in dodatne opreme, kot so blatniki. Idejo zanj je Jurij Lozić dobil med študijskim bivanjem v Milanu in nato izdelek, ki bi zadovoljil potrebe kolesarjev na fiksijih in ustrežal minimalni estetiki tovrstnih koles, razvijal pet let, preden je začel zbirati sredstva za množičnejšo izdelavo. Kot pravi, je za uspeh na platformi kickstarter najpomembnejša zgodba, katere del je tudi spoštovanje določenih vrednot:

Sedaj ta blatnik jaz proizvajam v Sloveniji, jaz vem, da bi to lahko počel v Aziji za, ne vem, četrtno, ne vem, koliko, osmino. Nisem preveril, verjetno, ampak ne bom, zato ker mi nekaj to pomeni. Ker mi je, mislim, prvo kot prvo mi je všeč, da imam to tukaj, da sem v konstantni navezi s proizvajalcem, da imamo osebni odnos, da se lahko stvari zmenimo in da to stvar skupaj nekako izboljšujemo. [...] Ta načela pravične trgovine in pravične izdelave in ekološko vzdržne razmere, ekološko vzdržne izdelave in vsega tega. To so nekako te vrednote.

Njegova zgodba je bila umeščena tudi v letošnjo razstavo *CrowdFinding: The Empowerment of the Local Community* na festivalu Vienna Design Week na Dunaju, ki je predstavljala »zgodbe o opolnomočenju in odgovornosti do lokalne skupnosti« (Spletni vir 12). Čeprav je bil med razstavljalci edini, katerega izdelek je (bil) povezan s trajnostno mobilnostjo, pa se tudi drugi ustvarjalci takih izdelkov – vsaj tisti, ki so uspeli zbrati zelena sredstva na platformi kickstarter – sklicujejo na vrednote, kot so okoljska vzdržnost, lokalna proizvodnja, rokodelstvo, skupnost, dediščina in podobno.

»Ne gre nam le za izdelavo koles, pač pa ustvarjamo ročno izdelano potovalno izkušnjo, ki vaši vožnji dodaja užitek in prepoznavnost,« je bila oglaševalska krilatica Janeza Tratarja, ko je zbiral sredstva za zagon proizvodnje dveh različic mestnega kolesa iz slovenskega lesa, ki naj bi omogočala »udobno in stilsko ozaveščeno vožnjo«. Oglas je poudarjal, da v kolesu združujejo »dolgotrajno dediščino rezbarstva, dušo in strokovno znanje nove generacije«, pri čemer proizvodnja pušča »najmanjši okoljski odtis« (Spletni vir 13; Spletni vir 14). Drugi izdelek – kombinacija kovčka, skiroja in nahrbtnika – sicer ni novost, je pa slovenska ekipa Olaf razvila in inženirsko dodelala dva različna izdelka za mestno mobilnost, OLAF Business (s kovčkom, primernim predvsem za potovanja) in OLAF Urban (za vožnjo po mestu). Izdelki niso »preproste plastične igrače«, pač pa so ročno izdelani iz kakovostnih materialov, na primer iz lokalno pridobljenega lesa in tekstila brez polivinil klorida. Tudi oni poudarjajo lokalno proizvodnjo – in še posebej oblikovanje, razvoj in proizvodnjo v Evropski uniji – ki naj bi omogočala takojšnji odziv na morebitne napake kolesa (Spletni vir 15; Spletni vir 16). Tretji uspešni izdelek pa je FlyKly Smart Wheel, tj. zadnje kolo z motorjem, ki se avtomatsko zažene, ko kolesar začne pritiskati na pedala, kar omogoča kolesarjenje »brez truda« oziroma »brez izgubljanja diha ali obilvanja

s potom«. Njegov snovalec Niko Klanšek – »z ekipo sodelujočih (oziroma so-delovnih³) prijateljev, ki so tudi močni podporniki in zagovorniki utilitarne kolesarske kulture« – je z njim želel spodbuditi »kulturo kolesarjenja in izboljšati kvaliteto [življenja] ljudi, predvsem tistih, ki živijo v mestih. Rešitev, ki jo je zasnoval, je prijazna ljudem, mestu in okolju, saj je neposredni odgovor na problem transporta z avtomobili, ki je eden glavnih onesnaževalcev okolja.« Mobilna aplikacija, s katero lahko uporabniki nastavljajo moč motorja in spremljajo svojo hitrost, »preučuje [tudi] kolesarske navade«, ki jih lahko delite s svojimi prijatelji ali z mestnimi uradniki, da jih »bodo lahko uporabili za oblikovanje boljše kolesarske infrastrukture«. Tako boste »ostali v stiku s svojo kolesarsko skupnostjo in pomagali ustvariti bolj živa mesta« (Spletni vir 17; Spletni vir 18).

Kot Blaž Bajič (2015) ugotavlja za umetnine t. i. krafterjev, sodobnih rokodelcev, tudi izdelki ustvarjalcev s področja trajnostne mobilnosti »predstavljajo objektivacije individualnih in kolektivnih vrednot« in tako utelešajo tisto, »kar [izdelovalci] v svojih očeh so oziroma [...] bi želeli biti«; taki »'dobri izdelki' z 'zgodbo' – tj. trajnostni, ekološki, etično izdelani, koristni za skupnost, s pošteno ceno za vse – pa naj bi nadomestili »škodljivost in popolno nesmiselnost« potrošništva (Bajič 2015, b. n. s.).

Trajnostna (ekonomska, okoljska in socialna) osveščenost je sicer utemeljena tudi v novejših strategijah za razvoj kulturnih in ustvarjalnih industrij (glej na primer Zelena knjiga – Izkoriščanje potenciala kulturnih in ustvarjalnih industrij 2010), vendar pa v njih ta kategorija gospodarstva praviloma temelji na razumevanju ustvarjalnosti kot inovacije in kot domene nadarjenih posameznikov, s čimer se ustvarjalnosti odreka procesualnost in umeščenost v družbeni prostor, v katerem prihaja do interakcije družbenih akterjev prek različnih meja – med disciplinami, družbenimi skupinami, prostori, deželami, epistemologijami, metodami, organizacijami, načini komunikacije in ne nazadnje prek osebnih meja (Wilson 2010: 373). Kot taka pa je ustvarjalnost družbeno izključujoča (prim. Adam 2013; Oakley 2006) – in tako vsaj v socialnem smislu netrajnostna – saj ne priznava ustvarjalnega potenciala marginaliziranih, na primer priseljencev, revnejših, manj izobraženih, ne nazadnje tudi posameznikov, ki delujejo zunaj kulturnih in ustvarjalnih industrij, in spregleda njihov prispevek h gospodarskemu razvoju. V teoriji se tega zavedajo tudi nosilci moči – »Čeprav tovrstne iniciative mnogokrat niso razumljene kot tradicionalne KKI [kulturne in kreativne industrije], so izjemno pomembne za delovanje družbe v celoti. S tem ustvarjajo tudi primerno okolje za nastanek in razvoj KKI« (Breznik idr. 2011: 17) – v praksi pa se jih bolj ali manj diskriminira, saj so spodbude namenjene zgolj subjektom, ki imajo registrirano »pravo« dejavnost, torej tako, ki sodi v kategorijo ustvarjalnega gospodarstva. Kako torej posamezniki in skupine izven ustvarjalnega sektorja posredno podpirajo ustvarjalno gospodarstvo (v povezavi s kolesarjenjem)?

3 Ang. *coworking*.

V skupnostni delavnici v pritličju Kreativne cone Šiška njeni uporabniki razstavljajo kolesa, opremo in rezervne dele za prodajo, svetujejo pri nakupu in uporabi koles, jih izdelujejo in popravljajo ter snujejo dogodke za promocijo svoje dejavnosti in kolesarjenja, nove izdelke in prodajne strategije.
Foto: Saša Poljak Istenič, 27. januar 2015.

Kafetna postaja v Šiški mimoidočim kolesarjem ponuja kavo v embalaži, ki si jo lahko obesijo na krmilo kolesa in odpeljejo s seboj.

Foto: Saša Poljak Istenič, 6. oktober 2015.

Kolo kot akter družabnih dogodkov – in (potencialnih) družbenih sprememb

V Ljubljani je konec leta 2011 zaživela Kreativna cona Šiška. Posamezni ustvarjalci in dve interesni skupini, skupina industrijskih oblikovalcev RomPom in kolesarsko društvo Muslauf, so za svoje delo(vanje) in dogodke najeli, obnovili in pografitirali 150 let staro stavbo ob Celovški cesti. Kolesarsko društvo je v njej uredilo skupnostno kolesarsko delavnico Musverks, kjer si lahko kolesarji sami popravijo kolo ali ga izboljšajo z novimi ali starimi deli, njeni uporabniki – ki sicer delujejo v več društvih, skupinah, povezavah, organizacijah, podjetjih, pod različnimi imeni in znamkami – pa se sicer (razen s popravili in svetovanjem) ukvarjajo z izdelavo koles po naročilu, fiksiji, tricikli in obnovo starih koles. Aprila 2014 so dejavnosti dodali trgovinski del in prostore začeli deliti z do tedaj spletno kolesarsko trgovino PiciBici, ki je specializirana za prodajo bolj »butičnih« koles, sestavljenih po meri uporabnika, kolesarskih delov in opreme. V začetku leta 2015 so trgovino in delavnico preimenovali v Kolesarski butik.

Enako kot predstavniki ustvarjalnih industrij tudi oni prisegajo na »zgodbo«, čeprav v nekoliko drugem smislu; njihova zgodba je kolesarstvo (oziroma, specifično, urbano kolesarstvo, ki ga razumejo kot življenje s kolesom namesto avta), ki naj bi bilo pomembnejše od posameznikovega ega. Zato na različne načine podpirajo (predvsem urbano) kolesarsko (sub)kulturo in na ta način prispevajo k razvoju (s kolesarjenjem povezanih, pa tudi drugih) ustvarjalnih industrij:

Saj ta individualizem, se mi zdi, da je dosti tako, da nam je bil vcepljen bolj kot ne kaj drugega [...] In potem se je človek dosti bolj ubadal recimo s to zgodbo posameznika ali s tem egom posameznika kot pač dejansko z neko zgodbo, in meni

se zdi, da je potem nekako krivično to do zgodbe same. [...] Jaz tudi z vsem, kar delam, recimo, poskušam tudi promovirati druge ljudi oziroma tisto sceno, ki se meni zdi pomembna. In tako smo se nekako tudi z njimi [ekipo PiciBici] spoznali, pač ne vem, meni je vedno všeč videti nekoga, ki nekaj dobro dela, in se mi zdi škoda, da se to ne bi naprej nekako spromoviralo. Ker je pa toliko majhen ta svet naš oziroma tudi, ne vem, cela ta scena, da če nekako ne stopiš skupaj, si bolj z mlino na veter in boju skož.

Tako na enem od svojih družabnih omrežij redno opozarjajo na druge ustvarjalce, ki so kakorkoli (lahko tudi naključno ali trenutno) povezani s kolesarjenjem, na primer na (sosednje) Kulturno-ekološko društvo Smetumet (zaradi SPORTaških torb iz recikliranega materiala) ali izdelovalce unikatnih oziroma posebnih koles Jaka Miheliča (Katabrank Bicycles), Marka Marovta (Markolo), Ajdo Fortuna in Tratar Bikes. Julija 2015 so v enem od bližnjih lokalov in na drugih lokacijah blizu svoje delavnice organizirali kolesarski dogodek Piči dalje, s katerim so »povzeli dogajanje na slovenski ulično-kolesarski sceni v zadnjem času in ovekovečili odprtje novih poglavij v zgodbah par inštitucij, ki so že vezane na kolesarstvo ali pa bodo to še postale«: priredili so ulično orientacijsko dirko s kolesi (alleycat), »turnir na valjarjih« in predvajali »kolesarske« filme (Spletni vir 19). Tako so med drugim proslavili odprtje Kafetne postaje v bližnjem lokal, začetek dostave pic s kolesi, ki jo je uvedla bližnja picerija, uradni začetek uporabe prednjega blatnika Musguard, odprtje ulično-kolesarskega (enodnevnega) muzeja in zagon unikatno oblikovane mobilne (samo)popravljalnice koles, ki so jo pod okriljem društva Muslauf izdelali v sklopu projekta Kina Šiška What's the deal – Festival urbanih kultur v gibanju. Poleg oblikovalca blatnika Musguard, torej enega od akterjev ustvarjalnih industrij, so na ta način skušali podpreti

in promovirati tudi druga lokalna (oziroma v tem primeru bolj ali manj četrtna) podjetja, saj: »Križa je prišla ravno zaradi tega, ker je denar tekel drugam. Če bi vsi na lokalnem nivoju kupovali in se podpirali, potem do tega ne bi prišlo.« Seveda pa »lokalnosti« ne razumejo samo kot Šiške ali Ljubljane, pač pa prisegajo na »slovensko« ali »evropsko« gospodarstvo, če je le ozaveščeno:

[V] bistvu na nek način pride do nekega tega hinavskega trenutka, kjer vsi ful deklarativno govorijo, da vsi delamo zeleno, da delamo z naravo, po drugi strani pa ne razmišljajo trajnostno, ker ni trajnostno to, da se ti voziš s kolesom, toliko, kolikor je trajnostno, da ti na nek način tudi razbremeniš okolje za en avto in za proizvodnje desetih drugih koles za obdobje, ne vem, petih let. [...] In v to žal pade tudi to instant kolesarstvo, ki se je sedaj razvilo. Tako da na nek način je mogoče tudi tisto, kar mi poskušamo narediti, je glih to ljudem razložiti, to trajnost dobrega produkta. Se pravi, ne produkta, ki ga je nekdo pač poslikal in 3D sprintal na Kitajskem in je zato ful poceni, ampak to neko evropsko obrtništvo. Ker to je tisto, kar je Evropa vedno znala, in to je nekaj narediti z rokami in biti obrtnik.

Za promocijo svojega podjetja in ozaveščenega kolesarjenja na splošno se redno udeležujejo tekem v ciklokrosu pod okriljem Kolesarske zveze Slovenije. Vendar pa ne pristajajo na vse tehnološke zahteve organizatorjev niti na tekmovalnost in individualizem, ki sta značilna za ta šport, pač pa sledijo svojim življenjskim idealom – trajnostni naravnosti, družbenemu vključevanju, solidarnosti – za katere verjamejo, da so ključni dejavniki (tudi za poslovni) uspeh. Član ekipe PiciBici Jernej Stibilj je tako leta 2015 z železnim kolesom na eno samo prestavo postal državni prvak v ciklokrosu pri moških od 19 do 40 let, hkrati pa je (v isti kategoriji) osvojil tudi Pokal Slovenije. Njegova ekipna kolega sta v pokalni razvrstitvi pobrala drugi najvišji mesti, medtem ko je bil drugi redni uporabnik kolesarske delavnice Bor Čeh, ki je vozil pod znamko Retro Rats, na kolesu iz leta 1936 peti na državnem prvenstvu 2015 in šesti v skupnem seštevku. S temi rezultati, ki so jih dosegli na kakovostnih kolesih brez zadnjih tehnoloških inovacij, po njihovem mnenju

[...] glih spodbiješ tisto logiko, da pač mora biti karbonski okvir s ful prestavami, zadnja stvar, ki je prišla ven, drugače nisi dober. Če bom imel bicikel [težak] več kot pol kile kakor lanski model, mislim, da ne bo lažji pol kile kakor lanski model, potem ne boš mogel iti v hrib. Ni res. To upamo mi ljudem povedat, da je bolj pomembno kakor to, da boš ti tam si zbijal grame pa, ne vem, si meril vate, da si boš kupil bicikel, ki bo dolgo s tabo in boš na njem užival.

Kolesarska zveza Slovenije sicer – razen z dirkami v različnih kolesarskih disciplinah (cestne, gorske, ciklokros, na velodromu ipd.) – (splošno) kolesarsko kulturo spodbuja tudi z raznovrstnimi dogodki, na primer v sklopu gibanja Slovenija kolesari, ki omogočajo »nepozabna doživetja, tekmovalne užitke, druženja in nova poznanstva« pa tudi spoznavanje dediščine in »lepote naše dežele« (Spletni vir 20). Da

kolesarjenje nudi posebne užitke pri spoznavanju krajev in kultur, dokazujejo tako krepitev kolesarskega turizma – tega Eurostat sicer ne spremlja, a trendi kažejo na velik porast, pa tudi Slovenska turistična organizacija že desetletje razvija turistični produkt kolesarjenje v Sloveniji – kot tudi pričevanja kolesarjev:

Meni je bilo odkrivanje Ljubljane na kolesu, mi je bil čisti vau. [...] Ampak to, da se kar naenkrat pelješ, ja, imaš veter v laseh, gledaš gor, kako pač te slike mimo tebe gredo. Si v enem drugem filmu, meni je bilo to, včasih, ko sem imela tukaj vsega dosti pa sem rabila pač se malo umirit, sem se usedla na kolo pa sem naredila en giro, to pač je nekaj totalno novega zame.

Tako si na primer v Ljubljani lahko turisti in drugi, ki želijo mesto raziskovati s kolesom, pri Turizmu Ljubljana najamejo t. i. ljubljansko kolo, in ta ponudba je vključena tudi v ugodnosti Turistične kartice Ljubljana.

Eden od dogodkov gibanja Slovenija kolesari v Ljubljani je bil Kolesarski festival 2014, v sklopu katerega sta antropologinja Nina Vodopivec in arhitektka Sonja Ifko vodili kolesarsko turo po sledovih industrijskih zgodb Adijo, tovarna. Cilj tega izleta je bila predstavitev ljubljanske industrijske dediščine udeležencem, namen njegovih vodij pa tudi odpiranje prostora za razmišljanje, kakšen dostop imajo do te dediščine različni družbeni sloji, še posebej nekdanji delavci; kolo je bilo tako zgolj sredstvo za hitrejšo potovanje med izbranimi petimi nekdanjimi tovarnami. Vendar pa je po ugotovitvah antropologinje kolesarjenje dogodku dodalo nepričakovane razsežnosti:

Že takoj na začetku pač je bilo zelo dobro vzdušje in mi je zelo zanimivo, da so prišle različne generacije, in tisti, ki so delali včasih, in pač ful mlajši. In nekako se mi zdi, da se je neka dinamika vzpostavila tudi med ljudmi, ki so začeli že takoj na začetku sodelovati, in potem to, da se usedeš na kolo in se odpelješ, se mi zdi, da pač nekako, kako se reče, krepi ta filing. [...] Pa vsekakor je dobro, da, a veš, če neka debata se razvname, da do druge točke ni predolgo, ker potem popusti v bistvu tista energija in mogoče v tem smislu tudi ta povezovalna moč te skupine, tako da dinamiko drži. Ker potem so se recimo na Pletenini, smo bili že tako povezani med sabo, to je bila četrta postaja, da smo se tam vsi skupaj slikali [fotografirali s kolesi].

Oživljanje javnih prostorov s kolesarskimi dogodki in dejavnostmi je bila tudi glavna ideja ustanoviteljev urbane kolesarskega društva Muslauf, pri čemer so njegovi člani skušali zasnovati izvirne, avtorske dogodke, kot sta kolesarjenje s posebnim kolesom po Ljubljani in festival Musfest, ali izdelke, kot so Musmate in Musmeta – brezalkoholne pijače iz metinega in čaja mate za »zdrav duh v zdravem telesu«. Kot pravi njegova članica:

In smo iz tega čisto tako naredili neko druženje, popolnoma nekomercialne narave, imeli smo tako in tako ekipo oziroma skupnost nekih ljudi in smo švasali in več jih je imelo ideje, nekdo je znal muziko vrtet in smo se enostavno dobili in se mi je zdelo že s tega vidika, vsaj meni osebno, to tudi zelo zanimiv

Bor Čeh je lastnik več triciklov, s katerimi po Ljubljani prevažata tovor, je pa na kolesa postavil tudi peč.
Foto: Saša Poljak Istenič, 27. januar 2015.

projekt. Čeprav je bil čisto tako po domače narejen, če se smem [tako izraziti], nekomercialno, ampak, recimo, ta trenutek nekoga zavzemanja nazaj javnih površin, na katere smo pozabili.

Vendar pa urbani kolesarji (v pomenu subkulture) ugotavljajo, da izključno kolesarski dogodki, ki nimajo drugih ciljev (kot sta na primer zbiranje sredstev za bolne ali izlet po poteh kulturne dediščine) oziroma dodatnih dejavnosti (na primer za otroke), ne privabijo ljudi izven ustaljenih kolesarskih skupnosti, ker »striktno je samo kolesarstvo in je za ljudi, ki znajo kolesarstvo pogledati, mogoče deloma z ene malo ironične plati, ampak še zmeraj s srcem.« In to kljub deklarirani odprtosti do drugih: »Smo imeli kolesarsko identiteto in to je bila vedno naša skupna točka, ampak ta skupna točka pa nikoli ni bila izključujoča do drugega. Vedno vsi vabljeni.« Ravno zaradi poudarjanja »kolesarske identitete« urbanih kolesarjev priložnostni oziroma ljubiteljski kolesarji ugotavljajo, da je »biti kolesar pri nas statement«, in celo zavračajo oznako kolesar; marsikdo tako reče, da je le »človek, ki vozi kolo«. Za privabljanje takih urbanih kolesarjev svoje dogodke občasno vključijo v festivale ali javne prireditve drugih organizatorjev oziroma poskrbijo za dejavnosti, ki niso nujno povezane s kolesarstvom, na primer delavnice za otroke ali za zabavo ob glasbi, in ponudijo storitve, ki so zanimive tudi za priložnostne kolesarje, kot so manjša popravila koles:

Tako da če smem izpostaviti ta Musfest, to je bil tudi naš dogodek, ki se je zgodil dve leti zapored, in mi smo vedno komunicirali, da je to odprte narave, to smo organizirali v parku Tabor in lanskoletna tematika, torej, v letu 2014 je bila rdeča nit festivala zavzemanje nazaj javnih površin. In ponovno sredi dneva, ozaveščanje, pojdimo nazaj v parke, in smo organizirali in pobarvanke za majhne otroke, servis koles na podlagi čisto prostovoljnih prispevkov, spet zaradi neke te družbene odgovornosti. Ljudem ponuditi neko kvaliteto družjenje, glede na to, v kakšnih časih tudi živimo.

In čeprav jim udeleževanje družbenega vključevanja ne uspe vedno – kot opozarjajo nekateri, s takimi dogodki pravzaprav gentrificirajo prostor⁴ (prim. tudi Bajič 2015) – s svojimi dejanji osveščajo javnost o tem, kakšna bi lahko bila boljša (bolj osveščena, trajnostna) družba:

Saj od nas praktično noben nima avta. Vsi komutamo skoz, če ti počij guma in je ne moreš zamenjati, greš pa peš ali pa z avtobusom. Recimo že ta potem [kolesarska] mentaliteta, ki je nekako postavljena v ozadje [dogodkov], ampak tudi to se z mojega vidika zdi velik doprinos, da ljudi ozaveščaš, kaj pomeni že to, da se vsedeš na kolo pa si štiri do pet mesecev v lepim mesecih na kolesu. Mi smo skoz.

Morda to idejo še najbolj nazorno živi Bor Čeh, sicer dejaven član raznovrstnih društev in skupin – tudi društva Muslauf in »so-delavec« ekipe PiciBici – ki ne vozi »stvari, ki bi bila mlajša od mene« – niti po mestu, niti pri poslu ali v prostem času, ki je prav tako prežeto s kolesarjenjem; med drugim tekmuje v ciklokrosu in igra polo na kolesih. V glavnem se ukvarja z obnovo zelo starih koles – zato »da pokažemo in svetu na nek način in samemu sebi, da še vedno spoštujemo to, kar je starega« in da bi kolesa postala »večgeneracijski sopotnik« (Spletni vir 21) – in izdelavo triciklov (pod znamko Retro Rats) ter z dostavo domačega mleka, jajc, »tradicionalnega« kruha in po potrebi tudi česa drugega na triciklu (pod znamko Trostreščki). Čeprav je v ozadju dostave tudi spodbujanje uživanja zdrave, lokalno pridelane hrane – jajca in mleko so s predmestne kmetije, kruh pa iz pekarnice, ki uporablja tradicionalne načine pri-

4 Ravno v parku Tabor je leta 2014 na pobudo Infoshopa, »socialnega prostora za raziskovanje in razvijanje teorije ter prakse anarhističnih gibanj« (Spletni vir 22), potekal »samoorganiziran ilegalen street-party« (Spletni vir 23), na katerem naj bi park »dekontaminirali gentrifikatorske navlake s samoorganiziranim druženjem« (Spletni vir 24); po mnenju enega od enako mislečih je bila ta zabava legitimna, saj: »S prisvajanjem praks 'od spodaj' s strani nevladnih organizacij, ki za tri delovna mesta prodajo te prakse oblastnikom – jih za ta namen oukvirijo, institucionalizirajo in integrirajo v sistem po eni strani – po drugi strani pa prodajajo zgodbo o participaciji lepim meščanom, ki še zmeraj čakajo, da bo nekdo nekaj organiziral namesto njih. Politične prakse nevladne institucije zapakirajo v lepe trendovske izdelke in jim vzamejo politični naboj. Ko park postane prelep, da bi se v njem lahko udobno zadrževal klošar, ko postane ponoči preglašen in ga je potrebno zaklepati, ko se v njem začnejo dogajati lepi dogodki za uglajene meščane, v njem ni več prostora zame, pobalini se ne počutijo več udobno in niso edini, ki so iz javnega prostora na takšen način izrinjeni« (Spletni vir 24). – Zahvaljujem se Blažu Bajiču, ki me je opozoril na ta dogodek.

prave krušnega testa – je glavni motiv »*odpor proti temu sistemu*«, kjer prenizke odkupne cene pridelkov kmetom ne omogočajo preživetja. Zato Trostreški in druge dejavnosti pod različnimi imeni (znamkami), katerih »lastnik« ne želi biti del takega nepravilnega sistema, delujejo po načelih pravične trgovine in negujejo medčloveške odnose (tudi) z zvestobo svojim proizvajalcem.

Zadnjič se je zgodilo, kar mi je bilo tako najbolj simpatično na celem svetu, da mi je tam v vasi, tri hiše naprej od tega, kjer pač jajca jemljem, mi je eden ponudil, da lahko za pol cene zrihta. In je bilo tako, vau, a res tako v mikro sisteme gremo s tem nekim potrošništvom.

Upor proti sistemu, tj. »mainstreamovski« netrajnosti, potrošništvu, množičnosti, neetičnosti, neenakosti ipd., ki ga na tak ali drugačen način izražajo vsi ustvarjalni akterji s področja kolesarjenja (iz kategorije ustvarjalnih industrij in zunaj nje), pa je pravzaprav inherentni del identitete kolesarske subkulture – in tudi drugih, kot so na primer oblikovalci, t. i. krafterji (sodobni rokodelci), arhitekti in na sploh večina drugih ustvarjalcev. Njihove identifikacije »temeljijo na vizijah in potencialih, [a] ne spodbijajo družbenega reda, do katerega zavzemajo (cinično) distanco, saj so te vizije in distance inherentne samemu obstoječemu družbenemu redu: spreminjanje, iskanje alternativ in potencialov je ohranjanje obstoječega reda« (Bajič 2015: b. n. s.). Ravno njihova »drugačnost« je namreč dobra strategija za privabljanje potrošnikov (prav tistih, ki jih sicer ne cenijo preveč), kar jim v sodobnem neoliberalnem sistemu zagotavlja preživetje in uveljavljanje na trgu – in v družbi.

Sklep

V šišenski enoti Mestne knjižnice Ljubljana je aprila 2015 stal tricikel s posajeno travo. Na steno blizu vhoda je bilo naslonjeno kolo očitno domače izdelave s pedali pred krmilom nad prednjim kolesom. Dva od informatorjev sta na dogovorjeno mesto pridvela s fiksijem (in eden je zamujal). Jaz sem bila pozna na sestanek, ker mi je mimoidoči (preveč) zavzeto razlagal izdelavo in prednosti bicikla z otroškimi kolesi, ki ga redno uporablja za vožnjo po središču Ljubljane. Od konca septembra 2014 je Ljubljana bogatejša za prvo tematsko kolesarsko pot – Obvodno pot po bregovih Ljubljane je z občino zasnoval Blaž Lokar iz društva Za mesto po dveh. Na Novem trgu stoji velikanska žoga z napisom Kolo ni za mehkužce, s katerim se nihče od kolesarjev ne strinja. Zavarovalnice ponujajo zavarovanje koles in kolesarjev. Kolesarske kulture v Ljubljani (in v Sloveniji) so torej zelo razvejane in vse močnejše, kar je posledica tako urbanističnih ukrepov mestne občine – urejanje kolesarskih stez od obrobja proti središču, zaprtje mestnega središča za motorni promet, vzpostavitev cenovno dostopne izposoje koles, če omenimo samo nekatere – kot akcij za popularizacijo kolesarjenja in v določeni meri tudi dejavnosti urbane kolesarske subkulture, ki jim kolesarstvo predstavlja način življenja.

Kolo domače izdelave pred šišensko enoto Mestne knjižnice Ljubljana.

Foto: Saša Poljak Istenič, 23. april 2015.

Ta subkultura je, kot ugotavljajo njeni člani, sestavljena iz ljudi, ki h kolesu pristopajo bolj s funkcionalnega vidika, in ustvarjalcev (tj. predstavnikov ustvarjalnih industrij), ki poudarjajo estetski vidik (Spletni vir 25). Dogodki, ki jih prirejajo, sicer načeloma ne uspejo zajeti širše javnosti, zato pa sodelujejo v prireditvah drugih organizatorjev, ki v precejšnji meri povečujejo socialni in kulturni kapital mestnih prebivalcev in (v manjši meri) tudi njih samih. Ker jih družijo skupna ideja – kolesarjenje kot način življenja – dejanja akterjev, ki jih politika ne priznava kot del ustvarjalnih industrij, podpirajo tudi razvoj te veje gospodarstva, saj z njimi neposredno ali posredno oglašujejo izdelke ustvarjalcev, povečujejo privlačnost trajnostne mobilnosti – še posebej za mlajše generacije – in promovirajo (z rekreacijo povezan) zdrav način življenja. Poleg tega ustvarjalci potrebujejo tudi proizvajalce materiala, mehanike, tehnologe in druge ljudi z »neustvarjalnimi« poklici. Čeprav ima individualna nardarjenost pomembno vlogo v ustvarjalnosti, se brez podpore skupnosti torej praviloma ne more izraziti. K razvoju inovativnih izdelkov, uresničevanju novih poslovnih idej in k večji odmevnosti izdelkov (tj. k boljšim odnosom z javnostmi in trženju) bistveno pripomorejo sodelovanje s čim bolj raznolikimi ljudmi, tudi (ali celo predvsem) čez meje ustvarjalnih industrij, intenzivno mreženje, izmenjava (kroženje) idej in pa socialni kapital, ki si ga posamezniki pridobivajo z delom v skupini in se odraža v boljši psihološki podpori, njihovi večji prepoznavnosti in ugledu.

Socialni kapital »kolesarskih« podjetnikov zunaj kategorije ustvarjalnih industrij, ki skušajo zaslužiti dovolj za preživetje, povečujeta tudi delo za lokalno skupnost oziroma občutljivost za stiske posameznikov. Tako moji priporočevalci v lokalni skupnosti, kjer delujejo in ljudem z družbenega dna pogosto brezplačno popravljajo kolesa ali ta odkupijo za rezervne dele, svojih koles načeloma ne zaklepajo, saj imajo s tamkajšnjimi prebivalci dobre izkušnje: »*To je Šiška!*« mi je odvrnil eden od njih, ko sem ga povprašala,

zakaj pred lokalom, kjer sva se pogovarjala, ni zaklenil kolesa. Ko so ga enemu od njih ukradli in ga odvrkli v bližini, jih je o tem obvestila starejša prebivalka, prav tako pa se zanašajo na neformalno mrežo spletnih prijateljev, ki naj bi bila pri opazanju in vračanju ukradenih koles menda zanesljivejša od policije.

Po drugi strani pa je imelo prostovoljno delo – organizacija brezplačnih družabnih dogodkov, popravilo koles za prostovoljne prispevke ipd. – negativne učinke na njihov prihodek, saj so ljudje to hitro začeli izkoriščati:

A: In kakor se greš ti te neke socialne zadeve oziroma smo se jih mi šli, je bil to direkten kontra produkt, ker smo bili mi neki zastojkarji, ki rihtamo podrte bajke za nič denarja.

B: Potem te ljudje tako razumejo in potem naenkrat to rataš.

A: In potem je to problem, ker ti to rataš, in potem nekdo, ki bi hotel nekaj resnega, pride noter ali posevisirat neki proper bike in imaš ti tam goro nekih podrtij.

Kot ugotavljajo, »ni problem v ljudeh, ki nimajo, problem je v ljudeh, ki imajo in te ne cenijo,« in zato se kljub ohranjanju socialnega čuta in občasnemu prostovoljnemu delu najbolj posvečajo krepitvi ugleda svojih blagovnih znamk (trgovine, iniciativ), da bi si zagotovili redni mesečni dohodek, ki bi zadoščal za to, da bi si končno lahko »najel stanovanje zase in za svojo bejbo« oziroma bi živeli enako dobro kot ljudje v »rednih« službah. Zato iščejo druge načine za doseg gospodarske (pa tudi družbene) stabilnosti: kombinirajo več dejavnosti, razvijajo nove oblike oglaševanja (pripravljajo dogodke, pišejo bloge, uporabljajo družabna omrežja, snemajo promocijske filme, zanašajo pa se tudi na to, da »dober glas seže v deveto vas«) ter sodelujejo z najrazličnejšimi kolesarskimi navdušenci doma in v tujini.

Nestabilne gospodarske razmere torej sprožajo nevsakdanje družbene odzive, ki hkrati odsevajo in spodbujajo ustvarjalnost. To pa bi bolj kot inovacijo ali posameznikovo nadarjenost – na čemer temeljijo opredelitve ustvarjalnih industrij – morali razumeti kot »improvizirajoče vključevanje v oblikovalne procese« (Ingold 2010: 3), kar se je tudi v kolesarski kulturi pokazalo kot najuspešnejša preživetvena strategija: »Ti si imel možnost te ideje predebatirati z ljudmi, jih nadgraditi, dobiti kakšne nove ideje in potem reči, dajmo to narediti, kar je res dobro.« Za spodbujanje razvoja ustvarjalnih industrij bi politika torej morala opustiti izključujočo opredelitev te veje gospodarstva in upoštevati tudi akterje zunaj nje – predvsem pa ustvarjalnost razumeti kot skupinski proces oziroma dejavnost, katere glavni cilj morda ni izdelek sam po sebi, ampak družbeno sodelovanje, vključevanje in interakcija. To nam ne nazadnje dokazujejo tudi vse bolj priljubljene »skupnostne prakse« in »projekti skupnosti«, katerih rezultat je sicer »izdelek«, vendar pa je pot (tj. ustvarjanje izdelka) pomembnejša od cilja. V kontekstu tu predstavljene kolesarske zgodbe izdelki seveda niso nepomembni, saj so temelj posameznikove eksistence, po drugi strani pa do njih najbrž ne bi prišlo brez prostorov »so-dela«, različnih združenj in povezav, ki so omogočali in spodbujali nenehno izmenjavo

idej, medsebojno pomoč pri izvedbi in preskušanju izdelkov, družabnost in sodelovanje. Izdelki pa imajo ne nazadnje tudi družbene učinke: dobro kolo ali dodatna kolesarska oprema prebivalce spodbujata k bolj dejavnemu življenjskemu slogu in prispevata k čistejšemu okolju, mesto je s povečanjem števila kolesarjev postalo živahniješe, ljudje pa pogosteje sodelujejo pri urejanju urbanih prostorov in dajejo pobude za uvedbo novih vsebin.

Literatura

ADAM, Alja: Koncept kreativnosti, neenakost spolov in položaj inovatorke v Sloveniji. *Teorija & praksa* 50 (3–4), 2013, 482–502.

ALDRED, Rachel: Governing transport from welfare state to hollow state: The case of cycling in the UK. *Transport Policy* 23, 2012, 95–102.

ALDRED, Rachel: Incompetent or too competent? Negotiating everyday cycling identities in a motor dominated society. *Mobilities* 8 (2), 2013, 252–271.

ALDRED, Rachel in Katrina Jungnickel: Matter in or out of place? Bicycle parking strategies and their effects on people, practices and places. *Social & Cultural Geography* 14 (6), 2013, 604–624.

BAJIČ, Blaž: Ustvarjanje prostorov ustvarjalnosti: Sodobni rokodelski sejmi v Ljubljani kot produkcija lokalnosti. *Traditiones* 44 (3), 2015, 149–170. DOI: 10.3986/Traditio2015440308.

BASSETT, David R. Jr., John Pucher, Ralph Buehler, Dixie L. Thompson in Scott E. Crouter: Walking, cycling, and obesity rates in Europe, North America, and Australia. *Journal of Physical Activity & Health* 5 (6), 2008, 795–814.

BOLE, David: Cultural industry as a result of new city tertiarization / Kulturna industrija kot odraz nove terciarizacije mest. *Acta geographica Slovenica* 48 (2), 2008, 255–276.

BREZNIK, Maja, Lilijana Stepančič, Brigita Lipovšek, Helena Pivec, Majda Širca in Blanka Tivadar: *KKIPS: Kulturne in kreativne industrije po slovensko*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2011.

BROVINSKY, Boris: Rog – največji slovenski izdelovalec koles vseh časov. V: Boris Brovinsky (ur.), *Dve kolesi in par nog*. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 87–105.

COX, Peter (ur.): *Cycling cultures*. Chester: University of Chester Press, 2015.

CUPPLES, Julie, in Elisabeth Ridley: Towards a heterogeneous environmental responsibility: Sustainability and cycling fundamentalism. *Area* 40 (2), 2008, 254–264.

DALEY, Michelle, in Chris Rissel: Perspectives and images of cycling as a barrier or facilitator of cycling. *Transport Policy* 18 (1), 2011, 211–216.

EHRlich, Kornelia: Creative city Ljubljana? Europeanization processes at the "edge". *Ethnologia Balkanica* 15, 2011, 107–115.

EHRlich, Kornelia: Conflicting visions of urban regeneration in a new political and economic order: The example of the former bicycle factory Rog in Ljubljana, Slovenia. *Anthropological Journal of European Cultures* 21 (2), 2012, 68–88.

- FINCHAN, Ben: Balance is everything: Bicycle messengers, work and leisure. *Sociology* 42 (4), 2008, 618–634.
- FLORIDA, Richard L.: *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books, 2002.
- FLORIDA, Richard L.: *The great reset: How new ways of living and working drive post-crash prosperity*. New York: Harper, 2010.
- GREEN, Judith, Rebecca Steinbach in Jessica Datta: The travelling citizen: Emergent discourses of moral mobility in a study of cycling in London. *Sociology* 46 (2), 2012, 272–289.
- HOWKINS, John: *The creative economy: How people make money from ideas*. London: Penguin Books, 2002.
- INDERGAARD, Michael, Andy C. Pratt in Thomas A. Hutton (ur.): Creative cities after the fall of finance. *Cities* 33, 2013.
- INGOLD, Tim: *Bringing things to life: Creative entanglements in a world of materials*. Manchester: University of Manchester, 2010.
- JENSEN, Anne: Controlling mobility, performing borderwork: Cycle mobility in Copenhagen and the multiplication of boundaries. *Journal of Transport Geography* 30, 2013, 220–226.
- KIDDER, Jeffrey L.: "It's the job that I love": Bike messengers and edgework. *Sociological Forum* 21 (1), 2006, 31–54.
- KOLAR, Blaž, Ana Levstek, Maja Mastnak, Marina Mršnik, Sara Muren, Aleš Rode, Brina Stare, Katra Šenica in Lena Šorli: *Pomen aktivnega transporta v promociji telesne dejavnosti*. Seminar. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Katedra za javno zdravje, 2011.
- KOZINA, Jani, David Bole, Janez Nared, Lucija Lapuh in Jernej Tiran: *Razporeditev ustvarjalnosti v izbranih občinah Ljubljanske urbane regije: Končna različica raziskave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, 2014.
- KOZINA, Jani, in David Bole: Agglomeration of bohemians across different spatial scales in Slovenia. V: Monika Murzyn-Kupisz in Jaroslaw Działek (ur.), *The impact of artists on contemporary urban development in Europe*. Springer, 2016, v pripravi.
- KOZOROG, Miha: Živali, varovano območje in rekreacija v naravem okolju: Teoretske in praktične variante s samopremislekom. *Traditiones* 44 (1), 2015, 179–196. DOI: 10.3986/Traditio2015440106.
- KOZOROG, Miha, in Saša Poljak Istenič: The challenges for responsible recreation in the protect area of Triglav National Park: The case of mountain bikers. *Academica Turistica* 6 (1), 2013a, 71–80.
- KOZOROG, Miha, in Saša Poljak Istenič: Triglavski narodni park v horizontu rekreacijskega avanturizma. *Traditiones* 42 (2), 2013b, 105–126.
- KUIPERS, Giselinde: The rise and decline of national habitus: Dutch cycling culture and the shaping of national similarity. *European Journal of Social Theory* 16 (1), 2013, 17–35.
- LANDRY, Charles: *The creative city: A toolkit for urban innovators*. London: Earthscan, 2000.
- LAPUH, Tadeja: *Kolesarjenje kot dejavnik trajnostnega razvoja v Kranju*. Seminarska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2012.
- McCARTHY, Deborah: "I'm a normal person": An examination of how utilitarian cyclists in Charleston South Carolina use an insider/outsider framework to make sense of risks. *Urban Studies* 48 (7), 2011, 1439–1455.
- MUROVEC, Nika in Damjan Kavaš: *SWOT analysis: Status of the creative industries in Ljubljana*. Ljubljana: Inštitut za ekonomske raziskave, 2010.
- OAKLEY, Kate: Include us out: Economic development and social policy in the creative industries. *Cultural Trends* 15 (4), 2006, 255–273.
- POLJAK ISTENIČ, Saša, in Miha Kozorog: Constructing a protected area as an adventurescape: The case of Slovenia's Triglav National Park. *Ethnologica Fennica* 41, 2014, v tisku.
- PORI, Maja, in Boris Sila: S katerimi športnorekreativnimi dejavnostmi se Slovenci najraje ukvarjamo? *Šport: Revija za teoretična in praktična vprašanja športa* 58 (1–2), 2010, 105–107.
- RICK, Oliver James Collard: *Cycling the city: Locating cycling in the continued (re)structuring of North American cities*. Doktorska disertacija. College Park: University of Maryland, 2014.
- SCOTT, Allen J.: Creative cities: Sonceptual issues and policy questions. *Journal of Urban Affairs* 28 (1), 2006, 1–17.
- STEHLIN, John: Regulating inclusion: Spatial form, social process, and the normalization of cycling practice in the USA. *Mobilities* 9 (1), 2014, 21–41.
- TOLLEY, Rodney (ur.): *The greening of urban transport: Planning for walking and cycling in Western cities*. Chichester: John Wiley & Sons, 1995.
- URŠIČ, Matjaž: Urban cultural revitalisation from the "top-down": Hidden cultural assets in the renovation of former Rog factory / Revitalização cultural urbana "de cima para baixo": Bens culturais escondidos a reabilitação da antiga Fábrica Rog. *Revista crítica de ciências sociais* 99, 2012, 141–166.
- URŠIČ, Matjaž: Značilnosti prostorske porazdelitve kreativnih dejavnosti v Ljubljani in ljubljanski regiji. *Acta geographica Slovenica* 56 (1), 2016, v pripravi.
- VAN DUPPEN, Jan, in Bas Spierings: Retracing trajectories: The embodied experience of cycling, urban sensescapes and the commute between "neighbourhood" and "city" in Utrecht, NL. *Journal of Transport Geography* 30, 2013, 234–243.
- VREUGDENHIL, Roger, in Stewart Williams: White line fever: A sociotechnical perspective on the contested implementation of an urban bike lane network. *Area* 45 (3), 2013, 283–291.
- WILSON, Nick: Social creativity: Re-qualifying the creative economy. *International Journal of Cultural Policy* 16 (3), 2010, 367–381.
- ŽAUCER, Tadej, Marko Peterlin, Matjaž Uršič, Petra Očkerl in Tatjana Marn: *Kreativna urbana regeneracija: Priložnosti v ljubljanski urbani regiji*. Ljubljana: Inštitut za politike prostora, 2012.

Spletni viri

- Spletni vir 1: MMC RTV SLO: Vsi na kolo, za zdravo telo: Pa še vinjete ne potrebuješ, 20. 9. 2013; <http://www.rtvlo.si/sport/rekreacija/vsi-na-kolo-za-zdravo-telo-pa-se-vinjete-ne-potrebuješ/102299>, 17. 8. 2015.

Spletni vir 2: Pripelji srečo v službo; http://www.pripeljisreco-vsuzbo.si/o_projektu.php, 22. 6. 2015.

Spletni vir 3: FLORIDA, Richard L.: America's top cities for bike commuting: Happier, too, 22. 6. 2011; <http://www.theatlantic.com/national/archive/2011/06/americas-top-cities-for-bike-commuting-happier-too/240265/>, 19. 8. 2015.

Spletni vir 4: Izar Lunaček: To je Izarjev blog. *Delo.si*, 15. 4. 2015; <http://www.delo.si/mnenja/blogi/to-je-izarjev-blog.html>, 19. 8. 2015.

Spletni vir 5: Pasti za kolesarje v Ljubljani, 26. 6. 2012; <http://www.kolesarji.org/pasti/>, 11. 11. 2015.

Spletni vir 6: Pasti za kolesarje v Ljubljani – seznam sprememb, 26. 6. 2012; <http://www.kolesarji.org/pasti/arhiv/index.htm>, 11. 11. 2015.

Spletni vir 7: Z Bicik(LJ)i opravili za 680.000 ur voženj; <https://abo-ljubljana.cyclocity.fr/Bilten/Novice/Z-Bicik-LJI-i-opravili-za-680.000-ur-vozenj-13.1.2015>, 20. 8. 2015.

Spletni vir 8: Environment: Ljubljana European Green Capital 2016; <http://ec.europa.eu/environment/europeangreencapital/wp-content/uploads/2014/04/EGCA-winning-city-2016-Ljubljana-F01.pdf>, 13. 1. 2015.

Spletni vir 9: The Copenhagenize Index 2015 – Ljubljana, Slovenia; http://copenhagenize.eu/index/13_ljubljana.html, 11. 8. 2015.

Spletni vir 10: ECF Cycling barometer: Denmark advocates conquer the first place in spite of Netherland's supremacy on cycling use; <http://www.ecf.com/ecf-cycling-barometer/>, 22. 6. 2015.

Spletni vir 11: MREVLJE, Neža: Je Slovenija do kolesarjev prijazna država? *Siol.net*, 19. 5. 2015; http://www.siol.net/trendi/potovanja/novice/2015/05/slovenija_z_7_mestu_na_levstvi_do_kolesarjev_prijaznih_evropskih_drzav.aspx, 22. 6. 2015.

Spletni vir 12: Programme partners – Poligon Creative Centre: "CrowdFinding": The empowerment of the local community; <http://www.viennadesignweek.at/archive.php?id=1033>, 10. 11. 2015.

Spletni vir 13: Tratar Bikes: Wooden bicycles carved for the perfect ride; <https://www.kickstarter.com/projects/142563967/tratar-bikes-wooden-bicycles-carved-for-the-perfec?ref=city>, 22. 6. 2015.

Spletni vir 14: KUPEC, Blažej: Janez Tratar na Kickstarterju išče podpornike za leseno kolo, 2. 12. 2014; <http://www.startaj.si/8813778/Janez-Tratar-na-Kickstarterju-i%C5%A1%C4%8D-podpornike-za-leseno-kolo>, 22. 8. 2015.

Spletni vir 15: OLAF scooters put a spin on your usual commuting experience; <https://www.kickstarter.com/projects/1924354703/olaf-scooters/description>, 1. 9. 2015.

Spletni vir 16: Olaf FAQ; <http://www.olaf-scooter.com/faq/>, 1. 9. 2015.

Spletni vir 17: FlyKly Smart Wheel; <https://www.kickstarter.com/projects/flykly/flykly-smart-wheel/description>, 1. 9. 2015.

Spletni vir 18: BORŠTNIK, Maja: Slovenski FlyKly Smart Wheel na Kickstarterju! 16. 10. 2013; <http://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/flykly-smart-wheel-na-kickstarterju>, 1. 9. 2015.

Spletni vir 19: Piči dalje; <http://blog.pici-bici.com/post/124563903869/piči-dalje>, 3. 9. 2013.

Spletni vir 20: 2015 Slovenija kolesari; http://www.kolesarska-zveza.si/files/01_kzs/novice/2015/zlozenka-2015-zadnja-verzija-rev-miki.pdf, 3. 9. 2015.

Spletni vir 21: Ljubljana's bike scene 5/5: Custom bike builders (re-usage, personalization, design) [video], 29. 9. 2014; <https://vimeo.com/107513898>, 3. 9. 2015.

Spletni vir 22: A-Infoshop; <http://a-infoshop.blogspot.de/>, 11. 11. 2015.

Spletni vir 23: Illegal street party; <https://www.facebook.com/a.infoshop/photos/a.310717539968.42335.76648819968/10150439266849969/?type=3&permPage=1>, 11. 11. 2015.

Spletni vir 24: Prostor brez rož; <https://www.facebook.com/a.infoshop/photos/a.310717539968.42335.76648819968/10150441261774969/?type=3&permPage=1>, 11. 11. 2015.

Spletni vir 25: Ljubljana's bike scene 4/5: PiciBici – bicycle boutique (DIY & style vs. function) [video], 6. 9. 2014; <https://vimeo.com/105422473>, 3. 9. 2015.

Viri

Regionalni razvojni program Ljubljanske urbane regije 2007–2013. Ljubljana: RRA LUR, 2007.

Regionalni razvojni program Ljubljanske urbane regije 2014–2020. Ljubljana: RRA LUR, 2015.

Resolucija o Nacionalnem programu za kulturo 2008–2011. Uradni list RS št. 35/2008.

Resolucija o Nacionalnem programu za kulturo 2014–2017. Uradni list RS št. 99/2013.

Strategija razvoja kulture v Mestni občini Ljubljana 2012–2015. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana, 2012.

Strategija razvoja Slovenije 2014–2020 (osnutek). Ljubljana: Ministrstvo za gospodarstvo, 2013.

Vizija Ljubljana 2025. *Ljubljana: Glasilo Mestne občine Ljubljana* 12 (8–9), september 2007.

Zelena knjiga – Izkoriščanje potenciala kulturnih in ustvarjalnih industrij. Bruselj: Evropska komisija, 2010.

Ustni viri

ANONIMNI kolesarji in kolesarke po Ljubljani, pogovori, Ljubljana, 2015.

BERTONCELJ, Janez: nekdanji koordinator za kolesarjenje v Mestni občini Ljubljana, intervju, Ljubljana, 12. 10. 2015.

BLAŽINA, Andrej: Kolesarski butik PiciBici, intervju, Ljubljana, 27. 1. 2015.

ČEH, Bor: Retro Rats, Trostreščki, Musverks in druge znamke, intervju, Ljubljana, 27. 1. 2015.

LOKAR, Blaž: Odbor mestnega sveta za urejanje prostora in urbanizem (Mestna občina Ljubljana) in društvo Za mesto po dveh, intervju, Ljubljana, 13. 4. 2015.

LOZIČ, Jurij: Musguard, intervju, Ljubljana, 23. 1. 2015.

ROME, Ana: Muslauf, intervju, Ljubljana, 28. 1. 2015.

SEPIČ, Tilen: Muslauf, intervju, Ljubljana, 28. 1. 2015.

VODOPIVEC, Nina: Inštitut za novejšo zgodovino, intervju, Ljubljana, 16. 4. 2015.

ŽEMVA, Gašper: Ljubljanska kolesarska mreža, intervju, Ljubljana, 15. 10. 2015.

Bicycle as an agent of creative urban regeneration

Health, environment, and economy are the principal topics of current European politics and also the principal highlights of scientific studies on cycling: it has a positive impact on health, is environmentally sustainable, and has a stimulating effect on economy. Since most people live in cities the promotion of cycling is closely associated with the construction of urban infrastructure and urban spaces in a way that promotes urban regeneration. Like many cities around the world, and particularly in an effort to obtain the title European Green Capital, Ljubljana has been in recent years intensively developing its cycling infrastructure and organizing various activities to promote cycling. All of this has contributed to the fact that as many as 12% of its residents use bicycle as a means of transport on a regular basis.

The changes in urban space and the resulting development of the cycling culture have triggered a relatively quick response from various artists and companies that have recognized sustainable mobility as a business opportunity. In recent years, Slovenia sees a growing number of designers and tradesmen who create and manufacture special, "boutique", and high-quality bicycles, cycling equipment, and accessories. Although representatives of the creative industries are more successful in the development of products and services, activities of individuals and businesses outside this branch

of economy intensively support the development of cycling. This increases the need for new products and services.

When promoting their products, both of these groups emphasize the values that allegedly separate them from neoliberal businesses and the impersonal mass production. On the one hand, this is their outlook on the world and on the other, a good marketing strategy. Other strategies to ensure survival or larger profits involve the combining of several types of activities; development of new types of advertising; and cooperation with different cycling enthusiasts. Intensive networking with diverse actors from different branches of economy strengthens their social capital, which in turn enables a greater circulation of ideas; assistance in the implementation and testing of new products; participation in various projects; and an improved social life. These are factors that strongly affect the development of innovative products and practices. In order to promote the development of creative industries politics should abandon the exclusive definition of this branch of economy and also consider actors that operate outside it. Most of all, it should perceive creativity as a collective process, an activity whose principal aim may not be the end product but rather social participation, integration, and interaction.

»HOČEŠ ŠE NAPREJ, HOČEŠ ŠE NAPREJ!« Interpretacija trenutkov ekstaze v vadbi fitnesa¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Avtor v prispevku obravnava *burn* [*pekočino*], vidik vadbe fitnesa, ki je v družboslovni in humanistični obravnavi tega popularnokulturnega pojava ostal pretežno prezrt. Vadba fitnesa temelji na množtvu natančnih pravil, ki naj bi zagotavljala ne le lepo in mišičasto telo, ampak tudi izjemno zdravje in dobro počutje, veliko energije in moči. *Burn* pa predstavlja ekstatično izkustvo, ki občasno nastopi med najbolj napornimi vajami, a se izmika preračunljivosti pravil oziroma vadbe. Izhajajoč iz etnografske raziskave obiskovalcev fitnesov v Ljubljani avtor interpretira izkustva *burn* kot utelešeno doživetje predstav nekega kulturnega konteksta in kot izkustvo, ki v svojih najbolj intenzivnih trenutkih seže onkraj omenjenih predstav.

Gljučne besede: antropologija telesa, antropologija športa, vadba fitnesa, ekstatične prakse, *burn*

Abstract: The article discusses *burn* or *pekočina*, an aspect of fitness training that has largely remained unexplored in social-scientific and humanistic writing about this popular-cultural phenomenon. Fitness training is based on a large number of exact training rules that are supposed to guarantee not only a beautiful and muscular body but exceptional health and well-being, high body energy and strength. *Burn*, however, is an ecstatic experience that occasionally occurs during the most demanding exercises with weights and at the same time evades the expediency of the rules of the exercises. Drawing upon ethnographic research among fitness-goers in Ljubljana, the author interprets the experiences of *burn* as embodied experiences of images of a specific cultural context and as an experience that, at most intense moments, goes beyond the said images.

Key words: anthropology of the body, anthropology of sport, fitness exercising, ecstatic practices, *burn*

Uvod

Vadba fitnesa je v zadnjih 25 letih postala razmeroma priljubljena tudi v Slovenji (glej Sila 2009). Gre za način vadbe telesa, ki daje velik poudarek kar najbolj gospodarnemu dvigovanju uteži ter vajam na različnih vadbenih napravah. Z vadbo so tesno povezani specifični načini prehranjevanja, ki prispevajo k doseganju mišičastega, v skladu z izbranimi estetskimi normami oblikovanega telesa, vedno večje telesne moči ter dobrega fizičnega počutja, ki je obenem obljuba avtentičnega bivanja in uspeha. Priročniki in članki o fitnesu obljublajo užitek in opisujejo načine, na katere naj bi ga dosegli. S tem pa tudi že »interpelirajo« (Althusser 2000) posameznike v subjekte ideologije fitnesa (Bajič 2013: 62–73). Mnoge družboslovne in humanistične obravnave tega, s kapitalizmom tesno povezanega popularnokulturnega pojava (Sage 1998), so se – pretežno pod vplivom Foucaultovih del (Foucault 1984, 2010; Rabinow 1984) – osredinile na vadbeni režim, discipliniranje in objektiviranje teles v vadbi fitnesa (glej Eskes, Duncan Carlisle in Miller 1998; Gremillion 2005; Klein 1993, 1998; Nemanič 2010; Smith Maguire 2002; Wrench in Garrett 2008), v manjši meri pa tudi na emska razumevanja zdravja, teles(a) in spola oziroma spolov, ki mestoma presegajo dominantne diskurze (Andreasson in Johansson 2013; Klein 1993; Smith in Stewart 2012). V tem prispevku podrobneje obravnavam *burn*, razmeroma kratkotrajno izkušnjo med najbolj intenzivno

vadbo, ki pa uhaja pravilom vadbe, čeprav je z njimi strukturirana. Kot takšne pa izkušnje ne moremo razumeti izključno v terminih diskurza fitnesa, režima vadbe ali »obvladanih teles«, pač pa je nanjo treba pogledati z drugačnega vidika – a o tem več v nadaljevanju. Najprej naj na kratko predstavim, kako in zakaj sem postal pozoren na razmeroma »prozoren« moment vadbe fitnesa.

Ko sem nekoč klepetal z Janom,² me je ta vprašal, ali poznam »znani rek – *Earn the burn!*?«. Rek sem res poznal, saj sem nanj večkrat naletel v periodiki o bodibilderstvu in fitnesu ter v spletnih besedilih in monografijah v angleškem jeziku, a si nisem mislil, da ga kdorkoli jemlje pretirano resno. V tovrstnih besedilih si rek, ki bi ga lahko prevedel kot »prisluži si pekočino«, nanaša na občutek v mišicah, ki nastane med intenzivno vadbo in si ga »prislužimo« zgolj z naporno vadbo. Omenjeni frazem, podobno kot tisti, da brez bolečine ni dobitkov – »*No pain, no gain!*« – govori o bolečini, ki je znamenje kakovostnega treniranja, treniranja, ob katerem mišice kar najbolj »rastejo«. »*Itak, da te boli, ampak pol na koncu se splača, maš tisti občutek, ko se usedeš ...*«, mi je ob prvi omembi *burna* dejal Jan in nemudoma dodal, da je *burn* »bistvo celotnega fitnesa«.

Občutenja toplote, ki jih z dejavnostjo ustvarja telo, so za športnike v najrazličnejših disciplinah ključna v strukturah izkustva (Allen-Collinson in Hockey 2011: 337–339;

2 Prispevek temelji na terenski raziskavi, ki sem jo izvedel med februarjem 2012 in majem 2013 in je zajemala opazovanje z udeležbo (obiskovanje fitnes centrov), poglobljene intervjuje z obiskovalci ter sledenje relevantnim publikacijam. Imena intervjuvancev so spreminjena.

1 Prispevek temelji na delu diplomske naloge, ki sem jo pripravil pod mentorstvom prof. dr. Rajka Muršiča (glej Bajič 2013).

* Blaž Bajič, univ. dipl. etn. in kult. antr., podipl. štud., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; blazno@gmail.com.

Potter 2008). Caroline Potter (2008) v svoji etnografski raziskavi profesionalnih plesalcev med drugim ugotavlja, da je občutenje toplote specifičen način dojetanja, ki opazno prispeva k prehajanju med notranjostjo in zunanostjo telesa. V priročnikih in navodilih za vadbo fitnesa se *burn* nanaša izključno na fizično občutenje razbolelih mišic in je omejen na znamenje kakovostne obremenitve mišic. Obiskovalci fitnes centrov pa z besedo *burn* označujejo še nekaj drugega in drugačnega, kot je zgolj pridobivanje mišične mase v najnapornejših trenutkih vadbe, tako da se, med drugim, nanaša prav na izkustvo preseganja meja med »zunaj« in »znotraj«. Z izrazom *burn* opisujejo trenutke, ko »padejo čist not«. Nekateri *fitneserji* niso naklonjeni »padanju not« in so, kot denimo sogovornik Žiga, prepričani, da z *burnom* ni moč pridobiti prav nič – le poškodbe. Zato Žiga, če začuti že minimalno *pekočino*, prekine izvajanje vaj in tako skuša ohraniti kar največjo natančnost svojih gibov. Vprašanje »padanja not« pa ostaja. Kam »padejo«? Kaj, če sploh kaj, se (jim) dogaja »znotraj«, kaj in kako tam doživljajo? Kaj se zgodi z »zunanostjo«? In kako razumeti tako različna stališča do *burna*, ko pa se vzpostavlja znotraj ideologije in prakse treniranja oziroma oblikovanja telesa?

Tihi vstop v fitnes

Dogajanje v fitnesu je večino časa predvidljivo, k čemur pomembno prispevajo medsebojno opazovanje in nadzorovanje prisotnih, panoptična arhitektura fitnes centrov in (samo) discipliniranje z vadbo. Ob mojih obiskih fitnes centrov so obiskovalci in obiskovalke, nekateri v parih ali manjših skupinah, mirno vadili na napravah ali dvigovali uteži in se poskušali kar najbolj držati zastavljenih načrtov. Mnogi so se še nekoliko bolj izolirali s poslušanjem priljubljene glasbe, shranjene na prenosnih predvajalnikih, s čimer so se »umikali« tudi pred glasno (najpogosteje elektronsko plesno) glasbo, ki iz množice po stropu razporejenih zvočnikov daje ritmično zvočno podlago vadbi v fitnes centrih. Občasno sem lahko zaslišal pogovore in spodbujanje prijateljev in prijateljic, ki so vadili skupaj. Tu in tam, ko so se srečali znanci, pa tudi pozdrave, kramljanje in smeh. A večino časa so bili obiskovalci in obiskovalke tiho, osredinjeni nase in na svoje treninge. V prostorih, kjer so postavljeni trenažerji in druge vadbene naprave, se je večkrat zgodilo, da obiskovalcev skoraj ni bilo slišati, saj mnogi nadzorujejo svoje dihanje ter skušajo glasnost vdihov in izdihov ohraniti na glasovni jakosti, ki še velja za primerno. Predvsem iz prostorov s prostimi utežmi, tj. različnimi tipi uteži, ki niso pritrjene na ogrodje, pa se občasno sliši sopihanje, »dihanje skozi zobe«, rožljanje uteži in – od časa do časa – močno poudarjeno predirljivo stokanje, ki mu sledi izdih olajšanja ter glasen, zamolkel zvok udarca na tla vržene uteži.

Če dihanje ni preseglo določene meje glasnosti in/ali modalitete, ni zbuvalo posebnega zanimanja. Glasno dihanje je navadno še posebej predirljivo zvenelo v prostoru oziroma predelu z vadbennimi napravami, kjer so posebej poudarjeni vzdihli pogosto pritegnili presenečene, radovedne ali pa kar

nekoliko zgrožene in nejevoljne poglede. Vendar pa so ti pogledi izginili skupaj z zvoki, ki so jih izzvali – z zvočno hitrostjo – in trening tistih, ki jih je zmotil (opazil sem, da so to pogosteje dekleta), se je nemudoma nadaljeval, kot da se ne bi nič zgodilo.

V aprilu leta 2012, ko se je število obiskovalcev in obiskovalk nekoliko povečalo zaradi priprav na poletno sezono in sem fitnes obiskoval enkrat tedensko, sem zabeležil pripetljaj, ki lepo ilustrira prekinitvev zvočne monotonije in nakazuje omenjeni *burn*. Takrat sem opazil fanta, starega približno 25 let, ki je vadil pred ogledalom. Bil je na moji levi strani, oddaljen tri ali štiri metre, na t. i. *incline bench press* napravi, ki simulira dvigovanje uteži z obema rokama v ležečem položaju na hrbtu na klopi, nagnjeni pod izbranim kotom. Fant je bil obrnjen proti zrcalu in dvigoval počasi, nadzorovano in disciplinirano. Opazno je preverjal svoje gibe in skušal slediti predpisanemu načine vadbe. Dvigoval je razmeroma veliko težo, več serij in z velikim številom ponovitev. Natančnih števil ne poznam, saj z njim nisem uspel govoriti niti jih nisem štel, vendar pa sem opazil, da je z vsako ponovitvijo, z vsako serijo postajal bolj utrujen, da so bili njegovi gibi vedno manj nadzorovani in vse manj natančni. Počasni, odmerjeni gibi so postali hitri in krčeviti, geste so se skrajšale, rok ni več iztegoval in jih za hip zadrževal v stegnjenem položaju kot poprej, bremena ni več spuščal počasi in nadzorovano, ampak ga je puščal, da pade. Med prisotnimi je začel zbujati pozornost ne zaradi s stališča pravilne vadbe nemarnih gibov, ampak zaradi hrupa, ki ga je povzročal. Topot uteži, ki so nenadzorovano padale in udarjale ob uteži, ki jih ni vključil v svojo obremenitev, tleskanje jeklene vrvi, ki je divje opletala po kovinski konstrukciji, in glasni vzdihli, ki so ob krčevitem napenjanju mišic ritmično in nekako samodejno bruhali iz njega, so predramili mnoge prisotne. Spremenil se je njegov obraz, spremenil se je njegov pogled. Značilni pogled *fitneserjev*, ki združuje strogo nadzorovanje, ocenjevanje in samovšečno občudovanje, je izginil. Zamenjal ga je nekakšen odsoten pogled, stremljenje v prazno in hkrati v nekaj točno določenega. Zdelo se mi je, da je njegov glas postajal vse bolj močan, da prihaja iz njegovega drobnozvočja, iz samega središča trupa. Vzdihli so postali podobni tistim ob (moškem) orgazmu. Nenadoma je obstal. Uteži so še zadnjič udarile ob neuporabljene, jeklena vrv je zadnjič oplazila kovinsko ogrodje, stokanje je utihnilo in se spremenilo v globoko sopenje. Do nedavnega trdo napete roke so postale mlahave, obstale so na ročajih naprave in nato padle ob izčrpan trup.

Po približno dvajsetih sekundah mirovanja in globokega dihanja je vstal, se malce opotekel, stresel roke, s tal pobral platenko s pijačo, z naprave pobral brisačo ter se sprehodil do roba fitnesa, kjer se je naslonil na ograjo in počival. Za tem sem ga izgubil izpred oči – nemara se je odpravil na stranišče. Ko sem ga pa pred svojim odhodom kakih petnajst minut pozneje spet zagledal, je vadil bicepse z dvigovanjem proste uteži – znova počasi in nadzorovano.

Takrat sem postal pozoren na to, kako se med vadbo spreminja gibanje telesa, kako vadijo na začetku in kako ob zaključku treninga ter kako se gibajo na začetku izvajanja serij in kako proti koncu. Prej sem razmišljal predvsem o časovni razčlenjenosti treningov na različne faze, kot so ogrevanje, vaje izbranih mišic in/ali mišičnih skupin, *kardio*, raztezanje; ta dogodek pa je precej spremenil moje zanimanje za potek vadbe. Zaporedje različnih faz treninga sicer sledi splošnim *fitnesserskim* ciljem, kako s čim manjšimi vložki doseči čim večje učinke in dobiti čim več koristi (glej Crossley 2006; Klein 1993). Fant, ki sem ga pravkar opisal, pa se je s svojim načinom vadbe zoperstavljal vsem pravilom pravilne vadbe oziroma – natančneje – z vsako naslednjo ponovitvijo, vsako naslednjo serijo se je za odtenek bolj oddaljil od predpisane načina vadbe, ki ga je ob začetku vestno upošteval.

Sprva sem naraščajočo nenatančnost gibov pripisoval »preprosti« utrujenosti in razbolelim mišicam. Čeprav je telesna plat pomemben in neločljiv sestavni del tega, kar je v fitnessu znano kot *burn* ali *pekočina*, redkeje tudi *pump*,³ pa ti dogodki – kot se je kmalu izkazalo – presegajo zgolj fizično občutenje, ki nastaja ob vadbi. Spremenijo gibe in način izvajanja vaj ter odnos do telesa.

Tovrstni dogodki so se mi nemudoma zazdeli izjemno zanimivi, saj se zoperstavlja vsem pravilom vadbe fitnessa, ki naj bi se jih *fitnesserji* – po lastnih zagotavljanjih – držali. Kmalu za tem, ko sem o *burnu* spraševal sogovornike, pa se je izkazalo, da je ta kršitev eksplicitnih pravil vadbe »po tihem« pričakovana, celo zaželena. Razen kakšnega presenečenega pogleda pri novopečenih *fitnesserjih* (kot sem bil tudi sam) ti dogodki ne zbujajo kakšnega posebnega zanimanja oziroma to zelo hitro mine. V zvezi s tem je prav gotovo pomembno dejstvo, da je velika večina ljudi osredinjenih nase, na svoje treninge, da so nekateri »izolirani« z glasbo, ki jo poslušajo, in da se tudi, ko opazijo nekoga, ki ob izvajanju vaj z rokami nenadzorovano »krili« na vse strani, zanj pač ne zmenijo.

Glede na to, da so moji sogovorniki imeli izjemno podoben besednjak in spontano uporabljali podobno pripovedovanje ter opisovali podobne telesne gibe, je sklep, da imajo izkustva obiskovalcev fitness centrov kulturno ustvarjeno dimenzijo, verjetno na mestu. Tudi uživanja v dvigovanju uteži se je treba naučiti z dejavno udeležbo (Crossley 2006). Preden se posvetimo opisom izkustev *burna*, pa velja razmisliti o »orodjih«, s katerimi lahko interpretiramo to izmuzljivo doživetje.

3 Zagata s prevajanjem tega izraza je očitna. Nemara bi bil najbližji prevod res neologizem *pekočina*, ki sem ga tu in tam zasledil med obiskovalci fitness centrov, saj spaja besedi »bolečina« in »pečic« (»mišice pečejo«). Da ohranim emski izraz *burn*, ki sicer izvira iz angleškega jezika, sem se odločil, ker se zdi, da ga *fitnesserji* najpogosteje uporabljajo, čeprav med seboj le redko govorijo o izkušnjah oziroma doživljanju vadbe. Občasno jo sicer nadomeščam z izrazom *pekočina*. Besedo *pump* pa sem slišal le nekajkrat in jo zato v nadaljevanju ne uporabljam. Slednji izraz, ki dobesedno pomeni »črpati« (ang. to pump), sicer daje poudarek na nabrekanje in »zategovanje« mišic ob vadbi ter izhaja iz »načrpanja« moči, energije, krvi in podobnega v mišice. Skoraj vedno sem ga slišal v samostalniški obliki – »je v pump« ali »imam pump«.

Kako razumeti *fitnesserski burn*?

Kaj lahko opisi doživljanja *burna* povedo o telesih v kulturi fitnessa? Sploh kaj? S kakšnim konceptualnim aparatom »ujeti *burn*«? Naj najprej odgovorim na najkrajše vprašanje, ki sem si ga zastavil. Od trenutka, ko sem slišal govornice o *burnu*, sem predpostavljal, da v *burnu* oziroma »v njegovi bližini« tiči skrita vednost oziroma, natančneje, da je s podrobnejšo obravnavo *burna* vednost mogoče ustvariti. Na to kaže tudi dejstvo, da se o *burnu* tvori določeno domačijsko znanje, ki pa je navsezadnje vedno nekoliko pomanjkljivo. Kakor hitro sem se vprašal po mestu *burna* v kulturi fitnessa, tako hitro se mi je postavilo vprašanje o načinu njegove obravnave.

Če je *burn* izkušnja, ki presega »preprosto« discipliniranje teles z vadbenim režimom, potem, kot sem namignil že v uvodu, moram k vprašanju *burna* pristopiti nekoliko drugače. Da bi našel učinkovito metodološko in konceptualno orodje (z epistemologijo sem nemara prehitro opravil, ko sem predpostavil, da je v povezavi z *burnom* dejansko mogoče izvedeti »nekaj« – a to je bil pač nujen minimum slepega zaupanja), sem moral seči onkraj »nadzorovalne plati« fitnessa. Na prvi pogled najprimernejši fenomenološki pristopi so se izkazali za nekoliko prekratke, saj jim umanjka vpogled, da izkušnja poteka (tudi) v znamenju čiste formalnosti pravila, njegove vsebinske praznine, in da ne gre le za izkušnjo »pozitivnosti« predstav. Pristopi, navdihnjeni z deli Michela Foucaulta, ki se je osredinjal predvsem na discipliniranje in nadzorovanje (glej Foucault 1984), so bili deležni tudi antropoloških kritik, med katerimi je kar nekaj fenomenološko obarvanih (glej Csordas 1994a; Farnell 1999; Lock 1993; Scheper-Hughes in Lock 1998; Turner 1994, 1995), ki se zdijo kot primerno izhodišče za obravnavo *burna*. V svoji ostri kritiki je Terence Turner izpostavil pomemben vidik obravnave telesa: telesa so v dejavnem procesu samoproizvajanja in so prejemnik diskurzov. S tem poudarkom v mislih pa moram dodati, da v tej kritiki umanjka tisti del, kjer se prejetje diskurzov in dejavno samoproizvajanje križata. Besede ne ostanejo na površju telesa (glej Turner 1995), ampak se zažrejo globoko v telo, se z njim spojijo in ga ob tem docela preobrazijo in odprejo. Temu se je, med drugimi, s svojo tezo o telesu kot eksistencialnem mestu kulture približal Thomas Csordas (1990, 1994a, 1994b, 2012). Ta teza zato služi kot izjemno orodje za osvetlitev izkušnje *burna*, ki ima v fitnessu tako dvoumno mesto.

Ko Csordas (1990, 1994a, 1994b) govori o (u)telešenju kulture, pravzaprav govori o utelešenih podobah, ki niso objektivirane, kulturni objekti, ampak (do)živete, podobe, ki so del naše izkušnje. Simbolno »matrico«, ki je nujno »ogrodje« tovrstnih podob in ki preoblikuje (do)živete podobe, jih preobrazi v kulturne objekte, pa pušča ob strani.

Zato bom v tem segmentu besedila njegovo teorijo poskusil interpretirati s psihoanalitično teorijo, s katero lahko ločujem med tema dvema dimenzijama, telo umestim v simbolno, simbolno pa v telo, ki (p)ostane »odprto« za vedno nove podobe, hkrati pa nakažem nepremični konec smisla, ob katerega podobe trčijo v telesnih izkušnjah. Kot simbolna lahko v tem

kontekstu razumemo pravila vadbe fitnesa (določen idealni gib, število ponovitev vaje, serij itn.), ki poskušajo »ujeti« telo in njegovo doživljanje. Pravila, prepovedi in zapovedi »zgolj« vzpostavljajo delovanje in določajo njegovo obliko, ne pa tudi njihove vsebine, predstave (natančnost, učinkovitost, pa tudi izoblikovane mišice in lepo, zdravo telo, moč, surovost, moškost ipd.), ki so pripete na »simbolno ogrodje«.⁴

Telesna občutja, najbolj notranje in osebne izkušnje posameznikov, ki jih na primeru rožnovenčnih zdravilnih seans opisuje Thomas Csordas (1990), so si zaradi skupnega habitusa med seboj podobna. Občutja, ki jih doživljajo, in podobe, ki se jim pojavljajo v seansah, so posledica utelešenih podob religioznega oziroma kulturnega konteksta. Ker se za ta doživetja in videnja udeleženci ne odločajo zavedno, torej brez izrecne namere videti in doživeti neko religijsko podobo, jih doživljajo kot nekaj popolnoma spontanega in jih nato interpretirajo kot božje sporočilo. Med doživljanjem um in telo nista ločena, ampak obstajata kot enotna entiteta, ki doživlja, čuti, vidi in izkuša.

Primeri podob, ki jih posamezniki doživljajo, se med etnografskimi poročili razlikujejo. Izjemno povedno je avtobiografsko pričevanje Carol Laderman (1994: 194–196), ki je po vrnitvi s terenske raziskave v Maleziji, kjer je raziskovala tradicionalne zdravilce, zbolela za vročico *denga*. V času, ki ga je preživela v karanteni, je doživela videnja prizorov iz malajske mitologije, ki jih je interpretirala kot utelešenja delčkov tradicionalne medicine. Iz njenega pričevanja lahko sklepamo, da se utelešenje kulturnih podob lahko zgodi relativno hitro, že po nekaj mesecih (prim. Csordas 2012: 60). Diskurzi o telesu, četudi ne zgolj ti, torej vplivajo ne le na način konceptualizacije lastnih teles in teles drugih, ampak tudi na predobjektivne in predrefleksivne izkušnje in doživetja naših teles. Pri tem je telo dejavno in tvorno; je, kot pravi Thomas Csordas, subjekt kulture. Pri tem pa avtor zanemari razliko med ravno podobe in ravno pomena. Čeprav je z vidika neposrednega izkustva to morda nepomembna razlika, saj podobe napeljujejo na pomene, pa se mi zdi pomembno ločiti plat podobe, ki jo opredeljuje njena vizualnost (enako velja za zvočnost), od plati pomena, ki jo opredeljujejo razmerja z drugimi formalno enakimi elementi. Thomas Csordas pravi, da doživetja, podobe, ki jih njegovi sogovorniki vidijo (ali »vidijo«), in občutki, ki jih izkušajo, niso kulturni objekti (1990: 9, 15–16) – četudi so kulturno pogojeni, saj so posledica skupnega habitusa – ter da to postanejo šele kot rezultat refleksivnega mišljenja. To pravzaprav pomeni, da (u) telešene podobe dobijo pomen s simbolizacijo oziroma da vse, kar ljudje v navedenih primerih izkušajo, pridobi pomen retroaktivno, ko je prenešeno na (ne)obstoječe polje pomenov; pomen iz njih vznikne, ko stopijo v znamenje Drugega. Kulturna objektivacija ali – povedano drugače – simbol je tisti, ki osmisli izkušnjo (podobe), ji da pomen, jo umesti v nek kontekst, četudi se mesto in funkcija objektiviranih samoindu-

4 Prav lahko si je zamisliti formalno »ista« pravila, ki bi vodila k drugačnim predstavam. Primer, ko »ista« pravila napeljujejo k drugačnim vsebinam, lahko najdemo na primer v Hoffmanovi vadbi z utežmi (glej Tan in Brigole 2012: 86–100).

ciranih ekstatičnih izkušenj ter ekstatičnih izkušenj ali halucinacij bolj splošno znotraj konteksta spreminjata v zgodovini in med družbenimi formacijami (glej npr. Luhrmann 2011; McNeill 1995). Če verjamemo Eduardu Viveirosu de Castru (1998) in njegovim sledilcem (prim. Telban 2015), ki pozabljajo, da Drugi ne obstaja, so izkušnje lahko umeščene in se umeščajo na način, da preobrazajo resničnost samo v nekaj Drugega, kar pa je problematično zaradi izrazitega potenciala zanikanja simbolnega in njegovih poledic. Zato je ključno poudariti ne le družbeno-simbolnega značaja spremembe izkušnje in podobe v simbol in (učinek) pomen(a), ampak tudi določeno avtonomijo simbolnega, četudi ujeto med imaginarno in realno. Brez tovrstne predelave bi bila doživetja obsojena na brezpomensko tavanje, čeprav je plat podobe docela kulturna. Brezpomenskemu tavanju se zaradi izogibanja »nemoškemu« pogovoru o intimnem ter sočasni socializaciji izkustev pogosto približujejo tudi izkustva *burn*.

Udeleženci seans, ki jih opisuje Thomas Csordas, lahko čutijo, živijo, izkušajo »isto« samo ob predpostavki, da drugi počno enako, ki jo zagotovijo skupni simboli. Dejanska izkušnja, čeprav kulturno oblikovana, pa ostaja drugim nedostopna in zato na vprašanje, kako različni ljudje izkušajo in čutijo svojo okolico in sami sebe, ni mogoče dokončno odgovoriti. Predstava, da doživljajo isto, je v osnovi utemeljena v veri, da doživljajo in čutijo isto. Prvi pogoj, da čutimo, izkušamo, trpimo in uživamo, je vera v subjekt, za katerega se predpostavlja, da uživa (Dolar 2012). Vera, da Drugi uživa in izkuša, kot prvi pogoj našega uživanja, ki se spet lahko dogaja le v telesu (še ene oblike Drugega) – pa naj bo ta užitek kakršenkoli že – je nujna tudi pri bolj vsakdanjih dogodkih. Vero, da Balkanci res uživajo, lahko denimo opazimo med mladimi v Sloveniji, ki se »odklopijo« na »balkan žurih«, kjer uživajo prek odrinjenega Drugega – Balkanca (Muršič 2010).

Za razumevanje vpisovanja kulture v telo oziroma dejavnega telesenja kulture je nekoliko premalo, če rečemo, da smo že od vsega začetka v kulturi, saj to po mojem prepričanju implicira preveč statično naravo (glej Csordas 2012: 60). Nedvomno drži, da smo vselej-že v kulturi, v polju simbolnega, saj je prav to tisto, kar nas oblikuje, vzpostavi kot človeška bitja. Vendar pa simbolno, ker ni del naše »naravne« telesnosti, s svojim vstopom v telo tega docela preobrazi, razkosa in odpre za »pritekanje« oziroma sprejemanje vedno novih »pozitivnih«, imaginarnih vsebin.

Četudi se zdi, da ima jezik opraviti samo s subjektom, s telesom pa prav nič, je – po psihoanalitični teoriji – človeško telo *kot človeško* posledica simbolnega.⁵ Obratna teza, da za

5 Na denaturacijo človeškega telesa, ki jo prinese vstop v svet simbolnega, je v Treh razpravah o teoriji seksualnosti prvi opozoril Sigmund Freud (1995). Celotno njegovo delo pravzaprav govori o prvem epistemološkem rezu, vzpostavitvi ločnice med zunaj in znotraj, topologijo telesa in uživanjem. Epistemološki rez, ki vzpostavi subjekt, je za psihoanalizo hkrati rez v užitek (Dolar 2010: 203), saj je bila v neobstoječi Enosti človeška larva deležna neposredne zadovoljitve vseh potreb. Z vstopom v simbolno »naravne potrebe človeškega telesa skrenejo z naravne poti in se denaturirajo, zapletejo v mrežo stranskih poti, dodatnih užitkov, mimo svoje naravne namembnosti [...]« (Dolar 2010: 203).

upodabljanje simbolnega uporabljamo telo (Douglas 1996), je že skoraj zdravorazumska. Jacques Lacan je človeško telo imenoval govoreče telo, ki je zaradi učinkov simbolnega na telo notranje razcepljeno na živo telo in telo Drugega. Za Lacana je živo telo subjektivirano, nekaj, kar ni povezano z vprašanjem biti, temveč z imetjem, lastnino. Telo Drugega pa je notranja zunanost živega telesa. Telo Drugega je tujek, ki denaturira in na podlagi živega telesa vsili razkol na ravni biološkega telesa. Razcep torej ni preprosta ločitev na dva nepovezana dela, ampak razcep, kjer telo Drugega od znotraj razjeda živo telo in v govoreče telo vnaša »nemir«, užitek. V nasprotju s samim simbolnim *redom* je govoreče telo kaotično, dinamično, »se dogaja« (Tomšič 2010). Simbolno v telesu »podivja«, biološko realno se izrodi, kar pomeni, da »realno govorila ni identično z biološkim realnim – užitek nima utemeljitve v biologiji« (Tomšič 2010: 165).

Neskončni poskusi simboliziranja telesa in telesnih izkustev ostajajo obsojeni na propad, in to ne glede na »količino« rigidnosti, ki se mu jo vsiljuje. Za subjekt inherentna neprosojnost telesa vztraja kljub neskončnim poskusom označitve (Declercq 2004: 239). Ta drobec, ki ostaja neoznačen, pa se kot tak, torej kot neoznačljiv, proizvede prav s procesom simbolizacije (Močnik in Žižek 1981: 349). »Nekaj telesa« torej (p)ostaja realnega, nezapopadljivega, grozljivega, saj je telo nekaj, kar je subjektu že v osnovi tuje (Declercq 2004: 238). Telo doživlja, izkuša, trpi bolečino, uživa, vendar »[s]ubjekt kot tak nima veliko opraviti z užitkom« (Lacan 1985: 43).

Užitek in vse druge oblike doživljanja je mogoče izreči le med vrsticami, jih slutiti, a nikoli »ujet« v mrežo simbolnega, katere utemeljitev je prav prepoved nedosegljivega (Lacan 1994: 298; prim. Močnik in Žižek 1981: 353). V telesu je »košček« realnega, okrog katerega se zgradi simbolno (jezik, pravila, kultura itd.) in je njegova utišana, nesmiselna, neuporabna in grozljiva predpostavka in *notranji proizvod* hkrati.

Samoinducirana doživetja, ki jih opisuje Thomas Csordas (1990), so prav taka; ko so simbolizirana – torej poganjajo simbolizacijo – niso več doživetja; kot doživetja, ki se z utelešenimi predstavami približujejo realnemu, so utišana, za reprodukcijo skupnosti pa uporabna zgolj kot generator simboliziranja, saj je slednje tisto, ki jo povezuje. Ali v kontekstu vadbe fitnesa neskončna množica družbenih pravil, zapovedi in prepovedi v zvezi s telesom, ki vanj posegajo, a ga nikoli ne uspejo dokončno zavzeti, ne kaže prav na nemogućnost označitve telesa ter neskončnih in neopisljivih doživljanj telesa, ki se kot taka kažejo po simbolni predelavi? In ali ni potemtakem vadba fitnesa razvejan, a na neuspeh obsojen simbolni sistem, ki nenehno proizvaža nemočne poskuse »ujetja«, ukrotitve telesa in zagotavljanja večjega, a predvidljivega, poznanega in simboliziranega užitka subjektu?

S telesom na najrazličnejše načine povezani in od njega odvisni dražljaji so za subjekt že simbolno predelani. Subjekt je vedno deležen le slutnje čutenja, doživljanja, uživanja, »živetja«, ki ni nikoli tisto, kar je predvideval, da bo. Ko so simbolizirani, se lahko subjekt sooči s svojimi občutji, saj tedaj niso več travmatični, so tostran principa ugodja, a niso tisto, kar je pričakoval (Declercq 2004: 242). Predpostavka

polnega užitka pa je tista, ki zvabi v simbolno in kar »naposled lahko prinese tisti krhki, nadomestni, varljivi, izmikajoči se delež užitka, ki pripada govorečemu bitju« (Dolar 2012: 100), a hkrati onemogoča polnost užitka.

»Avtentične« telesne izkušnje, ki so že kulturno oblikovane, so tako za subjekt le dozdevek »med vrsticami« (Lacan 1994: 298), ki nikoli ne upraviči pričakovanj. Simbolno, ki ustvari subjekt, nam »nalaga bit, hkrati pa nas kot taka zavezuje k priznanju, da od te biti nikoli ničesar nimamo« (Lacan 1985: 39); subjekt ima kvečjemu dozdevek telesa, zato je največ, kar smo lahko kot subjekti, da »para-smo« (Lacan 1985: 39). Če pa ljudi ujame v trenutku, ko se iz nekega razloga pregrada med subjektom in telesom razgradi, lahko vidimo posledice tistega, kar je Thomas Csordas poimenoval (u)telešenje. Slednjega ne moremo prijeto, a zdi se, da je (u)telešenje nekaj, kar moramo predpostaviti, da razložimo nekatera obnašanja in pripovedovanja ljudi, ki jih lahko empirično opazujemo.⁶

Vprašanje je, ali je to stanje, ko lastnih teles ne dojemamo kot bolj ali manj tujih objektov, res tako vsakdanje, kot trdi Csordas (1990: 5–6, 36–37), ali pa je tako stanje bolj izjema, kot trdijo nekateri drugi (Turner 1996: 40–41). Mar niso primeri, ki jih obravnava Csordas – ritualne zdravilne seanse, videnja in komunikacija z bogom, vročične blodnje, mamila, kronična bolečina (Jackson 1994) – in nazadnje tudi *burn* – vse prej kot vsakdanji? To so prav ekstatične oziroma ritualne prakse, za katere velja, da so »točke preboja realnega nazaj v resničnost in postavljanja stvari na glavo, da bo simbolna ureditev vzdržala do naslednje liminalne krize« (Muršič 2000: 498). V kontekstu fitnesa so tovrstna doživetja, ko sta telo in sebstvo integrirana, torej ko posameznik je telo – ki morebiti doživi kaj »posebnega« – vsekakor izjema, ki potrjuje pravilo.

Burn kot telesenje in kot užitek

Telesa v vadbi fitnesa so – podobno kot v drugih športnih panogah (Hargreaves 1996; Starc 2003) in oblikah rekreacije, četudi se zaradi poudarka na »postajanju« kažejo kot osvobajajoče (glej Bajič 2014) – dosledno objektivirana, saj so nenehno podvržena discipliniranju, učenju, ocenjevanju, preverjanju in refleksiji (Bajič 2013: 98–110; Eskes, Duncan Carlisle in Miller 1998; Klein 1993; Wrench in Garrett 2008). V luči tega je vprašanje dejavne telesnosti v kontekstu fitnesa precej zapleteno, nemara nenavadno, če imamo v mislih, da

6 Tu sem poudaril povezave med lacanovskim užitkom (zapletenega vprašanja ženskega užitka nisem niti načeljal!) in (u)telešenjem Thomasa Csordasa, ki je v svoji nedavni primerjavi fenomenologije in psihoanalize kot dveh ved, ki se ukvarjata s subjektivnostjo, užitek povezal s človeško biologijo, ki naj bi bila za psihoanalizo »začetna točka razumevanja, saj je vse izkušanje utemeljeno in določeno v biologiji« (Csordas 2012: 60). Da ne moremo živeti brez teles, je bolj ali manj samoumevno dejstvo (si sploh lahko predstavljamo človeka brez telesa?), vendar bi dejal, da za psihoanalizo telesnost in vse, kar je povezano s telesom (kot na primer spolnost), ni določeno v biologiji (glej na primer Freud 1995; Tomšič 2010). Tudi če ne omenim dolge zgodovine družbeno pogojene reprodukcije, bi lahko trdil, da *človeška* biologija oziroma biologije nikakor niso naravne.

je – kot pravi Csordas (1990) – zanjo potrebna zmožnost delovanja, ki uhaja objektivaciji. Telo naj bi bilo tako živo in ustvarjalno, ne le pasivna materija, ki jo oblikujemo po lastni volji (ali celo predvsem z voljo, kot prepričujejo priročniki za fitnes; glej Smith Maguire 2002).

Kljub dejstvu, da je fitnes namenjen telo-vadbi, rekreaciji, dvigovanju uteži, zaradi dosledne objektivacije teles ta le redko dobijo priložnost prevzeti pobudo. *Fitnesserji* svoja telesa seveda uporabljajo kot instrument izvajanja posega, ki zadeva telo samo – vadba fitnesa je »avto-refleksivna telesna praksa« (Krpič 2011), a telo pri tem »nima prav dosti besede«, ampak mora nemo izvrševati ponovitve vaj, dvigovati in spuščati uteži. Kot so večkrat omenili sogovorniki, *fitnesserji* niso le športniki, ampak tudi umetniki, kiparji, ki iz kosa mesa klešejo popolno postavo (glej tudi Klein 1993: 244). Med vadbo so se fantje večinoma osredinjali na pravilno izvajanje gibov, strumno zrli v mišico, ki je vadila, bodisi v njeno podobo v zrcalu ali neposredno, in jo oblikovali, a ob tem telo kot celoto ali vsaj kak njegov del »odrezali« od samih sebe. Redk(ejš)i pa so bili trenutki, ko so se zaradi določenega razloga, bržčas bolečine, impulza, odpovedali hladnemu sledenju pravilom vadbe, ki jih vzpostavlja fitnes, in se »sprostili«, pozabili na pravila, jih prebili in se začeli gibati na drugačen, precej bolj »svoboden« način. V teh – sicer razmeroma redkih – trenutkih gre iskati dejavno telesnost v fitnesu. Takrat telesa »izblebetajo« utelešene kulturne predstave in čustva⁷ – skrbi, ki jih mučijo, jezo, ki so jo zadrževali, želje po doseganju cilja za vsako ceno.

Jan je omenjal, da čuti, kako »šprica testosteron«, da čuti moč pritiskanja »kot da bi eno ornk žensko ...«, kot telo v sebi čuti »neko živalskost«. Iz telesa izbruhne »neka agresija« in »premagovanje samega sebe, svojih zmožnosti«, pripoveduje Jan ter nadaljuje, da gre za »občutek primordialnosti; z izpolnitvijo tega načrta si nekaj ven izzval, nekaj, kar se ne da ukrotiti«. Tudi Nace je dejal, da mu »takrat« ni »prioriteta nadzorovati mišico, ampak samo to, da premaknem utež iz točke A v točko B«, da je občasno »poforsiral še eno uno zadnjo ponovitev, [...] da bi se na ta račun počutil boljše« in pravi, da je čutil, kako »je šla neka agresija«. Podobno pa je pripovedoval tudi Žan, ko je dejal, da »gre pač za neko moč, ki jo čutiš, ko te vse boli in takrat ni več nič pomembno, samo [to], da delaš. Pač čutiš to«. Jan je dejal, da gre za »občutek transcendence, nekaj hočeš premagati – samega sebe, to svojo telesnost hočeš premagati, kot da hočeš transcendirati nekaj. [Je] zmaga uma nad telesom«. Nace tudi zapre oči – kar je s stališča pravil vadbe nekoliko nenavadno – zaradi česar ima občutek, da postane »una mišica in kar duhovno postane vse skupaj«.

V teh izkustvih pridejo na dan njihovi osebni motivi in drugi življenjski dogodki, a se izrazijo v utelešenih predstavah, ki pa so kulturne, del njihovega *fitnesserskega* (in širšega) habitusa. Predstave, ki se kot občutja ponavljajo ob *burnu*, so kulturne predstave moči, mišic, povezane z agresijo in

živalskostjo, ter zapovedi premagovanja samega sebe, imperativ delovanja in doseganja zastavljenega cilja. Naštete podobe pa so prav tiste, ki ustvarjajo in reproducirajo diskurz fitnesa in diskurz o fitnesu in širše kulturne naracije, ki poudarjajo moč, samozavest, zmožnost doseganja cilja in premagovanja – tudi sebe. V enotnem telesu-umu (se) zaživijo predstave o fitnesu, ki jih je posameznik predhodno »vzel nase« in jih potrjuje prav s svojim »avtentičnim« izkustvom, v katerem ostane naravnost na zastavljeni cilj – število ponovitev neke vaje – in se skupaj z občutenjem dodatne, neznane moči spontano izteče v ponavljanje gibov, ki pa postajajo vse manj natančni.

Prav zaradi nerefleksivnega dojetanja, izkušanja in doživljanja *burna* in v *burnu* se jim zdi, da se je nekaj v njih zganilo in prevzelo pobudo nad njihovim delovanjem. Hkrati se spremeni dojetanje okolice in samega sebe, medsebojnih meja ter časovne umeščenosti. *Burn* traja kratek čas, le nekaj sekund, v katerih lahko doživijo in občutijo več »zgoščenih« predstav, ki so – kot rečeno – povezane s podobami fizične moči, agresije ter premagovanja. Zato lahko *burn* izkusijo kot »eksplozijo moči«, ki jim nazadnje omogoči, da še nekajkrat dvignejo breme, tudi ko se jim že zdi, da tega ne zmorejo več. O stanju, ko »se živi« na ravni enotnega telesa-uma, je Jan povedal:

Se gledaš v ogledalu, kakšen ksiht narediš, pa se ti ne zdi smešno, ampak tako – glavo daš dol, da si zaščitiš vrat, da je v tej agresivni drži, dvigneš ramena, razširiš prste, priprto gledaš z očmi, dihaš skozi zobe – kot dela žival takrat, ko gre v to agresivno držo. [...] Se pogledaš v ogledalo in gledaš tako, kot da boš napadel zdaj tisto žival. Takrat se vidiš, pa ni nič smešnega; če pa pogledaš od zunaj, pa se mi zdi blazno smešno, ampak takrat pa ne. S tem izzoveš neko živalskost v sebi, konec koncev, kot jo takrat konceptualiziraš, oziroma takrat se te živalskosti sploh ne zavedaš, ampak jo čutiš!

Telesne drže, ki jih udeleženci samodejno zavzamejo po končani vaji, so si izjemno podobne in kot take nakazujejo, da niso naključne, ampak kulturno naučene telesne tehnike (Mauss 1996; Bourdieu 2002) oziroma telesne drže, intimno povezane s predstavami in občutenji jeze, moči in agresije. V teh trenutkih, ko pozabijo na zapovedi pravilne vadbe in gibanju prepustijo večjo svobodo oziroma ko jih bolj »svobodno« gibanje prevzame, v teh trenutkih, ko se spozabijo in spregovori telo, ki ni zgolj odsev v nasproti stoječem zrcalu, pasivna materija, namenjena preoblikovanju, lahko prepoznamo kulturo fitnesa, ki živi svoje, »divje« življenje v telesu. Vsebina se v *burnu* ne artikulira z besedami, ampak z izkušnjem, »živetjem«.

V svojih opisih izkustev *burna* sta Nace in Jan uporabila besedi »duhovnost« oziroma »transcendence«, izraza, s katerimi so svoja doživetja Csordasu (1990) opisali pripadniki rožnovenčne ločine in jih skladno s kontekstom zdravlilnih seans in govora v glosolaliji pripisali Svetemu. V tem se kaže tudi sorodnost z mističnimi izkustvi Svetega derviških redov, katerih pripadniki enotnost z bogom iščejo z dalj časa trajajočim zaklinjanjem, glasbenim ozadjem

7 Tu se ne bom spuščal v še eno problematično dihotomijo čustev in misli (glej Muršič 2004).

in različnimi načini ritmičnega mišičnega udejstvovanja (McNeill 1995: 92–93). Osebna, samoinducirana telesno-ekstatična izkušnja Svetega, ki čustveno dopolnjuje rigo-roznost Besede, spominja na *fitnesserski burn*, ki *fitnesserje* sredi množice natančnih pravil namesto z bogom združuje »same s seboj«. Tako sta, denimo, Nace in Jan dejala, da sta začutila, kako se je prebudilo »nekaj« globoko v njima, duhovne občutke pa sta pripisala svoji najgloblji notranjosti. To nemara ni presenetljivo, če se spomnimo, da je v fitnessu veliko pozornosti namenjene (predstavam o) individualnosti, čaščenju »mene«, ki temelji na moderni »globoki ontologiji« posameznika, jo utemeljuje in poustvarja (Miller 2010: 16–22). Po njej se posameznikova, dokončno izoblikovana in docela »iskrena« (Keane 2002) osebnost skriva v notranjosti. Morda bi lahko tudi dejal, da izvor utelešenih predstav (lastne) individualnosti in celo večvrednosti (*»premagovanje samega sebe«*, *»tu se loči seme od plevela«*) pripisujejo samim sebi kot naravni podlagi (*»občutek primordialnosti«*, občutenje živali v sebi). Diskurz fitnesa nenehno poudarja oziroma spodbuja in naturalizira predstave o sposobnem, fizično dobro pripravljenem posamezniku, polnemu energije in moči, ki jih, (u)telešene, o sebi gojijo *fitnesserji*. Če pa utelešene predstave – tako njihovo vsebino kot obliko – razumemo kot kulturne, proizvedene v določenem zgodovinskem toku oziroma izhajajoče iz habitusa, dobimo zanko, kjer je tisto, kar občutijo kot globine samih sebe, svojo najglobljo notranjost, svoje individualno in nespremenljivo resnično bistvo, že ves čas »zunaj« in se v času spreminja ter vseskozi v sebi nosi dediščino svoje – tj. družbene – preteklosti.

Janovo pričevanje kaže, da so nekatere izkušnje *burna* izjemno intenzivne. Dejal je, da v njih doživi *»neko strašnost«*, ki izvira iz njega samega. Izkušanje telesa, ki povsem spontano integrira »živetje« določenih predstav, pripoveduje Jan, oblikuje vtis skrite *»živalske prezence«*. Kot rečeno, ima *burn* dvoumno mesto: nekateri ga *»lovijo«*, drugi se mu dejavno izogibajo, a nihče se o teh doživljanjih ne pogovarja poglobljeno ali jih *»kaže«* ostalim v fitnessu. Nekateri sogovorniki so mi dejali, da so tisti, ki so med izvajanjem vaj preglasni in ki po koncu vaj uteži vržejo na tla, zgolj željni pozornosti, da se preveč radi razkazujejo in da je njihovo vedenje v celoti zaigrano. V isti sapi pa priznavajo, da so tudi sami že kdaj s precejšnjo silo vrgli utež na tla in da v tem ni bilo nič zaigranega, ampak da so na ta način sprostiti moč, ki se je med zadnjimi ponovitvami vaje nakopičila v njih. Pravijo pa tudi, da se s prijatelji niso nikoli poglobljeno pogovarjali o občutjih, ki so jih doživeli ob koncu serij vaj, ampak so se – ob redkih priložnostih, ko je kdo omenil svoja doživljanja – iz njih ponorčevali, češ da *»to ni za prave moške«*. Tudi sam nisem nikoli slišal, da bi kdo pripovedoval o svojih izkušnjah oziroma doživetjih med vadbo, čeprav so predvsem v garderobi in v spletnih klepetalnicah pogovori o vadbi precej odkritosrčni.

Morda tudi zato, ker se o izkušnjah *burna*, izkušnjah »stapljanja« s svojim telesom, o izbruhih moči, agresije in živalskosti, ki jih občutijo v telesu, ne pogovarjajo, ampak ostajajo samo njihove, te izkušnje ohranjajo določeno ne-

doumljivost in grozljivo dimenzijo, ki je po Gregu Urbanu (1996: 220) povezana z izolacijo in zoperstavljena družabnosti ter tako nemara deluje kot potrditev in utrditev *fitnesserjeve* individualnosti in posebnosti. Vendar pa bi bilo premalo oziroma napak reči, da ker se o svojih izkušnjah ne pogovarjajo, te niso deležne prav nobene družbene pozornosti, ali da je to izvor njihove inertne neprosojnosti. Na eni strani skorajda ukaz *»Earn the burn!«*, na drugi pa tišina in trud izničenja *burna* in utišanja telesa – to sta le dve različni strategiji soočanja z *burnom* in živim telesom, ki sta vseskozi družbeni, tudi kadar ju posamezniki »izvajajo« v zasebnosti. Vendar pa nepriznavanje in/ali neprepoznavnje družbenega izvora vsebine doživetij prispeva k njihovi mistifikaciji.

Ker izkustva ni mogoče prenesti z opisom, v njih vselej (p)ostaja »nekaj« *burna*, »uživetega« telesa, ki je onkraj specifičnega simbolno-imaginarnega prepleta oziroma onkraj kulturnih objektov, a je obenem njihov proizvod. Tega ni mogoče zakoličiti, ujeti, osmisлити; to se umešča v samo središče kulture oziroma ideologije fitnesa. Ta »nekaj« je predpostavljeno – nedosegljivi užitek, ki, kolikor je »blizu«, zamaje trdnost subjekta, kot doživetje telesa / telesno doživetje pa je nujno (tudi) pretresljivo (Declercq 2004: 241–242). *»[Z]avedanje neke strašnosti«*, kot se je izrazil Jan, je trenutek, ko nenavadno prijetna bolečina (oziroma *pekočina*) mišic postane premočna, a hkrati zasvajajoča in zahteva svoje nadaljevanje. »Strašnost« se nakaže v trenutkih, ko mišice *»pečejo«* in ko *»vse boli«*, a fantje čutijo potrebo, da nadaljujejo. Jan mi je tako opisal svoja izkustva:

To mi je bilo važno, vztrajanje kljub temu občutku [pekočine]. Tu se je kazala neka dvojnost, po eni strani užitek, po drugi strani neka bolečina. Tu se loči neko seme od plevela.⁸ Pač vsak lahko dviguje do takrat, ko ne more več, ampak ti hočeš dvigovat pa tudi onkraj tega. Vztrajanje, kljub temu da ne moreš več. To, da se ženeš – vedno močneje! Ko v bistvu lahko doživiš nek tak orgazem ob tem. Hočeš še naprej, hočeš še naprej!

Začrtani vadbeni program predpostavlja določeno število ponovitev neke vaje, ki naj bi jih opravil posameznik. V tem nagovarja tistega, čigar telo poprime za utež ali se usede na vadbeno napravo, ne pa tudi telesa.⁹ V svojem nagovoru naziva »nekoga« – subjekt, ki ima telo in ga upravlja – s čimer predpostavlja in reproducira objektivacijo telesa, njegovo pasivnost, in zahteva obogljivo sprejemanje ukazov. Ob zadnjih, najnapornejših ponovitvah pa ločnica med »mano«

8 Naj omenim, da so profesionalni bodibilderji tudi to misel izpeljali do konca in jo povzdignili v svojevrstno vodilo (glej Klein 1993, 1998).

9 Vadbeni program najprej govori subjektu. Na ravni vsebine se sicer dotika telesnih lastnosti (mišice, počutje itd.), kar lahko zmede in da vtis, da neposredno nagovarja telo. Nagovarja subjekt, ki ima telo. Toda med vadbo, v *burnu*, »od znotraj« prevlada drugačno telo, enotno telo-um, ki ima znotraj sebe vsajeno simbolno zunanost. Ta nazadnje razpusti konsistenco »telesa-lastnine« (glej Tomšič 2010: 164–165). Tako bi lahko dejal, da vaje ne nagovarjajo telesa, a ga nazadnje vseeno nagovorijo.

in telesom, ki si jo nekateri na različne načine prizadevajo ohraniti, pade. Pravila vadbe, dvigovanja, zastavljeno število ponovitev »vnaprej« vzpostavljajo razmere, v katerih je *burn* mogoč, ne pa tudi zagotovljen. Toda *burn* ne nastopi znotraj omejitev, ki jih postavljajo eksplicitna pravila vadbe, ampak se s »preveč popolnim« izpolnjevanjem zahtev prebije onstran njih. Vestno upoštevanje navodil, »velikanska« objektivacija telesa ali njegovega izbranega dela, enakomernost, natančnost in nadzorovanje se izneverijo samim sebi in se sprevračajo v svoje nasprotje. Zahteva po premikanju, ki tiči v vseh pravilih in napotkih za vadbo, obvelja tudi v najintenzivnejšem *burnu*, medtem ko se pravila in napotki o načinu vadbe razgradijo. Omejevanje, enakomernost, natančnost in nadzorovanje gibov postanejo nepomembni. *Fitnesser*, ki ponavlja gibe, dviguje in spušča utež, prebije meje, ki jih postavljajo pravila izvajanja vaj. V tem se izniči objektivacija lastnega telesa, telo oziroma enotni telo-um dobi prosto pot, prevzame pobudo in se med *burnom* giblje – a ne samo izvaja zaukazane gibe, saj zanj omejitev, ki so fragmentirale gibe in telo, ni več. V prestopu v – po Csordasu – polje predreflektivnega in predobjektivnega izkustva sreča (predstavo) samega sebe.

Če sem se zgoraj osredinil na izkušanje (u)telešenih predstav, pa moram tu poudariti, da se na njihovem robu nakazuje »surovo telo«, ki nastaja in ostaja z razvejanimi pravili in kljub njim. Pravila naj bi telo spravila v red, ga osmislila in mu »preračunano« prinesla zelene lastnosti, zmožnosti in avtentično bivanje. Ko je *pekočina* »pravšnja«, se lahko začne užitek, ki se začne »pri ščegetanju in se konča z divjimi plameni« (Lacan 2008: 81).

V *burnu* sta si dimenziji predstav in »strašnega«, če uporabim Janove besede, zelo blizu. Po pripovedovanju mojih sogovornikov se zdi, da je doživljanje omenjenih razsežnosti hkratno, a se v najbolj intenzivnih izkušnjah *burna* tudi različne predstave pretežno umaknejo. Tam enotnemu telesu-predstavam ostane izkušanje *pekočine*, »gole« bolečine, ki v telesu nastaja med zadnjimi ponovitvami vaj. A to bolečino opisujejo kot prijetno in zasvajajočo. Nace mi je dejal, da »res paše, ko ti jo [mišico] zateguje, ko boli in pozabiš na vse ostalo«. Povedal mi je tudi, da ti občasni trenutki prijetne bolečine »prav zasvojijo in, ja, itak, da te fitnes zasvoji«.

V bolečini uživa prav telo, ko prebije meje pravil, natančnosti, ki z gibanjem uniči pravila giba in se poda na polje onkraj znanih, predvidljivih in rigidnih pravil vadbe in objektivacije. Telo se giba v »eksploziji moči«, v užitku bolečine, v *pekočini*, ki se razplamti v telesu. Nikakor ne gre pozabiti, da mišice postajajo razbolele, zaradi napornega, dalj časa trajajočega dvigovanja uteži začno »peči«. Četudi je *pekočina* posledica bioloških reakcij med intenzivno telesno vadbo, pa izkušnja ni določena v biologiji, ampak je posledica v simbolno pahnjenega telesa, simbolnega, ki od znotraj razjeda živo telo. Prav »čisti« *burn* je *fitnesserski* užitek, notranji proizvod množice pravil vadbe, njihova hrbtna stran, ki v telesu zaživi svoje »divje« življenje in jim vselej uhaja. Opisi *burna* kot »duhovnega«, »transcendentnega«, »orgazmičnega« doživetja razbolelega telesa kažejo, da

izkušnja presega »naravno biologijo«. »Kal« *burna* je treba iskati prav v (u)telešenih pravilih vadbe fitnesa, ki v tem primeru niso le načrtno, strogo nadzorovano in mehanično ponavljanje gibov, ampak kulturno pogojeno gibanje telesa in gibanje znotraj telesa, za katerega pa na koncu zmanjka besed.

Dvigovanje do vnaprej določenega števila ponovitev vzpostavlja mejo udobnega in znosnega. Meja je konec, v *burnu* pa se gre »do konca« – in še čez. Tudi v bolečini »delaš še naprej in vztrajaš še naprej [...]. Tudi če me ta pekočina pojé, ampak jaz bom to premagal.« Je agresivno ponavljajoče se gibanje, v katerem natančnost razpade, gre za »[v]ztrajanje, kljub temu da ne moreš več. To, da se ženeš – vedno močneje!« Nace je dejal, da kadar je »padel v občutek«, je občasno vajo ponovil večkrat, kot je nameraval, saj ga je »nekaj« preprosto »zagrabilo«. Ko izkustvo postane preveč neposredno, ko se realno telesa preveč približa »izkušajočemu«, je treba popustiti – utež pade – in eksplozija se konča. Takrat ostane samo še izmučeno in zadihano telo, ki se znova vrne v resničnost. Menim, da je *burn* mogoče razumeti kot trenutek, v katerem so predstave, abstraktna pravila, pomeni in užitek prepleteni na način, da se pokaže sled realnega. *Burn* je neresnična resničnost, je heterogenost znotraj (in hkrati zunaj) običajnega izkustva simbolno-imaginarne resničnosti. Izkušnja *burna* je izpad iz »običajne« resničnosti v nekaj neoprijemljivega – v »orgazmično transcendenco« – v nekoliko drugačen čas in prostor, izkušnja, ki lahko v svoji neposrednosti (p)ostane grozljiva.

Burn lahko nazadnje razumemo kot trenutek ekstaze, ko se realno nakaže v resničnosti, trenutek, ko se resničnost v temeljih zamaje in omogoči, da *fitnesserska* resničnost (*fitnesserjev*) sploh obstoji. Kot tak deluje prav kot »šene« udejanjen, ne glede na posameznikovo opredelitev in vrednotenje *burna*. Če je *burn* na eni strani prepovedan, na drugi pa zapovedan, a prav tem prepovedim in zapovedim nedostopen, potem je *burn* točka, ki je ni mogoče dokončno in docela integrirati v simbolno, in kot tak poganja simbolizacijo (prim. Močnik in Žižek 1981: 349–381).

Sklep

Za konec si oglejmo še že v uvodu omenjeni dvoumni položaj *burna* v kulturi fitnesa. Strategije vadbe segajo od popolnega zanikanja do »lovljenja *burna*«; pri zanikanju ne gre zgolj za to, da se *burn* preprečuje in ga pač enostavno ni, ampak je prisoten prav ob nenehnem preprečevanju; pri »lovljenju« pa ne za to, da je, ker je zaželen, *burn* dan ali preprosto dosegljiv. Obe skrajni stališči (in vsa vmesna) težita k istemu cilju – kar najhitrejši in najkakovostnejši rasti in oblikovanju mišic – le da *burn* in njegove učinke za trening različno vrednotita; zanikanje postavlja negativni, lov pa pozitivni predznak. Obe stališči tako zahtevata vestno in trdo vadbo, upoštevanje pravil vadbe, ki se pomnožujejo, krepijo, zaostrejo in širijo na mnoga področja vsakdanjega življenja. Preprečevanje *burna* in lov na *burn* nista nič drugega kot reprodukcija pravil fitnesa. Ne eno ne drugo vselej

ne prinese tistega, kar zagotavlja, da bo, saj *burna* ni mogoče doseči z upoštevanjem omejitev pravil, ki pa ga po drugi strani omogočajo. Na najosnovnejši ravni pa obe skrajnosti, preprečevanje in »lov«, četudi se na prvi pogled morda zdi, da sta si nasprotujoča, izhajata iz iste predpostavke, da je telo mogoče racionalizirati in ga uporabiti kot sredstvo »dobrega«, presežnega užitka (emske predstave vedno večje telesne moči, zdravja, energije, avtentičnega bivanja, lepše postave in vseh ugodnosti, ki jih ta prinaša). Razlikujeta se v pomenih, ki jih oblikujeta in skušata pripisati razbolelim mišicam. Preprečevanje v bolečini ne vidi prav nobenih prednosti, ampak ravno nasprotno, torej povečevanje možnosti poškodb, s tem pa onemogočenje vadbe, krepitve mišic, telesa, moči in zdravja. Zato pa je smiselno dejavno izogibanje *burnu*. *Burnu* naklonjena možnost pa v njem vidi trenutek, ko mišice najhitreje rastejo, se s tem krepijo, krepijo celotno telo, povečujejo energijo, izboljšujejo počutje in zdravje, saj izkorišča in črpa moči, skrite globoko v posamezniku. S tega stališča je »*lovljenje burna*« smiselno in zaželeno početje.

Iz preteklih zaželenih in nezaželenih izkušenj izhajajoče znanje, da je *burn* dogodek, v katerem posameznik ne more nadzorovati svoje okolice in – še več – ne more nadzorovati ne svojega telesa ne sebe (svojih misli, čustev, ki se »zlijejo« s telesom), kar kliče po ureditvi in ukrotitvi trenutkov kaotičnosti, ko razpade nadzor in se razgradijo strukture. Pomeni, ki jih *burnu* skušajo pripisati, a ki ga vselej zgrešijo, skupaj z množico pravil vadbe in vadbo samo (neuspešno) urejajo in krotijo *burn*; želijo ga izgnati in sistem narediti »čist« ali pa ga udomaćiti in spojiti s sistemom vadbe. Prvo strategijo bi lahko z Lévi-Straussovim (1961: 386) izrazom označil kot antropoemično,¹⁰ drugo pa kot antropofagično (prim. Rapport in Overing 2000: 14–16). Claude Lévi-Strauss je izraz uporabil v *Žalostnih tropih*, ko je razpravljal o dveh temeljnih družbenih in simbolnih mehanizmih reševanja in nevtralizacije težav, ki jih v določen kulturni sistem prinaša tujost. Ti mehanizmi privzemajo skoraj neskončno število oblik, od ljudožerstva do zaporov. Prva strategija želi tujost telesa dokončno, absolutno izgnati in očistiti vadbo, da bo povsem predvidljiva in preračunljiva ter kot taka zmožna zagotoviti obljubljene oziroma zaželene rezultate. Druga pa jo želi udomaćiti, jo »požreti« in tako narediti nenevarno ter jo kot tako vključiti v razumljiv sistem. Obe sta obsojeni na propadanje-vzpostavljanje-ponavljanje-spreminjanje, vrtenje v krogu, saj je tisto, kar lovijo in čemur se izogibajo, nesmiselna predpostavka in presežek njenega delovanja. Različne domačijske predstave tovrstnih ekstatičnih doživetij je tako treba razumeti kot vselej nezadostne poskuse vključitve neznanega, inherentno nepredvidljivega in nerazumljivega v vadbeni sistem, ki temelji na predvidljivosti, obvladovanju, natančnem discipliniranju telesa ter preračunljivem načinu doseganja s telesom povezanih ciljev. Kot produkt simboliziranja telesa oziroma izven-simbolnega v telesu, ki se izmika

zajetu in označitvi, je *burn* element, ki od znotraj poganja (in preganja) simbolno urejanje fitnesa – tisto v sistemu, kar je izven njega – obenem pa utrjuje kulturne predstave individualnosti s tem povezane družbene drže in prakse, ki se sprevečajo v svoje nasprotje.

Literatura

ALLEN-COLLINSON, Jacquelyn and John Hockey: Feeling the way: Notes toward a haptic phenomenology of distance running and scuba diving. *International Review for the Sociology of Sport* 46 (3), 2011, 330–345.

ALTHUSSER, Louis: Ideologija in ideološki aparati države. V: Louis Althusser, *Izbrani spisi*. Ljubljana: cf/*, 2000, 53–110.

ANDREASSON, Jesper in Thomas Johansson: Female fitness in the blogosphere: Gender, health, and the body. *SAGE Open* 3, 2013, 1–10.

BAJIČ, Blaž: *Fitnes: Od nadzora do upora*. Diplomski naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2013.

BAJIČ, Blaž: Running as nature intended: Barefoot running as enskillment and a way of becoming. *Anthropological Notebooks* 20 (2), 2014, 5–26.

BOURDIEU, Pierre: *Praktični čut*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.

CROSSLEY, Nick: In the gym: Motives, meaning and moral careers. *Body & Society* 12 (3), 2006, 23–50.

CSORDAS, Thomas J.: Embodiment as a paradigm for anthropology. *Ethos* 18 (1), 1990, 5–47.

CSORDAS, Thomas J.: Introduction: The body as representation and being-in-the world. V: Thomas J. Csordas (ur.), *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994a, 1–24.

CSORDAS, Thomas J.: Words from the Holy People: A case study in cultural phenomenology. V: Thomas J. Csordas (ur.), *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994b, 269–290.

CSORDAS, Thomas J. (ur.): *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994c.

CSORDAS, Thomas J.: Psychoanalysis and phenomenology. *Ethos* 40 (1), 2012, 54–74.

DECLERCQ, Frederic: Lacan's concept of the Real of jouissance: Clinical illustrations and implications. *Psychoanalysis, Culture & Society* 9, 2004, 237–251.

DOLAR, Mladen: *Kralju odsekati glavo: Foucaulteva dediščina*. Ljubljana: Študentska založba, 2010.

DOLAR, Mladen: Subjekt, za katerega se predpostavlja, da uživa. V: Mladen Dolar, *Strel sredi koncerta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012, 82–104.

DOUGLAS, Mary: *Natural symbols: Explorations in cosmology*. London in New York: Routledge, 1996.

10 Lévi-Strauss je besedo skoval iz starogrških izrazov *anthropos* (človek) in *emein* (bruhati) (glej Lévi-Strauss 1961: 386).

- ESKES, Tina B., Margaret Duncan Carlisle in Eleanor M. Miller: The discourse of empowerment: Foucault, Marcuse, and women's fitness texts. *Journal of Sport and Social Issues* 22, 1998, 317–344.
- FARNELL, Brenda: Moving bodies, acting selves. *Annual Review of Anthropology* 28, 1999, 341–373.
- FOUCAULT, Michel: *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1984.
- FOUCAULT, Michel: *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC, 2010.
- FREUD, Sigmund: *Tri razprave o teoriji seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- GREMILLION, Helen: The cultural politics of body size. *Annual Review of Anthropology* 34, 2005, 13–32.
- HARGREAVES, John: *Sport, power and culture: A social and historical analysis of popular sports in Britain*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- JACKSON, Jean: Chronic pain and the tension between the body as subject and object. V: Thomas J. Csordas (ur.), *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 201–228.
- KEANE, Webb: Sincerity, “modernity”, and the Protestants. *Cultural Anthropology* 17 (1), 2002, 65–92.
- KLEIN, Alan M.: *Little Big Men: Bodybuilding subculture and gender construction*. Albany in New York: SUNY, 1993.
- KLEIN, Alan M.: Form following function? The dysfunctional world of elite bodybuilders. V: Karin A. E. Volkwein (ur.), *Fitness as cultural phenomenon*. New York, München in Berlin: Waxmann Munster, 1998, 169–186.
- KRPIČ, Tomaž: *Telo, umetnost in družba*. Ljubljana: Založba FDV, Fakulteta za družbene vede, 2011.
- LACAN, Jacques: *Še*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1985.
- LACAN, Jacques: Subverzija subjekta in dialektika želja v freudovskem nezavednem. V: Jacques Lacan, *Spisi*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1994, 271–303.
- LACAN, Jacques: *Hrbtna stran psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2008.
- LADERMAN, Carol: The embodiment of symbols and the acculturation of the anthropologist. V: Thomas J. Csordas (ur.), *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 183–197.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Tristes tropiques*. New York: Criterion Books, 1961.
- LOCK, Margaret: Cultivating the body: Anthropology and epistemologies of bodily practice and knowledge. *Annual Review of Anthropology* 22, 1993, 133–155.
- LUHRMANN, Tanya M.: Hallucinations and sensory overrides. *Annual Review of Anthropology* 40, 2011, 71–85.
- MAUSS, Marcel: Telesne tehnike. V: Marcel Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, 221–226.
- MCNEILL, William H.: *Keeping together in time: Dance and drill in human history*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
- MILLER, Daniel: *Stuff*. Cambridge in Malden: Polity Press, 2010.
- MOČNIK, Rastko in Slavoj Žižek: Spremna beseda. V: Rastko Močnik (ur.), *Psihoanaliza in kultura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981, 343–378.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- MURŠIČ, Rajko: Etnologija s čustvi – pogled s strani. *Etnolog* 14, 2004, 49–62.
- MURŠIČ, Rajko: The Balkans and ambivalence of its perception in Slovenia: The horror of “balkanism” and enthusiasm for its music. V: Božidar Jezernik, Rajko Muršič in Alenka Bartulović (ur.), *Europe and its Other: Notes on the Balkans*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2010, 87–105.
- NEMANIČ, Tina: *Fitness kot modna muha industrije »mučilnih naprav« za oblikovanje telesa ali kot način življenja*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2010.
- POTTER, Caroline: Sense of motion, senses of self: Becoming a dancer. *Ethnos* 73 (4), 2008, 444–465.
- RABINOW, Paul (ur.): *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books, 1994.
- RAPPORT, Nigel in Joanna Overing: *Social and cultural anthropology: The key concepts*. London in New York: Routledge, 2000.
- SAGE, George: The political economy of fitness in the United States. V: Karin A. E. Volkwein (ur.), *Fitness as cultural phenomenon*. New York, München in Berlin: Waxmann Munster, 1998, 111–130.
- SCHEPER-HUGUES, Nancy in Margaret Lock: The mindfully body: A prolegomenon to future work in medical anthropology. V: Peter J. Brown (ur.), *Understanding and applying medical anthropology*. London in Toronto: Mayfield Publishing Company, 1998, 208–225.
- SILA, Boris: Nekaj rezultatov zadnje študije o športnorekreativni dejavnosti Slovencev: Položaj fitnesa med ostalimi športi. V: Boris Sila (ur.), *Zbornik prispevkov: VIII. Kongres Fitnes zveze Slovenije, licenčni seminar, Postojna, 21.–22. november 2009*. Ljubljana: Fitnes zveza Slovenije in Katedra za fitnes in aerobiko, 2009, 16–19.
- SMITH, Aaron C. T. in Bob Stewart: Body perceptions and health behaviors in an online bodybuilding community. *Qual Health Res* 22 (7), 2012, 971–985.
- SMITH MAGUIRE, Jennifer: Body lessons: Fitness publishing and the cultural production of the fitness consumer. *International Review for the Sociology of Sport* 37 (3–4), 2002, 449–464.
- STARČ, Gregor: *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologinjo, 2003.
- TAN, Adrian James in Doug Brigole: *Million dollar muscle: A historical and sociological perspective of the fitness industry*. San Diego: Cognella, 2012.
- TELBAN, Borut: Perspektivizem in novi animizem: Novogivnejske refleksije. *Glasnik SED* 55 (3–4), 2015, 49–60.

TOMŠIČ, Samo: Dogodek telesa. *Filozofski vestnik* 31 (1), 2010, 161–175.

TURNER, Bryan S.: *Body and society: Explorations in social theory*. London, Thousand Oaks in New Delhi: SAGE, 1996.

TURNER, Terence: Bodies and anti-bodies: Flesh and fetish in contemporary social theory. V: Thomas J. Csordas (ur.), *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 201–228.

TURNER, Terence: Social body and embodied subject: Bodiliness, subjectivity, and sociality among the Kayapo. *Cultural Anthropology* 10 (2), 1995, 143–170.

URBAN, Greg: *Metaphysical community: The interplay of the senses and the intellect*. Austin: University of Texas Press, 1996.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: Cosmological deixis and Amerindian perspectivism. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4 (3), 1998, 469–488.

WRENCH, Alison in Robyne Garrett: Pleasure and pain: Experiences of fitness testing. *European Physical Education Review* 14 (3), 2008, 325–346.

“You want more, you want more!”

An interpretation of moments of ecstasy in fitness training

By way of a short ethnographic description of a typical fitness facility and, in particular, an instance of a person “going into burn”, the article presents how rules of this form of exercising are disregarded or rather dissolved. Fitness exercises are based on a large number of exact rules that regulate the ways in which the body moves during exercising, as well as what it should and should not do, what should and what should not be done to it in other areas of everyday life, most notably the diet. These rules are supposed to guarantee not only a beautiful and muscular body but exceptional health and well-being, high body energy and strength. *Burn*, however, is an ecstatic experience that occasionally occurs during the most demanding exercises with aid of weights and at the same time evades the calculation of the rules of the exercises. In order to grasp this experience, the article discusses certain elements of phenomenological and psychoanalytical appro-

aches that in their mutual reinforcing offer an adequate culturally sensitive interpretation of *burn*. The author describes in detail the narratives of fitness-goers about their personal experiences of *burn* while engaging in exercises and interprets them as embodied experiences of images of a specific cultural context and as an experience that, at most intense moments, goes beyond the said images, momentarily losing any connection with established meanings. In this, *burn* turns into a simultaneously pleasurable and painful experience. Different native images of *burn* thus have to be understood as always insufficient attempts of inclusion of the unknown, the unpredictable and the inherently unintelligible into the very system of rules and exercises, based on predictability, mastering, and disciplining the body as well as calculable ways of attaining bodily strengths, energies, and sensations.

PERSPEKTIVIZEM IN NOVI ANIMIZEM

Novogvinejske refleksije

Izvorni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V zadnjih letih sta antropologa Eduardo Viveiros de Castro in Philippe Descola predstavila novi paradigmi videnja sveta. Prvi je na podlagi raziskav kozmologij južnoameriških Indijancev, kjer naj bi obstajala le ena kultura in pa mnoge narave, razvil koncepta multinaturalizma in perspektivizma. Drugi, ki je prav tako opravljal terenske raziskave na območju reke Amazonke, pa je razvil štiridelni sistem, v katerega je vključil tudi koncept novega animizma. Avtor v pričujočem članku te nove paradigme najprej predstavi, nato pa na podlagi lastnih raziskav na Papui Novi Gvineji pokaže, zakaj se težko aplicirajo na življenjske svetove v Melaneziji in še posebej na kozmologije družb s porečja reke Sepik na Papui Novi Gvineji.

Gljučne besede: perspektivizem, animizem, pogled na svet, ontologija, kozmologije, narava, kultura, duhovi, kritične refleksije, Amazonija vs. Papua Nova Gvineja

Abstract: Over the last few years the anthropologists Eduardo Viveiros de Castro and Philippe Descola introduced new paradigms about how people see and exist in the world. Grounding his arguments on research of Amerindian cosmologies, with the apparent existence of one culture and many natures, the former developed concepts of multinaturalism and perspectivism. The latter, who also conducted his fieldwork in Amazonia, developed a fourfold system in which he included the concept of new animism. In the present article the author first outlines these new paradigms, and then on the basis of his own studies in Papua New Guinea shows why they cannot be so easily applied to the Melanesian life-worlds, and cosmologies from the Sepik River basin in Papua New Guinea in particular.

Key words: perspectivism, animism, point of view, ontology, cosmologies, nature, culture, spirits, critical reflection, Amazonia vs. Papua New Guinea

Uvod

Nekateri vplivni antropologi zadnjega desetletja trdijo, da koncept kulture ne omogoča razumevanja radikalne drugosti same po sebi. Pod vplivom Eduarda Viveirosa de Castra in Philippa Descolaja, pa tudi Marilyn Strathern in Roya Wagnerja ti avtorji predlagajo, da bi se antropologi namesto ukvarjanju z epistemologijo (kaj vedeti, ustvarjanje vednosti, kako iskati pomene v komunikaciji) raje posvetili ontologiji, mnogoterim ontologijam ali poli-ontologiji (način biti, kaj obstaja, kako biti v svetu). Viveiros de Castro (2003) trdi, da je uporaba ontološke paradigme v današnjem času, ko so razmišljanja ljudi usmerjena predvsem v oblike predstavitev, upodobitev in znanj – to je v epistemologijo – še kako pomembna. Vse to naj bi človek na Zahodu presojal z vidika ene same, svoje lastne »ontološke monarhije« in vse, kar pusti drugemu, je, da se giblje v okvirih »epistemološke demokracije« (Viveiros de Castro 2003). Ravno zato se na primer tisti antropologi, ki so pod vplivom Viveirosa de Castra razvili metodo »ontološkega obrata«, zavzemajo za mnogotere svetove in mnogotere realnosti, ki se ne razlikujejo kulturno, pač pa ontološko. V knjigi *Razmišljanje skozi stvari* (Henare idr. 2007) različni avtorji nasprotujejo zahodni ontološki delitvi na subjekte in objekte ter koncepte in stvari. Zavračajo reprezentativni okvir (epistemologijo) in poenoteno ontologijo sodobne evro-ameriške družbe. Trdijo, da so koncepti stvari in stvari koncepti. Pod istim vplivom se je druga skupina antropologov usmerila v nečloveška bitja (na primer živali

in rastline) in svetove, ki jih le-ti ustvarjajo skupaj z ljudmi. Tovrstna »mnogovrstna etnografija« naj bi bila del širšega koncepta »antropologije življenja« (Kelly 2010; Kirskey in Helmreich 2010; Kohn 2007, 2013, 2014; Tsing 2012). Ontološka paradigma je za marsikoga od njih predvsem nadaljevanje kritičnega razmisleka o odnosu med človeškimi in nečloveškimi bitji, s čimer se je antropologija ukvarjala vse od Morgana in Kroeberja naprej. Skupni namen teh sicer raznolikih pristopov znotraj ontološkega obrata je, kot pravi Descola v svojem odgovoru na komentar njegove knjige (2013), da se znebijo evrocentričnih kategorij in kolonialnega projekta, po katerem se v evro-ameriško kozmologijo posrkajo ljudstva, ki so najprej izgubila svojo zemljo in dostojanstvo, sedaj pa se soočajo z dodatno sramoto, ko morajo s pomočjo evro-ameriške konceptualizacije sveta in epistemologije prevajati svoje načine življenja v njim tuje svetove (Descola 2014: 436). Ta pogled je zelo blizu trditvi Viveirosa de Castra, da je antropologija hkrati teorija in praksa stalne dekolonizacije (Latour 2009: 2).

Eduardo Viveiros de Castro in Phillippe Descola

Brazilski antropolog Eduardo Viveiros de Castro (1992, 1996, 1998) je razvil koncept perspektivizma oziroma *point of view* – pogled, vidik, stališče, gledišče – ki naj bi kar najbolje odražal poglede na svet, značilne za južnoameriške Indijance (predvsem tiste z območja reke Amazonke) in njihove

* Borut Telban, izr. prof. dr. soc. antr., zn. svet., ZRC SAZU, Inštitut za antropološke in prostorske študije, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; borut@zrc-sazu.si.

kozmozgije.¹ Ta pogled ustvarja subjekte in ne objekte, kot je to običajno za evro-ameriško mono-ontologijo (Strathern 1999: 252). Perspektivizem je zasnovan na specifični ontološki konceptualizaciji sveta, katere izhodišče je, da na svetu živijo različni subjekti oziroma osebe, človeške in nečloveške, ki realnost dojemajo prek različnih pogledov (Viveiros de Castro 1998: 469). Ti subjekti so ljudje, živali, rastline, pa tudi predmeti in duhovi. Miselni obrat pripelje Viveirosa de Castra do spoznanja, da za svetove južnoameriških Indijancev ni značilen multikulturalizem, pač pa multinaturalizem.² Namesto videnja sveta z vidika ene narave in mnogih kultur (zahodna kozmologija) je svet sestavljen iz mnogoterih narav in ene kulture (kozmozgije južnoameriških Indijancev). Medtem ko zahodna kozmologija govori o univerzalnosti substanc, teles in naravnih zakonov (naturalizem) ter o duhovnih in intelektualnih razlikah (kognitivizem), pa naj bi južnoameriške indijanske kozmozgije poudarjale duhovno enovitost in telesno raznolikost (Viveiros de Castro 1998: 470, 2012: 46). Po mnenju Viveirosa de Castra gre za popoln preobrat: kar so na Zahodu kulture (različni pogledi na svet), so v Amazoniji narave (različni pogledi na svet) in kar je na Zahodu univerzalnost narave (telo), je v Amazoniji univerzalnost kulture (duh, duša). Viveiros de Castro ne nasprotuje konceptualni delitvi na naravo in kulturo, pač pa predlaga, da se mora razlikovati med naravo in kulturo podvreči kritičnemu razmisleku. Seveda imata koncepta narave in kulture na Zahodu in v Amazoniji različen status in različne vsebine. Tako na primer narava v amazonskem kontekstu poudarja predvsem odnos med različnimi bitji in možnost izmenjave pogledov.

Osnova razmišljanja Viveirosa de Castra so amazonske in druge južnoameriške etnografije, v katerih antropologi pišejo, kako ljudje vidijo živali in druge nečloveške subjekte, ki naseljujejo svet. Viveiros de Castro veliko manj omenja rastline, medtem ko zapiše, da perspektivizem in kozmološko preoblikovanje med različnimi bitji veljata predvsem za tiste vrste, ki imajo simbolni in praktični pomen za človeka, kot so na primer velike zveri roparice in njihove žrtve (1998: 471; 2012a: 53). Ljudje naj bi videli ljudi kot ljudi, živali kot živali in duhove kot duhove. Po drugi strani pa naj bi živali (predvsem plenilci) in duhovi videli ljudi kot živali (plen), na podoben način kot naj bi živali (ki so plen) videle ljudi kot duhove ali živali (plenilce). Po isti logiki naj bi živali in duhovi imeli sami sebe za ljudi in svoje navade za človeške.

1 Ker je pogled, o katerem govori Viveiros de Castro, tesno povezan z videnjem (vključno z videnjem v sanjah ali transu), ker je telo ustvarjeno skozi pogled in ker je ta pogled vedno pogled na določeno osebo, stvar ali dejanje, bom v prevodu raje uporabljal besedo pogled (kar pomeni pogled na svet, ki temelji bolj na telesu kot na umu) kot pa stališče, gledišče ali vidik.

2 Ko se navedbe nanašajo na Indijance iz porečja reke Amazonke, o katerih večinoma tudi govori članek, uporabljam izraz amazonski Indijanci. V primerih, ko Viveiros de Castro in Descola svoja razmišljanja razširita na druge indijanske skupine v Južni Ameriki, uporabljam izraz južnoameriški Indijanci. Termina Amerindijanci (Amerindians), ki je v antropološki literaturi dokaj udomačen pri obravnavi Indijancev Severne in Južne Amerike (glej tudi Viveiros de Castro 1998, 2012a), v tem besedilu ne uporabljam.

Primer, ki ga Viveiros de Castro največkrat ponavlja – in se pojavlja tudi v delih drugih avtorjev, ki obravnavajo njegovo delo – je, da jaguar vidi kri kot maniokovo pivo. Živali naj bi kožuh, kljune in kremplje videle kot dekoracijo svojih teles ali kot kulturne instrumente, medtem ko so njihove institucije enako organizirane kot človeške, vključno s poglavarji in šamani. Viveiros de Castro zapiše: »To 'videti kot' se dobesedno nanaša na zaznavne predmete in ne analogno na koncepte, čeprav je v nekaterih primerih poudarek bolj na kategoričnem kot pa senzornem vidiku fenomena« (1998: 470, 2012a: 48).

Miti so polni zgodb o življenju živali na človeški način, medsebojni komunikaciji in metamorfozah. Osnova živali in ljudi ni njihova živalskost – kot trdi evolucija – pač pa njihova človeškost (Viveiros de Castro 2012a: 56, 83). Po besedah Viveirosa de Castra ne gre za človekov kulturni odmik od narave, pač pa raje za odmik narave od človeštva. V mitih namreč živali izgube dedne človeške lastnosti. Viveiros de Castro trdi, da se vsaka vrsta kaže zgolj z zunanjo ovojnico oziroma oblačili, ki zakrijejo notranjo človeškost. Ta je vidna pripadnikom določene vrste ali pa bitjem, ki so zmožni prehajanja med posameznimi vrstami (na primer šamani). Ta notranja človeškost je duh ali duša živali ter izkazuje intencionalnost in subjektivnost tega bitja. Tako imamo duhovno osnovo, ki je enotna, univerzalna in značilna za vsa bitja, in pa zunanjo telesno podobo, ki se razlikuje od vrste do vrste; hkrati pa je ta zunanja podoba tista, ki se podobno kot obleka lahko odstrani in menja (metamorfoze, ki so značilne predvsem za duhove in šamane). Izraz, ki navadno pomeni kožo se uporablja tako za telo kot tudi za druge stvari, kot so košare, čevlji, obleka, klobuki, hiše (Viveiros de Castro 2012a: 133, 135). V slogu strukturalnega dualizma, vendar z obrnjenim argumentom, Viveiros de Castro nadalje pravi, da poudarek ni toliko na zakritju ali oblačenju telesa, pač pa v aktiviranju obleke; ljudi bolj zanima, kaj nova obleka lahko naredi, kot pa, kaj skriva (Viveiros de Castro 2012a: 136, 138).

Zanimivo je, da je razmišljanje Viveirosa de Castra, ki v svoji osnovi temelji na raziskavah med amazonskimi Indijanci Araweté, v marsičem podobno razmišljanju drugega antropologa, Francoza Philippa Descolaja, ki je svoje raziskave prav tako opravljal v Amazoniji, med legendarnimi Indijanci Achuar. Descola je bil študent Clauda Lévi-Straussa. Tako kot njegov učitelj, ki je leta 1955, preden se je »iz naslanjača« posvetil poglobljenim raziskavam totemizma in mitologije ter problemom strukturalne antropologije na splošno, objavil avtobiografski potopis *Žalostni tropi* (Lévi-Strauss 1976), je tudi Descola, preden se je posvetil obširni klasifikaciji, ki naj bi zaobjela vsa ljudstva in vse sisteme sveta, napisal izvrstno mešanico potopisa, osebne meditacije in etnografskega opazovanja (Descola 1996). V svojem monumentalnem delu pa Descola (2013) strukturalno analizo pojmov, ki so bili izrednega pomena že za njegovega učitelja, zastavi z razmislekom o ontološkem statusu živih bitij v različnih družbah. Ta ontološki status naj bi določal, kdo sploh so živa bitja in kako le-ta vidijo sebe in druge. Descola tako razvije štiri

ontološke koncepte, ki naj bi bili osnova za različno politično ureditev in pogled na svet v različnih družbah in okoljih: naturalizem (živa bitja so iz enakih substanc, imajo pa zaradi različne duhovne sestave različne izkušnje); totemizem (živa bitja so iz enakih substanc in imajo zaradi enake duhovne sestave tudi enake izkušnje); analogizem (tako substance kot duhovne značilnosti so različne); in animizem (bitja so iz različnih substanc, imajo pa enako duhovno izkušnjo). Lahko bi rekli, da je ta novi animizem, ki zaradi skupne duhovne zasnove kaže na kontinuiteto med človeškimi in nečloveškimi bitji, izredno blizu perspektivizmu Viveirosa de Castra. Tudi Viveiros de Castro zaznava podobnost med konceptom perspektivizma in Descolajevim konceptom animizma (simetrična inverzija totemizma). Kot namreč piše Descola (2013: 121–122), so za animizem značilne človeku podobne notranjosti in različne telesnosti, za totemizem pa naj bi bile tako notranjosti kot telesnosti podobne tistim pri človeku. Po Descolajevem prepričanju (2013: 140) ljudje pri običajnem animizmu tudi predvidevajo, da imajo neljudje kljub različnim zunanjim oblikam sami sebe za ljudi zaradi podobnih notranjosti, kot so na primer duša, subjektivnost in intencionalnost. Perspektivizem naj bi k temu dodal postavko o trditvah ljudi, da neljudje ljudi vidijo kot neljudi, bodisi kot duhove ali živali roparice. Vendar Descola pravi, da to zadnje ni dokazano za vse animistične sisteme. Kar je skupnega večini animističnih ontologij, je, da imajo neljudje sami sebe za ljudi. Descola se vpraša, kako neljudje vidijo ljudi, če ne upoštevamo perspektivizma Viveirosa de Castra. V etnografskih študijah je o tem malo napisanega, je pa kar nekaj etnografij, ki govorijo o tem, kako se živali v sanjah kažejo v človeški podobi (Descola 2013: 141, 417, opomba 33). Nadalje pravi, da nečlovek s človekom ne bi mogel vzpostaviti določenih družbenih odnosov ali sorodstvenih vezi, če ne bi človeku pripisoval enake človeškosti, kot jo pripisuje samemu sebi; ta človeškost se najbolj odraža v telesu človeka, ki ga nečlovek vidi kot človeškega. Descola (2013: 141) se vpraša: če v animistični ontologiji neljudje vidijo ljudi kot ljudi, kako lahko potem sami sebe razlikujejo od ljudi, če imajo tudi sami sebe za ljudi? Najbolj ustrezen odgovor za Descolaja je, da neljudje sami sebe od ljudi in drugih neljudi razlikujejo po obnašanju, ki je biološko določeno za vsako vrsto, po navadah, ki so značilne za vsako vrsto, pa čeprav so le-te videne, kot bi bile človeške (Descola 2013: 141). Viveiros de Castro (2012a: 86), ki obravnava Descolajevo v začetku še trojno delitev na animizem, totemizem in naturalizem ter njihov odnos do narave in kulture (takrat še brez četrte komponente – analogizma, ko sta tako notranjost kot telesnost različni od svojih lastnih), pa najprej poudari razliko med Descolajevim naturalizmom (podobne naravne značilnosti in različne notranjosti kot pri meni), ko so razlike med družbo in naravo videne kot naravne, in animizmom (podobne notranjosti in različne naravne značilnosti), ko so razlike med družbo in naravo videne kot družbene. Zato pravi, da sta animizem in naturalizem, kot jih vidi Descola, hierarhični in metonimični strukturi, kjer je razlikovanje podobno razliki med darom in proizvodom/blagom. Vi-

veiros de Castro (2012a) razlikuje med *stvarjenjem* in z njo povezanimi izumi ter *transformacijo* in z njo povezanimi prehodi. Pravi, da stvarjenja iz nič v amazonskih kozmogonijah praktično ni. Stvari in bitja vedno nastanejo kot transformacije nečesa drugega; tako gre na primer pri živalih za transformacijo prvobitne in univerzalne človeškosti (2012a: 57). Viveiros de Castro zamisel stvarjenja poveže z metaforo produkcije, zamisel transformacije pa z metaforo izmenjave. Produkcija, ko se nek miselni vzorec vsili brezoblični materiji, ni le vrsta stvarjenja, pač pa način delovanja na svet. Današnja obsedenost z ustvarjalnim delovanjem na Zahodu je v nasprotju s transformacijo oziroma izmenjavo, ki poteka med dvema subjektoma: »Produkcija ustvarja, izmenjava spreminja« (Viveiros de Castro 2012a: 59). Produkcija/stvarjenje se lahko po njegovem mnenju enači z naturalizmom, izmenjava/transformacija pa z animizmom (2012a: 86). Zato tudi trdi (2012a: 87), da zahodna misel oscilira med naturalističnim monizmom (sociobiologija, evolucijska psihologija) in ontološkim dualizmom narave in kulture (kulturalizem, simbolna antropologija).

Totemizem za Viveirosa de Castra ni pojav, ki bi se lahko postavil ob bok animizmu in naturalizmu, saj meni, da totemizem ni sistem odnosov med naravo in kulturo. »Totemizem ni ontologija, temveč oblika klasifikacije,« ki obstaja zgolj v kombinaciji z animizmom (Viveiros de Castro 2012a: 88). Zato naj bi obstajalo le razlikovanje med naturalizmom in animizmom kot dvema nasprotnima ontologijama. Tu pa bi spet lahko pogledali, kaj o tem pravi Descola. V poglavju *Totemizem kot ontologija* Descola (2013: 144) zapiše, da je Lévi-Strauss poudaril dva problema, s katerimi se srečujejo antropologi. Prvi je pogosta identifikacija ljudi z živalmi in rastlinami. Tu gre predvsem za odnose med človekom in naravo, to je za tiste odnose, ki zadevajo umetnost, magijo, družbo in verovanja. Drugi problem pa je ustvarjanje skupin, ki temeljijo na sorodstvu, kar se lahko naredi na podlagi imen živalskih in rastlinskih vrst. Lévi-Strauss se je posvetil predvsem drugemu problemu, saj ga je zanimala predvsem klasifikacija: homologija med naravno vrsto (vrsta, po kateri se poimenovanje izvrši) in kulturo (družbeni segmenti).

Kot pravi Viveiros de Castro (1998: 479), evropska kozmologija poudarja fizično kontinuiteto in metafizično diskontinuiteto med ljudmi in živalmi; prva postavka tako postane domena naravoslovnih ved in druga humanističnih. Duša in um sta podlagi za razlikovanje med kulturami. Kozmologije južnoameriških Indijancev pa prisegajo na metafizično kontinuiteto in fizično diskontinuiteto med bitji: prva postavka odraža animizem, druga pa perspektivizem. Pomembno je, da se telesa stalno ustvarjajo (utelešenje sorodstva, odnosov, spomina, znanja, substanc itd.) in niso dana z rojstvom. Medtem ko Evropejec gleda na duhovno spreobrnitev, se južnoameriški Indijanec ukvarja s telesno preobrazbo (Viveiros de Castro 1998: 481). Južnoameriške indijanske družbe poudarjajo pomen zunanje podobe, to je kože, ki predstavlja telo. Tako ima na primer živalska maska moč, da spremeni identiteto tistega, ki jo nosi, in poudari značilnosti živalskega telesa. Masko postane sredstvo za doseganje trans-

formacije. Maskiran plesalec ne predstavlja bitja, ki ga ponazarja maska, pač pa se v to bitje spremeni (Viveiros de Castro 2012a: 146). Evropski človek je antropocentričen, medtem ko je južnoameriški Indijanec antropomorfičen (prenašanje človeških lastnosti in odnosov na druga bitja in stvari). To zadnje je del perspektivizma.

Viveiros de Castro omenja kanadsko antropologinjo Marie-Françoise Guédon (ta je po raziskavah na Aljaski veliko pisala o šamanizmu), ki pravi, da transformacija ni proces, pač pa lastnost, ki ustreza mnogoterim identitetam ali mnogoterim pogledom oziroma realnostim (2012a: 147). To ga napeljuje k razmišljanju, da razlikovanje med bitjo in nastajanjem med amazonskimi Indijanci ni enako razlikovanju med strukturo in procesom ali med realnostjo in reprezentacijo, temveč med enopomensko identiteto in večpomensko mnogoterostjo (2012a: 147). Transformacija ali nastajanje je lastnost: je odnos in ne proces. Tu ni nobene produkcije. Odnosi niso reprezentacije, pač pa perspektive (Viveiros de Castro 2012a: 148).

Perspektivizem ni mnogovrstni multikulturalizem, v katerem bi vsaka vrsta imela svoj subjektivni pogled na neko realno objektivnost sveta. To, da imajo subjekti različne oči, ne pomeni, da na isto stvar gledajo na drugačen način, pač pa, da subjekt niti ne ve, kaj drugi vidi (Viveiros de Castro 2012b: 33). Z drugimi besedami: perspektivizem ne trdi, da obstaja mnogoterost pogledov na neko stvar, pač pa, da obstaja en pogled, ki je mnogoter (Viveiros de Castro 2012b: 34). Kar se spreminja, je svet, ki ga vidijo različne vrste, medtem ko ga vse vrste vidijo na enak način (v smislu lova, ribarjenja, sorodstva, poglavarjev, bojov itd.). Neljudje vidijo svet na enak način kot ljudje, le da se tisto, kar vidijo, razlikuje od vrste do vrste: kar je za nas kri, je za jaguarja koruzno pivo, in kar je za nas blatno jezero, je za tapirje ceremonialna hiša (2012a: 107). Viveiros de Castro pravi: »Da različne vrste bitij vidijo iste stvari različno, je *posledica* dejstva, da različne vrste bitij vidijo različne stvari na isti način« (2012a: 107).³

Bistveno pri Viveirosu de Castru je, da poudarja realnost drugih svetov. Zato nasprotuje razlagi, da so človeške družbenosti projicirane na nečloveški svet, saj le-ta podpira figurativni jezik, ki temelji na predhodnem razlikovanju med dobesednimi, utelešenimi družbenimi odnosi in tistimi, ki so predstavitveni in metaforični (2012a: 90–91). Zgoraj omenjeno projiciranje deluje le v primeru, če gledamo z vidika svoje lastne kulture in pa ene narave. V tem primeru so vse druge kulture napačne. Zato animizma ne smemo razlagati z naturalistično ontologijo (Viveiros de Castro 2012a: 91).

Viveiros de Castro piše, da je semiotičen, predvsem vizualni pomen telesa v Amazoniji zelo pomemben pri oprede-

litvi osebnih identitet in družbenih vrednot. Amazonska telesa niso dana, ampak narejena. Večino stvari, ki bi jih na Zahodu pripisali umu, kot na primer kulturo in znanje, južnoameriški Indijanci pripišejo telesu: najočitnejši primer je šamanizem (2012a: 123). Telo in duša – živalsko telo in človeška duša – pri južnoameriških Indijancih nista povezana v smislu materije in uma; razlika je med afektivnim in zaznavnim. Južnoameriški Indijanci nimajo nobene oblike kulta prednikov – kot na primer v nekaterih melanezijskih območjih (glej spodaj) – in ne »preoblikujejo« svojih mrtvih v prednike. Ontološko gledano so mrtvi radikalno drugačni od živih. Mrtvi niso več človeški, njihove duhove privlačijo telesa živali, v katere se mrtvi spremenijo, tako kot se spremenijo v telesa sovražnikov in potencialnih priženjenih sorodnikov. Živi in mrtvi so duhovno enaki, nimajo pa istih teles.

Nekaj kritičnih misli o perspektivizmu in novem animizmu

Viveirosa de Castra (1992) in Descolaja (1986) sem z zanimanjem bral še v 90. letih prejšnjega stoletja kot doktorand na Avstralski nacionalni univerzi v Canberri. Njuni etnografski zapisi z območja reke Amazonke so me navduševali in mi bili v marsičem blizu, kljub temu da sem sam opravljal raziskave na Papui Novi Gvineji (ali pa ravno zato). Že tedaj so antropologi Melanezije in Amazonije zaznavali razlike med družbami s teh dveh geografskih območij. Medtem ko naj bi ljudje v Melaneziji razlikovali med družbenimi koncepti spolov in poudarjali odnosno sestavino življenja (Strathern 1988), pa naj bi ljudje v porečju reke Amazonke razlikovali predvsem med človeškimi in nečloveškimi vrstami, vsem pa pripisovali osebne značilnosti.

Ko sem v naslednjih letih spoznaval vedno bolj razdelana teoretska razmišljanja dveh avtorjev in ko sem videl, kakšen vpliv so imela – predvsem perspektivizem Viveirosa de Castra – na nove generacije antropologov, sem postal na oba avtorja še bolj pozoren. Po dolgih letih, ko so se velike teorije 20. stoletja ob nenehni de-konstrukciji in post-modernizaciji vedno bolj poenostavljale, sta se nenadoma pojavila kompleksna in med seboj prepletena teoretska pristopa, ki sta zelo spominjala na tiste, med seboj sicer zelo različne, iz obdobja Radcliffe-Browna, Evans-Pritcharda in še posebej – pri omenjenih dveh avtorjih – Lévi-Straussa. Z njima pa je iz filozofije v antropologijo preskočil tudi precej zapleten pojem ontologije (zapleten zato, ker ga tudi v filozofiji različni avtorji različno uporabljajo), za katerega so nekateri prepričani, da ga antropologi niti prav ne razumejo, saj naj bi vanj stlačili vse o izvoru in naravi sveta (Severi 2014: 61). Ko so na univerzi v Manchestru leta 2008 organizirali razpravo z naslovom *Ontologija je zgolj druga beseda za kulturo* (Venkatesan 2010), sem se najprej vprašal, zakaj so se tisti, ki so si razpravo zamislili, toliko usmerili v kritično prespraševanje enačenja in enoznačnega videnja

3 Po drugi strani pa moški in ženske vidijo iste stvari različno, ker pa so člani iste vrste, ne vidijo različnih stvari na isti način (Viveiros de Castro 2012a: 108).

kulture in ontologije.⁴ Takrat se mi je namreč dozdevalo, da bi bilo hkrati zanimivo pogledati, ali ni ontologija v delih Viveirosa de Castra in Descolaja bližje konceptu narave, saj istočasno govorita o mnogoterih ontologijah in mnogoterih naravah. A o tem v mednarodnem tisku ni bilo nobene resne razprave. Druga stvar je bila sama sistematizacija oziroma klasifikacija pojmov, ki se mi je zdela neživljenjska in bolj značilna za kabinetne antropologe kot pa za tiste, ki so veliko časa preživeli na terenu. Poleg tega je sistematizacija oziroma klasifikacija že sama po sebi odraz nekoga – v tem primeru dveh antropologov – ki skuša na »znanstveni« način urediti nekaj, kar v lokalnem življenjskem svetu nikakor ni urejeno na tako strukturno jasen način, kot ga obe teoriji predstavljata. Poleg tega sem se spraševal, ali ni vsaka teorija v svojem poudarku neke specifičnosti že v osnovi nepopolna. Obe strukturalistično zastavljeni teoriji, ki poudarjata ontološke značilnosti različnih družb in temeljita bodisi na telesnih in duhovnih podobnostih in razlikovanjih (Descola) bodisi na duhovni enakosti in telesni različnosti (Viveiros de Castro), sta zamišljeni predvsem kot politično aktiven odklon od zahodnega mono-ontološkega pojmovanja sveta, ob tem pa ne zajameta vseh družbenih, kulturnih, zgodovinskih in političnih značilnosti raznovrstnih družb in skupnosti po svetu. Ko pravim, da gre predvsem za politično aktivni odklon od zahodne mono-ontologije ene narave in mnogih kultur, tu mislim predvsem na to, da vsakdanji življenjski svet zahodnega človeka ni zasnovan zgolj na mono-ontološkem naturalizmu, pač pa ga v to silijo določene ideološko zasnovane institucije. Taka institucionalna prisila, ki je del hierarhičnih odnosov na globalni ravni, ni nekaj, kar bi posamezna oseba z vso pluralnostjo odnosov – tako z drugimi ljudmi kot tudi z živalmi in duhovi – ontološko utelešala. Mono-ontologija ene narave in mnogih kultur, do katere ima znanost, kot pravi Viveiros de Castro (2003: 9), privilegiran dostop, je v bistvu globalni politični in ekonomski sistem, ki se je razvijal vse od razsvetljenstva naprej in je trenutno v razcvetu v novih tehnologijah in virtualnih svetovih.

Medtem ko je v Braziliji, na univerzi v Cambridgeu v Veliki Britaniji in drugje po svetu veliko antropologov navdušeno sprejelo koncepte in argumente Viveirosa de Castra, je število tistih, ki so kritično ovrednotili njegov pristop, precej manjše. Zanimivo je, da se tovrstna kritika med privrženci perspektivizma le redko omenja. Eden najostrejših kritikov je Terrence Turner, ki svoje raziskave od leta 1962 opravlja med amazonskimi Indijanci Kayapo. Turner dela Viveirosa de Castra (perspektivizem) in Descolaja (animizem) postavi v kontekst, ki ga imenuje »kriza poznega

strukturalizma« (2009: 14). Turner najprej predstavi delo Clauda Lévi-Straussa in se osredini na tri področja, ki so bila najostreje kritizirana. Tako med drugim omenja problem aplikacije Lévi-Straussovega teoretičnega modela na raznovrstne različice sorodstvenih sistemov in mitov, ki so jim bili na ta način odvzeti njihovi siceršnji intencionalni in dinamični pomeni. Nadalje Turner pravi, da se Lévi-Strausovi semiotični elementi mitov in kozmoloških sistemov ne pokrivajo s transformacijami, ki potekajo v samih mitih in družbenih procesih, pač pa se osredinjajo le na en znak oziroma pomen. Ob tem naj bi bil strukturalizem intelektualno gibanje, ki je s poudarkom na sicer poenostavljenih temeljnih strukturah človekovih miselnih operacij nasprotovalo tedaj prevladujočima eksistencializmu in strukturalnemu funkcionalizmu. Hkrati je ob primerjavi s popularnimi strukturalno lingvistiko, semiologijo in psihologijo percepcije dobil nalepko znanstvenosti. Ta kompleksna intelektualna dediščina pomaga razumeti učvrstitev konceptualnih kategorij, kot sta notranje homogeni narava in kultura, in njihov prenos na etnografske raziskave, v katerih se pojavi ostro razlikovanje – kot na primer pri de Saussurejevem razlikovanju na *langue* in *parole*, na jezik in govor – na naravne in kulturne pojave ne glede na njihovo kompleksno prepletenost (Turner 2009: 7). Tako je Lévi-Strauss na primer v svoji interpretaciji mitov razlagal, kako se nekdanja skupna narava živali in ljudi razdeli na ljudi s kulturo ter živali z naravo. Pravzaprav je dihonomijo med naravo in kulturo zastavil dvojno: zunanjo, kot mejo med človeško kulturo v vasi in naravo zunaj vasi, ter notranjo, kot psihološko razlikovanje med mentalnimi procesi percepcije in asociacije ter zavestjo kulturnega subjekta (Turner 2009: 14). Psihološka in nezavedna povezava med naravo in kulturo ostane, česar posledica je ustvarjanje klasifikacijskih sistemov (totemizem) pri mnogo ljudstvih. Zavestna družbena interakcija je tu izključena, kot je izključen tudi njen vpliv na sam proces transformacije (Turner 2009: 12).

Turner nadalje piše, da so se študenti in delavci leta 1968 združili v demonstracijah, ki so nasprotovale strukturalizmu: bolj jih je zanimala subjektivna akcija, ki bi spremenila obstoječe družbeno-politične odnose, kot pa objektivizirani vzorci nezavedne misli. Vedno več je bilo post-strukturalističnih in dekonstrukcijskih del. Eden od antropologov, ki sta bila v marsičem tesno povezana z Lévi-Straussom in njegovim strukturalizmom, je oživil koncept animizma (Descola), drugi pa je razvil perspektivizem (Viveiros de Castro). Oba sta se osredinila na novo razumevanje narave in kulture ter na rekonstrukcijo pojmov med amazonskimi in drugimi Indijanci. Z nadaljevanjem preučevanja odnosa med naravo in kulturo ter s poudarkom na telesu in duhu se noben od teh dveh avtorjev popolnoma ne odmakne od Lévi-Straussovega strukturalističnega okvira. Eden je živalim, rastlinam in drugim bitjem pripisal subjektivno človeško zavest in s tem kulturo (perspektivizem Viveirosa de Castra), drugi pa je naravnim bitjem pripisal subjektivno identiteto, ki vključuje sebstvo in kulturo, tako da lahko ljudje z bitji, s katerimi si delijo um, subjektivnost in duha, ustvarjajo odnose (Desc-

4 Soumhya Venkatesan v uvodu jasno zapiše razloge za tovrstno odločitev (2010: 152–155). Med njimi je na prvem mestu trditve Viveirosa de Castra, ki jo je leta 2003 izrekel v predavanju na petem zasedanju Združenja socialnih antropologov Velike Britanije in Commonwealtha v Manchestru, in sicer, da antropologijo vodi ena temeljna vrednota: delovanje, da se ustvarijo razmere za konceptualno, to je ontološko samoopredelitev ljudstev (Viveiros de Castro 2003: 3, 12; Venkatesan 2010: 152–153).

lajev novi animizem). Skratka, za Descolaja je duh človeška značilnost in ker si ljudje delijo duha z živalmi in rastlinami, to pomeni, da si delijo človeškost. Ta skupna človeškost pa naj bi bila tista, ki omogoča sorodstvene in druge odnose med ljudmi, živalmi in rastlinami. Tu ni prostora za razlikovanje med naravo in kulturo (Turner 2009: 17).

Turner piše, da Viveiros de Castro svojih argumentov ne razvije toliko na podlagi etnografskih podatkov kot pa s filozofskim dialogom med idealnimi-tipičnimi modernističnimi idejami Zahoda in posplošenimi predstavami o amazonskih kulturnih idejah, kot da bi bila oba sistema abstraktnih konceptov homogena (2009: 17–18). Po Turnerjevem mnenju tako pride do napačnih predstavitev in napačnih prevodov oblike, vsebine in pomena idealnih kategorij tako v Amazoniji kot tudi na Zahodu. Turner se na kratko ustavi pri mitologiji in pravi, da starodavni ljudje v mitih, ko so soobstajali z živalmi, še niso imeli kulture; takrat so bile živali tiste, ki so že imele prototipe kulturnih stvari. Ljudje so morali ukrasti te stvari ali jih kako drugače dobiti, preden so se naučili njihove izdelave. Na ta način so ustvarili kulturo, kot jo poznajo danes. Hkrati so živali skupaj z uporabnimi stvarmi izgubile proto-kulturne spretnosti in se dokončno ločile od ljudi. Po drugi strani pa Viveiros de Castro trdi, da so bili ljudje že od nekdaj enaki. Že od nekdaj naj bi bili kulturna bitja. To naj bi veljalo tudi za živali. Turner (2009: 21) pravi, da to preprosto ne drži in da je perspektivistična razlaga mitov napačna, ker so si bila bitja v mitskem obdobju bolj podobna, kot so si danes. Po Turnerjevih besedah glavna poanta mitov ni, kako se živali že od nekdaj enačijo z ljudmi, pač pa ravno obratno: miti pokažejo, kako se je človek ločil od živali. Ob tem naj bi miti tudi pokazali, da se živali nikdar niso same identificirale s človekom, pač pa so imele nekatere skupne proto-kulturne lastnosti (kot je na primer jezik) in nekatere naravne, živalske lastnosti (kot je na primer hranjenje s surovim mesom). Tu je vredno omeniti dvom še nekaterih drugih antropologov v perspektivistično trditev, da so živali nekdanji ljudje in da je človeškost, kot si jo zamišljajo Indijanci v Južni Ameriki, skupna lastnost vseh bitij; pripadniki mnogih skupnosti namreč pravijo, da so le oni človeška bitja, medtem ko so ostala bitja bodisi proto-človeška ali pa so le podobna človeku (Halbmayer 2012: 13). Drugo področje, ki je po Turnerjevih trditvah vprašljivo v perspektivizmu Viveirosa de Castra, pa je duhovnost živali in njihovo sodelovanje v družbenih odnosih s človekom. Viveiros de Castro sklepa, da sta obe lastnosti – torej duhovnost in zmožnost družbenih odnosov – posledica živalske identifikacije s človekom, saj naj bi bili predvsem človeški lastnosti. Tovrstnega antropocentričnega sklepanja pa po Turnerjevih trditvah kulture južnoameriških Indijancev ne potrjujejo. Ravno nasprotno, amazonski miti, kozmologije in obredi ponujajo cel kup dokazov, da imajo živali in rastline ter mnogi predmeti svojega lastnega duha, ki jim omogoča, da vstopijo v odnose s človekom. Tako Turner zaključuje, da amazonske etnografije jasno zavračajo antropocentrično obliko animizma in antropocentrični perspektivizem (Turner 2009: 22;

kljub temu, da naj bi po pisanju Viveirosa de Castra šlo predvsem za antropomorfizem).

Turner trdi, da je osnovno razlikovanje med naravo in kulturo, ki pri Viveirosu de Castru še vedno ostaja v mejah strukturalizma, napačna interpretacija konceptov narave in kulture pri amazonskih in drugih južnoameriških Indijancih (2009: 30–33). Miti namreč poudarijo proto-kulturne značilnosti živali kot temeljno prehodno stopnjo med človekom in živaljo. Živali v mitih nikoli ne izdelujejo kulturnih predmetov. Ko jih ljudje od njih vzamejo, jih nimajo več: živali na primer ne znajo proizvajati niti maniokovega piva niti okrasja za ples. Kultura torej ne obstaja zgolj v nasprotju z naravo, pač pa se kultura ustvarja v kompleksnem preobrazbenem odnosu do narave (Turner 2009: 23). Kultura je preobrazbeni proces, v katerem se ustvarjajo stvari in koncepti. Medtem ko Viveiros de Castro, ki v tem tesno sledi Lévi-Straussu, priznava zgolj blagovno izmenjavo pri dejavnostih, ki omogočajo transformacijo perspektiv, pa Turner poudarja tudi pomen produkcije.

Turner meni (2009: 30–33), da bi bilo bolje, če bi namesto pogleda Viveirosa de Castra na fiziološko telo kot vir različnih perspektiv upoštevali tudi družbeno telo, to je tisto telo, ki se nenehno ustvarja skozi različna čutila in odnose. Namesto nasprotja med fizičnim telesom na eni strani in družbeno-kulturno subjektivnostjo na drugi, kar pripelje do tega, da ima vsaka vrsta zgolj eno perspektivo (človeško), je po Turnerjevem mnenju življenjski cikel, ki se ne zaključuje s smrtjo, tisti, ki povzroča, da se odnosi, telo in subjektivne perspektive spreminjajo.

V amazonskih kozmoloških sistemih imajo vesolje in njegovi deli, vključno z ljudmi, živalmi, rastlinami, duhovi umrlih in nebesnimi telesi, kot sta sonce in luna, neko notranjo duhovno energijo, ki jih prek subjektivne intencionalne in namenske dejavnosti vodi skozi razvojne procese rasti, staranja in umiranja (Turner 2009: 34, 36). Duh ali duša potrebuje neko telesno, materialno vsebino in ta potreba je tista, ki ju združuje. Skupnost duha in telesa se v moči razlikuje od subjekta do subjekta (bolezen, starost, sanje) in ob smrti pride do nepovratne ločitve duhovne oblike od telesne vsebine, dokler se obe sestavini, tako telesna kot duhovna, počasi ne razgradita (Turner 2009: 35). Tudi dejstva, da imajo vsa bitja svojega duha oziroma dušo ter gradijo svoje domove, pojejo pesmi in imajo določene svečanosti, še ne pomeni, da ljudje in živali ne razlikujejo med različnimi oblikami človeških in živalskih duhov in delovanj, niti si ne zamišljajo, da se živali prepoznajo kot ljudje, le z različno zunanjo podobo, kot trdi Viveiros de Castro. Po mnenju Terrenca Turnerja (2009: 39), ki nasprotuje podmeni, da bi se vse amazonske in druge indijanske kulture homogenizirale v en filozofski ali kozmološki sistem, samo dejstvo, da neko bitje poseduje duha in pripadajočo subjektivnost, še ne pomeni, da se žival ali rastlina poistovetita s človekom, kar bi se lahko zgodilo v primeru, če bi bila duh in subjektivnost zgolj človeški lastnosti.

Melanezijski življenjski svetovi

Antropologi, ki raziskujejo v Melaneziji, že od nekdaj poučarjajo izmenjavo dobrin, ki so temelj vseh odnosov tako med ljudmi kot tudi med ljudmi in nečloveškimi bitji, predvsem zemeljskimi, rečnimi in gozdnimi duhovi ter duhovi umrlih. Zato bi lahko rekli, da v Melaneziji subjekta ne ustvarja le pogled, ampak tudi izmenjevalne prakse. Medtem ko Viveiros de Castro omenja, da bi bila perspektivizem in izmenjava, še posebej izmenjava perspektiv, lahko globoko povezana (2012a: 111), pa Marilyn Strathern trdi (1999: 249–256), da v Melaneziji težko govorimo o razlikovanju med ljudmi, živalmi in duhovi na splošno, pač pa je ustrežnejše govoriti o razlikovanju med osebami, ki sodelujejo v medosebnih odnosih in z medsebojno interakcijo drug drugemu ustvarjajo telesa. To razlikovanje med osebami ne zadeva zgolj znanja (epistemologije), pač pa samo bit (ontologijo).

Kljub temu, da so zemeljski, rečni in gozdni duhovi in duhovi umrlih izredno pomembni za razumevanje življenjskega sveta v Melaneziji, se koncepta starega ali novega animizma le redko uporabljata. Stuart Kirsch (2006) je eden redkih antropologov, ki pri analizi življenja ljudi na Papui Novi Gvineji uporabi perspektivizem Viveirosa de Castra. V knjigi, ki obravnava dve politični dogajanci – prvo je povezano z uničujočim vplivom rudnika bakra in zlata na okolje, drugo pa z gibanjem za politično neodvisnost okrog 6.000 političnih beguncev, ki so leta 1984 z Zahodne Papue prebežali na Papuo Novo Gvinejo – razmišlja o razliki med antropološko in lokalno analizo, ki jo izvajajo skupnosti Yonggom/Muyu v Zahodni provinci Papue Nove Gvineje. Tovrstno lokalno analizo označi za »vzvratno antropologijo«. Izraz je prvi uporabil Roy Wagner (1981: 31), ko je trdil, da so kulti tovara na Papui Novi Gvineji predvsem lokalna oblika analize in interpretacije druge kulture. To Kirschu pomaga tako pri razumevanju političnega boja kot tudi pri njegovem aktivnem sodelovanju z nevladnimi organizacijami v boju proti onesnaževanju okolja. Ob sledenju domačinskim načinom analize in interpretacije pri razlagi dveh političnih bojev pa se Kirsch nasloni tudi na Viveirosa de Castra, ko govori o tem, kako je yonggomski animizem, ki se kaže v njihovi komunikaciji s pticami in drugimi živalmi, povezan z njihovo okoljsko analizo. Poleg tega pravi, da totemska povezanost in različne prakse poimenovanja še dodatno povezujejo ljudi z živalmi: poznavanje magijskih imen živali prinese moč, na katero se ta imena navezujejo (Kirsch 2006: 25). Druga oblika magije ljudem pomaga, da začasno prevzamejo živalsko podobo in z njo nove poglede na svet. Tovrsten pristop Kirschu omogoča, da se kritično ozre na zahodno razlago odnosov med človekom in okoljem.

Kirsch torej trdi, da so yonggomске magijske prakse, ki so tesno povezane z animizmom, totemizmom in perspektivizmom, njihovi načini okoljske analize: pokažejo na različne razsežnosti nevidnega sveta in povezave med stvarmi ter ponujajo nove oblike videnja sveta in okolja, ki se razlikujejo od tistih na Zahodu (2006: 64). Navezujoč se na perspektivizem Viveirosa de Castra, Kirsch najprej opazi,

da imajo mnoga bitja v mitih živalska imena, katerih podoba tudi zavzamejo. Njihova transformacija v živali, ki ohranijo neke značilnosti človeškega vedênja, je posledica kršitve družbenih odnosov in zanemarjanja obveznosti, ki so povezane z blagovno menjavo. Nekateri magijski predmeti (na primer kamni ali kosti) prav tako omogočajo, da se človek začasno spremeni v določeno žival, na primer v krokodila, kar mu omogoči, da lahko prečka reko pod vodo.

Pravzaprav se človek, ki uporablja magijo, ne spremeni, pač pa ga drugi vidijo na določen način, kar pomeni, da ta oseba dobi specifično moč: moč tistega bitja, katerega podoba v njem vidijo drugi (Kirsch 2006: 73). Alternativne perspektive niso zgolj vizualne, pač pa tudi fizične (nekdo na primer plava kot krokodil) ali pa slušne (nekdo, ki ga imajo za kuščarja, sliši stvari, ki jih drugi ne morejo). Po Kirschevem mnenju je to melanezijska oblika perspektivizma Viveirosa de Castra. Kirsch nadalje pravi, da če je pri amazonskih Indijancih telo tisto, ki določa, katerega od mnogoterih svetov nekdo vidi, pri Yonggomih družbeni odnosi določajo, kako nekdo vidi svet. Kaj nekdo vidi, je odvisno od odnosa z drugimi. Nanašanje na neko zvezo ali odnos, ki se odraža v lovskih urokih (ki razkrijejo skrivališča živali) in poznavanju imen stvari (ki dajo moč nad referenti in vplivajo na to, kako jih drugi vidijo), je osnova njihovega perspektivizma in okoljske analize (Kirsch 2006: 75). Tovrsten pogled je izziv zahodnemu racionalizmu, znanstveni epistemologiji in naturalizmu, ki ne razpoznavajo različnih oblik odnosa med človekom in okoljem.

Če na nekatere zgoraj omenjene koncepte in odnose zdaj pogledamo z vidika Karawarijcev iz province Vzhodnega Sepika na Papui Novi Gvineji, kjer že desetletja opravljam terenske raziskave, vidimo, da se zmožnost spreminjanja v specifično totemsko žival pojavlja tako v izvornih mitih, na katerih temelji karawarijski totemizem, kot tudi v specifičnih situacijah (obredi, sanje) v sedanosti. Današnji potomci teh mitoloških bitij se z njimi ne le simbolno identificirajo, pač pa se, zaradi kozmološko zasnovanih institucij, ki poudarjajo poistovetenje z določenimi predniki iz preteklosti (Telban 1998a), ontološko izenačijo. Tako je na primer vsak živeči moški član klana orlov hkrati prvi prednik klana orlov in zato njegova zmožnost spreminjanja iz človeške v živalsko podobo (v njegovem primeru orla) in nazaj ni vprašljiva. Tako kot mit ni zgodba iz preteklosti, pač pa kot živeča realnost obstaja v sedanosti (glej Young 1983), tako tudi prvi prednik ni samo oseba iz preteklosti, pač pa se kot živeča realnost kaže v svojih potomcih. Zato lahko rečemo, da časovna in prostorska pluralnost identitet obstaja že v sami biti. Prehajanje ene vrste v drugo ni transformacija iz enega bitja v drugo bitje z drugačnim telesom (na primer iz človeka v žival ali iz človeka v njegovega prednika in obratno), pač pa raje spodbujanje k pojavu ene izmed identifikacijskih možnosti, ki je že v bitju samem. To je podobno večpomenskosti, ki je v karawarijskem jeziku močno prisotna, tudi takrat, ko na primer uvoženim predmetom na vizualni ali slušni osnovi dajejo imena v lokalnem jeziku (*kripan*, hrošč, je tako postal izraz za generator, motor na čolnu in letalo). Z drugimi

besedami: z določeno dejavnostjo in v sklopu te dejavnosti, ki vključuje določen odnos, posamezna identiteta priplava na površje in se postavi v ospredje – tj. ima v določenem kontekstu prednostno vlogo – medtem ko se druga identiteta začasno umakne v ozadje. To sta tudi tisti sposobnost in moč, ki ju ljudje spoštujejo pri drugih in drugačnih ter se ju hkrati bojijo. Drugi in drugačni se ne morejo spremeniti v orla, pač pa le v tisto totemsko žival, ki je del njih in njihovih prednikov. Po principu izmenjave daril in stalne recipročnosti se različne totemske skupine med seboj povežejo v skupnost, ki živi na določeni zemlji, vsaka s svojimi zemeljskimi, rečnimi in gozdnimi duhovi (predvsem duhovi krokodili), s katerimi pa morajo ravno tako ohraniti določen odnos po principu blagovne menjave. Ker v provinci Vzhodni Sepik ni šamanov, načini spreminjanja v živali, kot jih poznamo iz Južne Amerike, ne obstajajo.

Poleg notranje totemske transformacije zaradi patrilinearne identifikacije s predniki, ko generacijsko razlikovanje izgine (Telban 1998a: 115), je transformacija v njihove z imeni poimenovane duhove krokodile (ki so hkrati duhovi zemlje in rek) značilna predvsem za obredne iniciacije. Tu gre predvsem za intimno povezanost ljudi z zemljo, na kateri živijo, in z zemeljskimi in rečnimi potmi, po katerih se gibljejo (Telban in Vávrová 2010; Telban 2013). Transformacija med iniciacijo v Ambonwariju poteka tako, da duhovi krokodili med obredi v hiši duhov istočasno »požrejo« in »oplodijo« mlade fante (duhovi vedno pojedjo in oplodijo ljudem nevidno stran mladih fantov). Na koncu iniciacije se fantje, ko po več mesecih končno pridejo iz hiše duhov, rodijo kot ambonwarijski moški / duhovi krokodili (Telban 2008: 228). Povezava med hranjenjem in spolnim aktom novogvinejskim družbam ni tuja. Ambonwarijski moški, ki prevzamejo vlogo skrbnikov in mentorjev ter se v času iniciacije tudi poistovetijo z duhovi krokodili, ne »jedo« le svojih sinov, temveč tudi vse svoje prednike, vključno s samimi sabo (kanibalizem, ki vključuje avtokanibalizem), in nimajo »spolnega odnosa« le s fanti, ki so vključeni v iniciacijo, pač pa z vsemi predniki, vključno s samimi sabo (homoerotični incest, ki vključuje avtoseksualnost) (Telban 2008: 228). Tako se vse generacije iz različnih totemskih klanov obredno združijo in se skupaj aktivirajo pri vnovičnem ustvarjanju svojega življenjskega sveta. Ta transformacija je nujna, da mladi fantje postanejo svoji predniki, hkrati pa se poistovetijo z duhovi zemlje in rek in s svojo pokrajino na splošno. V sebi tako utelesijo množico identitet, ki jim dajejo moč za preživetje v izjemnih situacijah. Zato ni čudno, da lahko mnogotere identitete, sorodstvene vezi in pripadnost klanu posameznega Ambonwarijca razpoznamo tudi s pomočjo imen različnih krajev sredi deževnega gozda ter zemeljskih in rečnih duhov.

Tudi za transformacijo človeka v duha krokodila bi lahko rekli, da je odnosna kategorija, saj do preobrazbe prihaja zgolj v določenem odnosu, ki je značilen za vsako posamezno osebo. Transformacija je odnos, ki temelji na medsebojni izmenjavi med posameznimi deli ene in iste entitete. Ti posamezni deli so fluidni in nestabilni, tudi takrat, ko jih razumemo kot avtonomne entitete in identitete (na primer

človek – orel ali človek – duh krokodil). Nekateri posamezni deli so prisotni tudi v drugi entiteti oziroma drugem bitju, kar omogoča odnos med njima. Zato tudi vsako drugo bitje ni zgolj eno samo bitje, pač pa v sebi združuje mnogotera bitja. Ko pride do identifikacije posameznih delov dveh bitij in ti deli v določenem odnosu stopijo v ospredje, se lahko tudi različna bitja med sabo poistovetijo, kar pomeni, da so v tistem času in prostoru eno in isto bitje.

Identifikacija in diferenciacija potekata istočasno, nobena ni absolutna. Pogosto ni radikalne meje med njima, pač pa se prepletata. Ni vsaka oblika identifikacije in diferenciacije ustrezna v vsaki situaciji in v vsakem trenutku. Tu ne govorim o kontekstu, pač pa o nastajanju, ko nekaj še ni, čeprav je na poti, da bo nastalo (tako na primer fantu pred iniciacijo rečejo, da nima notranjosti/razumevanja, da sploh še ni bitje; glej Telban 1997) in ko nekaj je, čeprav še ni oziroma je še na poti, da bo (fanta še pred iniciacijo lahko v določenih trenutkih kličejo oče vasi, oče rodu ali oče hiše oziroma z imenom prvega prednika, čeprav to še ni).

Na prvi pogled bi kdo pomislil, da so živali in rastline, še posebej tedaj, ko so antropomorfno zamišljene, bitja, ki nasedajo okolje na podoben način, kot to delajo ljudje, in da izkazujejo, kot bi rekel Viveiros de Castro, svojo človeškost. A ko se bolj poglobimo v karawarijsko kozmologijo, vidimo, da lahko le ljudje in duhovi gradijo vasi (Telban 1998a: 18). Rastline in živali bodisi zgolj »stojijo« ali pa si domove naredijo, vendar ne gradijo na način, kot to delajo ljudje in duhovi (to spominja na zgoraj omenjene trditve Terrence Turnerja o Indijancih Kayapo). Ravno zaradi te podobnosti med načini delovanja ljudi in duhov je za Ambonwarijce najpomembnejše razlikovanje med temi bitji. Duhovi v sebi nikakor ne nosijo določene oblike človeškosti, pač pa ravno nasprotno: nečloveškost, ki se kaže v njihovi zunanji podobi (*arim*, koža), notranjosti (*wambung*, notranjost), njihovem duhu (*wundumbunar*, duh umrlega, ali *saki*, gozdni ali rečni duh) in njihovih načinih delovanja (*kay*, način, navada, običaj, zakon, bit). Taka nečloveškost je značilnost, ki jih naredi za duhove (Telban 1998a: 164–172).

Vsako živo bitje med Karawarijci ima kožo in notranjost: prva je nujna za čutno zaznavanje (sluh, vid, dotik, vonj, okus), druga, nevidna, pa je nepogrešljiva za čustvovanje, razumevanje in razmišljanje. Obema daje življenje osebni duh, ki ga Karawarijci kličejo *angndarkwanar*, čuvar svetlobnega žarka (tu v moškem spolu). Izraz uporabljajo za duh/dušo človeka, živali, drevesa ali kamna, senco, podobo v ogledalu ali na fotografiji, podobo, ki jo vidijo v sanjah, pa tudi za sliko ali fotografijo. Duh ali duša osebe, živali ali rastline ni čisto brezosebna, saj ko se v sanjah za krajši čas loči od telesa, s sabo še kar nekaj časa nosi nevidno notranjost (čustva in razumevanje). Zato lahko duh nedavno umrlega (*wundumbunar*) še vedno komunicira z živimi sorodniki: duh mrtvega očeta kaznuje prekrške ter povzroči bolezen in smrt svojih najbližjih sorodnikov, duh umrlega otroka pa se prikraide do staršev in svojo navzočnost oznani s praskanjem po njihovih stopalih (glej Telban 1998a, 2000, 2001; Telban in Vávrová 2010, 2014).

Ljudje se od duhov umrlih razlikujejo po življenjski energiji oziroma notranjem duhu/duši. Čeprav se lahko duh umrlega kmalu po smrti začasno naseli v kako nočno žival, kot sta netopir ali oposum, pa je to dolgoročno nemogoče. Na splošno bi lahko rekli, da transformacije ljudi v duhove umrlih ali pa duhov umrlih v živali in obratno ne obstajajo. Seveda pa se lahko duhovi umrlih prikažejo ljudem v sanjah ali pa v temnih nočeh, ko ob rečicah z baterijami lovijo ribe, jegulje in velike gozdne podgane. Njihove podobe niso nič kaj prijazne, njihova brezkrvnost pa je poudarjena z izredno blede kožo in vdrtimi očmi. Zato ni čudno, da imajo marsikateri družbe na Papui Novi Gvineji, vključno z Ambonwarijci, belce za svoje pokojne sorodnike. Belci so v očeh Papuonovogvinejcev bodisi svetlopolti ljudje ali pa so hkrati tudi duhovi umrlih, včasih celo duhovi zemlje. Njihov *kay*, način delovanja, med določenim dogodkom ljudem pokaže, kdo ali kaj takrat so. Ko na primer belec prileti z letalom, je ta način prihoda – oziroma način delovanja – tisti, ki domačinu pove, da je belec najbrž duh umrlega, saj ima določene sposobnosti, ki za običajnega človeka niso značilne. Izjemne sposobnosti imajo predvsem duhovi. In ker se je prikazal ravno pri njih, domačini kmalu zaključijo, da je belec duh njihovega pokojnega sorodnika, saj bi drugače obiskal tiste, s katerimi je v času, ko je bil še živ, že imel določene odnose. Naj se tu na kratko ozrem še na pojma žival in telo, ki sta pomembna tako za Viveirosa de Castra kot za Descolaja. Viveiros de Castro piše, da kozmologije južnoameriških Indijancev nimajo skupnega koncepta ali izraza za živali, ki bi bil v nasprotju s konceptom človeka; narava ni nekaj, kar bi bilo določeno z živalskostjo, ki bi bila v nasprotju s kulturo kot domeno človeškosti (2012a: 78). Južnoameriški Indijanci najpogosteje uporabljajo izraze meso, plen ali ribe. Podobno bi lahko rekli za Karawarijce, ki nimajo skupnega izraza za živali, pač pa zgolj za nekatere vrste (na primer ptiče in ribe), medtem ko tiste, ki jih jedo, preprosto imenujejo *aming* (hrana, meso). V to kategorijo so do nedavnega spadali tudi ljudje iz nekaterih sosednjih vasi. Hkrati konceptualno ne razlikujejo med naravo in kulturo, kar pa ne pomeni, da ne razlikujejo načinov delovanja in navad (*kay*) človeka od načinov delovanja in navad posamezne živalske vrste. Poleg zgoraj omenjene graditve hiš in vasi je za človeški *kay* pomembna tudi uporaba orodja in orožja. Predmeti, ki jih uporabljajo ljudje (na primer tolkač za pripravo sagove moke, sulica, oblačila in podobni), niso animirani sami po sebi in nimajo svoje lastne identitete. Obstajajo zgolj kot podaljški človeka (Telban 1998a: 162–164, 1998b).⁵ Ko jih človek ne uporablja več, postanejo neuporabni kosi lesa ali kakega drugega materiala. Malo drugače je z izrezljanimi in z osebnimi imeni poimenovanimi maskami in duhovi krokodili. V specifičnem obredu ljudje priključijo njihovega duha, ki se v določeni skulpturi tudi naseli. Na ta način ta sa-

mostojna bitja s človekom vstopijo v dolgotrajen odnos. Ko se stare skulpture zavržejo, se imena bitij ohranijo, z njimi pa se lahko duhovi znova priključijo v nove izrezljane skulpture. *Kay* vključuje živo telo v gibanju in delovanju in je hkrati narava in kultura (Telban 1998a, 1998b).⁶ *Kay* torej ni nespremenljiva esenca, pač pa prej način življenja, ki bitje zaznamuje in ga naredi prepoznavnega za druge. *Kay* se lahko tudi spreminja. Obreda iniciacije pri fantih in prve menstruacije pri dekletih že spadata v tiste prakse, ki občutno spremenijo *kay* mladih fantov in deklet. Podobno se zgodi pri boleznih ali uporabi besednih figur v pesmih in urokih (glej Telban 1998b: 61, 2014a: 93–94). Ti načini so seveda vidni tudi na koži (*arim*) človeka ali živali. Koža je dober pokazatelj trenutnega stanja človeka: tetovirana, blede, okrašena, svetla, temna, svetleča, ohlapna, napeta itn. Tako je belec s svojo svetlo poltjo lahko tudi pokojnik, medtem ko je mož, ki so mu v času iniciacije kožo na hrbtu zarezali na način, ki je značilen za hrbet krokodila, lahko tudi duh krokodil. Tudi Viveiros de Castro (2012a: 113) piše, da so za različna južnoameriška indijanska telesa značilni afekti, dispozicije in kapacitete, ki naredijo vsako telo edinstveno: kaj jé, kako se giblje, kako komunicira, kje živi, s kom se družijo; telo je tudi gibanje in vedênje. Zato čudi, da se Viveiros de Castro tako oklepa konceptov kulture in narave ter da različne narave vidi predvsem kot fizične razlike med bitji.

Sklep

V članku *Relativni domorodec*, ki je bil leta 2002 objavljen v portugalsčini in je v prevodu Julije Saume in Martina Holbraada izšel leta 2013 v reviji *HAU*, Viveiros de Castro piše, da je njegovo pisanje o perspektivizmu tako miselni eksperiment (izkušnja načina razmišljanja in imaginacije, ki je značilna za nekoga drugega) kot tudi vaja v antropološki fikciji (2013: 483). Ta fikcija temelji na izkušnji antropologa, ki spoznava drugega tako na terenu kot tudi skozi branje etnografij, medtem ko antropologija, ki jo le-ta ustvari, ni fiktivna (Viveiros de Castro 2013: 484). Skratka, Viveiros de Castra ne zanimajo mentaliteta, kognitivni procesi, znanje ali način razmišljanja domačinov, pač pa konceptualno obravnavanje idej, ob hkratnem zavračanju raznoraznih poskusov, da bi jih razložili skozi ekološke, ekonomske, ali politične kontekste. Kar ga zanima so koncepti, ideje in problemi domačinskega »razuma«, ne pa njihove kategorije razumevanja. Na ta način, piše Viveiros de Castro, se diskurz antropologa izenači z diskurzom domačina. Ker se pojavita le takrat, ko vstopita v nek medsebojni odnos, drug drugega soustvarjata. Antropološki koncepti zato niso niti resnični odraz domorodske kulture (kar naj bi bile sanje pozitivistično usmerjenega antropologa) niti iluzorna projekcija antropologove kulture na domačinsko (kar je strah konstruktivistov),

5 Ko gredo v druga območja, se Ambonwarijci bojijo, da bi njihovi sovražniki lahko na teh podaljških – ostanek cigarete, prežvečenega betelovega oreha ali hrane, spodnje hlače in podobno – opravljali čarovništvo oziroma črno magijo, ki bi prizadela tiste osebe, katerih podaljški so te stvari.

6 Ker moj antropološki pristop temelji predvsem na poglobljenem »dešifriranju« lokalnih konceptov, ki so intimno povezani z lokalnimi praksami znotraj specifičnega življenjskega sveta, naj tu omenim, da se v mojem celotnem delu o ambonwarijski kozmologiji (Telban 1998a, 1998b) izraza narava in kultura sploh ne pojavita.

pač pa predvsem odražajo nek odnos in medsebojno razumevanje med dvema kulturama (Viveiros de Castro 2013: 486). Perspektivizem torej ni neko potrjevanje relativnosti resnice pač pa potrjevanje, da je odnos resnica relativnega: perspektivizem je odnosnost (Viveiros de Castro 2013: 489). Pomene, ki jih določenim praksam in govoru pripisujejo domačini, antropolog ne le prevaja, razlaga in postavlja v kontekst, pač pa pogosto na novo ustvarja. Tovrstni filozofsko-antropološki koncepti, ki delujejo kot interventni politični koncepti, ne odražajo zgolj doživljanja sveta med domačini, ampak so ustvarjeni predvsem kot nasprotovanje tistemu, kar naj bi veljalo za splošno sprejeto evro-ameriško dualistično pojmovanje sveta.

Medtem ko so mnogi antropologi pri analizi zbranih terenskih podatkov na različne načine uporabili predvsem perspektivizem Viveirosa de Castra in zgolj do določene mere Descolajev novi animizem, pa naj bo to na Kubi (Holbraad 2012), v Sibiriji (Willerslev 2007), Mongoliji (Pedersen 2011) in največ v Latinski Ameriki (na primer Vilaça 2002, 2005, 2010), so antropologi, ki raziskujejo v Oceaniji, precej bolj zadržani. Tako na primer Marilyn Strathern (1999: 252) poudari, da človeškost ter razlikovanje med ljudmi in ostalimi bitji v Melaneziji ne ustvarjata glavne ontološke orientacije, ki bi bila podlaga za vrsto arhetipskega perspektivizma pri razlikovanju med ljudmi in duhovi ali živalmi. Strathernova poudarja, da so osebe oziroma družbena bitja tista, ki si na podlagi medsebojnih odnosov ustvarjajo perspektive drug o drugem. Sorodstveni odnos med ljudmi (in blagovna menjava med njimi) je istočasno telesni in družbeni odnos, enako pa velja za odnose med ljudmi in duhovi. Kar se dogaja med osebami, je hkrati tudi »na koži«, pa naj bo to koža zemlje, telesa ali pa klana z vsem bogastvom osebnih in drugih imen (Strathern 1999: 253). Če amazonski Indijanci poudarjajo tisto, kar vidijo, to je telo ali kožo nekega bitja, in če obstaja jasna razlika med moškim in žensko, pa Melaneziji poudarjajo prepletanje vidnih (koža) in nevidnih (notranjost nekega bitja) dimenzij svojega življenjskega sveta (Telban 1997, 1998a, 2004, 2015; Vávrová 2014). Ob tem je razlika med spoloma pogosto zabrisana in moške substance, kot je na primer sperma, prehajajo ali pa se kar poenotijo z ženskimi substancami, kot je na primer mleko doječe matere (glej tudi Descola 2001: 112).

Poleg zgoraj omenjenih razlik, ki temeljijo na primerjavi amazonskih in melanezijskih družb, sem v pričujočem članku skušal prikazati predvsem tri stvari, ki otežujejo poenostavljeno aplikacijo perspektivizma in novega animizma na novogvinejske skupnosti. Prvič, na Novi Gvineji je vsak posameznik bitje, sestavljeno iz mnogih drugih bitij ali, natančneje, iz mnogih odnosov, tudi tistih, ki so jih ustvarili predniki. Od odnosov med subjekti je odvisno, kateri del bo v določeni situaciji priplaval na površje, kateri pa se bo trenutno potlačil. Gre za specifično nastajanje subjekta. Tako na primer moški v vsakodnevnem življenju je in ni duh krokodil tiste zemlje in reke, ki jima moški pripada; je in ni žival svojega totemskega klana; je in ni svoj lastni ded ali pa soimenjak; kot materin brat je in ni »mama« nekemu

fantu; je in ni prvi prednik svojega klana. Pri vsaki transformaciji v drugo bitje gre bolj za potrditev tistega, kar nekdo že je, čeprav le v pripravljenosti, da bi bilo to potrjeno. Tovrstna potrditev pogosto zahteva določen obredni kontekst ali specifično situacijo (prepir, lov, bitko, ples). Na prvi pogled se zdi, kot da je imaginarno nevidno in realno vidno. Ker Karawarijci tako v enem samem bitju kot tudi v bitjih in stvareh v svojem okolju razpoznavajo resničnost in soobstoj obeh dimenzij, vidne in nevidne, aktivno sodelujejo pri tem, da imaginarno, ki je zaželeno, postane vidno in tisto, kar je resnično, a nezaželeno, nevidno (Telban 2004, 2008, 2014b, 2015; Vávrová 2014).

Drugič, totemizem je prepleten z animizmom. Animizem je v bistvu podlaga za totemizem, saj le prisotnost prednikov, ki so bili sposobni transformacije v določeno totemsko žival, omogoča te iste transformacije njihovim potomcem (v katerih so ti isti predniki ontološko prisotni). Ta generacijski del, ki seže vse do nastanka sveta in dramatičnih potovanj prvih prednikov posameznih klanov, ni značilen za indijanske svetove s porečja reke Amazonke. Tudi zato se Descolajeva delitev družb na animistične in totemske težko uporabi pri karawarijsko govorečih Ambonwarijcih kot tudi pri drugih jezikovnih skupinah v provinci Vzhodnega Sepika, ki imajo podobne družbene ureditve in kozmologije.

In tretjič, za razliko od epistemološkega in ontološkega razlikovanja pri Viveirosu de Castru karawarijski osrednji koncept *kay* zaobjame tako védenje in znanje o nečem (epistemologija, teorija), navade in načine, kako se nekaj počne (praksa), in tradicijo (ideologija, zakon, religija) kot tudi način biti, kar je istovetno z bitjo samo (ontologija).⁷ Z drugimi besedami: *kar kay*, način življenja, način biti ali življenje samo po sebi, ne loči med bitjo, njeno aktivnostjo in njeno predstavitvijo. Le nekaj, kar obstaja oziroma je, ima lahko specifičen način in le nekaj, kar ima svoj specifičen način, tudi obstaja oziroma je. Da sta na primer kamen ali drevo taka, kot sta, je to zato, ker je to kamnov ali drevesni način biti. Če domačini za določen kamen rečejo, da je ta kamen duh, hkrati to pomeni, da ta kamen tudi živi in deluje na način, ki pritiče kamnu duhu. Ontologija med Karawarijci ohranja svojo realnost in moč le, če je hkrati tudi epistemologija. In epistemologija ima smisel le, če je sočasno tudi ontologija.

7 Mnoge fenomenološko in ontološko usmerjene študije so že od nekdaj zavračale kakršnokoli razdruževanje na konceptualne dualizme. Tako na primer Philip Wheelwright (1968: 20) zapiše: »Semantika in ontologija sta nerazdružljivi; prva je površna brez druge, ki pa je nerazumljiva brez prve.« Tisti antropologi, ki so se v svojih študijah usmerili v fenomenološke in eksistencialne vidike človekovega življenja, so prišli do podobnih zaključkov. V svojem članku o domorodskem animizmu Ingold (2006: 19) zapiše: »Védenje se mora znova združiti z bitjo, epistemologija z ontologijo, misel z življenjem.« Na podoben način pišeta Christina Toren in João de Pina-Cabral v uvodu knjige z naslovom *Izziv epistemologije* (2011: 4).

Literatura

- DESCOLA, Philippe: *In the society of nature: A native ecology in Amazonia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- DESCOLA, Philippe: *The spears of twilight: Life and death in the Amazon jungle*. New York: The New Press, 1996.
- DESCOLA, Philippe: The genres of gender: Local models and global paradigms in the comparison of Amazonia and Melanesia. V: Thomas A. Gregor in Donald Tuzin (ur.), *Gender in Amazonia and Melanesia: An exploration of the comparative method*. Berkeley: University of California Press, 2001, 91–114.
- DESCOLA, Philippe: *Beyond nature and culture*. Chicago: Chicago University Press, 2013.
- DESCOLA, Philippe: The difficult art of composing worlds (and of replying to objections). *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4 (3), 2014, 431–443.
- HALBMAYER, Ernst: Debating animism, perspectivism and the construction of ontologies. *Indiana* 29, 2012, 9–23.
- HENARE, Amiria, Martin Holbraad in Sari Wastell (ur.): *Thinking through things: Theorising artefacts ethnographically*. London: Routledge, 2007.
- HOLBRAAD, Martin: *Truth in motion: The recursive anthropology of Cuban divination*. Chicago: The University of Chicago Press, 2012.
- INGOLD, Tim: Rethinking the animate, re-animating thought. *Ethnos* 71 (1), 2006, 9–20.
- KELLY, J. A.: Multinatural perspectivism. Neobjavljen rokopis; <http://hispanic.tamu.edu/research/keywords/Multinatural%20Perspectivism.pdf>, 2010, 2. 1. 2014.
- KIRSCH, Stuart: *Reverse anthropology: Indigenous analysis of social and environmental relations in New Guinea*. Stanford: Stanford University Press, 2006.
- KIRSKEY, Eben S. in Stefan Helmreich: The emergence of multispecies ethnography. *Cultural Anthropology* 25 (4), 2010, 545–576.
- KOHN, Eduardo: How dogs dream: Amazonian natures and the politics of transspecies engagement. *Cultural Anthropology* 34 (1), 2007, 3–24.
- KOHN, Eduardo: *How forests think: Toward an anthropology beyond the human*. Berkeley: University of California Press, 2013.
- KOHN, Eduardo: What an ontological anthropology might mean. *Fieldsights: theorizing the contemporary – Cultural Anthropology Online*; <http://culanth.org/fieldsights/463-what-an-ontological-anthropology-might-mean>, 13. 1. 2014.
- LATOUR, Bruno: Perspectivism: “Type” or “bomb”. *Anthropology Today* 25 (2), 2009, 1–2.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Tristes tropiques*. Harmondsworth: Penguin Books, 1976.
- PEDERSEN, Morten Axel: *Not quite shamans: Spirit worlds and political lives in Northern Mongolia*. Ithaca in London: Cornell University Press, 2011.
- SEVERI, Carlo: Transmutating beings: A proposal for an anthropology of thought. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4 (2), 2014, 41–71.
- STRATHERN, Marilyn: *The gender of the gift*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- STRATHERN, Marilyn: *Property, substance and effect: Anthropological essays on persons and things*. London: The Athlon Press, 1999.
- TELBAN, Borut: Being and “non-being” in Ambonwari (Papua New Guinea) ritual. *Oceania* 67 (4), 1997, 308–325.
- TELBAN, Borut: *Dancing through time: A Sepik cosmology*. Oxford: Clarendon Press, 1998a.
- TELBAN, Borut: Body, being and identity in Ambonwari, Papua New Guinea. V: Verena Keck (ur.), *Common worlds and single lives: Constituting knowledge in Pacific societies*. Oxford: Berg, 1998b, 55–70.
- TELBAN, Borut: *Andaypa: Eseji o smrti v novogvinejski skupnosti*. Maribor: Založba Obzorja, 2000.
- TELBAN, Borut: Temporality of post-mortem divination and divination of post-mortem temporality. *The Australian Journal of Anthropology* 12 (1), 2001, 67–79.
- TELBAN, Borut: Fear, shame and the power of the gaze in Ambonwari, Papua New Guinea. *Anthropological Notebooks* 10 (1), 2004, 5–25.
- TELBAN, Borut: The poetics of the crocodile: Changing cultural perspectives in Ambonwari. *Oceania* 78 (2), 2008, 217–235.
- TELBAN, Borut: The power of place: Spatio-temporality of a Melanesian religious movement. *Anthropological Notebooks* 19 (3), 2013, 81–100.
- TELBAN, Borut: The poetics of the flute: Fading imagery in a Sepik society. *Folklore* 125 (1), 2014a, 92–112.
- TELBAN, Borut: Saying, seeing and knowing among the Karawari of Papua New Guinea. V: Alexandra Y. Aikhenvald in Robert M. W. Dixon (ur.), *The grammar of knowledge: A cross-linguistic typology*. Oxford: Oxford University Press, 2014b, 260–277.
- TELBAN, Borut: Seeing and holding time: Karawari perceptions of temporalities, calendars and clocks. *Time and Society*. Predobjava 2. 4. 2015, DOI: 10.1177/0961463X15577273, 2015.
- TELBAN, Borut in Daniela Vávrová: Places and spirits in a Sepik society. *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 11 (1), 2010, 17–33.
- TELBAN, Borut in Daniela Vávrová: Ringing the living and the dead: Mobile phones in a Sepik society. *The Australian Journal of Anthropology* 25 (2), 2014, 223–238.
- TOREN, Christina in João de Pina-Cabral (ur.): *The challenge of epistemology: Anthropological perspectives*. New York: Berghahn Books, 2011.
- TSING, Anna: Unruly edges: Mushrooms as companion species. *Environmental Humanities* 1, 2012, 141–154.
- TURNER, Terrence S.: The crisis of late structuralism, perspectivism and animism: Rethinking culture, nature, spirit, and bodiliness. *Tipiti: Journal of the Society for the Anthropology of Lowland South America* 7 (1), 2009, 3–40.
- VÁVROVÁ, Daniela: *“Skin has eyes and ears”: Audio-visual ethnography in a Sepik society, Papua New Guinea*. Doktorska disertacija. Cairns: James Cook University, 2014.

VILAÇA, Aparecida: Making kin out of others in Amazonia. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 8 (2), 2002, 347–365.

VILAÇA, Aparecida: Chronically unstable bodies: Reflections on Amazonian corporalities. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11 (3), 2005, 445–464.

VILAÇA, Aparecida: *Strange enemies: Indigenous agency and scenes of encounters in Amazonia*. Durham: Duke University Press, 2010.

VENKATESAN, Soumya (ur.): Ontology is just another word for culture: Motion tabled at the 2008 meeting of the group for debates in anthropological theory, University of Manchester. *Critique of Anthropology* 30, 2010, 152–200.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: *From the enemy's point of view: Humanity and the modern world*. New York: Palgrave Macmillan, 1992.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: Images of nature and society in Amazonian ethnology. *Annual Review of Anthropology* 25, 1996, 179–200.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: Cosmological deixis and Amerindian perspectivism. *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 4 (3), 1998, 469–488.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: *And: After-dinner speech given at anthropology and science, the 5th Decennial Conference*

of the Association of Social Anthropologists of the UK and Commonwealth, 2003. Manchester Papers in Social Anthropology 7. Manchester: University of Manchester, 2003.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: *Cosmological perspectivism in Amazonia and elsewhere*. Masterclass Series 1, HAU Network of Ethnographic Theory. Manchester: University of Manchester, 2012a.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: Immanence and fear: Stranger-events and subjects in Amazonia. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 2 (1), 2012b, 27–43.

VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo: The relative native. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3 (3), 2013, 473–502.

WAGNER, Roy: *The invention of culture*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.

WHEELWRIGHT, Philip: *Metaphor and reality*. Bloomington: Indiana University Press, 1968.

WILLERSLEV, Rane: *Soul hunters: Hunting, animism, and personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley: University of California Press, 2007.

YOUNG, Michael W.: *Magicians of Manumanua: Living myth in Kalauna*. Berkeley: University of California Press, 1983.

Perspectivism and new animism: Reflections from New Guinea

It has been common for anthropologists to talk about differences and similarities between cultures. Several recent studies, however, denounced these approaches as relativism based on a Western distinction between nature and culture. They claim that the scientific view of one nature and many cultures is not universal and is misleading because of its specific naturalistic perspective. Following cosmologies of the Amazonian people, with the apparent existence of one culture and many natures, the Brazilian anthropologist Eduardo Viveiros de Castro developed concepts of multi-naturalism and perspectivism. Perspectivism emphasizes that unvarying human culture binds all beings together – people, animals, plants – whereas it is their bodies that define how they see the world. Moreover, these beings are able to change – in trance,

dreams etc. – from one body into another and perceive the world through different perspectives. At the same time the French anthropologist Philippe Descola developed a new definition of animism, which in many ways resonates with Viveiros de Castro's perspectivism. While Western scientists look for similarities in physical characteristics of beings and distinguish between their spiritual features, the followers of new animism argue exactly the opposite: beings differ in their bodies while they are similar in their spiritual features. In the present article the author looks at some anthropological reactions to these new paradigms and provides some thoughts about why perspectivism and new animism are not so easily applied to Melanesian life-worlds, and cosmologies in the Sepik River basin, Papua New Guinea, in particular.

»KDOR NE TVEGA, NI KMET!« K antropologiji tveganja in negotovosti

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Prispevek presoja strategije razvoja na eni od družinskih kmetij v Sloveniji, ki je specializirana za rejo govejih pitancev, z vidikov, ki jih poudarjajo nedavne in aktualne študije antropologije tveganja in negotovosti. Prispevek dokazuje, da sprejemanje tveganj in negotovih odločitev družinskih članov o prihodnjih investicijah in smereh razvoja kmetovanja ne vpleta zgolj izračunavanja denarnih vložkov in izkupičkov. Nasprotno, tveganje in negotovost odločanja sta lahko vir njihove ustvarjalnosti, umeščanja v skupnost, (samo)opredeljevanja in socialnosti oziroma osnova strahu pred neuspehom.

Ključne besede: antropologija tveganja in negotovosti, družinska kmetija, razvoj, življenjska kariera, Slovenija

Uvod

Letos (2015) se je zaključilo delo v okviru raziskovalnega projekta *Strategije razvoja na sodobnih družinskih kmetijah*.¹ Kot vselej sem tudi tokrat ob pisanju svojega dela zaključnega poročila ugotovila, da so mi rezultati terenskega dela in sproti študij nikoli dokončno prebrane literature razprli številne nove vidike in premisleke o v izhodišču oblikovani problematiki. Nič nenavadnega. To je čar raziskovalnega dela, ki ni nikoli dokončano, ki nikoli ne odgovori »samo« na sprva zastavljena vprašanja, ampak nas med razmišljanjem premetava po ovinkih in kaže nove smeri preučevanja.² Tveganje, da bomo zašli, je vselej prisotno, a negotovost, kaj bomo odkrili, je lahko spodbuda za iskanje novih premislekov, izvirnosti.

V zimskih in pomladnih mesecih v letih 2012 in 2013 sem razvojne strategije raziskovala na sedmih družinskih kmetijah v Prekmurju in eni v Prlekiji. V pogovorih z mlajšimi in starejšimi sogovornicami in sogovorniki sem skušala iz njihovih opisov življenjskih kariernih poti razbrati, kateri so »odločilni mejniki« razvoja posamične kmetije oziroma kakšne razporeditve dogodkov (pre)usmerjajo načrtovane dejavnosti kmetij, da bi ugotovila, kako doživljajo, razumejo in udeležajo spreminjajoče se zahteve razvoja kmetovanja,

Abstract: This article discusses developmental strategies on one of the Slovenian family farms specialized in cattle breeding (bull-calves) through the reflections that are emphasized by recent and current studies of anthropology of risk and uncertainty. It is argued that risky and uncertain decision-making of family members about future investments and farming directions does not involve only cost-benefit calculations. On the contrary, risk and uncertainty in decision-making can act as a source of their productivity, (self)placing in a community, (self)identification, sociality or a source which underlies fear of failure.

Key words: anthropology of risk and uncertainty, family farm, development, life career, Slovenia

ki jih postavljata tako nacionalna kot tudi evropska kmetijska politika.

Prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo je namreč v Sloveniji prinesel radikalne spremembe v kmetovanju. Prehransko varnost je kmetijska politika v socializmu uresničevala z zajamčenimi administrativnimi cenami številnih kmetijskih proizvodov. Po osamosvojitvi Slovenije je bil razvoj kmetijstva sprva usmerjen v zaščito visokocevnih izdelkov domače kmetijske proizvodnje, po pridružitvi Slovenije Evropski uniji (2004) pa so se dejavnosti kmetijske politike osredinile na prevzemanje reform in ukrepov evropske skupne kmetijske politike, ukinjanje zajamčenih odkupnih cen in postopno zniževanje subvencij.³ Sogovornice in sogovorniki z družinskih kmetij so tovrstne spremembe presojali tudi v govoru o tveganju in negotovosti (pre)usmerjanja in izvajanja raznovrstnih investicij in dejavnosti na lastnih kmetijah. V pričujočem prispevku se omejujem na presojo sprejemanja tveganj in negotovih odločitev o razvoju ene od osmih kmetij, ki se razkrivajo v razmišljanju gospodarja in gospodarice o denarno zahtevnih investicijah, zlasti o aktualni izgradnji domače klavnice za goveje pitance, ki združuje vse odrasle člane družine. Pri tem tveganje in negotovost obravnavam kot dejanji presojanja raznovrstnih in raznosmernih možnosti v procesu njihovega skupnega odločanja o investiciji, tj. razvojni usmeritvi, ki vpleta dvojnost: vzajemnost tako ustvarjalnih imaginarijev o pozitivnih posledicah prihodnje investicije za kmetijo v lokalni skupnosti kot tudi doživljanja strahu pred negotovimi posledicami, ki jih investicija prinaša.

1 Pod vodstvom Bojana Baskarja smo v projektu (temeljni raziskovalni projekt J6-4210, ARRS), ki je trajal od leta 2011 do 2014, sodelovali raziskovalke in raziskovalci z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Družbenomedijskega inštituta ZRC SAZU (glej tudi Spletni vir 1).

2 V tem oziru je slikovita Katy Fox: »Moja epistemološka drža je oblikovala moj niz neformalnih metod, ki so upoštevale, da ne morejo biti vse poti raziskovanja zaznane že od samega začetka in da bo moral biti velik del preiskovanja izveden v temi, a v upanju« (2011: 35).

3 O tem, kaj govorijo strateški dokumenti in statistike o razvoju kmetovanja v Sloveniji od osamosvojitve dalje, sem pisala v soavtorski monografiji *Dom in delo na kmetijah* (2010).

* Duška Knežević Hočvar, dr. zgod. antr., viš. zn. sod., ZRC SAZU, Družbenomedijski inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; duska@zrc-sazu.si.

Trdim namreč, da tveganje in negotovost ne temeljita zgolj na ocenjevanju verjetnosti denarnih vložkov in izkupička vpletenih v omenjeno investicijo, temveč sta ustvarjalni sili njihovega umeščanja v skupnosti, (samo)opredeljevanja in socialnosti oziroma zaviralna dejavnika, ki porajata strah pred neuspehom.

Čeprav smo sodelujoči v projektu izhajali iz spoznanj številnih raziskav s področja antropologije razvoja, kulturne ekologije in predvsem agrarne antropologije, tokrat nekatere dobljene rezultate presojam s stališča antropologije tveganja in negotovosti, ki se je šele ob zaključku raziskovanja pokazala kot uporaben razlagalni okvir za presojo »mejniov razvoja«, kot jih razumejo kmetovalci, zajeti v raziskavo. V prvem delu besedila povzemam pomembnejše vsebinske poudarke te vedno bolj aktualne in uveljavljajoče se specializacije socialne in kulturne antropologije, v drugem delu pa z njenega stališča presojam pripovedi članov družinske kmetije Ferenc o razvoju kmetije.

Kako se je začelo?

Antropologi so postopoma oblikovali in uveljavili svoj pristop preučevanja tveganja in negotovosti, ko so skušali aplicirati ali pa utemeljeno zavreči modele tveganj svojih sodobnikov iz drugih znanstvenih polj, zlasti ekonomistov in kognitivnih psihologov. Zato si oglejmo nekatere poudarke njihovih preučevanj.

Ekonomisti se s problematiko negotovosti in tveganja ukvarjajo že vsaj dve stoletji, zlasti v okviru razprav o (ne) napovedljivih izidih (prihodnjih dogodkih) odločanja v ekonomskih praksah. Eksplicitno pa je šele chicaški ekonomist Frank Knight v še vedno odmevnem delu z naslovom *Tveganje, negotovost in dobiček*⁴ (1921) prvič tudi konceptualno razmejil izraza, pri čemer je tveganje opredelil z merljivo verjetnostjo dogodkov, negotovosti pa je pripisal lastnost nemerljive napovedi izidov. Po njegovem mnenju tvegane situacije dopuščajo oceno verjetnosti tako slabih kot dobrih posledic odločanja, negotove situacije odločanja pa ne omogočajo niti predstave o tem, kakšne so lahko njihove posledice. Knight je poudaril, da je nujno raziskati prav pomen koncepta negotovosti, če želimo razumeti delovanje ekonomskega sistema v svetu sprememb, kjer negotovost preveva vsa področja življenja in ne le proces poslovnega odločanja. Da bi zmanjšali negotovost izidov odločanja, bi jo bilo nujno nadzirati, to pa bi bilo mogoče le z znanstvenim raziskovanjem verjetnosti prihodnjih dogodkov (Knight 1921).

Ekonomska znanost se je ambiciozno lotila tovrstnega početja in oblikovala številne matematične modele izračunavanja verjetnosti različnih posledic odločanja t. i. racionalnih akterjev v tveganih situacijah. Vendar je, kot ugotavlja ekonomski antropolog Chibnik (2011: 76), »Knightova negotovost« izpadla iz tovrstnega znanstvenega početja, menda zaradi prezahtevnosti modeliranja človeškega obnašanja ozi-

roma kompleksnega odločanja v situacijah negotovosti zgolj z matematičnimi orodji.

Po drugi strani pa so kognitivni psihologi že v poznih 60. letih prejšnjega stoletja podvomili v ekonomske znanstvene modele ocenjevanja tveganja, saj so v svojih laboratorijskih eksperimentih pokazali, da se človeška bitja sistematično motijo v presojah verjetnosti, kot jih zahteva ekonomska teorija preračunavanja stroškov in koristi. Prepričani so, da ljudje za poenostavitev večplastnega odločanja uporabljajo določene bližnjice (hevrstična orodja). Z metodama reprezentativnosti in veljavnosti, na primer, ljudje ne le poenostavijo ocenjevanje verjetnosti, ampak tudi zanemarijo kompleksnost situacije, ki jo ocenjujejo. Po Chibnikovem mnenju je prevladujoči pogled sodobnih kognitivnih psihologov o tveganju in negotovosti najbolje povzel Jonathan Baron v učbeniku *Razmišljanje in odločanje*⁵ iz leta 2008:

Osebna teorija verjetnosti [...] nakazuje, da ideja o »neznanih« verjetnostih ni ravno smiselna. Ker so verjetnosti svojskosti osebe, ne pa sveta, je edini način za »neznano« verjetnost ta, da oseba ni dovolj razmislila o situaciji. (Baron po Chibnik 2011: 80)

Odziv antropologov na dognanja ekonomistov in psihologov

V nasprotju z ekonomisti kognitivni psihologi poudarjajo, da znanstveni modeli ne zagotavljajo stvarnih vodnikov za razumevanje tega, kako se ljudje dejansko odločajo, kar je stališče, ki je bližje pristopu etnografsko bogatih opisov antropologov. A tudi sami antropologi niso ubirali enotnih poti raziskovanja problematike tveganja in negotovosti. Chibnik jih nekoliko shematično deli na take, ki so se zgledovali po modelih drugih znanstvenih disciplin, in take, ki so svoj pristop oblikovali na njihovem zavračanju.

V prvi skupini kot najbolj vplivna izpostavi Sutti Ortiz in Franka Canciana, ki sta v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja raziskovala ekonomske modele vplivanja na tveganje pri odločanju v kmetovanju. Čeprav je Ortizova v svoji študiji *Negotovosti v samooskrbnem kmetovanju*⁶ iz leta 1973 v skladu z ekonomsko teorijo pričakovane koristi skušala pokazati, da kolumbijski mali kmetovalci maksimirajo izkupiček glede na vložke, je ugotovila, da tveganja ne presoajo na način, kot ga predvideva konvencionalna ekonomska teorija o pričakovani koristi, na primer s tehničnim znanjem, ki bi jim olajšalo oceniti verjetnost slabe letine. Cancian pa je v svoji raziskavi *Položaj inovatorja: konservativnost zgornjega srednjega razreda v kmečkih skupnostih*⁷ iz leta 1979 pokazal, da so – v nasprotju z enolinearnimi napovedmi ekonomskih modelov o večji pripravljenosti najbogatejših kmetov za vpeljevanje tveganih inovacij v primerjavi z malimi kmeti – kmetovalci višjega srednjega sloja

5 Naslov učbenika se v izvorniku glasi *Thinking and deciding*.

6 V izvorniku se naslov glasi *Uncertainties in peasant farming*.

7 V izvorniku se naslov glasi *The innovator's situation: upper-middle-class conservatism in agricultural communities*.

4 V izvorniku se naslov dela glasi *Risk, uncertainty, and profit*.

manj pripravljeni tvegati kot pa kmetovalci nižjega srednjega sloja.⁸

V skupini antropologov, ki so zavračali modele tveganja drugih disciplin, Chibnik (2011: 84–85) izpostavi raziskave Naomi Quinn in Mary Douglas. Quinnova naj bi bila ena prvih, ki je na podlagi rezultatov svoje študije v Gani močno skritizirala ekonomski pristop pričakovane koristi, zlasti domnevo, da so posamezniki v procesu odločanja zmožni prednostnega razvrščanja verjetnosti izidov glede na oceno tveganja. Iz pogovorov s prodajalkami rib iz obmorskega mesteca Fante je ugotovila, da njihove odločitve o času in kraju trgovanja z ribami temeljijo na preprostih ocenah na palec na podlagi zbranih informacij o pogojih trgovanja, zalogah rib in podobnem. Avtorica ni prepoznala načina ocenjevanja niti z reprezentativnostjo, veljavnostjo ali s katerimkoli drugim hevrstičnim orodjem, kar so zagovarjali kognitivni psihologi. Nasprotno, po mnenju Quinnove so se prodajalke povsem izogibale ocenjevanju verjetnosti in se bolj opirale na informacije o številu trenutno razpoložljivih pokazateljev o prihodnjih tržnih okoliščinah ter se na podlagi ocenjevanja vsakega od njih sproti odločale, ali se bodo odpravile na tržnico ali ne.

Po Chibnikovem mnenju je Mary Douglas tveganje presojala bistveno drugače kot omenjeni antropolog in antropologinja. Že v svojih predhodnih študijah,⁹ zlasti pa v soavtorskem delu s politologom Aaronom Wildavskym z naslovom *Tveganje in kultura: esej o izbiri tehnoloških in okoljskih nevarnosti* (1982)¹⁰ je prepričljivo dokazovala, da so presoje ljudi o tveganju, verjetnosti in verodostojnosti pogojene s kulturno naučenimi dogovori, pričakovanji in kategorijami, pri čemer je opozorila na medkulturne in znotrajkulturne variacije presoj o tem, kakšne vrste tveganje je obravnavano kot nevarno.¹¹ Domneva, da je tveganje oblikovano v kulturi oziroma da je kultura odločilna za zaznavo tveganja, se je močno usidrala ne le med sledniki in privrženci kulturne teorije, temveč tudi med številnimi socialnimi antropologi in drugimi družboslovci, ki se v zadnjih treh desetletjih zanimajo za problematiko tveganja in negotovosti. Vendar so med antropologi vedno glasnejši taki, ki poudarjajo, da je odnos med kulturo na eni strani ter tveganjem in negotovo-

stjo na drugi premalo teoretično razdelan¹² oziroma da se ga pogosto nekritično jemlje za samoumevnega, o čemer govori nadaljnje besedilo.

Kaj pa nadzorovanje negotovosti in tehnike upravljanja s tveganji?

Da so pomeni tveganj, njihove ontološke značilnosti in moralne implikacije oblikovani v družbeno in kulturno deljenih reprezentacijah, po mnenju Åse Boholm (2003: 164) ni sporna trditev Douglasove in Wildavskega. Nasprotno avtorica meni, da je v kontekstu sodobnih raziskav tveganja in negotovosti pristop kulturne teorije po eni strani dobrodošel paradigmatski prelom z metodološkim individualizmom, ker ni utemeljen v domnevah o individualni racionalnosti povečevanja koristi do skrajnosti. Cilj pristopa kulturne teorije naj bi bil namreč ta, da tveganje pojasni kot pojav, ki je oblikovan v družbenih in kulturnih procesih in ne v razmišljanjih, hotenjih in strategijah abstraktnih posameznikov, kot to velja za ekonomske pristope. Po drugi strani pa se teoretske razprave o preučevanju tveganja in negotovosti razpirajo k presoji njunega nadziranja in upravljanja, kar znova aktualizira vplivne študije Douglasove in pristop kulturne teorije, a tokrat nekoliko drugače. Pojdimo po vrsti. Antropologinja Limor Samimian-Darash (2013: 2) je prepričana, da je razlikovanje med nevarnostjo in tveganjem v zadnjih treh desetletjih izhodišče za domala vsako akademsko razpravo o tveganju. Tako sta na primer Ulrich Beck v svojem odmevnem delu *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*¹³ iz leta 1986 in Anthony Giddens v delu z naslovom *Pobegli svet: kako globalizacija spreminja naša življenja*¹⁴ iz leta 2000 tovrstno razlikovanje predlagala tudi kot podlago za razlikovanje med tradicionalnimi in modernimi družbami. Za tradicionalne družbe naj bi bila značilna obravnava nevarnosti v navezavi na preteklost in izgubo vere, medtem ko je tveganje v moderni družbi lahko posledica prav poskusov nadzora negotove prihodnosti z znanostjo in tehnologijo. Pristop družbe tveganj naj bi torej produkcijo in transformacijo tveganja obravnaval s poskusi nadziranja prihodnosti, ki pa jo na ta način delajo še bolj negotovo. Prav kontekst moderne družbe, ki je vedno bolj obremenjena z negotovo prihodnostjo in zagotavljanjem njene varnosti, torej proizvaja tudi predstavo o tveganju.

V nasprotju z Beckom in drugimi zagovorniki pristopa tvegane družbe Douglasova in Wildavsky ne pristajata na razlikovanje modelov, ki razlagajo tveganje in nevarnost v modernih in tradicionalnih družbah. Po mnenju Boholmove

8 Pri tem je nujno omeniti obsežen vzorec njegove študije, ki je zajemal 3000 kmetovalcev iz 16 skupnosti iz osmih držav. O teh ugotovitvah je pisal tudi v poglavju *Risk and uncertainty in agricultural decision making* (Cancian 1980), v zborniku, ki ga je uredila Peggy F. Barlett.

9 Samimian-Darash (2013: 4) opozarja, da je Douglasova že v svoji študiji z naslovom *Purity and danger* iz leta 1966 opisala povezavo med tveganjem in tabujem, in kako tabu kot družbeno oblikovana norma ohranja družbene meje. Delo je izšlo leta 2010 tudi v slovenskem prevodu in se glasi: *Čisto in nevarno: analiza konceptov nečistosti in tabuja*.

10 V izvorniku se naslov glasi *Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers*.

11 V Uvodniku soavtorskega dela je Douglasova odločna: »Enkrat ko se sprejme ideja, da ljudje selektivno v skladu s svojim specifičnim načinom življenja ozaveščajo določene nevarnosti, potem sledi, da ljudje, ki pripadajo določeni družbeni organizaciji, sprejemajo (in se izogibajo) različne vrste tveganj« (Douglas in Wildavsky 1982: 9).

12 Da sta koncepta tveganja in negotovosti v antropologiji in družboslovju nasploh premalo teoretsko razdelana, je bila tudi osrednja vsebina delavnice, ki sta jo Bernhard Hadolt in Andrea Stöckl leta 2004 sklicala na konferenci Evropskega združenja socialnih antropologov (Spletni vir 2).

13 V izvorniku se naslov glasi *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, v angleškem prevodu pa *Risk society: towards a new modernity*.

14 V izvorniku se naslov glasi *Runaway world: how globalization is reshaping our lives*.

(2003: 164) avtorja vztrajata, da razlage tveganja v moderni družbi izpolnjujejo isto družbeno funkcijo kot razlage usode, nadnaravne delovalnosti¹⁵ ali pa kršitve tabuja v tradicionalnih družbah. Nesreča, ki naj bi jo povzročila kršitev tabuja, v družbi oziroma kulturi namreč zahteva razlage, delovalnost in odgovornost.

Zanimivo, da antropologinji Boholm (2003) in Samimian-Darash (2013) v svojih razmišljanjih o antropologiji tveganja in negotovosti ocenjujeta, da študije Douglasove o tveganju in kulturi obravnavajo bolj povezavo med nevarnostjo in gotovostjo kot pa negotovostjo. Douglasova naj namreč ne bi prespraševala, kako kulture obvladujejo negotovost, ampak zgolj to, kako kulturne tehnologije povežejo nevarnost in krivdo.¹⁶ Spoštovati tabu ima po mnenju Samimian-Darashve malo skupnega z upravljanjem s tveganji kot ene od strategij zmanjševanja negotovosti v prihodnosti. Tabu v tradicionalnih družbah naslavlja usodo, tj. gotovost, medtem ko tveganje v modernih družbah naslavlja izračunano prihodnjo negotovost. Prav zaradi slednjega se tveganje lahko upravlja, zmanjšuje ali povečuje, lahko se mu izognemo ali pa ga sprejmemo. Obe avtorici se strinjata, da sta tabu in tveganje analitični nasprotji, pri čemer je Boholmova slikovita:

Gotovost dešifriranega tabuja, da bo krava poginila, če bo prišla v stik z žensko, se bistveno razlikuje od znanstvene izjave, da so ženske prenašalke kužne infekcije in da obstaja petodstotna verjetnost za okužbo in pogin krave. (2003: 167)

Od nevarnosti k ustvarjalnemu potencialu tveganja in negotovosti

Vzporedno z iskanjem »srednje poti« (na primer Gene Rosa po Boholm 2003: 165–166) med relativizmom kulturno umeščenega tveganja in objektivističnim pojmovanjem tveganja (v smislu dekontekstualiziranih izračunov in modelov racionalnega odločanja) se uveljavljajo tudi pristopi antropologov, ki se osredinjajo na ustvarjalno¹⁷ dimenzijo tveganja in negotovosti. Zagovorniki tega pristopa (na primer Zaloom 2004; Anderson 2006, 2008; Ádhal 2007; Cooper in Pratten 2015) so prepričani, da se družbenokulturna preučevanja tveganja in negotovosti ukvarjajo pretežno z dvema poglobitima vsebinama: s pričakovanjem in izogibanjem njenih negativnih posledic oziroma z nadziranjem in obvladovanjem tveganja in negotove prihodnosti v sedanosti. Še več, zaradi osredinjanja takih študij na »negativno vrednost« tveganja in negotovosti naj bi njihovi avtorji bolj presojali zaščito

pred tveganji in negotovostmi kot pa iskali njune ustvarjalne vidike.

Zaloomova je na primer prepričana (2004: 368), da zanimanje (tudi) za produktivne in ustvarjalne vidike tveganja in negotovosti lahko obrne samo analizo na glavo: namesto da bi najprej abstraktno opredelili tveganje, presoja tveganja kot prakse vodi k vprašanju, kaj nas lahko dejanje tveganja nauči o samem konceptu tveganja. V etnografski študiji o delovanju akterjev (posrednikov, borznikov, trgovcev itd.) v stvarnem prostoru konkretne borzne hiše avtorica pokaže, da njihovo vsakdanje tveganje kot delovanje zajema veliko več kot zgolj preračunavanje možnosti izgube denarja ali dobička. Poleg denarja so v igri še njihov ugled, (samo) opredelitev, položaj v prostoru, potencialna zaveznitva, odnosi vzajemnosti; avtorica skratka pokaže, da je tveganje ustvarjalna sila, »predmet, okrog katerega trgovci organizirajo svoje vodenje, upravljanje in oblikujejo sami sebe« (Zaloom 2004: 383).

Po drugi strani je Andersonova (2006) v dveletnem opazovanju dveh raziskovalcev pri delu ugotovila, da tveganje in negotovost v določenih kontekstih motivirata njune ustvarjalnosti, intelektualne radovednosti in inovacije, v drugih pa to zavirata. Ravno analiza vzajemnosti delovanja in doživljanja tako »pozitivnih« (želenih) kot »negativnih« (neželenih) oblik tveganja in negotovosti naj bi boljše osvetlila posameznikove odzive nanje in njegove načine upravljanja z njimi (Anderson 2008).

Ne nazadnje antropologi, ki negotovost razumejo kot produktivni in poizvedovalni namig za delovanje, skušajo pokazati, da je negotovost lahko tudi družbeni vir za oblikovanje medsebojnih odnosov in praks raznovrstnih akterjev ter za zamišljanje prihodnosti. Ali z besedami Elizabeth Cooper in Davida Prattena: »Negotovost lahko spodbudi etos 'goste socialnosti'; tj. negotovost in nevarnost lahko spodbudita ljudi, da razširijo in poglobijo svoje družbene odnose in angažmaje« (2015: 7).

Kako se prepletata zelena in neželena vrednost negotovosti in tveganja pri odločanju o pomembnih razvojnih investicijah, si oglejmo na naslednjem primeru, ki presoja širše ozadje razvojnih strategij družinske kmetije Ferenc.

Kmetija Ferenc: mejniki razvoja

Ko je leta 1977 kmetijo od svojih staršev prevzel danes starejši gospodar, je ta obsegala devet hektarjev in pol (od tega le dva hektarja in pol lastnih površin, sedem hektarjev pa so imeli v najemu), petnajst glav goveje živine (pet krav mlekaric in teleta), opremljena pa je bila z dvema traktorjema s priključki. Danes (2014) njegov sin prevzema posest s 320 hektarji (od tega je 110 hektarjev lastnih površin), 850 glavami goveje živine (pitancev), od mehanizacije pa imajo devet traktorjev z vsemi priključki, štiri žitne in dva silažna kombajna. Živinorejsko-poljedelska kmetija, na kateri je poleg štirih družinskih članov redno zaposlenih še šest delavcev, v celoti zagotavlja lastno voluminozno krmo za živino, preostale površine pa so namenjene pridelavi sončnic,

15 Ang. *agency*.

16 Čeprav Richard Fardon, eden večjih poznavalcev opusa Mary Douglas, poudarja, da sta Douglasova in Wildavsky največ pozornosti namenila zaznavi tveganj (2013: 1), je med drugim opozoril tudi na dva eseja (enega soavtorskega), v katerih Douglasova obravnava zanj neobičajno problematiko – upravljanje s tveganji. V prvem eseju upravljanje s tveganji obravnava na primeru strokovnjaka, ki ocenjuje zglede za zaposlovanje, v drugem pa z Michalisom Lianosom presoja posledice vedno pogostejših interakcij s tehnologijami upravljanja s tveganji (Fardon 2013: 5).

17 Ang. *productive*.

buč in pšenice. Kmetija Ferenc¹⁸ ima status zaščitene in mojstrske kmetije, registrirana (kot s. p.) pa je tudi za izvajanje storitev s kmetijsko mehanizacijo. Vprašanje, kaj se je zgodilo v slabih štirih desetletjih, da je kmetija tako drastično povečala velikost posesti, stalež živine in opremljenost z mehanizacijo, z vidika razlag, ki spremembe v kmetovanju vežejo na kontekst novih možnosti razvoja ob »prehodu« iz socialističnega v tržno gospodarstvo, zveni retorično. Vendar pa ni vsaka kmetija tako zelo povečala kapacitete samo zato, ker je ta prehod odprl številne priložnosti za razvoj zasebnega kmetovanja večjega obsega v primerjavi z okoliščinami v socializmu, ki jih simbolno zaznamuje deset hektarski zemljiški maksimum. Enostavnega odgovora prav tako ne dajo kronološko povzeti opisi mejnikov (investicij), ki so bili po mnenju starejšega gospodarja Emila in gospodarice Mimice odločilni za razvojno usmeritev kmetije v vzrejo takega obsega govejih pitancev. Po vrsti si sledijo takole:

- 1969: nakup kosilnice,
- 1972: nakup prvega traktorja,
- 1978: nov hlev za 30 krav molznic in telet,
- 1982: nov hlev za 50 krav molznic in telet,
- 1985: prehod na vzrejo pitancev,
- 1996: nakup kombajna in rampe za nalaganje sladkorne pese,
- 2004: nov hlev za 250–300 pitancev,
- 2006: nov hlev za 800 pitancev,
- 2013: klavnica.

Odgovor prej kot v omenjenih možnostih najdemo v razlagah sogovornic in sogovornikov, ki so zgornje mejnike razvoja prepletali in osmišljali v svojih pripovedih o sanjah, željah, projektih, razočaranjih, o tem, kakšna oseba moraš biti, da se lotiš izzivov razvoja, kakšne oblike socialnosti vzdržuješ, razdiraš, na novo oblikuješ in, ne nazadnje, v osmišljanju in udejanjanju tveganja in negotovosti tovrstnega početja.

Emilove sanje

Starejši gospodar Emil je povečanje kapacitet kmetije čustveno povzel takole:

Hm, zelo je zanimivo, ampak ne vem, če boste razumeli. Vse to, kar imam danes, je bilo od vsega začetka meni dano. Razumete? Jaz sem človek, ki je znal sprejeti tveganja in odločitve. Nikoli se nisem bal, ker sem se počutil močnega, odločnega, sposobnega [...] Sproti sem se izobraževal, sproti sem dojemal, stalno sem bil korak pred drugimi. Konkurenca je bila vedno kakšnih petnajst let za menoj [...] Bil sem vzor številnim mladim, ki so rekli, da hočejo postati taki, kot je Ferenc [...] Mogoče so me drugi premalo, kako naj pojasnim, omenjali oziroma me hvalili ali cenili, ne. Ampak jaz sem za svoj kraj ogromno naredil. Ogromno. [Premor, in nadaljuje s tresočim glasom] Kruto, kruto je bilo. Ampak stalno sem z veseljem, z eno željo vse naredil, da bo cilj dosežen, ne. Nisem pa za to

sam zaslužen. Ogromno mi je pomagala soproga. Pa otroci. Že ko so se rodili, so začeli z nama živeti to življenje. Razumete? Mi smo v nedeljo šli popoldan na njivo, smo obdelovali medvrstno peso, otroci so morali pobirati kamenje. Večkrat so bili mogoče prikrajšani, ampak danes jim nič ne manjka.

Emil je prepričan, da uspešnega kmetovalca ne določa toliko sposobnost sprejemanja tveganih odločitev kot pa ljubezen do zemlje in živali ter želja po preživetju s kmetijsko dejavnostjo. Z bratom, starši in starimi starši je odraščal na mali kmetiji z dvema kravama v hlevu in tremi svinjami za lastno oskrbo. Kmetoval je njegov dedek in ta ga je tudi vpeljal v delo. Oče je bil mojster kolarske obrti, mama šivilja, tako da sta na kmetiji delala po službi. Ko je dedek umrl (1966), je bil Emil star deset let, po babičini smrti (1972) pa sta v glavnem z mamo prevzela delo na njivah. Tega leta so kupili tudi prvi traktor. Po osemletki se je izobraževal še v dvoletni kmetijski šoli in kljub spodbudam ravnateljice študija ni nadaljeval. Odločil se je, da bo »s celim telesom« ostal doma, na kmetiji.

Leta 1969 mu je oče kupil prvo kosilnico, s katero je kot trinajstletni mladostnik sosedom začel opravljati usluge: »Ko sta se seno pa otava kosila, vam povem, sem imel ob štirih zjutraj pred vrati hiše zagotovo dvajset ljudi.« Danes je prepričan, da mu je oče s tem nakupom in dovoljenjem, da sme tako mlad opravljati strojne usluge, omogočil, da si je sčasoma s to storitvijo pridobil celo tekmovalno prednost v Prekmurju:

Do leta 2005 sem bil kralj s storitvami s kmetijsko mehanizacijo. Bil sem tu edini in težko sem sprejemal konkurenco. So me pa težko dohajali, ker niso dosegli take kvalitete, kot sem jo jaz. Ljudje so me vzljubili, enostavno so me potrebovali. Pa saj sem rasel na mali kmetiji. Jaz sem odrasel pri teh ljudeh. Nič mi ni bilo podarjenega, zaslužil sem si.

Emil je željo po uspehu in boljšem življenju gojil od otroštva. Takrat so živeli skromno, samo v nedeljo so jedli meso, čeprav je bil oče redno zaposlen zunaj kmetije. Največji uspeh in vrednota je bilo gnati bika iz Murske Sobote v klavnico v Radgono. Tudi sam je kot otrok dvakrat spremljal bika, ki so ga gnali na tehtnico v gasilski dom. Za družino ni bilo večje časti in ugleda kot to, da so se ti kmetje na poti nazaj ustavili na malici pri njih doma ter odložili verige in vrvi, s katerimi so gnali bike. Temu so vaščani pripisovali velik pomen in takrat si je tudi sam zaželel, da bi bil nekoč sposoben rediti bike, ogromno bikov, ki bi jih s tovrnjakom odvažal v klavnico.

Brez tveganja in kreditov ne gre!

Emil je neomajen v razlagi, da brez kreditov in tveganja ne bi mogel tako zelo povečati kmetije. Izrecno je poudaril, da je na kreditih živel in da bo na kreditih umrl. Tega se je na srečo zavedala že njegova mama, ki je bila zelo delavna, predvsem pa »zelo napredna ženska«. Že med služenjem vojaškega roka leta 1976 je prejel njeno pismo, da bosta začela graditi

18 Ime kmetije je psevdonom.

nov hlev, takoj ko se vrne domov. S prodajo petih telet sta dobila denar za začetek gradnje, nato pa je leta 1978 Emil pri zadrugi dobil posojilo za gradnjo hleva za 30 glav goveje živine. Poudaril je, da so takrat zadruga dobro delovale in s krediti podprle delavnega človeka. Vsaj taka je bila njegova izkušnja s pospeševalcem (danes kmetijskim svetovalcem) oziroma direktorjem lokalne zadruge, ki je v Emilu videl ne le delovnega človeka, temveč tudi za novosti odprtega mladeniča.

Takratni kreditni pogoji so bili v primerjavi s poznejšimi izredno ugodni, s stalno glavnico in triodstotno obrestno mero. Tveganje je bilo majhno, zaradi devalvacije pa je bilo vsako naslednje odplačilo nižje; zadnje je bilo že tako nizko, da Emil ni vedel, koliko je znašalo. S tem posojilom je Emil zagnal dejavnost, ki jo je slikovito povzel v formulo: več živine je zahtevalo več najete zemlje za krmo, več zemlje pa zahtevnejšo mehanizacijo. Vedno več denarja »se je obračalo« in investiralo v še večje hleve-več zemlje-več mehanizacije.

Mimica se je na kmetijo primožila leta 1981; kmalu za tem sta umrla njena tast (1983) in tašča (1985). Hčerko je rodila 1981., sina pa 1983. leta. Ob pomoči svojih staršev – čuvala sta otroka – je praktično sama vodila celotno kmetijo, saj je Emil cele dneve opravljal storitve z mehanizacijo. Že v srednji kmetijski šoli se je naučila izračunavati obroke za živino in opravljati analizo zemlje, zato je bila kos nalogam v hlevu (molži) in na njivah. Obvladala je kmetijsko mehanizacijo, saj drugače ne bi mogla vlačiti, branati, voziti gnojevko, sejati, škropiti in balirati. Tudi Mimica je zasluge za tak razvoj kmetije pripisala tašči, ki je sina opogumila za najem kredita, in direktorju zadruge, ki ju je stalno spodbujal, jima svetoval in bil srečen, da sta bila dovzetna za raznovrstne inovacije: »Bila sva mlada in za tiste čase izobrazena kmeta. Predvsem pa radovedna. Vse, kar je bilo novega na trgu, smo poskusili: od hibridnih vrst zelja, tulipanov do sladkorne pese.«

Pripravljenost za sprejemanje nepreskušanih in tveganih novosti je pojasnjevala z »njuno naravo«. »Nikoli nisva bila zadovoljna s tem, kar sva naredila, imela. Vedno sva šla naprej in vedno več sva imela. Prožen moraš biti, prilagodljiv, hitro se odzvati.«

Seveda v teh desetletjih ni šlo vse premočrtno. Še danes se najbolj bojita nepredvidljivosti vremenskih razmer in kmetijske politike. Tega nimata in ne moreta imeti pod nadzorom. Ena od takih izkušenj je zaprtje tovarne sladkorne pese v Ormožu (2006). Kmetija Ferenc je bila s svojimi zaposlenimi delavci največji pridelovalec sladkorne pese v državi; strojno so obdelovali 1.000 hektarjev površin za različna podjetja. Že leta 1996 sta se zakonca odločila vzeti posojilo za nakup posebnega stroja za pobiranje pese v mokri in blatni zemlji. Leto pred tem namreč zaradi obilnega deževja niso mogli pobrati vsega pridelka, ki je tako ostal v razmočeni zemlji. Izpad prihodka ni bil zanemarljiv. Prav ugled kmetije, zagotovljen posel in zagotovilo, da bo proizvajalec stroja tega odkupil, če ga ne bi zmogla odplačati, so prepričali posojilodajalca, da jima je odobril kredit za stroj, prvi take vrste v Sloveniji. Ker pa je bilo naslednje leto sušno leto in z novim strojem

za pobiranje pese v mokrih tleh niso cenovno konkurirali cenejšim pobiralcem pese, sta naslednje leto, da ne bi posel propadel, istega posojilodajalca prosila za kredit za nakup nakladalne rampe. Sicer sta uspela, a je bila nato leta 2006 izdana direktiva o ukinjanju pridelave sladkorne pese in zaprtju ormoške tovarne. Kredite sta poplačala pod neugodnimi pogoji, del mehanizacije pod ceno razprodala, del nje pa je odkupil proizvajalec stroja. Mimica se takole spominja dogodka: »Največje zadovoljstvo je takrat, ko poplačaš kredite. Drugega ne potrebuješ. Če pa proizvajalec ne bi stroja vzel nazaj, bi bankrotirali.«

Čeprav sta še danes prepričana, da je bila to strateška napaka države – še zlasti zato, ker kmetom, ki so bili vpleteni v posel, ni omogočila s posojili odkupiti ormoške tovarne – sta z odškodnino zadržala vse delavce na kmetiji ter denar vložila v postavitev novih hlevov in nakup lastne črede 800 pitancev.

Klavnica

Projekt klavnica ima daljšo zgodovino, kot se zdi na prvi pogled. Ne gre zgolj za izkoristek enkratne priložnosti razpisa za klavnico, ampak za poskus uresničitve sanj, ki so dozorevale, odkar so se na kmetiji Ferenc preusmerili v vzrejo govejih pitancev – bikov. Tej odločitvi ni botrovalo zgolj prenaporno delo na domačih njivah in s kravami molznicami v hlevu, kar je bila izključno Mimičina naloga, pa tudi ne dejstvo, da so z manj zahtevno rejo pitancev lažje usklajevali vse druge dejavnosti na kmetiji. Odločilno je bilo, da so bili kooperanti po oceni Emila in Mimice takrat najmočnejše zadruga v državi (Jugoslaviji) in klavnice, ki sta jima zagotavljale nabavo pitancev za rejo in njihov odkup. Znova sta izpostavila večkrat omenjenega direktorja lokalne enote te zadruge, ki jima je znal pravočasno svetovati odličen posel: na kmetijo so pošiljali številne kupce živine, tudi iz tujine, ki so ocenjevali kakovost pitancev. Takrat, kot pojasnjuje Mimica, niti nisi mogel delati zunaj zadruge. V začetku so delale z nizko šestodstotno maržo. V socializmu kmetje niso bili tako samostojni, kot so danes, pa tudi vse te »papirologije« in knjiženja jim ni bilo treba opravljati. Zadruga jim je spomladi dala repromaterial in semena, ko so ji prodali živino, pa je naredila obračun. Vedno so vedeli, za koliko bodo prodali živino. »No, malo si se že moral znati pogajati, a če si imel dobro robo, si bil bolj uspešen. Glavno, da si bil priden in delaven, pa je šlo«, je pojasnjevala Mimica.

Takrat se zakonca nista ukvarjala z razvejanostjo verige združnih partnerjev (trgovine, klavnice, mesnice, podjetja za repromaterial itd.) in lastništvom, ker je bil posel zagotovljen. Sčasoma pa so se zadruga razbohotile in pobirale maržo tudi od repromateriala. Imele so velike dobičke in začele so posojati denar po visoki obrestni meri. Zakonca sta prepričana, da njihovi »priskledniki« niso vračali posojil, zato jim kmetje niso več zaupali. Ali kot je bila slikovita Mimica:

Vsi so vlekli na svoje mline. V upravni odbor zadruge so prišli politično uspešni kmetje, ki so znali samo govoriti, ne pa delati. Njihov interes ni bil v tem, da bi zadruga dobro delala z malimi maržami.

Šele ob propadu zadrug in razglasitvi stečajev številnih koooperantov sta se zavedela, kako pomembno je biti lastnik lastne črede. Odločila sta se za odkup dela govedi, ki sta jih imela v kooperaciji. Leta 2003 sta pridobila nepovratna sredstva iz zadnjega razpisa SAPARD¹⁹ za gradnjo novega hleva in za preureditev okolice (gnojišča, silose, kanalizacijo itd.) v skladu s predpisanimi standardi Evropske unije. Ker so sredstva obsegala 20 odstotkov investicije, sta preostanek sredstev pridobila s posojilom v HKS.²⁰ Vendar pa se je pokazalo, da je projektant prenizko ocenil stroške investicije, saj so ti kmalu zelo narastli. Treba je bilo vzeti še eno posojilo. Zaradi dogovorjenega dveletnega moratorija pa so narastle tudi obresti, tako da sta se zakonca odločila vzeti bolj ugodno hipotekarno posojilo v Avstriji, da sta poplačala domači neugodni posojili. Še danes sta prepričana, da bi bankrotirala, če ne bi dobila zadnjega posojila.

Prav tako bi lahko bankrotirala, ko je njihov dolgoletni partner MIP razglasil stečaj. Če takrat ne bi osebno posredoval sam direktor, bi šlo govedo, ki sta ga imela z MIP v kooperaciji, v stečajno maso. Oba odziv direktorja razumeta kot nagrado za večletno pošteno in kakovostno delo.

Zanesljivo mrežo partnerjev sta zakonca sprva gradila s pomočjo zadruga, nato pa sta že samostojno sklepala posle s tujimi partnerji. Prednost lastništva črede se je pokazala v tem, da sta si sama izbirala kupce in izpogajala ceno. Za kakovostno blago sta lahko dosegla višjo ceno, kar v okviru zagotovljenega odkupa v zadrugi ni bilo mogoče. Tuji kupci živine so ju kmalu spoznali za zanesljivega partnerja, predvsem pa so cenili izjemno kakovostno blago. A kljub prepoznavnosti v tujini in sodelovanju z avstrijskim partnerjem – klavnico, ki meso prodaja na italijansko tržišče – so se Emil, Mimica, njun sin David s soprogo Jožico in s kmetije odseljena hči Anita lotili izgradnje lastne klavnice. Gospodarski razlog za ta podvig izvira iz vsakdanje prakse: v čredi 800 bikov prihaja do nesreč, na primer do zlomov nog. Imajo 30 takih primerov poškodb na leto, kar je velika finančna izguba. Poškodbe zahtevajo izvedbo celovitega postopka: treba je poklicati mesarja in veterinarja. Takega bika je treba usmrtiti (prisilni zakol), kar pomeni, da »gre 500 kilogramov mesa v kal-fosfat«, stroški pa znašajo evro na kilogram mesa. Ker je Pomurka propadla, je najbližja klavnica sorazmerno daleč, v bližini Maribora, tako da je treba upoštevati še te stroške.

To pa ni edini razlog, da so se Ferencovi odločili za izgradnjo lastne klavnice. Mimica je ogorčena, da kupec v Sloveniji skorajda ne more več kupiti nič »slovenskega«. Privoščila bi mu domačega bika, takega, kot ga oni vzredijo:

Vi sploh ne veste, kakšne kvalitete je naš bik. Kaj vse se da iz njega narediti. Pečenke, zrezke, juho kuhamo dve uri. Sploh vam ne morem povedati. Ljudje bi kupovali, samo zdaj ne morejo ničesar takega kupiti pri nas.

19 Program SAPARD je bil kot poseben program pomoči za kmetijstvo in razvoj podeželja eden od treh predpristopnih programov Evropske unije za države kandidatke.

20 HKS je kratica za hranilno kreditno službo.

Emil pa odločitev za projekt pojasnjuje kot odraz vzornega dela, kot uresničenje načrtane poti, ki mora biti na koncu uspešna. Prizna, da je to zelo tvegan projekt, a ostaja zvest svojim občutkom:

Težko je to razložiti tako, da me boste čustveno razumeli. Nikoli se nisem predal občutku, da nečesa ne zmorem pa da mi ne bo uspelo. To je v tebi. Včasih sem s kom govoril, ki se je pritoževal, da ne more spati, ker je vzel posojilo. Hja, če ne boš spal, se ne boš spočil in ne boš mogel vrniti posojila, ker ne boš delal. Jaz se s tem nisem nikoli obremenjeval.

Vseeno sta priznala, da ju najbolj skrbi likvidnost klavnice oziroma trženje mesa. Najbolj negotov je prav začetek. Začeti moraš pametno, s »pravo ceno«, ker je pozneje ne moreš več dvigniti. Od tega pa je odvisen nadaljnji uspeh, je prepričana Mimica: »Vedno je pomembna prva pogajalska pot. To sem spoznala, ko sem se 69. leta pogajala za ta veliki stroj [kombajn]. Direktorji določenih podjetij so me skušali stisniti v kot.« Sin David vidi največje tveganje v tem, da v zdajšnjih kriznih okoliščinah prodaja mesa ne bi stekla, saj se ljudje raje odločajo za poceni hrano. Verjetno bo treba dobro premisliti, na katera tržišča preusmeriti prodajo. Sam v Sloveniji ne vidi tržne niše. Njegova žena Jožica pa tudi ne skriva začetne živčnosti, saj še nima tovrstnih izkušenj, zaupali pa so ji kar odgovorno nalogo – vodenje klavnice. Jožica že zdaj pomaga Emilu; njena naloga je registracija živali, spremljanje njihovega prirasta in izračun ekonomske uspešnosti. Je tudi edina, ki ima primerno izobrazbo (višjo živilsko šolo) za vodenje »hasapa«²¹ na kmetiji. Klavnica je družinski projekt, ki povezuje vse člane družine Ferenc. Čeprav se je Anita odselila s kmetije, bo vpletena v ta projekt. Živi na Primorskem in Mimica želi, da bi se angažirala pri odprtju butične mesnice ali pa jim pomagala prodajati meso v Italijo. Ne nazadnje sta Emil in Mimica prepričana, da bo prav klavnica povezala njuna otroka; kmetijo bo namreč prevzel sin David.

Sklepna misel

Projekt klavnica ni le tvegano početje; povezan je z upanjem, identiteto in ugledom družine Ferenc. Zakonca sta večkrat poudarila, da ju »boli«, ker doma nista tako prepoznana kot v tujini. Tam imata veliko večji ugled, kar jima sporočajo ob vsaki priložnosti. Mimica ne more pozabiti, da ju je italijanski partner povabil na slavnostno prireditev ob 25. letnici delovanja. Tam so se zbrali znani predstavniki mesnic in priznanih živilskih podjetij iz cele Italije ter jima kot rejcem najboljših kakovostnih bikov izkazali veliko čast in spoštovanje. Česa podobnega v Sloveniji še nista doživela. Zato je Emil toliko bolj čustveno opisal motive za izgradnjo klavnice: to je projekt, s katerim bi se s kakovostjo dela celotne družine seznanila vsa Slovenija. Ne gre le za sanje o odličnem poslu – blagovna znamka Integrirana pridelava hrane kmetija Fe-

21 Hasap je izraz za HACCP (Hazard analysis critical control point), analizo tveganja in ugotavljanja kritičnih kontrolnih točk, kar je mednarodna metoda zagotavljanja varne prehrane.

renc; kakovostno, zdravo domače meso v sleherno kuhinjo!; mesomat; prodaja tudi na ljubljanski tržnici, spletna trgovinica, dostava na dom – predvsem gre za ugled kmetije v skupnosti, celo državi:

Vsi tvegamo. Jaz jih spodbujam, dajmo, poskusimo. Če dobimo posojilo, jo bomo zgradili in bomo uspeli. Zakaj? Ker smo sposobni. Ne z načeli prodaje, provizij, izkoriščanja ljudi, ampak z načelom dobrega dela.

Obenem ima projekt klavnica še eno pomembno dimenzijo osmišljanja tveganja in negotovosti. To je »ponovna združitev«¹ družinskih članov v skupnem projektu. Emil in Mimica sta, ko sta bila otroka najstnika, načrtovala, da bosta oba otroka ostala doma na kmetiji, na kateri so želeli odpreti tudi »kmečki turizem«. Po nasvetu staršev je hči obiskovala srednjo gostinsko šolo, sin pa srednjo kmetijsko šolo. A se je ta načrt izjalovil:

Veste, mi smo družina, ki vsako leto načrtuje. Imeli smo številne druge načrte, ki pa jih nismo uresničili, kar je normalna stvar. Morda pa se nam posreči ob drugi priložnosti. Tudi zdaj je tako in tako je bilo, ko smo načrtovali kmečki turizem.

Emil in Mimica sta upala, da bo hči ostala na kmetiji, če se bodo ukvarjali s turizmom. Emil je koval načrte, da bodo ljudje z veseljem prihajali na domače dobrote in si ogledovali mehanizacijo v kmečkem muzeju, ki bi ga v ta namen zgradili kar na kmetiji. A se je po zaključenem študiju menedžmenta na Primorskem hči odločila, da bo tam tudi ostala. Še vedno je posredno vpeta v delo na kmetiji, saj domačim z vzpostavljanjem poslovnih stikov pomaga pri oglaševanju; različni poslovneži se z dejavnostjo kmetije Ferenc seznanjajo tudi prek poslovnih daril (na primer domačega bučnega olja pod znamko kmetije Ferenc), ki jih hči ob takih priložnostih daje zainteresiranim partnerjem. Kljub hčerini odločitvi, ki ni v skladu z njunimi pričakovanji, sta starša zadovoljna s popotnico, s katero sta opremila otroka – z delovnimi navadami:

Bila je težavna pot. Marsičemu sva se odrekala, ko sva razvijala kmetijo. Otroka sta nama večkrat očitala, da nismo šli na morje, kot so šli drugi otroci. Tega si nismo mogli privoščiti, ker nismo imeli nikogar, ki bi takrat delal v hlevu. Sama sva bila [...] Največja vrednota, katero sem vam že večkrat omenila, pa je, da sva otroka naučila delati. Najina otroka imata izredne delovne navade. In čeprav je hči odšla s kmetije, jo imajo povsod radi, ker je tako delavna. Če ima tvoj otrok delovne navade, je to največ, kar si starši želimo.

Kmetijo prevzema sin. A sta tako Emil kot Mimica poudarila, da s tem prevzema veliko odgovornost in obveznosti. Tega se zaveda tudi David, ki priznava, da je klavnica prvi preizkus nadaljevanja tveganega podjetja, ki sta ga do zdaj uspešno vodila starša:

Želim si nadaljevati zgodbo, ki sta jo starša začrtala. Rad bi povečal stalež govedi in znižal stroške na enoto. Želim si, da

bi slovenski potrošnik končno lahko pri nas kupil kvalitetno meso. Priznam pa, da se bojim prodaje. To je tvegana dejavnost, o kateri pa se bomo skupno odločali.

Literatura

ÅDHAL, Susanne: *Good lives, hidden miseries: An ethnography of uncertainty in Finnish village*. Doktorska disertacija. Helsinki: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Helsinkih, 2007.

ANDERSON, Theresa D.: Uncertainty in action: Observing information seeking within the creative processes of scholarly research. *Information Research* 12 (1), 2006, prispevek 283; <http://InformationR.net/ir/12-1/paper283.html>, 10. 8. 2014.

ANDERSON, Theresa: The many faces of uncertainty: Getting at the anthropology of uncertainty. V: *The creativity and uncertainty papers: The refereed proceedings of the 13th conference of the Australian Association of Writing Programs*, 2008; http://www.aawp.org.au/the_creativity_and_uncertainty_papers, 24. 8. 2014.

BOHOLM, Åsa: The cultural nature of risk: Can there be an anthropology of uncertainty? *Ethnos: Journal of Anthropology* 68 (2), 2003, 159–178.

CANCIAN, Frank: Risk and uncertainty in agricultural decision making. V: Peggy F. Barlett (ur.), *Agricultural decision making: Anthropological contributions to rural development*. Orlando: Academic Press, 1980, 161–176.

CHIBNIK, Michael: *Anthropology, economics, and choice*. Austin: University of Texas Press, 2011.

COOPER, Elizabeth in David Pratten: Ethnographies of uncertainty in Africa: An introduction. V: Elizabeth Cooper in David Pratten (ur.), *Ethnographies of uncertainty in Africa*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 1–16.

DOUGLAS, Mary: *Čisto in nevarno: Analiza konceptov nečistosti in tabuja*. Ljubljana: Študentska založba, 2010.

DOUGLAS, Mary in Aaron Wildavsky: *Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1982.

FARDON, Richard: Introduction: How cultures precipitate risk and resolution. V: Richard Fardon (ur.), *Mary Douglas: Cultures and crises, understanding risk and resolution*. London: Sage, 2013, 1–8.

FOX, Katy: *Peasants into European farmers? EU integration in the Carpathian Mountains in Romania*. Zürich in Berlin: Lit Verlag, 2011.

KNEŽEVIĆ HOČVAR, Duška in Majda Černič Istenič: *Dom in delo na kmetijah: Raziskava odnosov med generacijami in spoloma*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 2010.

KNIGHT, Frank H.: *Risk, uncertainty, and profit*, 1921; <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP1.html#Pt.I,Ch.I>, 19. 3. 2015.

SAMIMIAN-DARASH, Limor: Governing future potential biothreats: Towards an anthropology of uncertainty. *Current Anthropology* 54 (1), 2013, 1–22.

ZALOOM, Caitlin: The productive life of risk. *Cultural Anthropology* 19 (3), 2004, 365–391.

Spletna vira

Spletni vir 1: BASKAR, Bojan: Strategije razvoja na sodobnih družinskih kmetijah (J6-4210 – A); <http://sicris.izum.si/search/prj.aspx?lang=slv&id=7023>, 27. 3. 2015.

Spletni vir 2: HADOLT, Bernhard in Andrea Stöckl: Reconfiguring “uncertainty”: Ontological insecurity, partial knowledge and reasoning in a changing world. Workshop 66 at the European Association of Social Anthropologists 8th Biennial Conference, Vienna, Austria, 2004; <http://www.easaonline.org/downloads/easa04/ws66.pdf>, 15. 8. 2014.

“The person who does not take a risk is not a farmer!” Towards anthropology of risk and uncertainty

This article discusses developmental strategies on one of the Slovenian family farms specialized in cattle breeding (bull-calves) through reflections that are emphasized by recent and current studies of anthropology of risk and uncertainty. The authors of these studies have gradually established their particular approach by applying or rejecting the risks’ models by the scholars from other scientific disciplines, mostly economists and cognitive psychologists. However, the anthropologists themselves did not take the uniform paths in this endeavour. The majority of social and cultural anthropologists have adopted the argument on cultural embeddedness of risk-uncertainty perception. Yet in the last decade, there are strong appeals towards new research directions of both investigating the governing of risk and uncertainty through

the techniques and technologies of their management, and, besides danger dimensions of risk and uncertainty, including into the study agenda also their productive potentials.

The article discusses the interplay of desired and undesired potentials of risk and uncertainty in decision-making on vital developmental investments by the members of the Ferenc family farm. It is argued that risky and uncertain decision-making of family members about future investments and farming directions does not involve only cost-benefit calculations. On the contrary, risk and uncertainty in decision-making can act as a source of their productivity, (self)placing in a community, (self)identification, sociality or a source which underlies fear of failure.

IZOBRAŽEVANJE PROSTOVOLJNIH KULTURNIH MEDIATORJEV V MUZEJU

Izvorni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Namen raziskave je bil ugotoviti, kakšen odnos imajo muzejski delavci in prostovoljci do izobraževanja starejših v muzeju na primeru razvoja in izpeljave izobraževalnega programa Kulturni mediatorji, ki poteka kot izobraževanje starejših prostovoljcev in se izteče v organizirano prostovoljno delo v muzeju. Za raziskovalno strategijo je bila uporabljena študija primera (Slovenski etnografski muzej), podatki so bili zbrani z intervjuji. Ugotovili smo, da so prostovoljci, njihovi mentorji in zaposleni dobro sprejeli izobraževanje in prostovoljno sodelovanje z muzejem. Še najbolj so bili do dela s prostovoljci zadržani zaposleni, in sicer zaradi pomanjkanja časa za tovrstno delo in pomanjkljivega specifičnega strokovnega znanja prostovoljcev, ki je potrebno za delo v muzeju.

Ključne besede: muzeji, kulturni mediatorji, starejši odrasli, prostovoljstvo, kulturna dediščina

Abstract: The aim of the research was to examine the attitude of museum employees and volunteers towards education of older people for museum volunteering. It was based on a case study of the development and pilot delivery of Cultural Mediators educational program for older volunteers resulting in older people's voluntary engagement and work in museum. A case study of the Slovene Ethnographic Museum has been used as a research strategy. The data was collected with semi-structured interviews. It has been found that the educational program and museum volunteering were well accepted by volunteers, their mentors and other museum staff. However, some museum employees were rather hesitant, arguing first that they did not have time enough to mentor volunteers, and second that volunteers did not possess specific professional knowledge needed for museum work.

Key words: museums, cultural mediators, older adults, volunteering, cultural heritage

Uvod

Sodoben koncept varovanja kulturne in naravne dediščine predvideva večje vključevanje tistih, ki jim dediščina služi,¹ participacija oziroma (so)delovanje javnosti je v muzeologiji oziroma heritologiji ena najbolj priljubljenih tem.² Vprašanje pa je, v kolikšni meri in na kakšne načine je v muzejih tudi uveljavljena.

Predmet pričujoče raziskave je projekt organiziranega prostovoljstva v muzeju, Kulturni mediatorji, v katerem sodelujejo kulturni mediatorji – študentke in študenti Univerze za tretje življenjsko obdobje, ki so se prek organiziranega izobraževanja in usposabljanja v muzejih vključili v različne oblike in procese varovanja dediščine. Ta oblika sodelovanja je bila prepoznana kot potrebna novost. Maja Žvanut zapiše:

Kulturni mediator v muzeju naj spozna bistvo muzejskega dela, da bo lahko širil informacije in (spo)znanja o slovenski premični kulturni dediščini in s tem tudi o pomembnem delu naše preteklosti in o vlogi muzejev kot varuhov materialnega zgodovinskega spomina. (2008: 77)

Frankofonski izraz »mediacija«, ki je analogen anglo-amerškemu izrazu »interpretacija«, v muzeološkem kontekstu pomeni predvsem »vzgojno-izobraževalno komunikacijsko strategijo« (Desvallées in Mairesse 2010: 47). Kulturni mediatorji kot prostovoljci pod mentorstvom kustosov najpogosteje delajo z obiskovalci, nekateri muzeji pa jih vključujejo tudi v druga muzejska področja (dokumentiranje, restavriranje, knjižnica itd.). Gre za primer institucionalnega sodelovanja v kulturi in izobraževanju, kjer so se združili interesi Univerze za tretje življenjsko obdobje in muzejev. Muzeji k vrednotenju, razumevanju in uveljavljanju kulturne in naravne dediščine prispevajo ravno z izobraževanjem – poglobljanjem znanja, razvijanjem spretnosti, oblikovanjem odnosa do dediščine (prim. Batič idr. 2005: 22).³

O programu, ki je predmet naše raziskave, je bilo že opravljenih nekaj kvantitativnih raziskav med slušatelji Univerze za tretje življenjsko obdobje, muzejskimi delavci in direktorji muzejev, ki so zajele večje vzorce in s katerimi smo preučevali različne vidike prostovoljstva v muzejih (Bračun Sova idr. 2009; Bračun Sova in Furlan 2011; Furlan in Bračun Sova 2009). S pričujočo raziskavo pa smo se

- 1 Primerjaj opredelitev sodobnega varstva dediščine na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Spletni vir 1).
- 2 Prispevek se osredinja na organizirano prostovoljstvo kot obliko participacije. Diskurz, kot je na primer »prostovoljci za kulturno dediščino«, je prisoten tudi v slovenskem prostoru, kot je razvidno iz priročnika Prostovoljstvo v muzejih in na področju kulturne dediščine, ki ga je izdala Skupnost muzejev Slovenije (Da Milano, Gibbs in Sani 2009: 6, 9).

- 3 Leta 2007 se je program prvič izvedel v Narodnem muzeju Slovenije. Sledili so takratni Arhitekturni muzej Ljubljana (danes Muzej za arhitekturo in oblikovanje), Loški muzej Škofja Loka (ta skupina kulturnih mediatorjev je leta 2008 prejela nagrado Andragoškega centra Slovenije za posebne dosežke pri učenju odraslih), Muzeji radovljiške občine, Dolenjski muzej Novo mesto, Prirodoslovni muzej Slovenije, Tehniški muzej Slovenije in Slovenski etnografski muzej. Leta 2013 je bil program razpisan v Tržiškem muzeju, kulturni mediatorji pa delujejo tudi v Javnem zavodu Trubarjevi kraji.

* Rajka Bračun Sova, dr. edukac., kust., Šujica 76, 1356 Dobrova; rajkabracun@gmail.com. Nives Ličen, doc. dr. andrag., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in andragogiko, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana; nives.licen@ff.uni-lj.si. Urška Kramberger, Endliherjeva ulica 9, 1000 Ljubljana; ursa.kramberger@gmail.com.

želeli bolj poglobiti v motivacijo, pričakovanja, doživljanja in izkušnje različnih vpletenih v program, zato smo jo zasnovali po načelih kvalitativne metodologije in uporabljali fenomenološko paradigmo raziskovanja (Creswell 2013; Wertz idr. 2011).

Prispevek ima pet delov. Uvodnim opredelitvam namena in pomena raziskave sledi teoretski okvir, na katerem smo zasnovali raziskavo v Slovenskem etnografskem muzeju. Nato je predstavljena metodologija empirične raziskave: raziskovalni cilji, tehnika zbiranja podatkov in postopki analize. Sledijo predstavitev in analiza rezultatov ter sklep.

Teoretski okvir

Ker je starejše prostovoljce v muzejih treba pojmovati kot specifično skupino muzejskega občinstva (Holmes 2003), smo pri raziskavi izhajali tako iz muzeoloških kot andragoških teorij. Predvsem sta nas zanimala vloga muzeja v vseživljenjskem izobraževanju in organizirano prostovoljstvo v muzejih kot oblika (resnega) prostega časa, posebej značilnega za starost.

V skladu s »kopernikanskim preobratom v pojmovanju razmerja med muzeji in obiskovalci« (Tavčar 2009: 111) se je spremenil tudi pomen izobraževanja v muzejih. Izobraževanje, ki je bilo prej postranska muzejska dejavnost, je v 90. letih 20. stoletja postalo ena središčnih funkcij muzeja. Muzeji se tako vključujejo v vseživljenjsko izobraževanje, ki zajema tudi (pozno) odraslost. Raziskovalci procese razumevanja muzejskih zbirk pri starejših odraslih preučujejo tudi v slovenskem prostoru (glej npr. Bračun Sova 2013). Izobraževanje odraslih v muzejih in sorodnih kulturnih ustanovah naj bi potekalo v majhnih skupinah (študijskih krožkih), temeljilo na dialogu (udeleženci in mentorji so enakovredni akterji), pridobivanju in prenašanju oziroma vračanju znanja v okolje (prostovoljno delo) ter drugih značilnostih skupnostnega učenja (Anderson, Gray in Chadwick 2003; Taylor in McKinley Parrish 2010). V teh primerih lahko govorimo o organiziranem izobraževanju za odrasle in starejše odrasle. Poleg tega so muzeji s svojo vsebino in dejavnostjo vir priložnostnega učenja (učenje spotoma).

V skladu s Stebbinsovo teorijo prostega časa (Stebbins in Graham 2004) ločimo resni prosti čas in naključni prosti čas. Resni prosti čas zajema kakovostno preživljanje prostega časa. Sem uvrščamo tudi prostovoljno delo v muzejih (Orr 2006). Pri tej vrsti preživljanja prostega časa posameznik uresničuje samega sebe, se vključuje v družbo in poveča svoje spoštovanje do sebe.

Starejši odrasli se po upokojitvi srečajo s številnimi izzivi: opredeliti se morajo do novega »prostega« časa, zaradi izgube poklica se morajo ukvarjati s (pre)oblikovanjem identitete in iskanjem novih družbenih vlog, skrbeti morajo za ustrezne življenjske razmere ter se prilagajati telesnim spremembam in ohranjati zdravje (Kolb 2014; Stuart Hamilton 2012). Nekateri starejši odrasli si poiščejo nove družbene vloge, na primer vlogo prostovoljca. S tem, ko

ostanejo dejavni vsaj v nekaterih vlogah, ohranijo temeljni občutek identitete dejavnega posameznika. Prostovoljstvo je, kot piše Hayakawa (2014: 20), tudi in predvsem »dejanje samouresničitve«. Starejšim daje možnost, da povežejo dogodke in izkušnje iz svojega življenja, daje jim občutek smisla ter jih povezuje z vrstniki in drugimi generacijami.

Po podatkih že omenjene domače raziskave imajo slovenski muzealci s starejšimi prostovoljci razmeroma malo izkušenj, jih pa večina meni, da lahko starejši prostovoljci vplivajo na povezovanje muzejev z njihovimi ciljnim skupinami (Bračun Sova idr. 2009). Raziskava med študenti Univerze za tretje življenjsko obdobje pa je pokazala, da starejši odrasli na muzeje gledajo kot na ustanove z izključno pozitivno podobo in jih pojmujejo ne samo kot izobraževalen, ampak tudi kot družaben oziroma družbeni prostor (Furlan in Bračun Sova 2009).

Metodologija

Raziskavo smo metodološko zasnovali kot študijo primera v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer se izobraževalni program Mediatorji v kulturi izvaja že sedem let.⁴ Poleg tega muzej že več let po izvirnem slovenskem konceptu izobraževanja starejših izvaja tudi študijski krožek Etnologija in tako že dalj časa prispeva k dejavnemu staranju in izobraževanju starejših.⁵

Na odločitev, da se muzej vključi v nastajajoči model prostovoljnega dela starejših, so vplivali večletno dobro sodelovanje z Univerzo za tretje življenjsko obdobje, izkušnje, ki jih ima muzej z izobraževanjem odraslih, ter dejanska potreba po vključevanju prostovoljcev v delo muzeja. (Žvanut idr. 2009: 68)

Kvalitativna raziskava, pri kateri smo pridobivali podatke v »naravnih situacijah« (*in situ*) in v neposrednem stiku z ljudmi, nam je omogočala celostno in poglobljeno spoznavanje izobraževanja in uvajanja prostovoljnih kulturnih mediatorjev v izbranem muzeju. Študija primera omogoča celovitejši opis izbranega primera, ki smo ga kompleksno preučevali z vidika prostovoljnih kulturnih mediatorjev (kot »učencev«), z vidika mentorjev kulturnih mediatorjev (kot »učiteljev«) in z vidika drugih zaposlenih v muzeju (kot

4 S projektom so se začeli intenzivno ukvarjati jeseni 2008. Prvo leto se je po besedah Sonje Kogej Rus (Žvanut idr. 2009: 68–70) v program vključilo deset slušateljev. Muzej se je odločil, da prostovoljce vključi v oddelke, ki so namenjeni prenašanju znanja in jih vodijo tisti s poprejšnjimi izkušnjami z zunanjimi sodelavci, predvsem študenti na obvezni praksi. Po uvodnem izobraževalnem seminarju in usposabljanju so dorekli prostovoljne vloge: delo v pedagoškem, dokumentacijskem, avdiovizualnem in restavratskem oddelku oziroma kustodiatu in knjižnici. Kulturni mediatorji so na začetku prihajali v muzej enkrat, nekateri pa dvakrat tedensko.

5 Študijski krožek Etnologija, ki od študijskega leta 2001/2002 poteka pod mentorstvom Sonje Kogej Rus, je ena največjih študijskih skupin na ljubljanski Univerzi za tretje življenjsko obdobje; v študijskem letu 2014/2015 ga obiskuje 66 članic in članov. Med letoma 2010 in 2014 je v tem muzeju deloval tudi študijski krožek Podobe mojega sveta pod mentorstvom Sonje Kogej Rus in dr. Janje Žagar (Šantej 2015).

sodelavcev, ki so pomembni v kontekstu pojava). Upoštevali smo tudi načela reflektivne metodologije (Alvesson in Skoldberg 2004) ter etnografskih pristopov (LeCompte in Schensul 2012; Price 2013), zavedajoč se, da je odnos med raziskovalcem in sogovornikom vedno v nastajanju, kar vpliva na komunikacijo (prim. Fikfak 2014). Izobraževanje in delovanje kulturnih mediatorjev opredeljujemo kot situacijsko umeščen proces, ki ga z odnosi, delovanjem zaposlenih in drugimi družbeno-kulturnimi dejavniki določa muzejsko okolje.

V raziskavi smo želeli ugotoviti, kako so udeleženci doživljali vključevanje v izobraževanje za kulturne mediatorje in vključevanje v prostovoljno delo. Raziskavo so usmerjala naslednja raziskovalna vprašanja:

- kakšni so bili motivi in pričakovanja kulturnih mediatorjev in mentorjev v zvezi z izobraževalnim seminarjem in mentoriranim usposabljanjem za prostovoljno delo;
- kako so kulturni mediatorji, mentorji in zaposleni v muzeju doživljali izobraževalni seminar in mentorirano usposabljanje;
- kakšna so bila pričakovanja udeležencev (bodočih kulturnih mediatorjev in mentorjev) v zvezi z delom, ki ga bodo opravljali kot prostovoljci;
- kako so zamisel o prostovoljnih kulturnih mediatorjih sprejeli zaposleni v muzeju;
- ali muzej po mnenju kulturnih mediatorjev, mentorjev in zaposlenih potrebuje nove kulturne mediatorje.

Podatke smo zbirali s tehniko polstrukturiranega intervjuja. Pri pripravi in vodenju intervjujev smo se opirali na metodološka izhodišča kvalitativnih raziskav (Edwards in Holland 2013; Flick 2009: 149–176; Muršič 2011: 98). Da bi pridobili različne poglede, smo v raziskavo vključili tri različne skupine udeležencev. Skupno smo izvedli devet poglobljenih intervjujev. Sogovorniki so bili prostovoljni kulturni mediatorji (intervju 1–3), mentorji (intervju 4–6) in drugi zaposleni v muzeju (intervju 7–9). Dve osebi sta bili moškega in sedem oseb ženskega spola, vsi so imeli univerzitetno izobrazbo. Vsem je bila zagotovljena anonimnost, zato so vse navedbe anonimizirane.

Intervjuje smo opravili leta 2012. Z odobritvijo intervjuvancev smo jih posneli, potem pa jih prepisali in analizirali po postopkih kodiranja, ki veljajo za metodo utemeljene teorije in fenomenološke raziskave (glej npr. Saldana 2013). Najprej smo uredili gradivo, določili enote kodiranja, sledilo je odprto kodiranje, izbor relevantnih pojmov in tvorba kategorij ter oblikovanje teorije. Najprej smo kodirali in kategorizirali vsak posamezni intervju, nato pa podatke združili po posameznih skupinah udeležencev in primerjali tri skupine intervjuvancev. S triangulacijo podatkov smo želeli zagotoviti večjo kakovost spoznanj (prim. Creswell 2013; Flick 2009).

Rezultati in interpretacija

Rezultate predstavljamo in analiziramo v petih sklopih – glede na posamezna raziskovalna vprašanja. Ključne kategorije so ilustrirane z izbranimi navedki, ki so zapisani v knjižni slovenščini, a kar se da zvesti izvirniku. Skladno z načeli prikazovanja rezultatov po strategiji utemeljene teorije bomo ob prikazu ugotovitev naše raziskave naredili povezave tudi z drugimi raziskavami.

Razlogi za vključitev v izobraževanje in pričakovanja od izobraževalnega programa

Razlogi kulturnih mediatorjev (prostovoljcev) za vključitev v program so bili razpršeni, kar je skladno s teorijo motivacije odraslih in starejših odraslih. Dva intervjuvanca sta kot razlog navedla občutek sposobnosti za delo, ki sta ga imela ob upokojitvi. Naslednji razlog za vključitev je bil čas, saj ga je, kot pravi kulturni mediator, »imel zdaj na voljo in ga je bilo treba nekako zapolniti«. Ta opažanja o večji količini ohlapnega (nestrukturiranega) časa po upokojitvi kot izziva za iskanje novih dejavnosti potrjujejo tudi drugi avtorji (prim. Stuart Hamilton 2012). Dovolj prostega časa in občutek posameznika, da je lahko aktiven in deluje v skupnosti, vodi v izbor novih dejavnosti. Sogovorniki so izbrali izobraževanje in prostovoljstvo v muzeju tudi zato, ker so bili vključeni v izobraževanje na Univerzi za tretje življenjsko obdobje, kar lahko razumemo kot situacijski razlog. Razlogi, ki sta jih navedli dve intervjuvanki, so še želja po dodatnem izobraževanju in delu (delovanju), želja po nečem novem (izvedeti kaj novega, narediti kaj novega) in občutek, da lahko svoje znanje posredujejo drugim. To kaže tudi spodnja izjava:

Nekako sem se čutila še dovolj sposobno, da še kaj naredim, želela sem še kakšna znanja počrpati, tudi kaj dati. Tako da bi mi gotovo bilo samo poslušanje v okviru tretje univerze premalo – pa uživam, maksimalno uživam tam – ampak bi mi bilo tisto enostavno premalo. Nekako se mi je zdelo, da moram še nekaj narediti. (Intervju 3)

Zadnja dva zgoraj navedena razloga (narediti kaj novega in dati znanje drugim / koristnost) sta se pojavila tudi v raziskavi Furlanove in Bračun Sove (2009: 110), v kateri so sodelovali člani Univerze za tretje življenjsko obdobje in med drugim odgovarjali na vprašanje o najprivlačnejšem motivu za prostovoljno delo. Kot najmočnejši motiv so navedli korist zase in za druge (29,4 odstotka), kar je tudi razlog omenjene intervjuvanke za vključitev v program kulturnih mediatorjev. Željo po nečem novem pa so kot enega pomembnejših razlogov starejši odrasli navajali v 9,2 odstotka primerov omenjene raziskave.

Razlogi mentorjev za vključitev v program so bili že nekoliko bolj enotni. Predvsem so v tem programu videli vir pomoči pri lastnem delu in ga razumeli kot doprinos muzeju. Razlog za vključitev ene od mentoric je bilo dejstvo, da tovrstno delo s starejšimi odraslimi spada v njeno področje

dela. Mentorji so starejše prostovoljce sprejeli tudi zaradi doprinosa h kakovosti dela v muzeju.

Razlogi za nesodelovanje pri mentorstvu, kot so jih v intervjujih navajali drugi zaposleni v muzeju, sovpadajo z ugotovitvami Breznikove (2009: 88–90), da so zaposleni preobremenjeni z delom, imajo premalo časa in so prepričani, da v muzeju lahko delajo le profesionalci. Intervjuvani zaposleni v muzeju so v naši raziskavi kot razlog za nesodelovanje pri mentorstvu največkrat omenili pomanjkanje časa in neprimernost vsebine dela za prostovoljce. Dva zaposlena sta neprimernost vsebine pojasnila s tem, da njihovo področje dela kulturnih mediatorjev ni zanimalo. Tretji zaposleni v muzeju pa utemeljuje, da je to njegovo temeljno/strokovno delo in mu kulturni mediator po strokovni plati ne more pomagati. Kot razlog za nesodelovanje je intervjuvani navedel tudi svojo osebno lastnost, da si raje sam organizira/razporeja delo.

Zaposleni je v svojem pripovedovanju o delu še omenil, da ni pomembno le pričakovati pomoči kulturnih mediatorjev (pri svojem delu), temveč jim je treba tudi nekaj dati. Sklepamo lahko, da zaposleni razmišljajo o oblikovanju odnosov s starejšimi prostovoljci, za kar pa je potreben dodaten čas. Prostovoljstvo je za starejše prispevek okolju, kjer delajo, in hkrati tudi osmišljanje (strukturiranje) življenja. Okolje, ki sprejema starejše prostovoljce, se mora zavedati tudi te vloge. Omenjene izjave kažejo na odgovornost, ki jo zaposleni občutijo, če uvajajo ali pa sodelujejo s prostovoljci. Pri pripravi izobraževalnih programov je verjetno treba bolj jasno predstaviti, da prostovoljci lahko opravljajo samo dela, za katera strokovnjaki presodijo, da jih lahko opravi nekdo brez strokovnega znanja. Tako se postavi meja med strokovnim delom in prostovoljnimi sodelovanjem.

Posebni pričakovanj od izobraževanja niso imeli ne kulturni mediatorji in ne mentorji. Kulturni mediatorji niso imeli nikakršne predstave o tem, kako naj bi prostovoljstvo v kulturi potekalo, izraz kulturni mediator so si razlagali kot posredovanje kulture.

Nisem sploh vedela, v kaj se spuščam. Nisem si predstavljala, kaj bi kot mediator pravzaprav počela. Mediatorstvo – neko posredovanje. To besedico sama že rečem, zdaj posredovati v nekih sporih ne moreš, ker to je muzej. Se pravi, sem si predstavljala posredovanje kulture. [...] Absolutno me je presenetilo in sproti sem dojemala in razmišljala, ko so se stvari dogajale, ko so nam to predstavljali, nas spraševali, šele takrat so se meni odpirale v glavi razne opcije in ta širina tega pravzaprav. (Intervju 2)

Predstave in želje so se večini izoblikovale po predavanjih in predstavitvi, ko so kulturni mediatorji same sebe videli kot prostovoljce v muzeju. Kulturni mediatorji so omenili, da so bili med kandidati tudi nekateri z nerealnimi pričakovanji, in za te se je pozneje pokazalo, da se za to delo niso odločili. Mentorica pa so se pričakovanja razvijala sproti. Kot je izjavila intervjuvana mentorica, ni pravično nečesa pričakovati od ljudi, ki jih niti ne poznaš, saj se zato lahko počutijo pod pritiskom. Specifičnih pričakovanj niso imeli ne kulturni mediatorji in ne mentorji. Vstopali so na novo, nepoznano

področje, o katerem pred izobraževanjem niso veliko vedeli.

Doživljanje uvodnega izobraževalnega seminarja in vrednotenje mentoriranega usposabljanja kulturnih mediatorjev

Vse tri skupine sogovornikov so pozitivno doživljale izobraževanje in ga visoko vrednotile. Seminar je bil po mnenju kulturne mediatorke brezhibno pripravljen, podal je dober vpogled v delo muzeja in področja njihovega dela, zato je bil zelo koristen pri izboru področja dela. Tudi mentorji so se strinjali z uspešnostjo seminarja. Drugi zaposleni v muzeju se uvodnega seminarja večinoma niso udeležili. Zaposleni, ki se ga je, pa je poudaril pomembnost pridobitve povratne informacije od kulturnih mediatorjev.

Tako da, seveda, meni kot osebi iz te institucije se zdi zanimiv ravno njihov pogled, kaj pričakujejo v bistvu oni od nas. Ne da smo mi samo tisti, ki dajemo naloge pa od njih pričakujemo, ampak je to nekako vzajemno. (Intervju 9)

Zdelo se mu je pomembno, da se na seminarju kulturni mediatorji seznanijo z osnovnimi informacijami o muzeju, njegovem delovanju in z najpomembnejšim delom, s katerim se muzej predstavlja javnosti, to je z razstavo, in to ne glede na njihova poznejša področja delovanja. Zaposleni seminarja ni skritiziral, čeprav je dejal, da je bilo čutiti zadržanost obeh strani, kar pa je ob prvem srečanju pravzaprav pričakovano. Kulturni mediatorji so menili, da jih je usposabljanje (delo z mentorjem) dobro pripravilo za njihovo delo. Večinoma so se v delo uvajali kar sproti, torej ob delu, razen v vodenje, ki je zahtevalo tudi nekaj samostojnega dela. Usposabljanje je trajalo različno dolgo in je bilo odvisno od vrste dela in od vsakega posameznika, njegove zavzetosti za delo in njegovih osebnostnih značilnosti.

Mentorji so menili, da se kulturni mediatorji ne bi mogli bolje usposobiti in da je bilo usposabljanje zelo hitro. O usposabljanju zaposleni v muzeju niso imeli svojega mnenja, saj ga niso spremljali. Stik s kulturnimi mediatorji med njihovim usposabljanjem je imel samo en zaposleni v muzeju, ki je kulturnima mediatorkama za vodstvo po razstavi predstavil svoj del razstave. Pri tem je poudaril pomembnost stika med postavljalci razstave in kulturnimi mediatorji, zato da lahko razložijo svoj pogled na razstavo. Zaželeno je, da kulturni mediatorji dodajo svoje izkušnje in svoje videnje. V teh primerih se strokovno znanje (vednost) poveže z narativno vednostjo ali izkustvenim znanjem. Mediatorji dodajo svoje subjektivno doživetje in se s svojo zgodbo/spomini približajo obiskovalcu, kot je to poznano iz primerov narativnega učenja (prim. Czarniawska 2004; Tyler in Swartz 2012). To razkriva tudi naslednja izjava:

[O]ne to razlagajo, seveda pa pri tem dodajo tudi svoj vidik iz lastnih izkušenj, kar je pa zelo dobro, ker to pa je neka dodana vrednost teh ljudi, ki so že v tretjem življenjskem obdobju in imajo nek background, tako pravimo, življenjski. Imajo iz-

kušnje in na svojih izkušnjah pripovedujejo to, kar pravzaprav pripovedujemo skozi našo razstavo. (Intervju 8)

Med sogovorniki je prevladalo mnenje, da je bilo celotno izobraževanje dobro oblikovano in izvedeno. Zanimiva je izjava ene od mentoric, ki pravi, da je bilo izobraževanje odlično strukturirano, saj so kulturni mediatorji spoznali celoten delokrog muzeja in našli svoje vloge. Vendar pa je izpostavila tudi vprašanje organizacije izobraževanja v primeru, ko ne bi bilo skupine, temveč le en kandidat. Sprašuje se, ali bi se lahko novemu kandidatu za kulturnega mediatorja ob njegovem prihodu posvetili povsem enako in našli delo prav zanj ali zanjo. Verjetno bi ga usmerili tja, kjer bi potrebovali pomoč, pa čeprav morda to ne bi bilo njegovo področje interesa. Prav tako je mentorica menila, da če bi želeli spet dobiti tako dobre rezultate, bi morali celoten razpis in izobraževanje ponoviti.

Pričakovali smo, da bomo pri treh različnih skupinah udeležencev ugotovili razlike med njihovimi pričakovanji in končnimi izkušnjami. O razliki ne moremo govoriti, saj pričakovanj ni bilo. Razen koordinatorice, ki je sodelovala pri pripravah programa, drugi niso vedeli, kaj lahko pričakujejo. Uvodni seminar je bil po izjavah kulturnih mediatorjev dobro zastavljen, saj so na njem dobili vpogled v delo, prav tako pa so razvili željo/interes po določeni vrsti dela. Če so se na začetku vključili brez pričakovanj, so bili končni rezultati navdušujoči. Uvodni seminar je bil namenjen vsem – tudi zato, da se razmeji delo kulturnih mediatorjev in delo zaposlenih strokovnjakov ter se pozneje lahko oblikuje enotna delovna skupina. Tisti, ki se tega seminarja niso udeležili, niso bili seznanjeni z razmejitvami dela in niso spoznali, kaj pravzaprav naj bi kulturni mediator s svojim delom predstavljal.

Pričakovanja kulturnih mediatorjev v zvezi z njihovim delom in pričakovanja mentorjev

Kulturni mediatorji v zvezi s svojim delom niso imeli nobenih pričakovanj, mentorji pa so imeli zanje že vsaj okvirno določena področja dela. Kulturna mediatorica, kot je omenjeno zgoraj, si je delo predstavljala glede na njegovo poimenovanje (mediatorstvo). Bila naj bi posredovalka kulture, ki bi v muzej vabila znance. Kako naj bi to izvajala, ni vedela, saj si ni predstavljala niti prostovoljstva v muzeju. Zamisli za področje dela so se vsem trem kulturnim mediatorjem začele oblikovati šele po seminarju, ko so jim predstavili oddelke muzeja.

Muzej je v program vstopil z vnaprej izbranimi mentorji določenih področij, kulturni mediatorji pa so potem izbirali delo na enem od teh področij. Mediatorji so imeli različne razloge za izbor prav določenega področja dela. Navajali so ujemanje značaja (osebnostnih lastnosti) z delom, skupno odločitev dveh prijateljev in delo na nekem novem področju. Tudi dojemanja dela so različna: delo kot hobi z zanimivimi vsebinami, delo kot strast in kot posebno zanimanje za določeno področje. Ena od prostovoljk je dejala:

[O]božujem vse to, kar pokažemo, zato sem lahko s tega vidika v vsem žarom povedala stvari, ki so meni pomembne ali pa perfektno, krasne, in jih prenesem na tistega, ki je prišel to poslušat. Tako da ... neko svojo lastno noto sem vpeljala jaz in tudi moji kolegi, ki to počnejo; to noto nekega ljubiteljstva, nekega gorečega, neke strasti, ki jo v to daš, za razliko od tistih, ki so strokovno seveda brezhbitni, pa pač to počnejo, ker morajo, ker je to pač služba, ker je to posel, ker je to pač njihovo delo. (Intervju 2)

Tretja prostovoljka delo opravlja na dveh različnih oddelkih. Obe področji dela sta v določenem ravnovesju. Poleg rednega dela kulturni mediatorji pogosto pomagajo pri različnih dodatnih opravilih, kot so lektoriranje, pomoč pri oblikovanju baz podatkov, sooblikovali pa so tudi nov projekt – Galerijo pripovedovalcev.⁶ Vsi intervjuvani kulturni mediatorji so ob delu razvili zanimanje tudi za delo na drugih muzejskih področjih.

Predvidevali smo, da bomo pri mentorjih in kulturnih mediatorjih opazili razliko med pričakovanji pred začetkom programa in izkušnjo z opravljanjem dela. Kulturni mediatorji pred izobraževanjem niso imeli nobenih pričakovanj v zvezi z delom, saj so se šele po seminarju odločili za področje dela. Vsi še vedno opravljajo isto delo kot na začetku, ob tem pa pri manjših delih pomagajo tudi drugim zaposlenim v muzeju. Mentorji so v program vstopili z načrtovanimi področji dela, v katerih bodo sodelovali prostovoljci. Menili so, da kulturni mediatorji svoje delo opravljajo boljše, kot so pričakovali.

Kako so po mnenju kulturnih mediatorjev, mentorjev in zaposlenih v muzeju kulturne mediatorje sprejeli zaposleni v muzeju

Nekateri avtorji (npr. Breznik 2009) so že nakazali, da so zaposleni v muzeju na začetku podobnih (inovativnih) projektov do njih zadržani, včasih pa celo nenaklonjeni zamisli, da bi v muzeju sodelovali starejši prostovoljci, saj starejših odraslih v vlogi prostovoljcev in kot specifične skupine obiskovalcev pogosto ne poznajo dovolj dobro. Po sodelovanju s starejšimi odraslimi se mnenje spremeni. Podobne rezultate smo pričakovali tudi v Slovenskem etnografskem muzeju.

Ta ugotovitev se je potrdila, vendar ne v celoti. Kulturni mediatorji so se ob vključitvi v program bali, da jih zaposleni ne bodo sprejeli. V začetku so bili do projekta zadržani tudi zaposleni z izjemo koordinatorice programa. Ta je imela precej dela s pridobivanjem oziroma animiranjem mentorjev za delo s prostovoljci. Razlog za zadržanost pa ni bilo nepoznavanje starejših (v vlogi prostovoljcev ali pa v vlogi

6 Ob stalni razstavi *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* poteka nova oblika sodelovanja muzeja z obiskovalci. Nastajajo osebne razstave in tudi filmski zapisi obiskovalcev o sebi, svetu in o življenju, ki ga živijo. Kulturni mediatorji sta pripravili vitrinsko in virtualno razstavo, ki sta dostopni na spletni strani muzeja, kulturni mediator pa film o svojem otroštvu. Imajo pa prav v tem projektu kulturni mediatorji še posebno vlogo. Obiskovalce stalne razstave intervjuvajo in snemajo pogovore o njihovem življenju. Rezultat teh tudi večurnih snemanj so kratki izseki v Galeriji pripovedovalcev na spletni strani muzeja.

obiskovalcev muzeja), temveč pomislek, da prostovoljci ne prihajajo iz stroke in zato nimajo potrebnega strokovnega znanja – kot se razkriva v naslednji izjavi:

Mediatorji seveda pri tem lahko pomagajo, jaz pravim, pri takšnih, bi rekel, strokovnih delih, vendar jih moramo nekako imeti kot pomočnike, ne pa, kot bi rekel, končne izvajalce teh določenih procesov. To je zelo pomembno, ker oni so lahko zelo dobri sodelavci, obenem lahko tudi kakšno škodo naredijo [...] pravzaprav zaradi neznanja, a ne. (Intervju 8)

Mentorji kot razlog za zadržanost navajajo še strah pred vdorom v zasebnost in dostop kulturnih mediatorjev/prostovoljcev do baz podatkov. Kulturni mediatorji pa menijo, da so razlogi za začetno ravnodušje povezani tudi z nepoznavanjem prostovoljstva v kulturi, ki je v našem prostoru nekaj novega. Dodali so, da nove stvari nikoli niso sprejete z odobravanjem vseh. Zelo pogost pomislek, ki ga navajajo vse tri skupine intervjuvancev in je pri zaposlenih pravzaprav glavni razlog za zadržanost do projekta je čas. Na začetku sodelovanja s prostovoljci je treba v to vložiti veliko časa. Iz tega lahko sklenemo, da skupina starejših prostovoljcev (potem, ko so jih spoznali) ni motila zaposlenih v muzeju. Zdi se, da je nezaupanje do sodelovanja nestrokovnjakov pri profesionalnem delu splošno, kar povezujemo z nepoznavanjem koristnosti organiziranega prostovoljstva v kulturnih ustanovah. Na to je kot na razlog za ravnodušnost zaposlenih opozoril tudi eden od kulturnih mediatorjev. Iz pogovorov se da razbrati, da se zaposleni strokovnjaki, ki niso sodelovali v projektu, bojijo, da bi se ob vključevanju prostovoljcev znižala kakovost strokovnega dela. Verjetno prihaja do neustreznega razumevanja organiziranega prostovoljstva in kulturnih mediatorjev, saj prostovoljci ne sodelujejo zato, da bi nadomestili delo strokovnjakov (zaposlenih). Prostovoljstvo je bilo v preteklosti na različnih področjih zaradi finančnih težav pogosto vzpostavljeno za nadomeščanje delovne sile. Verjetno je prav zato treba jasneje razmejiti področje dela. Kot je omenil eden od zaposlenih, so kulturni mediatorji lahko pomočniki ali pa, na primer, pripovedovalci zgodb in tako nosilci spomina na neko obdobje, ki so ga sami doživeli. Kulturni mediatorji so imeli v času intervjuja (ko so že sodelovali pri delu muzeja) občutek sprejetosti. To se je kazalo v njihovi gorečnosti in navdušenosti, ko so razlagali o delu in muzeju, in tudi v dejstvu, da so pogosto vabljeni na skupne dogodke, odprtja, prireditve, novoletna srečanja pa tudi na nekatera rojstnodnevna praznovanja in neformalna druženja ob kavi. Mentorica je dodala, da si starejši odrasli pogosto iščejo družbeno mrežo, zato je pomembno, da se z njimi družijo tudi zunaj delovnega časa (če tako želijo).

[T]akšna sodelovanja se lahko zelo fajn sprevržejo, ne sprevržejo, ampak tudi spremenijo v neke zelo pristne odnose, prijateljske odnose s temi ljudmi. Smo nekako kot sodelavci, kot tim, jih mamoz za svoje. (Intervju 8)

Kot je bilo že opisano v nekaterih virih (Breznik 2009: 84–100; Žvanut idr. 2009: 50–71), se je sprejemanje kul-

turnih mediatorjev ob postopnem spoznavanju tudi v tem primeru spremenilo. To se kaže v izjavah intervjuvancev in tudi v njihovih medsebojnih druženjih. Čeprav jih zdaj zaposleni v muzeju sprejemajo, kot sami pravijo, tak občutek pa imajo tudi kulturni mediatorji, zaposleni za zdaj ne podpirajo širše zamisli sodelovanja s prostovoljci. To ena od mentoric pojasni z dejstvom, da se ob vsakoletnem iskanju novih mentorjev nihče ne »javi«. Po tem sklepamo, da prostovoljce sprejemajo na že utečenih področjih prostovoljnega dela, vendar pa ne vidijo novih možnosti.

Potrebe po več kulturnih mediatorjih v muzeju

Pričakovali smo, da bodo rezultati pokazali obstoj potreb po novih kulturnih mediatorjih, saj je bil program usposabljanja uspešno izveden v več muzejih in je bil v muzejih dobro sprejet. Izjave intervjuvanih so nakazale potrebe po novih kulturnih mediatorjih, vendar bi bile ob tem potrebne spremembe. Kulturni mediatorji so menili, da bi več mentorjev izboljšalo ponudbo muzeja, vendar pa se pri zaposlenih ta potreba ne izrazi. Mentorica je dejala:

Vsake toliko časa slišim, da iz kakšnega kustodiata rečejo, da »bi bilo fajn, da bi bil tudi pri nas še kakšen prostovoljec« pa tako naprej, ampak dlje od tega niso prišli. Tule očitno ni takšne grozne potrebe, kaj pa vem ... težko ocenim [...]. (Intervju 3)

Po mnenju kulturnih mediatorjev se kulturno mediatorstvo ne širi predvsem zato, ker je v začetku v uvajanje prostovoljcev treba vložiti veliko časa. Drugi razlog vidijo v »mentaliteti Slovencev«. Za uvajanje novosti – tako menijo starejši prostovoljci – Slovenci potrebujemo veliko časa, smo nezaupljivi in v dvomih, namesto da bi izkoristili priložnost. Mentorji in zaposleni pa so ugotovili, da na določeni točki pride do »kritične mase«, to je do največjega števila kulturnih mediatorjev, ko so ti še koristni in učinkoviti. Če jih je preveč, to delu ne koristi. Prevladuje mnenje, da imajo muzeji kar dobro pokrita strokovna področja. Potrebo po novem, dodatnem kulturnem mediatorju je izrazila le ena od mentoric, kar je upravičevala z obsežnostjo dela na njihovem oddelku. Rešitve za sprejemanje večjega števila kulturnih mediatorjev predvsem mentorji vidijo v določitvi novih mentorjev. Razloga, da se zaposleni ne odločajo za mentorsko delo, uvajanje prostovoljcev in sodelovanje z njimi, sta predvsem čas, ki ga je treba vložiti v delo s kulturnimi mediatorji, in delo, ki ga opravljajo. Pri nekaterih vrstah dela pa prostovoljci, ki nimajo ustreznega strokovnega znanja, ne morejo sodelovati. Mentorica je poudarila, da je za večje število udeležencev v organiziranem prostovoljnem delu bistveno določiti odgovorno osebo, ki bi vso pozornost namenjala le prostovoljcem, kulturnim mediatorjem. Zaradi časa, ki ga je treba vložiti v delo s kulturnim mediatorjem, vsak zaposleni dobro premisli, ali ima za mentorstvo dovolj časa. Organizacija dela prostovoljcev (menedžment prostovoljnega dela) bi torej morala biti drugače zasnovana.

Sklep

V raziskavi o izobraževanju kulturnih mediatorjev v muzeju smo na primeru Slovenskega etnografskega muzeja ugotovili, da je izobraževalni program Kulturni mediatorji dobro zasnovan in da ga različne skupine akterjev dobro sprejemajo. Vsi sogovorniki, udeleženci tega programa, so pohvalili potek izobraževanja in uvajanja v prostovoljno delo. V Slovenskem etnografskem muzeju so kulturni mediatorji dobili zelo dober vpogled v delovanje ter možno povezovanje med kulturnimi ustanovami in Univerzo za tretje življenjsko obdobje z namenom razvijanja novih možnosti za dejavno staranje. Analizirani primer lahko obravnavamo kot primer dobre prakse, ki je uporaben tudi v drugih okoljih. Uvodni izobraževalni seminar in mentorirano usposabljanje sta bila dobro pripravljena, tako da so se udeleženci poistovetili z muzejem, si zaželeli delati tudi v drugih oddelkih in hkrati postali ustvarjalni (sooblikovali so nov projekt, ki ga pred tem ni bilo – Galerijo pripovedovalcev). Tudi mentorji in zaposleni so bili zadovoljni s projektom. Mentorji niso skrivali navdušenja nad mediatorji, ki so jih s svojimi izkušnjami in delom presenetili. Zaposleni »svoje« kulturne mediatorje sprejemajo, nanje gledajo kot na zunanje sodelavce in so z njihovim delom zadovoljni.

Izobraževalni program Kulturni mediatorji je pomemben inovativen program. Načrtovan je v povezavi muzejev in sorodnih kulturnih institucij z Univerzo za tretje življenjsko obdobje in odpira nove možnosti za aktivno vlogo starejših ter – na primeru organiziranega prostovoljstva – prevprašuje participatorno varstvo kulturne dediščine. Hkrati odpira tudi nov premislek o pomenu narativnega znanja za ohranjanje kulturne in naravne dediščine. Raziskava, ki je omejena s svojo metodologijo, saj lahko spoznanja veljajo le za preučevani primer in njemu podobne, kaže na nove raziskovalne izzive, na primer kako s povezovanjem različnih generacij v muzejih ohranjati dediščino in kako povezovati narativno znanje s strokovnim znanjem.

Literatura

ALVESSON, Mats in Kaj Sköldberg: *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research*. London: Sage, 2004.

ANDERSON, David, David Gray in Alan Chadwick: Museums, keyworkers and lifelong learning: A European survey. *International Review of Education* 49 (3–4), 2003, 343–362.

BATIČ, Nejka idr. (ur.): *Icomov kodeks muzejske etike*. Ljubljana: Icom, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor, 2005.

BRAČUN SOVA, Rajka: Razvoj odnosa starejših odraslih do sodobne umetnosti. *Andragoška spoznanja* 19 (3), 2013, 65–77.

BRAČUN SOVA, Rajka in Maja Furlan: Prostovoljstvo v slovenskih muzejih. *Argo* 54 (1), 2011, 68–75.

BRAČUN SOVA, Rajka idr.: Smo pripravljene na (starejše) prostovoljce? Raziskava med slovenskimi muzejskimi delavci. V: Darko Knez (ur.), *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva Bovec, 1.–3. 10. 2009*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2009, 86–96.

BREZNIK, Andreja: Menedžment prostovoljstva v sistemu muzejske ustanove. V: Rajka Bračun Sova (ur.), *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje in muzeji z roko v roki: Izobraževanje za razumevanje in uvajanje prakse starejših prostovoljnih kulturnih mediatorjev*. Ljubljana: Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje, 2009, 84–100.

CRESWELL, John: *Qualitative inquiry and research design*. Thousand Oaks: Sage, 2013.

CZARNIAWSKA, Barbara: *Narratives in social science research*. London: Sage, 2004.

DA MILANO, Cristina, Kirsten Gibbs in Margherita Sani (ur.): *Prostovoljstvo v muzejih in na področju kulturne dediščine: Evropski priročnik*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2009.

DESVALLEÉS, André in François Mairesse (ur.): *Key concepts of museology*. Pariz: Armand Collin, ICOM, 2010.

EDWARDS, Rosalind in Janet Holland: *What is qualitative interviewing?* London: Bloomsbury, 2013.

FIKFAK, Jurij: *Ambivalence terena: O ritualih, akterjih in pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2014.

FLICK, Uwe: *An introduction to qualitative research*. Los Angeles in London: Sage, 2009.

FURLAN, Maja in Rajka Bračun Sova: Prostovoljno delo odraslih kot dodana vrednost muzeja. V: Rajka Bračun Sova (ur.), *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje in muzeji z roko v roki: Izobraževanje za razumevanje in uvajanje prakse starejših prostovoljnih kulturnih mediatorjev*. Ljubljana: Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje, 2009, 101–117.

HAYAKAWA, Tomoko: Selfish giving? Volunteering motivations and the morality of giving. *Traditiones* 43 (3/4), 2014, 15–32.

HOLMES, Kirsten: Volunteers in the heritage sector: A neglected audience? *International Journal of Heritage Studies* 9 (4), 2003, 341–355.

KOLB, Patricia: *Understanding aging and diversity*. London: Routledge, 2014.

LECOMPTE, Margaret in Jean Schensul: *Analysis and interpretation of ethnographic qualitative and survey data: A mixed methods approach*. Lanham: Altamira Press, 2012.

MURŠIČ, Rajko: *Metodologija preučevanja načinov življenja: Temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.

ORR, Noreen: Museum volunteering: Heritage as “serious leisure”. *International Journal of Heritage Studies* 12 (2), 2006, 194–210.

PRICE, Fiona: Proximal ethnography: “Inside-out-side” research and the impact of shared metaphors of learning. *Teachers and Teaching* 19 (6), 2013, 559–609.

SALDANA, Johnny: *The coding manual for qualitative researchers*. Los Angeles: Sage, 2013.

STEBBINS, A. Robert in Margaret Graham (ur.): *Volunteering as leisure, leisure as volunteering*. Cambridge: CABI Publishing, 2004.

STUART HAMILTON, Ian: *The psychology of aging*. Los Angeles: Sage, 2012.

TAVČAR, Lidija: *Homo spectator: Uvod v muzejsko pedagogiko*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.

TAYLOR, Edward in Marilyn McKinley Parrish (ur.): *Adult education in cultural institutions: Aquariums, libraries, museums, parks, and zoos*. San Francisco: Jossey-Bass, 2010.

TYLER, Jo in Ann Swartz: *Storytelling and transformative learning*. V: Edward Tylor in Patricia Cranton (ur.), *The handbook of transformative learning*. San Francisco: Jossey-Bass, 2012.

WERTZ, Frederick idr.: *Five ways of doing qualitative analysis*. New York: The Guilford Press, 2011.

ŽVANUT, Maja: Kulturni mediatorji v muzejih – zelo potrebna novost. V: Igor Krevl (ur.), *7. Festival za tretje življenjsko obdobje: Zbornik*. Ljubljana: Inštitut Hevrek, 2008, 77–78.

ŽVANUT, Maja idr.: Kulturni mediatorji v slovenskih muzejih. V:

Rajka Bračun Sova (ur.), *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje in muzeji z roko v roki: Izobraževanje za razumevanje in uvajanje prakse starejših prostovoljnih kulturnih mediatorjev*. Ljubljana: Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje, 2009, 50–71.

Spletni vir

Spletni vir 1: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-discini/pomeni-varstva-kulturne-dediscine/>, 30. 12. 2104.

Ustni vir

ŠANTEJ, Alijana, Univerza za tretje življenjsko obdobje, pogovor, 5. 1. 2015.

Training of voluntary cultural mediators in a museum

The safeguarding of heritage may be studied from different perspectives. Our research, which covered the fields of museology and adult education, investigated the educational program titled Cultural Mediators. Conceived as an informal course for older adults, who are students of the Lifelong Learning University in Ljubljana, the aim of this program is to train them for volunteer work in a museum. Methodologically, the study was a case study of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. This museum has long been active in the field of active aging and adult learning. To make a comprehensive and in-depth study we conducted semi-structured interviews with three groups of people: the trained cultural mediators, their mentors, and other museum staff. Interested in how the participants experienced the training and their subsequent volunteer work, we tried to obtain answers to the following questions: the reasons for participating in the course and expectations; how the participants experienced the introductory seminar and evaluated the process of mentored training; expectations of cultural mediators in relation

to their work, and those of their mentors; perceptions of the mediators, their mentors, and other museum employees of how the mediators had been welcomed by the museum staff; and the possible need for more cultural mediators in the museum. Our findings indicate that the Cultural Mediators program was well designed and well received by different groups of agents. Cultural mediators have gained a good insight into the workings of the museum, have identified with it, and now harbour a wish to actively and creatively participate in the field of heritage protection. Museum workers have generally expressed their satisfaction with the program although some of them have some concerns about the involvement of non-professionals (amateurs/volunteers) in different forms of safeguarding activities. Obstacles seem to be a common feature of innovative projects, and our study has again confirmed this fact. Further research should therefore focus on two questions, namely how to preserve heritage by integrating different generations in museum work, and how to integrate narrative skills with expertise.

OD DOMOLJUBOV DO IZDAJALCEV

Migracije, razvoj in izgradnja »okrajev izseljencev« v Ljudski republiki Kitajski

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Prispevek osvetljuje odnos med izseljenci in njihovimi območji izvora v Ljudski republiki Kitajski. Na primeru dveh območij množičnega izseljevanja prinaša analizo naporov lokalnih oblasti, ki poskušajo gospodarski razvoj zasnovati na izseljencih in njihovih povratnih finančnih tokovih. Različna rezultata teh poskusov v preučevanih območjih podpirata tezo, da četudi gre za območja v istem državnem sistemu, je vpetost posameznega območja v raznovrstne nacionalne in transnacionalne procese tista, ki določa potek izseljevanja in na njem temelječe možnosti lokalnega razvoja.

Ključne besede: izseljenci, kitajski migranti, Ljudska republika Kitajska, okrajji izseljencev, migracije in razvoj, Qingtian, Fangzheng

Abstract: The article focuses on the relationship between Chinese emigrants and their areas of origin in the People's Republic of China. Based on the study of two areas of mass emigration, the text analyzes efforts of local authorities who try to devise economic development on emigrants and their returning financial flows. A different outcome of this experiment in each of the two areas supports the premise that even though the two areas are situated within the same state system the integration of each in diverse national and transnational processes is the key factor that determines the course of emigration and the potential for local development based on it.

Key words: immigrants, Chinese migrants, People's Republic of China, emigrant districts, migration and development, Qingtian, Fangzheng

Uvod

O povezavi med migracijami in razvojem so bile v preteklosti izvedene številne študije, ki ugotavljajo bodisi pozitivne ali negativne učinke izseljevanja na razvoj lokalnih skupnosti kot tudi na države izselitve (Portes 2007).¹ Najpomembnejša vidika tega odnosa sta učinek povratnih finančnih tokov in pa močne izseljenske socialne mreže, ki takšne finančne in tudi druge tokove podpirajo in omogočajo. Povratni finančni tokovi izseljencev, usmerjeni v območja izvora, v svetovnem merilu eksponentno naraščajo in so v določenih državah pomemben del bruto družbenega proizvoda (BDP). V Mehiki je leta 2008 na primer kar 20 odstotkov prebivalcev prejelo denar, ki so jim ga iz tujine pošiljali sorodniki, medtem ko so ti finančni tokovi kumulativno predstavljali 2,5 odstotkov celotnega mehiškega BDP, kar pa ni veliko v primerjavi z Libanom (22,4 odstotkov leta 2010) ali Bangladešem (11,7 odstotkov leta 2010) (Spletni vir 1). Na vrhu seznama držav, ki od svojih izseljencev prejemanjo največ finančnih prilivov, so še Indija, Kitajska in Filipini (Spletni vir 2).

Glede na navedene podatke ni presenetljivo, da se migracije tako pogosto razume kot orodje za razvoj manj razvitih držav. V tem pogledu gre za zmagovito kombinacijo: povratni finančni tokovi naj bi državi izselitve zagotovili vir investicij, povratniki potrebno znanje in veščine, ki jih v državi izselitve manjka, medtem ko je izseljene državljane mogoče

prepričati v aktivno pomoč domovini (Castles 2008). Kritiki sicer opozarjajo, da so povratni finančni tokovi postali zgolj nova »mantra razvoja« (Kapur po Castles 2008) in da je sprevrženo pričakovati, da bi lahko pogosto najbolj izkoriščani delavci nadomestili druge oblike gospodarskih dejavnosti, ki bi vodile v hitrejši razvoj manj razvitih držav (Castles in Wise 2007). Kljub temu pa so prav te države najbolj zainteresirane za finančne in druge prilive, ki jih v domovine pošiljajo izseljenci.

Ljudska republika Kitajska (LRK) je med državami, ki so v ta namen zgradile zelo domišljen birokratski sistem in zasnovale številne politike namenjene izseljencem in njihovim družinskim članom (Barabantseva 2005). V prvem desetletju po nastanku LRK je bil poglobljen cilj centralnih oblasti pritegniti čim več finančnih sredstev v obliki neposrednih tujih investicij in tako pomagati pri izgradnji »nove Kitajske«. V zadnjih 20 letih se je temu cilju pridružila še želja po pritegnitvi t. i. »talentov« oziroma vrhunskih strokovnjakov, izobraženih v tujini, in po podpori različnim političnim projektom, kot so združitev Tajvana z LRK, nominacija za organizacijo olimpijskih iger idr. (Bofulin 2010). Ti naporji niso bili brez težav. Med kulturno revolucijo (1966–1976) so namreč kitajske oblasti s preganjanjem in demoniziranjem izseljencev in njihovih družinskih članov² skoraj povsem ustavile povratne finančne tokove in pri izseljencih vzbudile precejšnjo mero nezaupanja. V poreformskem obdobju

1 Argumenti tistih, ki menijo, da gre za pozitivne učinke, predvidevajo večja vlaganja in trajnostni razvoj, temelječe na finančnih prilivih izseljencev v državo izvora in lokalno okolje. Posledično tam naraste tudi potrošnja, kar naj bi pripeljalo do povečane gospodarske rasti (Massey idr. 1998). Njim nasprotujejo študije, v katerih avtorji ugotavljajo, da tovrstni finančni prilivi še nikoli niso zagotovili trajnostnega razvoja območij in skupnosti (Castles 2008), ampak praviloma gospodarsko stagnacijo in hudo depopulacijo (Grasmuck in Pessar 1991).

2 Kitajska oblast je že leta 1955 prepovedala dvojno državljanstvo, dve leti pozneje pa vse državljane, ki so bili v kakršnikoli zvezi z izseljenci, obtožila imperializma. Med kulturno revolucijo so izseljenci in njihovi sorodniki postali »razredni sovražniki«. Številni izseljenci, ki so se po letu 1950 vrnili na Kitajsko, so se bili prisiljeni »socialistično preobraziti«, da so razumeli smisel fizičnega dela in kolektivnega duha (Douw 1999).

* Martina Bofulin, dr. polit., asis., ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; mbofulin@zrc-sazu.si.

po letu 1978 so zato centralne oblasti LRK najprej začele popravljati krivice, ki so jih utrpeli izseljenci, pozneje pa so oblikovale politike, ki so izseljence in njihove družinske člane izpostavile kot posebno skupino prebivalcev (Thunø 2001). Med drugim so bili izseljenci v določenih primerih oproščeni plačila uvoznih davkov, prav tako država ni več ovirala finančnih nakazil izseljencev njihovim družinskim članom, otrokom izseljencev so olajšali vpis na višje srednje šole in visokošolske ustanove, družinski člani izseljencev pa so imeli prednost pri zaposlitvi na vseh projektih, ki so bili zasnovani z izseljenskimi finančnimi sredstvi (Woon 1990). Kljub tovrstnim ukrepom so bile centralne oblasti le delno uspešne pri pritegnitvi povratnih finančnih tokov. Poglavitni vzrok za majhno zanimanje izseljenskih skupnosti so oblasti pripisale dejstvu, da te (predvsem v jugovzhodni Aziji, kjer so skupnosti tudi gospodarsko najmočnejše) sestavljajo pripadniki t. i. tretje ali celo četrte generacije potomcev izseljencev, ki niso več kitajski državljani in na Kitajskem tudi nimajo več bližnjih družinskih članov (Thunø 2001). Zaradi tega se težje identificirajo s kitajsko državo in njenimi političnimi in gospodarskimi cilji, čeprav želijo ohraniti določene vezi z območji, od koder so izvirali njihovi predniki. Po tej ugotovitvi so oblasti spremenile strategijo komuniciranja z izseljenci; nove politike so namesto na abstraktno idejo »kitajske države« navezali na dosti oprijemljivejšo idejo »domačega kraja«. Takrat so začeli tudi dejavno graditi »okraje izseljencev« (kitajsko: *qiaoxiang*).

Konstrukcija »okrajev izseljencev«

Qiaoxiang je skovanka iz nazivov za kitajske izseljence (kitajsko: *huaqiao*) in domači kraj (kitajsko: *guxiang*) in označuje območja na Kitajskem, ki jih je izseljevanje močno zaznamovalo. Nastanek takšnih območij sega v konec 19. stoletja, ko je izseljevanje, predvsem iz južne Kitajske, postalo množičen in družbeno pomemben proces. Že leta 1939 so bila ta območja v študiji kitajskega sociologa Chen Daja prepoznana kot posebna, predvsem po transnacionalnem značaju lokalnega gospodarstva in kulture, ki jo je izseljevanje ključno zaznamovalo (Celarent 2011). V študiji o okrajih izseljevanja v južni Kitajski Chen zelo natančno osvetli kompleksen sistem povratnih finančnih tokov, ki je bil v domeni posebnih posrednikov, in vpliv teh denarnih tokov na lokalna gospodarstva, družine in celo odnose med spoloma. Kot ugotavlja, so bila območja močno odvisna od izseljevanja, celo v tolikšni meri, da je kmetijstvo – v drugih primerljivih kitajskih skupnostih sicer prevladujoča gospodarska dejavnost – skoraj popolnoma usahnilo. Glede na to, da so po konservativnih ocenah družine 80 odstotkov proračunskih sredstev pridobile od sorodnikov v tujini, to niti ni presenetljivo (Celarent 2011).

Za oblast so bila območja izseljevanja zanimiva že od nastanka LRK dalje, vendar so poskusi posebne obravnave teh območij (liberalnejši ukrepi v zvezi s finančnimi transakcijami in potrošniškim vedenjem družinskih članov izseljencev) prišli navzkriž z marksistično usmerjenimi poli-

tikami centralnih oblasti LRK (Thunø 2001). Šele v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja se je kitajska vlada znova začela ukvarjati z izseljensko problematiko, tudi tokrat z željo, da bi v območje izvora pritegnila povratne finančne tokove, večšine in investicije. Nove politike, ki so jih zasnovale centralne oblasti, so bile tudi odgovor na pomembne spremembe značilnosti izseljevanja iz Kitajske v tem obdobju. Med njimi je skokovito povečanje obsega izseljevanja (Laczkó 2003). Prav tako se je izseljevanje usmerilo v Evropo, ZDA in Avstralijo in ne več zgolj v države jugovzhodne Azije (Laczkó 2003). Oblikovale so se nove skupine izseljencev: študenti in profesionalci, odpuščeni izobraženi delavci velikih državnih podjetij večinoma severovzhodne Kitajske idr. Da bi te zelo različne skupine izseljencev v določenem smislu homogenizirali in poudarili njihovo povezanost s Kitajsko, so centralne oblasti vse osebe, ki so se izselile po začetku izvajanja gospodarskih reform, začele naslavljati s terminom »novi migranti« (kitajsko: *xin yimin*) in izpostavile njihovo skupno etnično in »rasno« pripadnost oziroma, kot pravi Zhuang Guotu, vodilni kitajski raziskovalec kitajskega izseljenstva: »Z vidika rase in kulture so novi migranti sorodna skupina« (po Barabantseva 2005: 15).

V 90. letih 20. stoletja je večina ukrepov, ki so predvidevali različne ugodnosti za izseljence in njihove družinske člane, izgubila svoj smisel.³ Kitajska družba se je v tem obdobju namreč že gospodarsko liberalizirala, zaradi česar so tudi druge skupine prebivalcev zdaj imele večino pravic, ki so bile sprva namenjene samo izseljencem. Kot ugotavlja Mette Thunø (2001), pa je država ohranila kategorije »izseljencev«, »sorodnikov izseljencev« (kitajsko: *qiaojuan*) in »povratnikov« (kitajsko: *guiqiao*) ter ves birokratski aparat, ki se je ukvarjal s temi skupinami prebivalcev, zato da bi zgradila območja z visokim deležem omenjenih skupin prebivalcev – »okraje izseljencev«. Cilj oblasti je bil z lokalno pripadnostjo, družinskimi vezmi in nostalgijo pritegniti izseljence k investiranju in spodbujanju razvoja krajev izvora. Lokalni uradniki so zato od centralnih oblasti dobili navodila, naj »marljivo izvajajo ukrepe, namenjene izseljencem in njihovim družinam« ter da naj upoštevajo želje izseljencev, ki iščejo svoje korenine, na primer po ohranjanju družinskih grobov (Thunø 2001: 918). Takšna navodila so zanimiva, saj kažejo na to, da so bile centralne oblasti za dosego zastavljenih ciljev pripravljene »pogledati stran«, na primer ob obnovah družinskih grobnic, klanskih obeležjih, verskih obredih in razkošnih družinskih praznovanjih, ki so bila v LRK proglašena za »vraževerje«⁴ in kot takšna prepovedana vsem ostalim skupinam prebivalcev. Woon (1990) opisuje, kako so na primer v vasi v provinci Guangdong gospodarsko vplivni povratniki iz Hongkonga in jugovzhodne

3 Izjema so kvote za vpis na kitajske univerze, ki izseljenskim otrokom omogočajo lažji vpis na zelene univerze.

4 V 50. letih prejšnjega stoletja je kitajska oblast različne prakse razglasila za »fevdalno vraževerje«, ki ogroža socialistično modernizacijo. V zadnjem desetletju kitajske oblasti opuščajo ta pristop in ljudska verovanja vse bolj obravnavajo kot obliko kulturne dediščine, ki jo je potrebno zaščititi (Spletni vir 3).

Azije s podporo lokalnih oblasti obudili čaščenje klanske pripadnosti (izgradnja dvorane prednikov, rodoslovne knjižnice, obnova grobnic); dovolile so jim celo, da so na teh mestih opravljali obrede čaščenja prednikov.

Opisani ukrepi centralne vlade kot tudi napor lokalnih vlad so bili zelo uspešni. V izvorna območja je prek humanitarnih akcij, investicij in denarnih nakazil družinskim članom začel pritekati denar iz tujine. Centralne oblasti so na takšen razvoj odgovorile z nizom ukrepov, ki so privlačnost teh okolij za gospodarsko vlaganje izseljencev še povečali. Zaradi nizkih cen nepremičnin, nizkih davkov in zagotovljene pravne zaščite za vlagatelje so povratni finančni tokovi začeli skokovito naraščati (Thunø 2001).

Po mnenju Piekeja idr. (2004) je prav izvajanje teh ukrepov – centralno vodenih in lokalno implementiranih – močno spodbudilo izseljevanje iz omenjenih okrajev. Izseljevanje je namreč tam postalo dominantni družbeni proces in je povzročilo hitro gospodarsko razslojevanje prebivalstva oziroma t. i. relativno deprivacijo (Stark in Taylor 1989) med tistimi družinami, ki v proces izseljevanja še niso bile vključene. To je povzročilo še bolj množično izseljevanje. V določenih okrajih se je tako izselila že več kot polovica prebivalcev, medtem ko je večina preostalih prebivalcev okraja postala odvisna od povratnih finančnih tokov (Bofulin 2011). Kljub temu pa Thunø in Pieke (2005) z analizo dveh različnih območij množičnega izseljevanja v provinci Fujian pokazeta, da je izseljevanje tudi izrazito lokalno specifičen proces, zaradi česar posploševanja v obliki modelov pogosto ne pojasnjujejo dovolj dobro kompleksnega prepleta izseljevanja in razvoja območij izseljevanja. Čeprav gre za območja v istem državnem sistemu, včasih celo za območja, ki so si geografsko blizu, pa je specifična »migracijska konfiguracija« (Pieke 1998) oziroma vpetost določenega območja v transnacionalne in nacionalne gospodarske, politične in družbene institucije in procese tista, ki ključno določa vzpostavitev in potek izseljevanja.

V nadaljevanju zato sledi kratek opis dveh primerov konstrukcije »okraja izseljencev« na Kitajskem, kjer je izseljevanje vpeto v zelo različne zgodovinske in sodobne izkušnje globalnih gospodarskih in političnih procesov. Posledično to določa priložnosti in ovire, v skladu s katerimi lokalne oblasti sledijo napotilom centralnih oblasti ter iščejo možnosti uspešnega križanja izseljevanja in lokalnega razvoja. Beseđilo temelji na podatkih, zbranih med večletnim terenskim delom v okraju Qingtian v provinci Zhejiang in med kratkim raziskovalnim obiskom okraja Fangzheng v provinci Heilongjiang leta 2014. Etnografske podatke dopolnjuje tudi analiza publikacij, ki so jih o izseljenski problematiki izdali na obeh raziskovalnih lokacijah, in prispevkov v kitajskem tisku.

Primer 1: Qingtian – slavno mesto izseljencev

V vsaki družini je kakšen izseljenec in vsi prebivalci okraja imajo med sorodniki izseljence – v primeru Qingtiana v Zhejiangu ne gre za pretiravanje, temveč resničnost. Če bi radi vedeli kaj o internacionalizaciji, pridite v Qingtian! (Chen, qingtianski izseljenec; Spletni vir 4)

Leta 2009 sem se na medkrajevnem avtobusu v jugovzhodni kitajski provinci Zhejiang zapletla v pogovor z najstnikom, ki ga je zanimalo, kaj počnem na Kitajskem in kam grem. Ko sem mu povedala, da grem v Qingtian, majhen okraj na vzhodu province, kjer sem nastanjena pri prijateljih, je zavidljivo zavzdihnil: »Oh, srečnica! Ko bi le jaz živel v Qingtianu!« Njegov odgovor me ni presenetil, saj je Qingtian v provinci in širše užival sloves kozmopolitskega mesteca, katerega prebivalci so prek svojih sorodnikov povezani s svetovnimi metropolami in kamor se stekajo finančni tokovi, predmeti tujih blagovnih znamk in »evropski« način življenja. Zaradi tega naj bi okraj poimenovali kar »mali Hongkong«. Kako je malo, še do nedavnega revno mestece, stisnjeno med zelene, nerodovitne gore postalo simbol modernosti in kozmopolitskega načina življenja? Odgovor se skriva v prepletu spontanega populacijskih gibanj iz okraja in pa načrtno vodenega procesa vzpostavitve in ohranjanja povratnih tokov – tako populacijskih kot tudi materialnih, finančnih in idejnih. Izseljevanje iz okraja namreč ni sodoben proces, temveč ima vsaj stoletno zgodovino, medtem ko je načrtno ukvarjanje oblastniških struktur z izseljenci, t. i. »delo z izseljenci« (kitajsko: *qiaowu gongzuo*), v tem okraju precej nedaven pojav.

Izseljevanje iz okraja v druge države naj bi se začelo v začetku 20. stoletja, in sicer najprej na Japonsko, kjer so se zaradi močnega gospodarskega razmaha povečale potrebe po delovni sili. Prvi so se proti Japonski odpravili trgovci z mešanim blagom in majhnimi kamnitimi kipci, izdelanimi iz lokalnega kamna, ki so svoje izdelke prej prodajali na različnih koncih Kitajske (Zhang po Thunø 1999). Po hudi gospodarski krizi na Japonskem, omejevanju priseljevanja in uničujočem potresu v Tokiu leta 1923 se je izseljevanje preusmerilo proti Evropi. Okrog leta 1930 je ta proces postal množičen, podpirale pa so ga različne oblike »migracijske industrije« – agenti, posojilodajalci, banke in uvoznizvozna podjetja (Thunø 1999). Po podatkih in ocenah naj bi v tem obdobju v Evropi bivala okrog desetina prebivalcev okraja oziroma 25.000 tisoč oseb (Chen po Thunø 1999). Z drugo svetovno vojno in ustanovitvijo LRK se je izseljevanje postopoma umirilo, med kulturno revolucijo pa popolnoma ustavilo. Z začetkom gospodarskih reform v drugi polovici 70. let prejšnjega stoletja pa so se izseljenski tokovi med Qingtianom in ostanke nekdanjih kitajskih skupnosti v Evropi znova vzpostavili. Kot poročajo v okraju, naj bi se v letu 1986 izselilo 2.386 oseb, v letu 1997 že 11.914 oseb, v letu 2000 pa kar 29.980 oseb. Po letu 2000 se je izseljevanje nekoliko umirilo, tako da se je v letu 2009 iz okraja izselilo »le« 16.745 oseb (Qingtian 2011). Po statističnih podatkih iz leta 2010 naj bi v okraju živelo 336.500 oseb (Spletni vir 5),

medtem ko lokalne oblasti ocenjujejo, da je izseljencev, njihovih družinskih članov in povratnikov okrog 230.000 (Qingtian 2011).

Navedeni podatki kažejo, da je izseljevanje eden od najpomembnejših družbenih procesov v okraju, zaradi česar je tudi v središču razvojnih strategij lokalne vlade. Lokalni uradniki so si že v 90. letih prejšnjega stoletja začeli prizadevati za pritegnitev investicij izseljencev in drugih oblik finančnih tokov. Te dejavnosti potekajo pod krovnim nazivom »izseljenski povratni tok« (kitajsko: *huaqiao yaosu huiliu gongcheng*). Lokalni uradniki sočasno opravljajo številne dejavnosti in izvajajo projekte, katerih ciljna publika so predvsem sedanji in bodoči izseljenci ali, v uradniškem žargonu, »glavna produkcijska sila okraja« (kitajsko: *zui dade shengchan li*) (Bofulin 2011). Izseljence lokalni uradniki spodbujajo, prepričujejo in vabijo k udeležbi v lokalnih infrastrukturnih in poslovnih projektih, njihovo morebitno udeležbo pa nato natančno zabeležijo in jo prek lokalnih medijev oznanjajo lokalnim prebivalcem. Med drugim vsak tak projekt oglašuje tudi velik pano z imeni investorjev ali donatorjev in zneski, ki so jih darovali. Še več, v publikaciji *Zgodovina qingtianskih izseljencev* (Qingtian 2011) so zelo natančno navedeni lokalni projekti in imena izseljencev, ki so te projekte podprli. Med večjimi so lokalni infrastrukturni projekti, predvsem trije mostovi čez reko Oujiang, srednja šola za otroke izseljencev, vaške osnovne šole, ceste, mestni park, hotel za izseljence, telovadnica, dom starejših občanov, zdravstveni dom, lokalni budistični tempelj idr. (Qingtian 2011). Nedavno se je lokalna oblast še bolj osredinila na neposredne investicije in razvijanje lokalnega gospodarstva s pomočjo izseljenskih finančnih virov in v ta namen zasnovala več mehanizmov in projektov. Kot menijo,

se ni mogoče izogniti dejstvu, da je v okraju le malo prostora za razvoj in da ima ta le omejene vire. Zato se mora Qingtian v času gospodarskega prestrukturiranja soočiti z velikimi pritiski in izzivi [...] Kljub temu je v Qingtianu dovolj neizkoriščenih finančnih virov, med njimi tudi finančni viri izseljencev. Da bi to pomanjkljivost spremenili v prednost, je Qingtian leta 2008 začel uvajati strategije in politike razvoja izseljenske ekonomije. Cilj je zgraditi in razviti »varni pristan« za izseljence v času finančne krize. (Spletni vir 6)

Čeprav se izgradnja »varnega pristana« navezuje predvsem na povratne finančne tokove ter zaščito investicij in donacij, pa v širšem pogledu vključuje tudi dejavnosti, ki izseljence povzdigujejo v domoljube *par excellence* in nosilce modernizacije v okraju. Med temi dejavnostmi izstopa medijsko močno podprt poskus konstrukta idealnega izseljenca, ki ni pozabil na kraj izvora in ki je svoje uspehe pripravljen deliti s sokrajani. Takšen model se s portreti resničnih poslovnih in filantropov, ki jih prikazuje lokalna televizija in tisk, posreduje lokalni skupnosti. Gospod Chen, intervjuvan v reviji *Qingtianski poslovnež*, je bil eden od izseljencev, ki so Kitajsko zapustili kmalu po začetku reform konec 70. let prejšnjega stoletja. Leta 1990 je obiskal Qing-

tian že kot uspešen in premožen podjetnik, zaradi česar so ga prijazno sprejeli tudi lokalni uradniki. Ko se je v avtomobilu, ki ga je priskrbel qingtianska podružnica Vsekitajske zveze izseljencev,⁵ vračal v rojstno vas, so ga zaustavile zelo slabe razmere na cesti, katere popravilo je zastalo zaradi pomanjkanja sredstev. Kot poročajo v reviji, si je gospod Chen ogledal razmere in spremljajočemu uradniku predlagal, naj nemudoma pripravijo načrte za popravilo ceste, medtem ko bo sam prispeval potrebna sredstva. Ko je čez mesec dni prejel načrte, je plačal obljubljeni vsoto, uradnike pa pozval, naj pripravijo nove načrte za betonsko cesto. Obvezal se je, da bo tudi tokrat primaknil enako vsoto denarja. V reviji ta opis zaželenega človekoljubnega vedenja izseljencev zaključijo z besedami: »Po zaslugi njegovih donacij je njegova vas ena prvih z betonsko cesto v severnem delu okraja« (Qingtian huashang zazhi 2007).

Pregled povratnih finančnih tokov izseljencev nakazuje, da so opisane aktivnosti lokalne vlade učinkovite, saj ti vse od leta 2000 naraščajo. Finančna nakazila družinskim članom v okraju so v letu 2000 znašala 155 milijonov, leta 2009 pa že 2 milijardi in 137 milijonov ameriških dolarjev (Qingtian 2011). Zato je v tem obdobju v okraju rasla tudi potrošnja in s tem maloprodajne cene vseh proizvodov, predvsem pa nepremičnin. Kot ugotavljajo v okraju, so maloprodajne cene v tem ruralnem okraju višje kot v velikih mestih, medtem ko je cena nepremičnin v Qingtianu višja kot v vseh drugih ruralnih okrajih na Kitajskem. Kot dodajajo, celo cena kmetijskih proizvodov presega cene v mestih (Qingtian 2011). V okraju ti podatki prej kot skrb vzbujajo ponos, ker se Qingtian lahko kosa z najbolj razvitimi deli države in je navkljub nizkemu položaju v hierarhiji urbanih in ruralnih upravnih enot del nove, moderne in kozmopolitske Kitajske.

»Izseljenski povratni tok« je v Qingtianu močno vplival na družbeni ustroj lokalne skupnosti kot tudi na sam videz pokrajine. Že sprehod čez urbanizirano središče okraja razkrije zgledovanje po Evropi in evropskem načinu življenja ter vzorce potrošnje. Tako mediji kot prebivalci se radi pohvalijo, da je v okraju več kot sto kavarn, kjer lahko dobiš prvovrstno italijansko kavo, gradijo se razkošne vile v evropskem slogu, v domovih pa se kopičijo proizvodi priznanih svetovnih znamk, prinesenih iz Evrope. Majhni otroci pijejo samo mlečne pripravke, poslani iz Evrope ali Japonske, starši kadijo cigarete z napisi v skoraj vseh evropskih jezikih, na porokah pa se srkata izključno kakovostno francosko ali italijansko vino, alkoholna pijača, ki še kakšno desetletje nazaj na Kitajskem ni bila razširjena (Bofulin 2011). Ko sem obiskala prijatelje, so v ogromni vinski omari brez težav našli tudi nekaj steklenic slovenskega vina. Čeprav gre za vzorce potrošnje, ki so se v zadnjih letih razširili po vsej Kitajski, pa so se ti v Qingtianu udomačili že dobro desetletje prej kot drugod na Kitajskem, prav tako pa so bistveno izrazitejši.

5 Vsekitajska zveza izseljencev (Qiaolian) je bila zasnovana kot nevladna organizacija z nalogo povezovanja sorodnikov izseljencev in povratnikov s Kitajsko komunistično partijo. Zveza je imela leta 1994 več kot 2.000 izpostav na provincijski in mestni ravni ter več kot 8.000 izpostav na nižjih administrativnih ravneh (Nyiri 2005).

Oblastniški diskurzi, ki se prelivajo v medijske, slikajo Qingtian kot enega od najuspešnejših *qiaoxiangov* na Kitajskem, kot model za druge okraje izseljencev (prim. Spletni vir 4). V okraju ni dvoma o tem, da je povezava med izseljevanjem in razvojem lahko le pozitivna in da so izseljenci zaslužni za preobrazbo zakotnega okraja v mednarodno prepoznavno in moderno mesto.

Primer 2: Fangzheng – okraj japonskih izseljencev postane okraj izdajalcev

Dokler ni bilo te zadeve z otoki Diaoyu, so bili stiki med ljudmi [Japonci in Kitajci] zelo pogosti in živahni. Japonce si lahko srečal vsak dan in povsod po okraju. Potem ko pa je prišla na dan zadeva z otoki, pa prebivalci v Fangzhengu skoraj ne prenesejo več pogleda na Japonce. (Guo Xiaoyu, podpredsednik gospodarske zbornice izseljencev v okraju Fangzheng; v Wu 2015)

Če je Qingtian prepoznan kot kozmopolitski in premožni okraj izseljencev, pa okraj Fangzheng daleč na severu Kitajske uživa dosti manj ugleda. Kot so mi razložili, še preden sem prispela tja, mu v provinci Heilongjiang, katere del je, rečejo kar okraj izdajalcev. Izvor tega zaničljivega naziva izhaja iz besedne igre, kjer ime okraja (Fangzheng) zveni fonetično podobno izrazu za (domače) izdajalce ljudstva Han oziroma Kitajcev (kitajsko: *hanjian*). Raba besede nakazuje na kompleksno zgodovinsko ozadje okraja, povezano s priseljevanjem in izseljevanjem, na mnogotere vezi z Japonsko in tudi na sodobne procese konstrukcije nacionalne identitete v hitro spreminjajočih se geopolitičnih razmerah vzhodne Azije. Izseljevanje iz Kitajske so sicer v zadnjih dveh desetletjih praviloma razumeli kot neproblematično, oblasti so ga pogosto celo dejavno spodbujale. Kljub temu je specifična konfiguracija preteklih dogodkov v novi geopolitični luči, modernizacijskih naporih in rastočem nacionalizmu, udejanjena v majhnem okraju, znova oživila predreformsko problematiziranje izseljevanja in obudila diskurze o nepatriotskih izseljencih. V takšnih razmerah je izgradnja *qiaoxianga* postala politično nezaželena, celo nevarna, in to navkljub mnogim možnostim modernizacije in razvoja, ki ju je napovedoval močan izseljenski tok iz okraja.

Majhen okraj na severovzhodu Kitajske, nedaleč od rusko-kitajske državne meje, ima 230.000 prebivalcev, od katerih jih kar 38.000 stalno prebiva v tujini, največ na Japonskem, v manjši meri pa tudi v Južni Koreji in Singapurju. Skupaj z družinskimi člani, ki se niso izselili, naj bi predstavljali nekaj več kot 47 odstotkov prebivalcev v okraju (Zhao 2012). Po spolni strukturi med izseljenci prevladujejo ženske (59 odstotkov), saj so v zadnjem času prevladujoč mehanizem izseljevanja mednarodne poroke, in sicer poroke lokalnih žensk z japonskimi ali korejskimi moškimi (Zhao 2012). Sodobno izseljevanje na Japonsko je posledica priseljevanja z Japonske pred drugo svetovno vojno. Leta 1934 je namreč japonsko cesarstvo v severovzhodnem delu takratne Republike Kitajske razglasilo neodvisno državo, jo poimenovalo Manchukuo in nastavilo vodstvo, ki je priznavalo japonsko

nadoblast. Japonska oblast se je nato odločila, da bo agrarno prenaseljenost doma reševala z obsežnim izseljevanjem lastnega prebivalstva na zasedeno območje Kitajske. Načrtovana je bila naselitev milijona oseb v 20 letih, ki pa se zaradi japonskega poraza v drugi svetovni vojni ni docela uresničila. Kljub temu so do leta 1945 Japonci na Kitajskem ustanovili 955 kolonialnih vasi (japonsko: *kaitakudan*) in naselili 270.000 japonskih kmetov (Kinoshita 2003). Ko je ruska vojska ob koncu druge svetovne vojne z območja pregnala japonske vojake, japonska država ni evakuirala naseljencev, predvsem žensk, starejših in otrok. Ti so bili prepuščeni hudemu mrazu, lakoti in srdu lokalnih prebivalcev, ki so jim predhodno odvzeli obdelovalno zemljo. Mnogi med njimi so umrli, predvsem otroci in ženske pa so s posvojitvami in porokami postali del kitajskih družin (Ward 2007). Po vnovični vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Japonsko in LRK leta 1972 je japonska država najprej začela z repatriacijo otrok oziroma t. i. japonskih vojnih sirot (japonsko: *zanryu koji*), ki so ostale na Kitajskem, pozneje pa še žensk (japonsko: *zanryu fujin*). Tem so se pozneje pridružili družinski člani iz Kitajske, najpogosteje zakonci in otroci, pa tudi posvojitelji in ostali sorodniki (Chan 2011). Tako se je vzpostavil mehanizem izseljevanja s pomočjo migracijskih mrež, ki se uspešno prilagaja zahtevam japonske imigracijske politike. V zadnjem desetletju repatriacij praktično ni več, izseljevanje na Japonsko večinoma poteka zaradi združitve družin (vključno s porokami), v manjši meri pa migranti prihajajo na Japonsko kot vajenci v japonskih podjetjih.⁶

Okraj Fangzheng je bil v samem središču teh zgodovinskih dogodkov, saj so se sem zatekli japonski naseljenci iz drugih okoliških okrajev. Zaradi mraza, lakote, bolezni, samomorov in napadov jih je pozimi leta 1945 okrog 5.000 umrlo. Pokopani so v množičnem grobišču, ki so ga pozneje uredili na obrobju okrajnega središča. Lokalni viri poročajo, da je v okraju ostalo okrog 900 otrok in žena, ki so bili posvojeni oziroma poročene v kitajske družine (Guo 2009). V 70. letih prejšnjega stoletja so se mnogi od teh odločili za repatriacijo. V 90. letih prejšnjega stoletja pa so se odnosi med Japonsko in Kitajsko otoplili, kar je imelo bistvene posledice za Fangzheng. Okraj je leta 1996 v okviru programa ODA (Official Development Assistance) prejel razvojno pomoč Japonske v obliki brezobrestnih kreditov in prenosa znanja o vzreji goveda in kultivaciji riža ter tehnično pomoč v obliki vozil in delovnih strojev (Zhao 2012). Temu je sledila živahna izmenjava protokolarnih obiskov kitajskih delegacij na Japonskem in japonskih v Fangzhengu. Med najvišjimi obiski v okraju je bil tudi Hiromu Nonaka, šef kabineta takratnega premiera Keiza Obuchija, ki je leta 1999 med govorom izjavil: »Peking je politično središče Kitajske, Šanghaj je kitajsko gospodarsko središče, Fangzheng pa je središče japonskih duš« (Wu 2015).

6 Gre za t. i. Program tehničnega usposabljanja, ki ga je Japonska vzpostavila leta 1993. Kritiki japonski vladi očitajo, da ne gre za usposabljanje, temveč za sistem izkoriščanja poceni delovne sile (Kashiwazaki in Akaha 2006).

V tem obdobju, imenovanem tudi »medeni mesec« odnosov med Kitajsko in Japonsko, je raslo tudi število izseljencev, predvsem zato, ker so zaradi razlike v plačah med obema državama družine izseljencev čez noč postale najpremožnejše v vasi. Povečali so se tudi finančni tokovi, namenjeni družinskim članom – Zhao (2012) poroča, da so leta 2011 osebni varčevalni depoziti v okraju znašali skupaj 875 milijonov ameriških dolarjev, kar okraj uvršča na tretje mesto med vsemi na Kitajskem, po ocenah pa naj bi 80 odstotkov teh sredstev prišlo iz Japonske. Glede na navedene podatke ni presenetljivo, da se je lokalna oblast po vzoru drugih območij izseljevanja na Kitajskem odločila »zgraditi *qiaoxiang*«. Cilj ni bil zgolj pritegnitev finančnih tokov izseljencev v obliki denarnih nakazil družinskim članom in investicij, temveč tudi povečati obisk japonskih turistov, sorodnikov in obiskovalcev ter na tak način spodbuditi turistični razvoj okraja. Kot sem izvedela, je okrajna oblast začela s številnimi dejavnostmi, tudi nekaterimi precej radikalnimi. Poleg ureditve lokalnega jezera in organizacije Lotusovega festivala so začeli nagovarjati lokalne izseljence, njihove japonske sorodnike in prijatelje, naj obiščejo okraj in ta obisk izkoristijo tudi za iskanje poslovnih priložnosti. Da bi bilo mesto kar najbolje pripravljeno na japonske obiskovalce, je lokalna vlada izdala odredbo, da morajo imeti vsi lokali na glavnih trgovskih ulicah poleg kitajskih napisov tudi napise v japonskem jeziku. Delo prevajalca, ki je lastnikom lokalov pomagal pri pripravi novih napisov, je plačala okrajna vlada. Finančno najbolj zahteven projekt je bila ureditev množičnega grobišča po koncu vojne umrlih Japoncev. Lokalne oblasti so za ureditev Spominskega vrta kitajsko-japonskega prijateljstva, v katerem so med drugim postavili spomenik kitajskim posvojiteljem ter Japoncem, ki so v okraju preminili ob koncu druge svetovne vojne, namenile kar 110.000 ameriških dolarjev. Park in spomeniki so bili postavljeni z dovoljenjem kitajske centralne oblasti in kitajskega zunanjega ministrstva, ki sta na odprtje poslala tudi svoje predstavnike.

V tem obdobju so se napetosti med Kitajsko in Japonsko okrepile,⁷ predvsem zaradi vprašanja suverenosti nad otočjem Diaoyu/Senkaku. Na Kitajskem se je razmahnilo močno protijaponsko razpoloženje. Nedorlo zatem so se na medmrežju pojavili zapisi o postavitvi spomenika »japonskim okupatorjem« na severovzhodu Kitajske, ki so se bliskovito razširili po spletu. Majhen okraj je bil nenadoma v središču medijske pozornosti, medtem ko so napadi in obtožbe o izdajalcih prihajale z vseh strani, najpogosteje pa prav s kitajskih mikroblogovskih platform, kot je na primer Sina Weibo:

Porabiti 110.000 dolarjev za spomenik okupatorjem je stvar nacionalnega ponosa. Če bo vlada vztrajala pri njegovi postavitvi, se bo morala soočiti z zaničevanjem. Ne gre za zgodovinski spomin ali sovraštvo, temveč za bes, sprožen zaradi zla, ki sta ga kitajskemu ljudstvu povzročila Japonska in njeno prebivalstvo. (@Nifenghudie; Spletni vir 7)

7 Septembra 2010 je v bližini otočja Diaoyu/Senkaku kitajsko vojaško plovilo trčilo z japonskim. Japonska stran je aretirala kapitana kitajskega plovila, kar je povzročilo velik diplomatski zaplet med državama. Temu so sledili množični protesti v obeh državah (Hagström 2012).

Še bolj oster je bil Chen Jieren, raziskovalec na Kitajski univerzi političnih ved in prava (*Zhongguo zhengfa daxue*), ki je spomnil, da ni problematičen samo spomenik, temveč tudi napisi v japonskem jeziku. Sicer razume, da želi lokalna vlada pritegniti investicije in razvijati turizem, da pa očitno v okraju pozabljajo na osnovno politično etiko. Kot meni, so »te izdajalske dejavnosti rezultat neupravičenega izpostavljanja gospodarskega razvoja in ignoriranja družbene etike« (Spletni vir 7). Spletnim napadom so sledili še fizični; skupina moških, po poročanju iz Nanjinga na jugu Kitajske, je avgusta 2011 pripotovala v okraj in z rdečo barvo in kladivi poskušala uničiti spomenik. Moške je policija pridržala, a je lokalna vlada v naslednjih dneh spomenik odstranila sama. Spominski vrt kitajsko-japonskega prijateljstva je od takrat zaprt za vse obiskovalce.

Dogodek, ki so ga mediji poimenovali »kitajska spomeniška drama«, je imel daljnosežne posledice za okraj. Lokalna oblast je prenehala poudarjati, da gre za okraj izseljencev, prav tako pa je prekinila vse uradne stike z japonsko stranjo. Danes so dovoljeni zgolj zasebni stiki med navadnimi državljani. Lokalna oblast je zavrnila finančno pomoč Japonske za dokončno ureditev spominskega parka. Obiski iz Japonske so redki, čeprav ni jasno, ali je to posledica opisanih dogodkov ali neugodnih menjalnih tečajev. Čeprav je izseljevanje iz okraja še vedno močno, pa v okraju, razen kakšnega obledelega znaka japonske pisave na pročelju trgovin, ni drugih zunanjih znakov, ki bi pričali o izseljevanju na Japonsko. Po besedah nekdanjega lokalnega uradnika so državljanji diskriminirajo prebivalce okraja: jih zmerjajo, dvignejo cene ali jim celo nočejo oddati hotelske sobe. Mlajša prebivalka okraja mi je zaupala, da sovraži gozd, v katerem je množično grobišče. S prezirom je pogledala v njegovo smer in rekla: »*Zaradi tega nas imajo zdaj vsi za izdajalce.*«

Preverjeni mehanizmi »dela z izseljenci«, ki so bili uspešni v veliki večini t. i. tradicionalnih krajev izseljencev v južni Kitajski, so v Fangzhengu popolnoma zatajili. Še več, zaradi vpeljave takšnih mehanizmov na lokalni ravni bo v okraju tudi v prihodnosti otežena vsakršna povezava med izseljevanjem in lokalnim razvojem. Zanimivo je, da se v uradnih dokumentih okrajnih oblasti izraz *qiaoxiang* po letu 2011 skoraj ne uporablja več (Wu 2015), kar priča o drugačnih strateških prioritetah, ki izseljevanje in vse družbene pojave, povezane z njim, potiskajo v zasebno sfero okrajnih prebivalcev, v uradnih politikah in načrtih pa zanje ni več prostora, vsaj do vnovičnega »medenega meseca«.

Izseljevanje in razvoj med domoljubjem in izdajo

Kot ugotavljata Thunø in Pieke (2005: 506–507), sodobno kitajsko emigracijo sestavlja več različnih migracijskih situacij oziroma konfiguracij, kot jih imenujeta, od katerih ima vsaka svojo edinstveno zgodovino in institucionalno urejenost. Zato je izseljevanje iz LRK izjemno raznoliko, kompleksno in trdoživo. Hkrati poudarjata, da je specifična konfiguracija odvisna tako od politik centralnih oblasti kot tudi iniciativ lokalnih političnih in upravnih struktur, ki te politike poskušajo izvajati na lokalni ravni.

V zadnjih 50. letih je LRK korenito spremenila odnos do izseljevanja. Oblast je v obdobju pred reformami (pred 1978) izseljence obravnavala kot izdajalce, po uvedbi reform je izseljevanje tolerirala, medtem ko je v zadnjih dveh desetletjih izseljence razglasila za domoljube (Nyíri 2005). S temi spremembami je oblast postopoma opustila model, po katerem je sama določala nabor ukrepov, ki so bili potem bolj ali manj enako izvedeni na vseh območjih izseljevanja. Odločitve o najprimernejšem načinu pritegnitve izseljencev v projekte lokalnega razvoja raje prepušča lokalnim oblastem in jih spodbuja, da s pomočjo povratnih finančnih tokov izseljencev postavijo temelje lokalnega gospodarskega razvoja (Thunø in Pieke 2005). Lokalne oblasti imajo tako proste roke pri »delu z izseljenci« in pogosto kar tekmujejo, kateri bo uspelo kar najbolj unovčiti vezi z izseljenci. Pristopi so različni, raziskave pa kažejo, da so izrazito zagnane, celo agresivne pri nagovarjanju izseljencev k investicijam v lokalne programe (Cheng in Ngok 1999).

Hkrati, opozarja Nyíri (2005), so interesi centralnih in lokalnih oblasti pogosto različni. Medtem ko višje ravni oblasti bolj skrbijo morebitni negativni učinki migracij, kot je na primer »beg možganov«, podoba Kitajske ali pa nedokumentirana migracija, pa so interesi lokalnih oblasti predvsem gospodarski. Lokalni oblastniki želijo unovčiti vsaj del visokih finančnih prilivov iz tujine ter tako modernizirati in razvijati območja, ki jih upravljajo. V ta namen so pripravljene »pogledati stran«, pa četudi gre za nedokumentirane migracije in trgovino z ljudmi (Thunø in Pieke 2005) ali pa obrede čaščenja prednikov (Woon 1990).

Čeprav sta bila v obeh opisanih primerih končna cilja lokalnih oblasti izgradnja *qiaoxianga* in pritegnitev finančnih nakazil, je bil proces uspešen le v Qingtianu. Tam izseljevanje razumejo kot razvojni model, ki gradi na »naravni danosti« okraja – izseljencih. Takšen model je bil zelo uspešen na številnih območjih izrazitega izseljevanja, kjer so izseljenci zgradili infrastrukturo, investirali v lokalne podjetniške pobude in z razvojem povratniškega turizma spodbudili lokalno gospodarstvo. Izseljevanje je v takšnih območjih zaželeno, občasno se ga tudi spodbuja, izseljenci pa so povzdignjeni v lokalne domoljube. Politike centralnih oblasti sovpadajo s pragmatičnimi pristopi lokalnih oblasti, ukrepi in diskurzi na obeh ravneh pa medsebojno krepijo naracijo o močni in neproblematizirani povezavi med izseljevanjem in migracijami.

Ker so takšne »zgodbe o uspehu« v vseh javnih govorih izpostavljene kot »model«, ki ga je smiselno posnemati, ni presenetljivo, da so se tudi na severu Kitajske odločili za preverjen recept. Lokalne oblasti v Fangzhengu, kjer je obseg izseljevanja primerljiv z nekaterimi območji v južni Kitajski, so se prav tako odločile graditi na »naravni danosti« – izseljevanju okrajnih prebivalcev na Japonsko, katerega ozadje pa je neprimerno bolj kompleksno kot v primeru qingtianskih migracij v Evropo. Čeprav je bil pristop lokalnih oblasti v skladu s smernicami centralnih oblasti, je njihova izvedba časovno sovpadla s poslabšanjem bilateralnih odnosov med Japonsko in Kitajsko. Kljub temu je centralna oblast še vedno podpi-

rala dejavnosti v Fangzhengu in odobravanje pokazala tako, da je na odprtje Spominskega vrta kitajsko-japonskega prijateljstva poslala tudi svoje predstavnike. Vendar pa ne centralne in ne lokalne oblasti niso pričakovale jeznega odziva ljudskih množic, ki jih je centralna oblast predhodno spodbudila z diskurzi o domoljubju (Gustafsson 2014). Ta primer dokazuje, da lahko aktivistične skupine in posamezniki z moralnimi diskurzi o domoljubju in izdaji tako lokalne kot centralne oblasti prisilijo k opustitvi spravljevejših pristopov in k zavzetju ostrih stališč, in to ne glede na škodo, ki jo zaradi tega utrpita država ali lokalna skupnost.

Opisana primera potrjujeta tezo o pomembnosti razumevanja vpetosti posameznega območja v transnacionalne in nacionalne politične in družbene institucije in procese (Thunø in Pieke 2005). Ti ne določajo zgolj poteka izseljevanja, temveč tudi, kako bodo izseljevanje razumeli v lokalnem in nacionalnem kontekstu. Zato ni mogoče govoriti o odnosu države do izseljevanja na splošno ali pa analizirati razvoj okrajev izseljencev zgolj na primeru posameznih izseljenskih območij na Kitajskem. Kot sem pokazala, je razvoj takšnih območij odvisen tako od specifičnega zgodovinskega ozadja ter sodobnih družbenih in političnih trendov kot tudi od vsakokratnega pogajanja med različnimi ravnmi oblasti in javnim mnenjem. To pa postavlja pod vprašaj tudi ugotovitve raziskovalcev, da se izseljence v zadnjem obdobju vidi zgolj kot domoljube, saj so vsaj na severu Kitajske za mnoge še vedno izdajalci.

Literatura

BARABANTSEVA, Elena: Trans-nationalising chineseness: Overseas Chinese policies of the PRC's central government. *ASIEN* 96, 2005, 7–28.

BOFULIN, Martina: Popotovanje harmonije? Odnos kitajske države do izseljencev. *Razprave in gradiva* 61, 2010, 120–150.

BOFULIN, Martina: *Migracije iz Ljudske republike Kitajske v Slovenijo*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, 2011.

CASTLES, Stephen: *Migration and social transformation*. Inaugural Lecture for the Migration Studies Unit LSE. London: London School of Economics, 2008.

CASTLES, Stephen in Raul Delgado Wise (ur.): *Migration and development: Perspectives from the South*. Ženeva: International Organization for Development, 2007.

CELARENT, Barbara: Chinese migrations, with special reference to labour conditions: Emigrant communities in South China by Chen Da. *American Journal of Sociology* 177 (3), 2011, 1022–1027.

CHAN, Yeeshan: *Abandoned Japanese in postwar Manchuria: The lives of war orphans and wives in two countries*. London in New York: Routledge, 2011.

CHENG, Joseph Y. S. in King-lun Ngok: Government policy in the reform era: Interactions between organs responsible for overseas Chinese and qiaoxiang communities. V: Leo Douw idr. (ur.), *Qiaoxiang ties: Interdisciplinary approaches to "cultural capitalism" in Southeast China*. London: Kegan Paul International, 1999, 112–143.

- DOUW, Leo: The Chinese sojourner discourse. V: Leo Douw idr. (ur.), *Qiaoxiang ties: Interdisciplinary approaches to "cultural capitalism" in Southeast China*. London: Kegan Paul International, 1999, 22–44.
- GRASMUCK, Sherri in Patricia Pessar: *Between two islands: Dominican international migration*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- GUO, Xiangsheng: *Fangzheng huaqiao shihua* [Zgodovina izseljencev iz Fangzhenga]. Fangzheng: Fangzheng xian qiaoxiang lishi wenhua yanjiu xuehui, 2009.
- GUSTAFSSON, Karl: Is China's discursive power increasing? The "power of the past" in Sino-Japanese relations. *Asian Perspective* 38, 2014, 411–433.
- HAGSTRÖM, Linus: "Power shift" in East Asia? A critical reappraisal of narratives of the Diaoyu/Senkaku islands incident. *The Chinese Journal of International Politics* 5 (3), 2012, 267–297.
- KASHIWAZAKI, Chikako in Tsuneo Akaha: Japanese immigration policy: Responding to conflicting pressures; <http://www.migration-policy.org/article/japanese-immigration-policy-responding-conflicting-pressures>, 1. 11. 2006.
- KINOSHITA, Takao: *Chugoku zanryu koji mondai no ima o kangaeru* [Razmišljanja o japonskih vojnih sirotah na Kitajskem danes]. Tokyo: Choeisha, 2003.
- LACZKO, Frank: Introduction: Understanding migration between China and Europe. *International Migration* 41 (3), 2003, 5–9.
- MASSEY, Douglas S., Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci in Adela Pellegrino: *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- NYÍRI, Pál: The "new migrant": State and market constructions of modernity and patriotism. V: Pál Nyíri in Joana Breidenbach (ur.), *China inside out*. Budimpešta in New York: CEU Press, 2005, 141–175.
- PIEKE, Frank N.: Introduction. V: Frank N. Pieke in Gregor Benton (ur.), *The Chinese in Europe*. Houndmills in London: Macmillan Press, 1998, 1–20.
- PIEKE, Frank N., Pál Nyíri, Mette Thunø in Antonella Ceccagno: *Transnational Chinese: Fujianese migrants in Europe*. Stanford: Stanford University Press, 2004.
- PORTES, Alejandro: Migration and development: A conceptual review of the evidence. V: Stephen Castles in Raul Delgado Wise (ur.), *Migration and development*. Ženeva: International Organization for Development, 2007, 17–42.
- QINGTIAN huaqiao shi bianzuan weiyuanhui: *Qingtian huaqiao shi* [Zgodovina qingtianskih izseljencev]. Qingtian: Zhejiang renmin chubanshe, 2011.
- STARK, Oded in Edward J. Taylor: Relative deprivation and international migration. *Demography* 26 (1), 1989, 1–14.
- THUNØ, Mette: Moving stones from China to Europe: The dynamics of emigration from Zhejiang to Europe. V: Frank N. Pieke in Hein Malle (ur.), *Internal and international migration: Chinese perspectives*. Richmond: Curzon Press, 1999, 159–180.
- THUNØ, Mette: Reaching out and incorporating Chinese overseas: The trans-territorial scope of the PRC by the end of the 20th century. *The China Quarterly* 168, 2001, 910–929.
- THUNØ, Mette in Frank N. Pieke: Institutionalizing recent rural emigration from China to Europe: New transnational villages in Fujian. *International Migration Review* 39 (2), 2005, 485–514.
- WARD, Rowena: Left behind: Japan's wartime defeat and the stranded women of Manchukuo. *The Asia Pacific Journal: Japan Focus*, 9. 3. 2007; <http://www.japanfocus.org/-Rowena-Ward/2374/article.html>, 12. 8. 2015.
- WOON, Yuen-Fong: International links and the socioeconomic development of rural China: An emigrant community in Guangdong. *Modern China* 16 (2), 1990, 139–172.
- ZHAO, Ning: *Fangzheng xian xiang Riben yimin wenti de shehuxue yanjiu* [Sociološka študija migrantov iz okraja Fangzheng na Japonsko]. Dalian: Dongbei caijing daxue, 2012.

Spletni viri

- Spletni vir 1: Geo-Mexico, the geography and the dynamics of modern Mexico; <http://geo-mexico.com/?p=3028>, 1. 7. 2015.
- Spletni vir 2: The world bank; <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/04/11/remittances-developing-countries-deportations-migrant-workers-wb>, 15. 6. 2015.
- Spletni vir 3: LALIBERTÉ, Andre: The communist party and the future of religion in China, 4. 10. 2013; <http://blogs.ssrc.org/tif/2013/10/04/the-communist-party-and-the-future-of-religion-in-china/>, 13. 8. 2015.
- Spletni vir 4: LIN, Shujuan, 2. 3. 2010; http://www.chinadaily.com.cn/life/2010-03/02/content_9524352.htm, 12. 7. 2014.
- Spletni vir 5: Zhejiang sheng renkou fenbu biandong de tezheng, qushi ji yingdui celue yanjiu [Značilnosti populacijske distribucije, trendov in strategij province Zhejiang], 1. 6. 2012; <http://www.zj.stats.gov.cn/ztl/lcpc/rkpc/dlc/ktxb/201408/P020140828529292349843.pdf>, 15. 6. 2015.
- Spletni vir 6: Renmin ribao, 18. 6. 2009; http://paper.people.com.cn/rmrbhwb/html/200906/18/content_277191.htm, 11. 7. 2014.
- Spletni vir 7: China daily: Memorial for Japanese settlers in China sparks debate, 10. 8. 2011; http://www.chinadaily.com.cn/opinion/2011-08/10/content_13088525.htm, 11. 7. 2014.

Viri

- QINGTIAN huashang zazhi [Qingtianski poslovnež] 4, 2007, 19–22.
- WU, Rujia: Fangzheng yi wu Ribenren – Zhongguo dute Riben "qiaoxiang" de jiannan shishi [Fangzheng brez Japoncev – Težka situacija za japonski »okraj izseljencev« na Kitajskem]; <http://chuansong.me/n/1368196>, 11. 5. 2015.

From patriots to traitors: Migration, development, and construction of “emigrant districts” in People’s Republic of China

Over the past forty years, the People’s Republic of China has devised a series of policies aimed at the question of emigrants and their families, whose purpose is to attract remittances that would help to build a “new China.” This was the beginning of the construction of “emigrant districts” (*qiao-xiang* in Chinese). The article examines two such districts, in which emigration is embedded in very different historical and contemporary experiences of the global economic and political processes. First there is the case of a local community in which emigrants are considered “the most important production force” in the district. Local authorities have largely based the development of the district on emigration and on different forms of returning financial and other flows. In

the second case, local authorities have also tried to follow the example of successful “emigrant districts.” However, because of the specific characteristics of the local emigration process, and due to specific historic and current geostrategic circumstances, the construction of such a district proved impossible and triggered strong resistance and outrage of citizens across China. Both cases confirm the premise of the importance of understanding the involvement of any local area in transnational and national political and social institutions and processes. It does not merely determine the course of emigration but also how this emigration will be perceived in the local and national context.

KO VPRAŠANJA, AKTUALNA V 19. STOLETJU, (P)OSTANEJO KLJUČNI PROBLEMI SKUPNOSTI V 21. STOLETJU

Primer Rezije

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izveček: Rezija je del ozemlja s slovensko etnično poselitvijo, ki je danes upravno del italijanske države. Prebivalstvo v tej dolini se tako zaradi naravnih danosti kot politične zgodovine ni narodnostno razvijalo v okviru ostalega slovenskega »etničnega ozemlja«, ampak ločeno. Del prebivalstva se tako danes priznava za del slovenskega kulturnega prostora, del pa to kategorično zavrača ter svoj izvor in identiteto interpretira v drugih okvirih. Med obema idejnima skupinama v majhni dolini prihaja do hudih nasprotovanj in konfliktov, ki so prerasli tudi že v nasilje. Vprašanja, s katerimi smo se Slovenci in tudi drugi srednjeevropski narodi ukvarjali predvsem v drugi polovici 19. stoletja – kako se narodnostno opredeliti, kateri črkopis uporabljati, s katerimi narodnimi skupnostmi se kulturno povezovati – so v Reziji še danes osrednja politična in ideološka vprašanja.

Ključne besede: Rezija, sporna identiteta, asimilacija, pravni položaj, konflikti

Abstract: Resia, a valley situated in northern Italy, is part of the Slovene ethnic settlement and now an administrative part of the Italian state. Due to natural conditions as well as political history, its population has not experienced the same kind of ethnic development that has taken place in the rest of the Slovene "ethnic territory". As a result, a part of the Resian population identifies itself as an integral part of the Slovene cultural space while another part categorically rejects this notion and interprets its origin and identity in other contexts. Antagonism between these conceptual poles, which share the small valley, has produced conflicts and even escalated into violence. The issues with which Slovenes as well as other nations in Central Europe struggled primarily in the second half of the 19th century – how to identify ethnically, which alphabet to use, which ethnic communities to link with, etc. – still remain the principal political and ideological issues in Resia.

Key words: Resia, contested identity, assimilation, legal status, conflicts

Uvod

Rezija je majhna dolina in občina, v kateri po letopisu iz leta 2009 živi 1.127 prebivalcev (Spletni vir 2). Hude napetosti med skupinama Rezijanov, ki povsem drugače gledata na svoj izvor in prihodnost, so se začele oziroma izrazito okrepile predvsem na prelomu tisočletja, ko je Italija sprejemala zakon za zaščito zgodovinskih manjšin in zaščitni zakon za slovensko manjšino. Vprašanje, ali naj bosta rezijansko narečje in kultura zaščitena v sklopu slovenske jezikovne manjšine, še danes razvnema močne strasti.

V prispevku na kratko predstavljamo zgodovinski razvoj Rezije, jezikovno umestimo rezijanščino, prikažemo, kako je to vplivalo na identiteto krajevnega prebivalstva, in razkrijemo ključne pravno-politične konflikte v občini, ki so posledica sporne identitete.

Ključni zgodovinski mejniki in jezikovna umestitev rezijanščine

Za jezikoslovce, ki so znanstveno preučevali rezijanščino, ni nobenega dvoma: genetolingvistično je rezijanščina slovensko narečje. Slovenski so v rezijanščini osnovno besedje, slovnična zgradba in glasovna podoba (Dapit 1995; Ramovš 1935: 30–41; Steenwijk 1992). Osnovno besedje izvira iz praslomanščine, pri čemer sta za jezikoslovce pomembna predvsem slovansko besedje »slovenskega« tipa (na primer

grad v pomenu grad in ne mesto) in slovenska slovnična zgradba (na primer oblikovno ohranjanje dvojine) (Šekli 2001: 155). Na jezikovno podobo rezijanščine je vplival tudi stik s sosednjimi neslovanskimi jeziki in narečji, saj je rezijansko narečje v zgodovini vedno močno prevzemalo elemente iz jezikov, na katere meji dolina (furlanščina in nemščina, pozneje italijanščina). Rezijanščina velja za najbolj romanizirano slovensko narečje (Toporišič 1992: 255).

Slovansko prebivalstvo je Rezijo naselilo ob selitvah narodov, najverjetneje v 6. stoletju, ko so Slovani naselili celotno današnjo Furlanijo (Dapit 2001: 13–14). Leta 820 se je Rezija združila s Karantanijo, versko pa je spadala pod oglejski patriarhat, ki je leta 1077 dobil tudi posvetno oblast. V 12. stoletju je oglejski patriarh ustanovil možaško opatijo, ki je imela pri razvoju Rezije pomembno vlogo, saj je poleg duhovne oskrbe dolino tudi posvetno upravljala in skrbela za gospodarstvo. Leta 1420, ko je Beneška republika porazila oglejskega patriarha, je pod njeno upravo prišla tudi Rezija. Leta 1797 je tudi Rezijo za približno sedem mesecev zasedla francoska vojska, ko pa je skupaj z Benečijo in Furlanijo znova prišla pod avstrijsko oblast, je ta leta 1815 uvedla Lombardsko-beneško kraljestvo. To je bilo za Rezijo politično in gospodarsko ugodno, a so se ljudje kljub temu na plebiscitu leta 1866 odločili za priključitev Italiji, katere del je dolina ostala vse do danes (Dapit 2001: 31–33). Po porazu habsburške monarhije v vojni z Italijo in Prusijo je bil namreč

* Dejan Valentinčič, mag. prava, asis., Fakulteta za uporabne družbene študije, Gregorčičeva 19, 5000 Nova Gorica; dejan.valentincic@fuds.si.

3. oktobra 1866 podpisan mirovni sporazum, po katerem je morala habsburška monarhija Italiji prepustiti beneški del Lombardsko-beneškega kraljestva, vključno z Benečijo in Režijo, z okrog 35.000 prebivalci (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000: 17). V skladu z navado so o tem organizirali plebiscit (Italija je bila takrat v fazi »risorgimenta«, tj. združevanja), ki pa ni imel prave teže, saj je šlo le za potrditev odločitve, ki je bila na mednarodni ravni že dokončno sprejeta. Prebivalstvo je sicer skoraj soglasno podprlo priključitev Italiji (Beran 1979).¹ Že takoj po priključitvi pa se je začel močan asimilacijski pritisk na lokalno prebivalstvo.

V času pomladi narodov je bila torej Režija skupaj z Benečijo upravno ločena od ostalega dela slovenskega jezikovnega ozemlja. Čeprav je Mohorjeva založba v naslednjih desetletjih imela nekaj naročnikov tudi iz Benečije, to ni moglo odigrati takšne vloge kot v drugih zgodovinskih deželah (Režija pa je bila še dodatno odmaknjena, saj se narečje od knjižne norme toliko razlikuje, da niti knjige te založbe med prebivalstvo niso prodrle). Če to razumemo v kombinaciji z ostalimi naravnimi in zgodovinskimi danostmi, lahko razumemo, zakaj tu ni prišlo do izoblikovanja slovenske narodne zavesti. Poleg umanjkanja pomladi narodov kot ključne dejavnike razumemo:

- Zaradi zaprtosti doline so bili stiki s sosednjimi območji zelo omejeni, narečje in kultura sta se razvijala ločeno. Režijani se tako niso počutili povezani s sosednjimi območji, ampak nekaj posebnega (Dapit 2001: 19).
- Režija je že zelo zgodaj izgubila svoje duhovnike (zadnje na začetku 20. stoletja), tako da tam ni bilo t. i. »čedermacev«, narodno zavednih duhovnikov, ki so v Benečiji pomagali prebivalstvu, budili njihovo narodno zavest in jih kulturno ozaveščali (Cencič 2008).
- Usoda Režije med fašizmom je bila enaka kot usoda ostalega s slovenskim prebivalstvom poseljenega ozemlja v Italiji, čeprav je bilo tu preganjanje zaradi ne tako jasno izražene slovenske identitete nekoliko manj ostro. Med drugo svetovno vojno in predvsem hladno vojno se je v Režiji, enako kot v Benečiji, razplamtela izrazita protislovenska gonja, kjer je protislovenskim organizacijam (na primer Gladio, O) slovensko identiteto uspelo izenačiti s komunizmom in terorizirati prebivalstvo z grožnjo o nevarnosti z vzhoda (glej na primer Zuanella 1998).
- Zaradi upravne ločenosti in naravnih pregrad se prebivalstvo ni imelo možnosti naučiti knjižne slovenščine, ampak je materni jezik ohranilo le na narečni ravni (Šekli 2000: 125–130). Šole v Režiji so bile vedno izključno italijanske, kar je prebivalstvo inkulturiralo v italijanski kulturni prostor in jim privzgjajalo italijansko državno zavest (Valentinčič 2014a).

- Del prebivalstva doline je z izobraževanjem kljub temu spoznal izvor maternega jezika. Ta možnost za uspeh prizadevanj proti asimilaciji vidi le v naslonitvi na ostali slovenski kulturni prostor. Za drugi del prebivalcev, ki se ne čutijo povezane s Slovenci, pa je to nesprejemljivo (Valentinčič 2014a).

Zelo pomemben dejavnik, ki je vplival na identifikacijo prebivalstva v Režiji, je bil tudi njihov mitiziran pogled na lastno zgodovino. Režijani so vedeli, da so njihova govornica, šege in navade pa tudi rezijanska ljudska glasba in ples v marsičem povsem drugačni od navad njihovih sosedov, tudi od sosednje Benečije, zato so svoj izvor pojasnjevali s pripovedkami in miti.² Mit, ki se je zelo utrdil in je delno še vedno živ, je ruski izvor Režijanov. Po mnenju Roberta Dapita (2001: 19) Režijani svoj izvor mitizirajo zato, ker ne čutijo povezovalnih značilnosti s sosednjim furlanskim prebivalstvom niti s slovensko govorečimi ljudmi ob Teru in Soči ter seveda še manj z ljudmi iz osrednjega slovenskega prostora. Poleg tega jim je takšna mitska samoidentifikacija omogočala manj obremenjeno identitetno opredeljevanje, saj jih je takšen poseben izvor navdajal s ponosom. Tako so se učinkovito branili pred negativnimi psihološkimi posledicami drugačnosti, ki so jo zaradi sosednjega romanskega prebivalstva na primer čutili beneški Slovenci. Po Dapitovem mnenju so se Režijani tako branili pred grozečo asimilacijo (Dapit 2001: 19).

Velika večina psevdoteorij o izvoru Režijanov priznava slovanski izvor, a vse odločno zanikajo slovenskega (glej na primer Dapit 2004; Steenwijk 1992; Šekli 2004). Zdi pa se, da je bistvo teh teorij predvsem zanikanje slovenskega izvora in identitete ob hkratni odsotnosti jasne in enotne ideje, kaj naj bi bili. Tezo o ruskem izvoru, ki je sicer še vedno živa, je deloma zamenjala razlaga, da je rezijansko narečje samostojen arhaični slovanski jezik, Režijani pa so posebno ljudstvo. Niso pa redki niti argumenti o furlanskem izvoru. Zdajšnji rezijanski župan Sergio Chinese je tako ob neki priložnosti »dokazoval«, da je večina rezijanskih besed romanskega izvora, in komentiral, da »*Kanin Režijo na srečo ločuje od Slovenije*«. Ob drugi priložnosti pa je isti župan s samosvojo interpretacijo raziskave o genetskih boleznih celo trdil, da so Režijani posebna rasa (Spletni vir 4; Spletni vir 8). Pojasnjevanje identitete je torej v Režiji ideološko vprašanje, ki ob tem služi tudi dnevnopolitičnim potrebam. Pri tem obširna znanstvena literatura o rezijanščini (na primer Dapit 1995; Ramovš 1935; Steenwijk 1992) očitno nima nobenega vpliva na te, ki se z znanstvenimi spoznanji ne želijo strinjati.

2 O rezijanski glasbi in plesu in o drugi tradicionalni kulturi je bilo že veliko napisanega in raziskanega. Ta dediščina je ne le med strokovnjaki, pač pa na splošno med prebivalci vsaj delno znana (na primer pravljičnice in risanke Zverinice iz Režije), zato tega v prispevku ne obravnavamo. Ni pa nobenega dvoma, da so imele te kulturne sestavine izjemno pomembno vlogo v izgradnji in ohranjanju identitete prebivalcev Režije.

1 Za natančnejši opis poteka plebiscita, okoliščin, v katerih je potekal, in razlogov za takšno odločitev prebivalstva glej druga referenčna dela (na primer Beran 1979; Gestrin in Melik 1966; Valentinčič 2014a).

Današnji politični konflikti kot posledica sporne identitete

Slovenci v Italiji živijo v treh pokrajinah dežele Furlanije - Julijske krajine: Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini (Rezija, Benečija in Kanalska dolina). Zgodovina teh pokrajin je različna in to se je dolgo odražalo tudi v pravnem položaju tam živečih pripadnikov slovenske manjšine. Največ pravic so imeli Slovenci na Tržaškem, določene pravice Slovenci na Goriškem, obstoja slovenske manjšine na Videmskem pa Italija vse do sprejetja zaščitnega zakona za jezikovne manjšine leta 1999 (zakon št. 482/1999) ni priznavala, ampak je vedno govorila o različnih skupnostih slovanskega izvora, ki posledično tudi niso uživale nobene pravne zaščite. Po splošnem manjšinskem zakonu leta 1999 je bil leta 2001 sprejet še t. i. »globalni« zaščitni zakon za slovensko manjšino (zakon št. 38/2001), leta 2007 pa je dežela Furlanija - Julijska krajina sprejela še svoj deželni zaščitni zakon za slovensko manjšino (zakon št. 26/2007).³ Vsebinsko te zakonodaje zaradi pomanjkanja prostora ne predstavljamo (za to glej na primer Bajc 2004; Bajc idr. 2008; Valentinčič 2014a).

Osrednje politično vprašanje, ki zadnja leta v Reziji vnema strasti in je privedlo do številnih javnih soočenj, je vključenost občine v zaščitni zakon za slovensko manjšino št. 38/2001.

Občina Rezija je bila s sklepom pokrajinskega sveta Videmske pokrajine kot del slovenske manjšine vključena v zakon št. 482/1999. Po sprejetju zaščitnega zakona za slovensko manjšino št. 38/2001 je občinski svet (s petimi glasovi) izglasoval vključitev občine tudi v ta zakon. Po prepričanju takratnega župana Sergia Barbarina se je bila Rezija prisiljena vključiti v zaščitne zakone, saj bi sicer ostala brez finančnih sredstev (Barbarino 2013). Po njegovih navedbah je bil sam, enako kot drugi člani občinskega sveta, prepričan, da Rezija ne spada v zaščitno zakonodajo za slovensko manjšino, a ker druge možnosti ni bilo, je del svetnikov to podprl v upanju, da bo sprejet poseben zakon samo za Rezijo in bodo tako lahko kmalu odstopili od sklepa. Pozneje je bila občina vključena še v deželni zaščitni zakon za slovensko manjšino št. 26/2007.

Skupina Rezijanov, ki je prepričana, da Rezija nima nič skupnega s slovensko manjšino, je že med sprejemanjem te

zakonodaje pripravljala demonstracije proti vključitvi Rezije vanjo. Avgusta 2010 je župan Sergio Chinese občinskemu svetu predlagal izključitev občine Rezija iz zaščitnega zakona št. 38/2001. Občinski svet je ta predlog soglasno sprejel. To se je zgodilo v času, ko je folklorna skupina Val Resia gostovala na Japonskem in sta bila dva opozicijska občinska svetnika, ki veljata za najbolj odločna (Pamela Pielich in Maurizio Di Leonardo), odsotna (Valentinčič 2014a: 85). Ostala dva opozicijska svetnika sta se glasovanja vzdržala in rezultat je bil soglasni sklep za izstop občine iz zakona (Pielich 2013). Občinska uprava je zahtevo poslala na pokrajinski svet v Videm, na deležni svet Furlanije - Julijske krajine v Trst in v rimski parlament. Občinski sklep je nato potrdil tudi pokrajinski svet Videmske pokrajine. Oboje je očitno kršilo tako materialne kot procesne predpise. Zakonodaja ne dopušča izločitve iz zakona št. 482/1999, spremembe v zvezi z zakonom št. 38/2001 pa so možne samo na predlog paritetnega odbora. Odlok mora nato podpisati še predsednik republike. Občinska uprava je poleg izstopa iz zakona št. 38/2001 predlagala še, naj se zakon št. 482/1999 spremeni tako, da se rezijanščino vključi kot samostojen jezik. Institucionalni paritetni odbor za slovensko manjšino je zahtevo konec leta 2011 zavrnil kot neustrezno. Ob pomoči pravne službe deželne uprave je ugotovil, da je bila vključitev Rezije v oba zaščitna zakona legitimna in zakonita. Sklep je podprlo 14 prisotnih članov paritetnega odbora, proti je bil le eden (Spletni vir 7). Pravnoformalno je ta zadeva torej zaključena, a politični pritiski za izstop se nadaljujejo. Pobuda za spremembo zakona št. 482/1999 je ostala v ozadju, a tudi tukaj so možnosti za spremembo minimalne, saj bi bil potreben zakonodajni postopek s parlamentarno razpravo.

Analiza omenjene zakonodaje jasno pokaže, da prebivalstvo, ki se ne prepozna kot del slovenske jezikovne manjšine, nima formalnih razlogov, ki bi utemeljevali zahtevo po izstopu občine iz območja izvajanja zakona št. 38/2001. Občinska uprava torej nima pristojnosti odločanja o izstopu iz območja zaščite (zaščitna zakonodaja določa, da tudi če občinski svet sprejme predlog o izstopu, je treba še vedno preveriti, ali obstaja kvorum prebivalstva, ki si želi biti vključen v izvajanje zakona). Če v Reziji živi skupina ljudi, ki se prepozna kot del furlanske manjšine in si želi biti vključena v zaščitni zakon za furlanščino oziroma želi doseči sprejetje posebnega zaščitnega zakona za Rezijo, to ne upravičuje zahteve po izstopu iz območja zaščite po zakonu št. 38/2001. Teoretično bi lahko v Reziji veljali vsi trije ločeni zaščitni zakoni za posamezne skupine, ki se imajo za del različnih jezikovnih manjšin. To bi bilo sicer zelo težko doseči, a skupina, ki si za to prizadeva, lahko vključitev kljub temu argumentira pristojnim italijanskim državnim institucijam in jih v to prepriča (Valentinčič 2014b).

Druga stvar, ki jo v Reziji doživljajo kot eno od osrednjih političnih vprašanj, je spor o javnih dvojezičnih napisih. Ti so bili na lokalnih cestah, ki jih upravlja občina, v italijanščini

3 3. odstavek 2. člena izrecno določa, da se ukrepi, ki veljajo le na ozemlju poselitve slovenske manjšine, nanašajo tudi na rezijanščino in na jezikovne različice Nadiške, Terske in Kanalske doline. Enaka formulacija je uporabljena tudi v 22. členu, ki govori o prispevkih za ukrepe v korist rezijanščine in jezikovnih različic Nadiške, Terske in Kanalske doline. Čeprav so določila toliko splošna, da te različice lahko interpretiramo kot samostojne jezike ali kot del slovenščine, je napredek že to, da se o teh področjih tako jasno govori v deželnem zakonu za zaščito slovenske jezikovne manjšine. Zakon je bil sprejet v času, ko je na deželni ravni vladala slovenski manjšini bolj naklonjena leva sredina, zato lahko takšne formulacije v zakonu razumemo tudi v kontekstu »mej mogočega«. Če bi bilo namreč v zakonu jasno zapisano, da so tudi rezijansko, nadiško, tersko in kanalsko narečje del slovenskega jezika, bi bilo praktično nemogoče pričakovati, da bi bil zakon lahko sprejet. Pred sprejetjem tega zakona je sicer skupina Rezijanov, ki ne priznavajo slovenskega izvora, pripravila demonstracijo proti vključitvi rezijanščine med slovenska narečja (Valentinčič 2014a: 85).

in rezijanskem narečju postavljeni že leta 1994.⁴ Ime kraja so zapisali tako, kot ga imenujejo v posamezni vasi doline Rezije, saj se narečje razlikuje že od vasi do vasi. A ob tem se je pojavil čisto poseben problem: vse dvojezične table so bile prebarvane z barvnim razpršilcem. Table so bile namreč postavljene med mandatom župana Luigia Palettija, na njih pa so uporabili črkopis, katerega avtor je nizozemski jezikoslovec in preučevalec rezijanščine Han Steenwijk (1992). To pa je zelo zmotilo zagovornike teorije o neslovenskem izvoru Rezijanov. Po njihovem mnenju je ta črkopis preveč podoben slovenskemu, zato so zahtevali uporabo črkopisa, ki je bližje italijanskemu (na primer namesto Ravanca Ravanza) in ga pri svojih dejavnostih tudi uporabljajo (najbolj sporen je glas »c«, ki se v italijanskem črkopisu piše kot »z«, po Steenwijkovem pa enako kot v slovenskem »c«). Ker se niso mogli dogovoriti o črkopisu dvojezičnih tabel, jih na pokrajinskih cestah niso postavili, ampak so ostale le pred vasmi. Leta 2010 je občinska uprava pod vodstvom župana Sergia Chineseja zamenjala vse dvojezične table v občini in jih nadomestila s takimi, kjer so bila imena krajev v rezijanščini zapisana s črkopisom, katerega avtor je sam župan Chinese. Gre za nesistematičen in neznanstven črkopis, ki nima stalnih pravil za zapisovanje glasov. Tudi te table so bile pozneje prebarvane z barvnim razpršilom, tokrat pa so to domnevno storili zagovorniki uporabe Steenwijkovega črkopisa (Valentinčič 2014a: 91).

Tretje vprašanje, ki je v Reziji preraslo v občuten politični problem, pa je izdajanje dvojezičnih osebnih dokumentov. To možnost namreč predvideva zaščitni zakon št. 38/2001. Po začetnih zapletih so zdaj vendarle prilagodili tehnologijo za izdelavo takšnih dokumentov, po občasnih poročanjih različnih zamejskih medijev pa naj težav praviloma ne bi bilo več. To za Rezijo ne drži. Prvi, ki je zahteval dvojezično osebno izkaznico, je bil Gabriele Cherubini, ki jo je po številnih zapletih avgusta 2010 tudi dobil. Občinsko upravo je v to prisililo notranje ministrstvo, saj so lokalne oblasti želele tehnologijo za izdajo italijansko-rezijanske izkaznice (torej poleg v italijanščini še v rezijanskem narečju in s pisavo, kot si jo je zamislila občinska uprava), a so na državni ravni odločili, da morajo izkaznico poleg v italijanščini izdati tudi v slovenščini. Slovenski del osebne izkaznice je bil takrat napisan ročno. Gabriele Cherubini je sicer italijanske narodnosti, v dolino se je priselil iz Bologne. Za dvojezično izkaznico se je odločil v podporo skupini, ki se prepozna kot del slovenske manjšine (Spletni vir 3). Po izdaji dvojezične izkaznice so zagovorniki neslovenske identitete Rezije večkrat protestirali, saj so temu nasprotovali z vsemi močmi. Po številnih hišah v Reziji so začele stalno viseti italijanske zastave. Gabrieleju Cherubiniju so večkrat grozili (kar dokazujejo medijska poročanja; glej Spletni vir 1;

Spletni vir 3; Spletni vir 5). Poleg njega so besedno napadli tudi opozicijsko občinsko svetnico Pamela Pielich. Cherubini in Pielichova sta proti napadalkam vložila kazensko ovadbo. Na prvi stopnji so bile obsojene, sodišče na drugi stopnji pa jih je novembra 2013 oprostilo (Pielich 2013; Quaglia 2014). Oproščene so proti Cherubiniju in Pielichovi nato napovedale kazensko ovadbo zaradi žaljive obdolžitve, a je do sedaj še niso vložile. Ta oprostitev je bila hud udarec za skupino, ki si želi zaščite v okviru slovenske manjšine, saj so se bali, da bo to drugi strani dalo nov pogum in se bodo razmere spet zaostrele, pri čemer bi lahko prišlo tudi do fizičnega nasilja (Pielich 2013; Quaglia 2014). To se sicer pozneje ni zgodilo, saj je nasprotna stran očitno dosegla svoje glavne cilje.

V času najbolj napetih odnosov zaradi izdaje dvojezičnih izkaznic leta 2010 je občina na domove poslala tudi poseben vprašalnik, v katerem je ljudi spraševala o jezikovni in etnični pripadnosti ter odnosu do domovine. V tako majhni občini je anonimnost takšnega vprašalnika zelo vprašljiva, poleg tega pa je šlo za osebna vprašanja, za katera je težko utemeljiti, zakaj bi jih – v sklopu svojih običajnih pristojnosti – občinska oblast potrebovala (Spletni vir 1). Vprašljiva je tudi pravna podlaga za pošiljanje takšnih vprašalnikov; občina takšne pravne podlage ni navedla (Valentinčič 2014a: 100–101).

Do močnih napetosti v dolini, ki so odmevale tudi v Sloveniji, je prišlo avgusta 2012. Kulturno društvo Rozajanski dum je bilo do tedaj upravitelj kulturnega doma Ta rozajanska kulturna hiša na Ravanci. To je osrednja kulturna dvorana v občini, v kateri vadi folklorna skupina, sprejemajo turiste, prirejajo tečaje in razstave ter vse ostale najpomembnejše dejavnosti. Izgradnjo doma je med popotresno obnovo leta 1981 (skupaj s še šestimi hišami) financirala Socialistična republika Slovenija. Da bi onemogočili morebitno zlorabo namembnosti stavbe, so jo dali v last lokalnim oblastem, tj. občini, ki je stavbo dala v najem Rozajanskemu domu. Do avgusta 2012, ko je potekla upravljavska pogodba, je vse potekalo brez zapletov, nato pa občinska uprava ni več hotela, da bi dom kot do takrat upravljaval Rozajanski dum (Spletni vir 9). To je na novo poslabšalo odnose med prebivalci v dolini. Pripadniki slovenske manjšine so trdili, da je bil cilj tega občinskega ukrepa predvsem njihovo gospodarsko uničenje, saj v domu vedno sprejemajo turiste iz Slovenije (Pielich 2013; Quaglia 2014). Župan Chinese in predsednik društva Identità e tutela val Resia Alberto Siega pa sta to videla kot dajanje prostorov tistim, ki so »pravi Rezijani« in si jih zaslužijo (Chinese 2013; Siega 2013). Vlogo za upravljanje doma je poleti 2012 namreč oddalo tudi društvo Identità e tutela val Resia in župan je večkrat nakazal, da bo dom dal v upravljanje njim. V polemiko so se takrat vmešali tudi predstavniki Slovenije (takratni generalni konzul v Trstu Dimitrij Rupel je županu Rezije poslal protestno pismo), kar je polemiko še dodatno razgrela in razburila rezijansko občinsko upravo (Spletni vir 9).

4 Prebivalstvo je takšno dejanje podprlo, saj so zelo ponosni na svoje narečje, kulturo in izročilo (glej na primer Valentinčič 2014a: 90–91, 2014c: 94–95). Dobri poznavalci Rezije, kot sta na primer Pavle Merku in Milko Matičetov, pravijo, da nikjer drugje na ozemlju slovenske poselitve ni območja, kjer bi bili prebivalci s tako visoko zavestjo navezani na svoje kulturne korenine (Komac 1987).

Folklorna skupina, katere člani o drugih občinskih političnih vprašanih sicer nimajo enotnega mnenja – vodi pa jo Pamela Pielich, ki je javno znana zagovornica Rezijanov kot dela slovenske manjšine – je takrat razmišljala celo o tem, da bi si prostore našla izven doline, v kateri izmed sosednjih občin (Spletni vir 6). Po več mesecih nejasnosti in napetosti je župan popustil, upravljanje doma znova prepustil Rožanskemu domu in dovolil, da ima tam sedež tudi folklorna skupina, je pa pogodbi o upravljanju dodal klavzulo, da lahko dom uporabljajo tudi druga društva. Pogodba velja do leta 2021 (Pielich 2013).

Sklep

Na primeru Rezije torej vidimo, kako lahko tematike in problemi, ki se v danes prevladujočem diskurzu zdijo obrobni in preživeti, v majhnih in odmaknjenih okoljih dobijo neslutene razsežnosti. Povsem jasno je, da vsakdo lahko svobodno interpretira svojo pripadnost in identiteto, a mora v skladu z vrednotami demokratične in pluralne družbe to možnost brez izjeme pustiti tudi drugim. V pričujočem prispevku strnjeno predstavljamo izbrane vidike družbene situacije v Reziji, ki je sicer obširneje predstavljena v znanstveni monografiji *Slovenci v Reziji?* (Valentinčič 2014a). V njej z analizo aktualnih primerov argumentiramo, da v Reziji ne prihaja le do kršitev manjšinskega prava, ampak tudi do kršitev splošnih človekovih pravic (svobode govora, gibanja, vesti, združevanja),⁵ kar se nam zdi nesprejemljivo, zato pristojne organe pozivamo k ukrepanju.

Literatura

BAJC, Gorazd: *Na oni strani meje: Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: Zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.

BAJC, Gorazd, Devan Jagodic, Borut Klabjan, Maja Mezgec in Zaira Vidali: *Pre-misliti manjšino: Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče in Založba Annales; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut, 2008.

BERAN, Jaromir: Plebiscit in razmejitve v Benečiji (1866 in 1867). *Zgodovinski časopis* 33 (2), 1979, 283–297.

CENCIČ, Mira: *Beneška Slovenija in njeni Čedermaci*. Škofije: TIGR Primorske, 2008.

DAPIT, Roberto: *La Slavia Friulana: Lingue e cultura: Resia, Torre, Natisone: Bibliografia ragionata / Beneška Slovenija: Jezik in kultura: Rezija, Ter, Nadiža: Kritična bibliografija*. Čedad in Špeter: Kulturno društvo Ivan Trinko in Zadruga Lipa, 1995.

5 Govorimo o najsplošnejših človekovih pravicah, ki jih vsebujejo vsi sodobni mednarodni dokumenti o varstvu človekovih pravic (na primer Splošna deklaracija o človekovih pravicah, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, Evropska konvencija o človekovih pravicah, Listina o temeljnih pravicah EU), katerih podpisnica je tudi Italija in jo (neposredno) zavezujejo. Te pravice so zagotovljene tudi v italijanski ustavi in Kazenskem zakoniku Republike Italije (Codice penale), torej se njihove kršitve neposredno preganja, v večini primerov po uradni dolžnosti.

DAPIT, Roberto: Sociolingvistično raziskovanje v Reziji in odmev tega dela v vzgojno-izobraževalnem sistemu in v družbi. V: Tanja Roženberger Šega in Mateja Habinc (ur.), *Etnologija v zavesti sodobne družbe*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2001, 68–70.

DAPIT, Roberto: Rezijanska identiteta med mitom in ideologijo: Vpliv na jezik. *Slovenščina v šoli* 9 (3), 2004, 35–43.

GESTRIN, Ferdo in Vasilij Melik: *Slovenska zgodovina: Od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založna Slovenije, 1966.

KACIN WOHINZ, Marina in Jože Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

KOMAC, Miran: Rezija/Resia: Zapis o ljudeh na zahodnem obrobju slovenskega etničnega ozemlja. *Razprave in gradivo* 20, 1987, 141–155.

RAMOVŠ, Fran: *Historična gramatika slovenskega jezika: 7. Diaklekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1935.

STEENWIJK, Han: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam: Rodopi, 1992.

ŠEKLI, Matej: Rezijanščina na koncu 20. stoletja. *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2000*, 1999, 125–137.

ŠEKLI, Matej: Rezijansko, tersko in nadiško narečje: Slovanska ali tudi slovenska narečja? *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2001*, 2000, 143–157.

ŠEKLI, Matej: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: Genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). *Obdobja* 22, 2004, 41–58.

TOPORIŠIČ, Jože: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

VALENTINČIČ, Dejan: *Slovenci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*. Novo mesto: Arte, 2014a.

VALENTINČIČ, Dejan: *Resia: A valley and its people between Slovenian, Italian and its own identity: The legal status and actual state*. Celovec, Ljubljana in Novo mesto: Univerza v Celovcu, Inštitut Karantanija in Arte, 2014c.

ZUANELLA, Natalino: *Mračna leta Benečije: Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Časopisni vir

VALENTINČIČ, Dejan: Rezijani so ponosni na to, da so nekaj posebnega. *Primorske novice*, 24. 10. 2014b, 18–19.

Spletni viri

Spletni vir 1: Gre za ugotavljanje morebitnih slovenskih čustev, *24ur*; <http://www.24ur.com/novice/slovenija/gre-za-ugotavljanje-morebitnih-slovenskih-custev.html>, 5. 3. 2015.

Spletni vir 2: Istituto nazionale di statistica: *Annuario statistico italiano*; <http://www.istat.it>, 5. 3. 2015.

Spletni vir 3: »Klofuta« za rezijanskega župana, *Primorski dnevnik*; http://www.primorski.it/stories/alpejadrano/100544_klofuta_za_rezijanskega_upana/#, 5. 3. 2015.

Spletni vir 4: Ali smo Slovenci res elitna manjšina?, *Novi Matajur*; http://www.novimatajur.it/main.php?page_id=articolo&id=921, 5. 3. 2015.

Spletni vir 5: Prvo dvojezično izkaznico v Režiji so pospremili protesti, *Primorske novice*; <http://www.primorske.si/Slovenija-in-svet/Prvo-dvojezicno-izkaznico-v-Reziji-so-pospremili-p.aspx>, 5. 3. 2015.

Spletni vir 6: Režija: Folklorna skupina razmišlja o selitvi iz doline, *Primorski dnevnik*; http://www.primorski.it/stories/alpejadrans/211905/#.VGt9izSG_Xs, 5. 3. 2015.

Spletni vir 7: Režija ostaja v zaščitenem okolju za Slovence v Italiji, *Primorske novice*; <http://www.primorske.si/Slovenija-in-svet/Rezija-ostaja-v-zascitnem-okolju-za-Slovence-v-Ita.aspx>, 5. 3. 2015.

Spletni vir 8: Ricerca: Parco genetico del Friuli Venezia Giulia, i Resiani risultati 'razza unica', *Adnkronos*; http://www1.adnkronos.com/Archivio/AdnAgenzia/2010/05/11/Cronaca/Ricerca-parco-genetico-del-Friuli-Venezia-Giulia-i-resiani-risultati-razza-unica_180021.php, 5. 3. 2015.

Spletni vir 9: Rupel zavraca očitke o vmešavanju v notranje zadeve Italije, *Delo*; <http://www.delo.si/novice/slovenija/rupel-zavraca-ocitke-o-vmesavanju-v-notranje-zadeve-italije.html>, 5. 3. 2015.

Ustni viri

BARBARINO, Sergio, intervju, Ravanca, 20. 9. 2013.

CHINESE, Sergio, intervju, Ravanca, 17. 9. 2013.

PIELICH, Pamela, intervju, Solbica, 11. 9. 2013.

QUAGLIA, Sandro, intervju, Solbica, 22. 3. 2014.

SIEGA, Alberto, intervju, Ravanca, 18. 9. 2013.

Zakoni in drugi pravni akti

Codice penale (Uradni list Republike Italije, št. 68/2015).

Deželni zakon za zaščito slovenske jezikovne skupnosti (Uradni list Republike Italije, št. 205/2007).

Zakon o zaščiti slovenske manjšine v Italiji (Uradni list Republike Italije, št. 38/2001).

Zakon o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin (Uradni list Republike Italije, št. 482/1999).

When concepts that were important in the 19th century become key issues in the 21st century: The case of Resia

The article discusses the current social situation in Resia and analyses possible reasons for it. Part of the Slovene ethnic settlement, Resia has been an administrative part of the Italian state since 1866. Due to natural conditions as well as political history, its population has not experienced the same kind of ethnic development that has taken place in the rest of the Slovene "ethnic territory". As a result, Resians have a very different self-image and ethnic identification. A part of them, which speaks the Resian dialect and perceives it as a part of the Slovene language (which is a scientifically confirmed fact) feels an integral part of the Slovene minority in Italy, and in a broader context a part of the Slovene cultural space. The other part of the Resian population does not recognize a connection between the Resian dialect and the Slovene language but tries to explain its origin within other, broader frameworks, believing that their origin is Russian, Uralo-Altaic, Friulian, that they are an independent nation, and even a separate race. Trying to encourage discussion of

human rights violation, the text highlights the fact that Resians experience their affiliation through opposite and conflicting notions, even through violence. A precise analysis of the most crucial conflicts between the two groups in recent years has namely identified the following problematic issues: attempts to exclude the municipality of Resia from the Slovenian Language Minority Protection Act; opposing views on the best-suited alphabet for the Resian language; issuance of bilingual identity cards; and the management of the local cultural centre. Antagonism between these conceptual poles, which share the small valley, has grown into conflicts and even escalated into violence. The issues with which Slovenes as well as other nations in Central Europe struggled primarily in the second half of the 19th century – how to identify ethnically, which alphabet to use, which ethnic communities to link with, etc. – still remain the principal political and ideological issues in Resia.

ANTROPOLOGIJA NA ROBU

Utemeljitev poslovne svetovalne antropologije

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izveček: Prispevek utemelji antropologijo za poslovni svet in razčleni pogoje za razvoj svetovalne antropologije. Predstavi vsebinske in metodološke spremembe poslovne antropologije ter zagovarja premik od razumevanja poslovne antropologije kot raziskovalnega pristopa k razumevanju antropologije kot strateškega pristopa v poslovnem svetu. Poslovna svetovalna antropologija, ki nastaja na presečišču poslovnega svetovanja ter antropološkega znanja in metodologije, pomeni nov pristop k reševanju poslovnih izzivov, pri čemer poveže humanistični pristop razumevanja ljudi ter kompleksnost in medsebojno povezanost poslovnega sveta.

Ključne besede: poslovna antropologija, svetovalna antropologija, etnografija, organizacije, poslovno svetovanje

Abstract: The article establishes anthropology for business and sets out conditions for the development of consulting anthropology. The paper presents conceptual and methodological modifications in business anthropology and argues for a shift from understanding business anthropology as a research approach to understanding anthropology as a strategic approach in business. Business consulting anthropology, which takes form at the intersection of business consulting and anthropological knowledge and methodology, represents a new way of solving contemporary business challenges, as it connects a humanistic approach of understanding people with the complexity and interconnectivity of business.

Key words: business anthropology, consulting anthropology, ethnography, organizations, business consulting

Uvod

Leta 2007 je profesor menedžmenta Tom Davenport v reviji *Harvard Business Review* napovedal vzpon poslovne antropologije (Davenport 2007). Danes je položaj poslovne antropologije veliko ugodnejši kot takrat, a še daleč od Davenportovih napovedi. Od 80. let 20. stoletja podjetja s sedežem v Združenih državah Amerike ter v zahodnem in severnem delu Evrope zaposlujejo antropologe, da bi bolje razumeli medkulturno poslovanje, poslovne procese in vedenje uporabnikov. V zadnjih letih pa se prebuja tudi ostali svet. Kljub številnim primerom uporabe antropološkega znanja v poslovnem svetu pa položaj poslovne antropologije tako znotraj akademskega kot tudi poslovnega sveta še vedno ni jasen – tako na metodološki, terminološki kot vsebinski ravni. Vzroke za trenutno situacijo lahko iščemo v odnosu akademskega sveta do področij aplikativne antropologije, med njimi predvsem poslovne antropologije, in v etičnih dilemah sodelovanja s poslovnim svetom. Po drugi strani pa vzroke lahko iščemo v kompleksnosti poslovnega sveta, izjemni hitrosti razvoja in nenehnih spremembah v poslovnem svetu ter v usmerjenosti poslovne antropologije na ozko problemsko in metodološko področje, zaradi česar ji manjka lastnih izkušenj in fleksibilnosti, ki bi ji omogočale, da hkrati razvija svoje teoretsko polje in se umešča v širši (poslovni) kontekst.

Pričujoči prispevek se navdihuje v šestmesečnem etnografskem delu v slovenskem podjetju, ki deluje na področju informacijsko-komunikacijskih tehnologij ter razvoju rešitev za sledenje vozil in optimizacijo vozniških parkov. Vse ugotovitve in priporočila, ki se nanašajo na antropologijo za poslovni svet in predvsem svetovalno antropologijo, temeljijo na terenskem delu in relevantni literaturi s področja antropo-

logije in poslovanja, ki jih v pričujočem prispevku umestim v širši poslovni, družbeni in teoretski okvir.

Poslovna antropologija raziskuje ljudi, vpete v poslovne procese, da bi dobila vpogled v preučevani del poslovnega sveta, ter z družboslovnimi teorijami in z upoštevanjem »domačinskega« zornega kota sodelujočih interpretira poslovne fenomene in poslovna okolja, v katerih deluje izbrana poslovna organizacija. Poslovna antropologija skuša torej razumeti zaposlene, uporabnike in druge ključne akterje poslovnega sveta ter pojasniti njegovo kompleksnost. Ker tovrstna antropologija sodeluje s poslovnim svetom in deluje zanj, se ji pogosto očita, da pristaja na neoliberalno kapitalistično logiko dobička za vsako ceno in ji sledi. Menim, da to ne drži, saj razumevanje poslovnih procesov in sodelovanje antropologije v njih ne pomeni nujno tudi kršenja profesionalne etike.

Trije problemi poslovne antropologije

Če razčlenimo status aplikativne antropologije v zadnjem stoletju, se zdi, da je bila kot edina »prava« antropologija pojmovana tista v akademskih krogih, aplikativna antropologija pa je bila že od začetkov vede »nečista« in »manjvredna«. Sredi 20. stoletja so nekateri antropologi še vedno menili, da aplikativna antropologija zasluži nižji status kot pa »prava« teorija (Baba 2012: 55). Tako je Edward Evans-Pritchard (1946: 93) raziskovanje praktičnih problemov opredelil kot neznanstveno početje, ki je onkraj področja antropologije. Še danes opažamo napetost med akademskimi in aplikativnimi antropologi, pri tem pa nekateri vzroke za ta položaj vidijo v zgodovinskem razvoju antropologije kot vede (Baba 2009), drugi v vlogi aplikativne antropologije med vojno

* Alenka Bezjak Mlakar, dr. antr., direktorica, Ergo inštitut, Ulica Gradnikove brigade 11, 1000 Ljubljana, alenka.bezjak@ergo-institut.com.

v Vietnamu, hladno vojno in podobnimi zgodovinskimi obdobji (Rylko-Bauer, Singer in van Willigen 2006), tretji pa v evropskem kolonializmu (Strathern in Stewart 2005: 2). Aplikativna (in z njo tudi poslovna) antropologija je na številnih antropoloških oddelkih v akademskem svetu še vedno stigmatizirana (Wasson 2014: 13), saj naj bi pri poslovnih antropologiji šlo za komercializacijo znanja, pri čemer je denar vir vsega zla (Moeran in Garsten 2012: 9), z njim pa si ljudje le umažejo roke (Batteau in Psenka 2012: 73). Vendar se položaj poslovne antropologije v akademski sferi izboljšuje, obenem pa se povečuje zanimanje za delo antropologov v poslovnem svetu (Wasson 2014: 12–13).

Čeprav so številni, predvsem demografski in družbeno-gospodarski vzroki spodbudili antropologijo, da ni več osredinjena samo na nezahodni svet, tudi danes nekateri teoretiki zagovarjajo romantično predstavo, da je raziskovanje enostavnih, majhnih sistemov dobro, raziskovanje kompleksnih pa ne (glej Moeran in Garsten 2012: 9; Moeran 2014). Šele okrog leta 1980 se je interes s »pravih« oziroma tradicionalnih terenov usmeril tudi v visokotehnološka podjetja in raziskave organizacijskih kultur. Od takrat se povečuje tudi število zaposlenih antropologov zunaj akademskega sveta. Od 90. let prejšnjega stoletja, ko je ponudba doktorjev antropologije močno presešla povpraševanje akademske sfere po zaposlovanju, so raziskave geografsko bližjih terenov postale veliko bolj sprejemljive, kot so bile prej (ali vsaj nujno potrebne za zaposlovanje).¹ Tudi Batteau in Psenka trdita, da se je zasuk v antropologiji, tj. njena usmeritev na terene v zahodnem svetu, zgodil zaradi sprememb v demografiji in skrčenja evropskih in ameriških imperijev (2012: 74). Ta geografski zasuk pa je omogočil začetek uveljavljanja poslovne antropologije, ki je ob svojem nastanku večinoma raziskovala (post)industrijske družbe zahodnega sveta (Moeran in Garsten 2012: 9). Danes antropologija raziskuje družbe po vsem svetu, pri čemer pa se svetovnim središčem kapitala, kjer imajo sedež velike korporacije, ki krojijo mnogo poslovnih procesov, seveda ne more izogniti.

Njen tretji problem je produkcija lastnih teorij. Položaj poslovne antropologije v antropološki vedi se lahko spremeni z razvojem teorije (Moeran in Garsten 2012). Tako akademska antropologija kot antropologija zunaj akademskih zidov morata biti umeščeni v obstoječe teoretske okvire, obenem pa ustvarjati nove teorije in metodološke pristope, ki utrjujejo antropologijo kot samostojno disciplino. Pomen vključevanja poslovne antropologije v ustvarjanje teorije izpostavi tudi Briody (2014: 6); po njenem mnenju poslovna antropologija potrebuje teorijo, da bo lahko tudi v prihodnje obdržala svoj položaj v vedi kot tudi v razmerju do drugih področij. Poslovna antropologija mora torej bolj razvijati teorije in več razpravljati o metodologiji, kot je to počela doslej (Moeran 2014: 80).

1 V ZDA je bilo leta 1986 prvič v zgodovini antropologije več antropologov zaposlenih zunaj akademskega sveta (Fluehr-Lobban po Bernard 1998: 18) oziroma leta 1984 se je prvič, odkar je Ameriško antropološko združenje zbiralo te podatke, več novih doktorjev antropologije zaposlilo zunaj akademskega sveta.

Antropologija za poslovni svet

V nadaljevanju želim antropologijo za poslovni svet opredeliti kot specifično polje poslovne antropologije, opredeliti pa želim tudi njeno nadgradnjo – poslovno svetovalno antropologijo. Glede na pregled obstoječe literature s področja poslovne antropologije ter antropologove vpetosti in stopnje interakcije s poslovnim okoljem lahko ločimo tri pristope poslovne antropologije:

- antropologija poslovnega sveta. Pri antropologiji poslovnega sveta gre za pisanje o poslovnem svetu ali njegovih delih (bodisi posameznih organizacijah, njihovih organizacijskih kulturah in načinih vodenja bodisi o uporabljenih novih tehnologijah na trgu, odnosu podjetja do okolja ali o vplivih na širšo družbo). Njen cilj je čimbolj celovita obravnava, analiza in interpretacija opredeljenega raziskovalnega fenomena, pri čemer do subjekta raziskovanja ohranjamo (večjo ali manjšo) razdaljo. Seveda vključuje tudi interakcijo s podjetjem, vendar je stik navadno omejen na intervjuje z opredeljenimi ključnimi akterji iz podjetja ali pa podjetje opazujemo z udeležbo, pri čemer pa raziskovalec-antropolog ostaja pasiven udeleženec v poslovnem svetu.
- antropologija v poslovnem svetu.² Ključna razlika med antropologijo v poslovnem svetu in antropologijo poslovnega sveta je v aktivni vlogi antropologije, ki nastaja v poslovnem svetu. V tem primeru namreč etnografija ne nastaja izven podjetja kot pri antropologiji poslovnega sveta, temveč v podjetju, v tesnem sodelovanju z udeleženci raziskave, pri čemer se raziskovalec ali svetovalec aktivno vključi v procese poslovnega sveta ali preučevane organizacije. A čeprav je aktivno vključen in sodeluje s podjetjem in zaposlenimi, cilj antropologije v poslovnem svetu še vedno ni poseg v organizacijo, pač pa njen glavni cilj ostaja antropološka interpretacija preučevanega poslovnega problema oziroma fenomena. Med antropologe, ki pišejo o poslovnem svetu ali v poslovnem svetu, uvrščam tiste, ki poslovni svet raziskujejo zaradi poslovnega sveta samega ali lastne znanstvene vedoželjnosti in ne zato, da bi ga spremenili in izboljšali. Te raziskave sicer niso same sebi namen, saj imajo lahko v prihodnosti velik vpliv na razvoj poslovanja ali celo pripomorejo k spremembam v širšem družbenem okolju. Sem uvrščam

2 V letu 2014 objavljeni zbornik *Priročnik antropologije v poslovnem svetu* prvi omenja razliko med antropologijo poslovnega sveta in antropologijo v poslovnem svetu. Urednici zbornika Rita Denny in Patricia Sunderland v uvodu napišeta (2014: 13), da sta načrtno izbrali naslov antropologija v poslovnem svetu, saj sta želeli poudariti razliko med antropološkim delom v poslovnem svetu in antropološkim pisanjem o poslovnem svetu. Vendar pa se tudi ta sicer obsežni zbornik o antropologiji v poslovnem svetu ne približa antropologiji za poslovni svet. Pomembnejši premik v tej smeri pomeni monografija Christiana Madsbjerga in Mikkela B. Rasmussena *Trenutek jasnosti: uporaba humanističnih znanosti pri reševanju vaših najtežjih poslovnih problemov* (2014).

tista dela,³ ki nimajo neposrednega ali takojšnjega vpliva na poslovanje, do njih pa pride brez spodbude ali povpraševanja preučevane organizacije, kar pomeni, da naročnik ni plačnik raziskave ali svetovanja. Ne nazadnje pa sem uvrščam tiste raziskave, katerih prvi cilj je ustvarjanje znanstvenih besedil in teorije, ne pa uvedba rešitev v poslovni svet. Redko je, da ima poslovna antropologija, četudi izvedena v poslovnem svetu, tudi poslovne učinke.⁴ Antropologija za poslovni svet, ki jo opredeljujem kot tretjo, pa mora imeti ravno to – poslovni učinek.

- antropologija za poslovni svet. Cilj antropologije za poslovni svet je v uvajanju rešitev v poslovni svet, saj jo razumem kot uporabo antropoloških pristopov pri reševanju konkretnih poslovnih izzivov, pri čemer so (že na krajši rok) vidni poslovni rezultati, bodisi v razvoju proizvodov in storitev bodisi v spremembi organizacijskih kultur ali poslovnih odločitev, procesov ali strategij.

Pri vseh treh tipih poslovne antropologije, kot so opredeljeni zgoraj, pa gre za umestitev obravnavanega poslovnega fenomena v širši kontekst. Povsod se uporablja enaka metodologija in tudi mera subjektivnosti raziskovalca oziroma svetovalca je enaka. Velika razlika je samo v tem, kako so uporabljeni rezultati raziskave – ali imajo poslovni učinek ali ne. Najpomembnejša razlika med vsemi tremi načini izvajanja poslovne antropologije je tako v uvajanju rešitev ob reševanju problema in v tem, kdo je naročnik in kdo plačnik raziskave in kdo preučevani subjekt. Če je naročnik raziskave, preučevani subjekt in plačnik ista organizacija, potem je zelo verjetno, da bodo izsledki raziskav uporabljeni v poslovne namene, za izboljšanje poslovnih rezultatov. Če pa so naročnik, preučevani subjekt in plačnik različni, izsledki verjetno ne bodo uporabljeni za izboljšanje poslovnih rezultatov.

Udomačitev v poslovnem svetu

Antropologija mora, preden vstopi v poslovni svet, izpolniti ključni pogoj za delovanje v poslovnem svetu. Če želimo v poslovnem svetu karkoli spremeniti, moramo biti pripravljeni delati za poslovni svet in za podjetja. Otresti se moramo negativnih predsodkov o poslovnem svetu in tržnem gospodarstvu. Pripravljeni moramo biti »delati *znotraj* poslovnega sveta, da si umažemo roke, ne pa samo opazovati poslovni svet z varne razdalje« (Batteau in Psenka 2012: 82,

3 Večino do danes napisanih etnografij uvrščam ravno med antropologijo poslovnega sveta in antropologijo v poslovnem svetu (glej Krause-Jensen 2013; Kunda 2006; Podjed 2011), medtem ko med dela, ki spadajo med antropologijo za poslovni svet, uvrščam že omenjeno monografijo, ki sta jo pretežno za poslovni svet napisala Madsbjerg in Rasmussen (2014).

4 Med sodobne antropologe, ki nasprotujejo uporabi antropologije in etnografije kot svetovalnega pristopa, spada tudi danski antropolog Krause-Jensen, ki trdi, da »[e]tnografska analiza redko zagotavlja gotova priporočila, s katerimi bi bilo mogoče prestrukturirati podjetje (ali družbo)« (2013: 278). In nadaljuje, da »[a]ntropologija ni menedžersko orodje in etnografi niso svetovalci« (2013: 278).

poudarek v izvirmiku). Zgolj udobno opazovanje od daleč namreč ne prispeva veliko k reševanju poslovnih problemov.

Delna celota

Poslovni svet je heterogena, dinamična in kompleksna celota, ki ima fluidne meje in ni nikoli dokončno opredeljena. Poslovni svet ni eden, poslovnih svetov je veliko. Posledično etnografija za poslovni svet nikoli ne more biti splošna, ampak je v svojem bistvu vedno delna. Dobra poslovna etnografija je dobra ravno zato, ker nastaja v določenem času na določeni lokaciji in jo zanimajo točno določeni ljudje in njihov odnos do točno določenih stvari v izbrani organizaciji. James Clifford je zapisal, da so etnografske resnice vedno delne (1986). Tudi Foucault je trdil, da ima »vsaka družba svoj režim resnice, svojo 'splošno politiko' resnice – to je tipe diskurzov, ki jih sprejema in jim zagotovi funkcijo resnice« (1991: 73). Tudi vsaka organizacija ima svoj uveljavljen način oblikovanja in dožemanja resnice. Zato določena resnica ob drugem času ali v drugem prostoru – torej v drugem podjetju – ni nujno resnična. Dobra poslovna antropologija analizira kontekst in podjetju predstavi resnico (torej pravo rešitev) znotraj njihovega režima resnice. Zato mora antropolog poznati poslovni svet in konkretno podjetje, da lahko predstavi rešitve, ki jih bodo upoštevali v podjetju in bodo tam verodostojne.

Prehod od zmanjševanja negotovosti do razumevanja kompleksnosti trga

V poslovnem svetu je nemogoče videti celoto, zato moramo videti delne celote. Razumem jih kot kompleksne situacije v poslovnem svetu, ki so medsebojno povezane in soodvisne. Lahko jih obravnavamo kot celovite v posamezni situaciji, pri čemer pa ne morejo nikoli imeti statusa celovitosti. Tudi v poslovnem svetu velja, da bolj ko je situacija kompleksna, težje je videti celoto. Zato se danes poslovni svet premika od zmanjševanja negotovosti do razumevanja kompleksnosti na trgu. Da lahko antropologija za poslovni svet ustvarja dodano vrednost, mora razumeti ne le ljudi in njihov kontekst delovanja, temveč tudi in predvsem poslovno okolje, v katerem organizacija deluje. Razumeti mora vedno večjo kompleksnost trga in umestitev organizacije v to kompleksnost. Brez tega je antropologija zgolj preučevanje fenomena in za organizacijo ne ustvarja dodane vrednosti. Antropološki izsledki in rešitve za poslovni svet niso vredni veliko, če ugotovitev nismo sposobni uvesti v poslovni svet.

Dokler so bili trgi preprostejši, je etnografija s svojim tradicionalnim pristopom tistim podjetjem, ki so uporabljala etnografsko znanje, prinašala veliko prednost. Z njeno uporabo so pri razvoju proizvodov in storitev zmanjševali negotovost na trgu. Zadnji dve desetletji je bil cilj podjetij zmanjševati negotovost na trgu, zato so najprej raziskali trg, ga analizirali z vseh zornih kotov in šele nato lansirali proizvod ali storitev. Po mnenju Andersona, Salvadorja in Barnetta (2013) je bil ta model v uporabi od leta 1990 in je podjetjem prinašal dodano vrednost. Danes pa je (poslovni) svet preveč kompleksen, da bi lahko vnaprej raziskali trg in s tem zmanjšali negotovost pri

lansiranju proizvoda ali storitve na trg. Nenehna negotovost in spremembe, izjemna soodvisnost, prepletenost in kompleksnost trgov nam onemogočajo, da bi lahko s tradicionalnimi etnografskimi pristopi organizaciji še naprej zagotavljali dodano vrednost ali da bi zmanjševali negotovost in tveganje pri razvoju proizvodov. Anderson, Salvador in Barnett (2013) zato trdijo, da danes podjetja proizvod ali storitev najprej dajo na trg, šele potem pa si prizadevajo tam vzpostaviti red. Povedano drugače, podjetja po začetku prodaje proizvoda ali storitve skušajo trg z različnimi mehanizmi spremeniti in ga prilagoditi (s tem pa tudi njegove uporabnike) lastnim rešitvam. Tudi zato so danes platforme za množično financiranje poslovnih idej (najpriljubljenejši platformi na svetu sta Kickstarter in Indiegogo) izjemno uspešne. Približno četrtina vseh zagonskih podjetij v Silicijevi dolini v ZDA se financira prek omenjenih platform (Anderson, Salvador in Barnett 2013: 241).

Agilna podjetja potrebujejo svetovanje o poslovnih procesih in antropologija mora razumeti, kako lahko prilagodi svoje metode, da bodo uporabne za hiter odziv. Vloga etnografije v razvoju proizvodov in storitev danes ni več v raziskovanju trgov oziroma zmanjševanju negotovosti na trgu, temveč je etnografova glavna naloga ugotoviti, kako uspešno »oblikovati proizvode in storitve v tako urejenem sistemu, kako opisati spreminjanje sistema (kaj se spreminja in kakšen bi lahko bil novi red) in kako bi delovanje podjetja lahko vplivalo na trg« (Anderson, Salvador in Barnett 2013: 238).

Strateški pristop: usmerjenost k implementaciji in poslovnim rezultatom

Antropologija mora, če želi v poslovnem svetu doseči boljši položaj in večjo vrednost, narediti pomemben korak od razumevanja poslovne antropologije kot raziskovalnega pristopa k razumevanju antropologije kot strateškega pristopa v poslovnem svetu. Treba je spremeniti pogled, da je antropologija izključno raziskovalni pristop, ki daje dobre vpoglede v obstoječi trg, uporabnike ali podjetje. Antropologija bo imela v poslovnem svetu večjo vrednost in vpliv, če bo usmerjena na gradnjo ali izvajanje strategije podjetja. Antropologija za poslovni svet mora postati strateško orodje, ne zgolj raziskovalni pristop.

Hkrati se mora antropologija za poslovni svet usmeriti k poslovnim rezultatom. Pri reševanju poslovnega problema pa je ključna uvedba rešitev v poslovni svet. Brez implementacije rešitev v poslovni svet imamo samo antropologijo v poslovnem svetu. Seveda je nemogoče, da vsako inovativno idejo uresničimo; kljub temu je nujno, da smo usmerjeni k reševanju problemov in iskanju rešitev. Danes se od antropologov v poslovnem svetu ne pričakuje zgolj tega, da bodo pripravili analizo stanja in spisali priporočila. Če želi biti v poslovnem svetu priznan in cenjen, mora antropolog podjetju predlagati tudi načine za izvedbo predlaganih rešitev ter razviti spretnosti in kompetence za sodelovanje pri implementaciji predlaganih rešitev.

Multidisciplinarnost: hibridizacija pristopov

Bernard (1998: 13) je zapisal, da metode ne pripadajo posamezni disciplini, saj si jih nobena ne more lastiti. Dodaja, da se metode sicer razvijajo v določeni disciplini, vendar vsako metodo, če je uporabna, prej ali slej preskusijo tudi druge discipline. Nekatere metode tako presežejo meje prvotne discipline. In ravno to se je zgodilo z metodo opazovanja z udeležbo in etnografijo. Menim, da mora poslovni antropolog, če želi poslovnemu svetu prinesiti dodano vrednost in omogočiti večje oziroma boljše razumevanje procesov, upoštevati tudi druge discipline, in sicer vsaj organizacijsko teorijo, sociologijo, menedžment, poslovne vede, ekonomijo, psihologijo in politologijo. Poslovni antropolog bo uspešen, če bo ne le razumel in upošteval druge discipline, ampak bo z njimi tudi sodeloval in soustvarjal. Poslovni antropolog mora imeti hibridno znanje. Multidisciplinarnost je tako nujna na ravni teorije (da se vključi tudi spoznanja drugih disciplin) in na ravni metodologije (da se vključi tudi druge raziskovalne tehnike). Opazovanje z udeležbo (oziroma udeležba z opazovanjem)⁵ je (bil) ideal, ki se seveda mora kombinirati z drugimi tehnikami. Le s hibridnimi raziskavami in analizami lahko poslovni antropolog rešuje poslovne probleme in uspešno upravlja svoje odnose z naročnikom (Morais in Malefyt 2010: 47).

Menim, da mora poslovna antropologija (predvsem v našem okolju, kjer še nimamo raziskav in literature) izpostaviti konkretne rezultate, ki imajo vpliv tudi v poslovnem svetu. Vse dokler bo v ospredju antropologija poslovnega sveta, se to ne bo zgodilo. Tudi danes, ob branju literature, ki je na voljo – in te je ogromno⁶ – je bistveno, kako stvari delamo, koga vključimo; veliko je napisanega o metodologijah in raziskovalnih tehnikah ter o etičnih dilemah delovanja v poslovnem svetu, zelo malo pa o tem, kakšni so bili poslovni rezultati dela, katere konkretne rešitve so bile predlagane in implementirane v poslovnem svetu. Ravno tako opažam, da večina literature (predvsem monografij in zbornikov) ni bistveno vpeta v poslovni svet. Omejena je na antropologijo ali etnografijo, ne vključuje pa znanj, ki so ključna za razumevanje delovanja poslovnega sveta in podjetij oziroma podjetništva.⁷

5 Podrobno o razliki med opazovanjem z udeležbo in udeležbo z opazovanjem piše Moeran (2009).

6 Naj na tem mestu navedem le tisto literaturo, ki je po mojem mnenju najpomembnejša in najpogosteje citirana literatura s področja poslovne antropologije, ki je izšla po letu 2000: Cefkin 2010; Garsten in Nyqvist 2013; Gellner in Hirsch 2001; Jordan 2003; Jordan 2013; Krause-Jensen 2013; Moeran 2006; Nolan 2013; Sunderland in Denny 2007; Tian, Lillis in van Marrewijk 2010; Ybema idr. 2009. Šele leta 2014 so avtorji začeli poudarjati pomen antropologije oziroma etnografije za poslovni svet. Naj izpostavim tri knjige, ki so izšle leta 2014 in označujejo omenjeni premik k antropologiji v poslovnem svetu in antropologiji za poslovni svet: Denny in Sunderland 2014; Ladner 2014; Madsbjerg in Rasmussen 2014.

7 Poslovna antropologija v Sloveniji je prav tako pretežno omejena na antropološko raziskovanje poslovnega sveta in v poslovnem svetu. Vendar velja poudariti, da je bilo pri nas v letih 2014 in 2015 objavljenih več prispevkov, ki bodisi omenjajo poslovno antropologijo (Ramšak 2015) bodisi jo predstavljajo kot področje aplikativne antropologije, ki bo imelo velik vpliv na prihodnost antropologov in tudi na zaposlovanje izven akademskega okolja (glej Gorup in Podjed 2015; Podjed in Gorup 2014).

Sklep: poslovna svetovalna antropologija

Če antropologija za poslovni svet pomeni uporabo antropoloških pristopov in znanj za reševanje poslovnih problemov naročnikov, je svetovalna antropologija⁸ njena nadgradnja. Svetovalna antropologija je svetovalna dejavnost, ki zahteva uporabo prilagojenih antropoloških pristopov in znanj ter svetovalne kompetence. Poslovna svetovalna antropologija povezuje humanistični pristop razumevanja ljudi, kompleksnosti in povezanosti poslovnega sveta s premisami poslovnega svetovanja, s čimer ustvari nov način poslovnega svetovanja, ki temelji na antropološkem znanju. Poslovno svetovanje je namreč »proces, s katerim posameznik ali podjetje pomaga naročniku pri doseganju zastavljenega izida. Pomoč je lahko v obliki informacij, priporočil ali dejanskega praktičnega dela« (Biech 2007: 1).⁹

Do danes le redka dela omenjajo svetovalno antropologijo.¹⁰ Carla N. Littlefield in Emilia González-Clements (2008) sta redki antropologinji, ki omenita svetovalno antropologijo in opišeta svoje izkušnje s svetovanjem vladnim in nevladnim organizacijam. V prispevku predlagata, kako naj antropolog začne svoje svetovalno delo, kako naj postane neodvisni svetovalnik in katere so njegove glavne kompetence, a pri tem večinoma poudarjata »osredinjenost na družbene spremembe« (Littlefield in González-Clements 2008: 162) in ne govorita o posebnostih poslovne svetovalne antropologije, ki ima zaradi narave dela poslovnega sveta svoje zakonitosti ter zahteva svojevrsten pristop in kompetence. Svetla izjema med antropološko literaturo je že omenjeni zbornik *Privočnik antropologije v poslovnem svetu* (Denny in Sunderland 2014), v katerem se Simon Roberts (2014: 86) opredeli za poslovnega svetovalnega antropologa,¹¹ številni drugi avtorji pa omenjajo

8 Tako kot aplikativna antropologija je tudi svetovalna antropologija uporabna na številnih področjih (v medicini, razvojništvu, poslovnem svetu idr.). Vendar sama govorim o poslovnih svetovalni antropologiji, ki jo razumem kot svetovalno dejavnost v poslovnem svetu.

9 Za opredelitve razlik med poslovnim svetovalcem in antropologom glej Bate 1997; Marcus in Fischer 1999; Schein 1992; Strathern in Stewart 2005.

10 Van Marrewijk, Veenswijk in Clegg (2010) so zaradi potrebe po povezavi etnografskega in intervenističnega pristopa ustvarili novi termin etnovenist oziroma etnovencija (angl. *ethnoventionist* oziroma *ethnoventionism*), ki je sestavljen iz besed etnografija in intervenist/intervencija, kar bi lahko poslovenili tudi kot etnopoosredovanje. Etnovenist oziroma etnopoosrednik je v podjetju zaposlen ali najet raziskovalec, ki uporabi etnografske podatke, da bi spremenil poslovni svet (prim. Marcus in Fischer 1999). Kljub temu, da avtorji opredelijo razlike med etnovenističnim pristopom, tradicionalnim etnografskim raziskovanjem, participativnim akcijskim raziskovanjem in kliničnim pristopom, pa še vedno ne zagovarjajo uporabe svetovalnega pristopa v antropologiji (Van Marrewijk, Veenswijk in Clegg 2010).

11 Naj na tem mestu opredelim razlike, ki nastanejo pri poimenovanju povezovanja antropologije, svetovanja in poslovnega sveta. Sama govorim o poslovnih svetovalni antropologiji, Roberts (2014: 86) pa omenja svetovalno poslovno antropologijo. Razlika med poimenovanjema je malenkostna, čeprav ni nepomembna. V mojem poimenovanju je poudarek na svetovalni antropologiji, kjer je ključna uporaba antropologije pri svetovanju (sopomenka bi bila lahko antropološko svetovanje), medtem ko je pri Robertsovem poimenovanju v ospredju poslovna antropologija, ki ji dodaja še svetovalno noto.

svoje svetovalno delo v podjetjih (Ensworth 2014), svetovalno dejavnost ali problem umeščanja antropologije v poslovni svet (Darrah in Dornadic 2014) oziroma antropologijo umestijo v svetovanje menedžmentu in družinskim podjetjem (Pant 2014). Pomemben primer neposrednega povezovanja antropologije in svetovanja je leta 1990 objavljena posebna številka revije *NAPA Bulletin*. Antropologinja Maureen Giovannini ter poslovna svetovalka in profesorica menedžmenta Lynne Rosansky predstavita področja, kjer se srečata svetovanje in antropologija, obenem pa zagovarjata antropologa kot svetovalca menedžmentu, saj naj bi to sodelovanje koristilo obema stranema (1990). Zelo pomembno delo pri povezavi antropologije (ter družboslovja in humanistike na splošno) s svetovalno dejavnostjo opravljajo svetovalna podjetja, ki temeljijo na antropološkem znanju (oziroma je to del znanja oziroma storitev, ki jih ponujajo). V evropskem prostoru so najbolj znani dansko svetovalno podjetje ReD Associates, ki ima pisarno tudi v New Yorku, italijansko podjetje Experientia in podjetje Antropologerne s sedežem na Danskem.

Svetovalna antropologija mora jasno opredeliti svojo konkurenčno prednost v poslovnem svetu in se nedvoumno opredeliti do drugih strok, ki delujejo v svetovalni dejavnosti, predvsem (a ne izključno) psihologije, oblikovanja, organizacijskih ved, sociologije in kulturologije. Edinstvenost svetovalnega antropologa je ravno v njegovi metodologiji, antropološki usposobljenosti za opazovanje, analizo in interpretacijo preučevanih skupin. Svetovalna antropologija je osredinjena na preučevanje skupin oziroma posameznikov kot članov skupin. Svetovalnega antropologa v podjetju ne zanimajo motivacijski dejavniki posameznih zaposlenih, temveč povezave, odnosi, skupna prepričanja in vrednote, ki povezujejo kupce, uporabnike, stranke, zaposlene, vodje oddelkov ali poslovne partnerje v tujini itn. Svetovalni antropolog predlaga spremembe v organizaciji podjetja, njegovih skupnih vrednot in skupnih dejanj. Tudi okolje vpliva na celo skupino in ne zgolj na posameznike. Cilj svetovalnega antropologa je najti obstoječe vzorce, s katerimi pojasni vzroke za problem in ponudi njegove rešitve. Pri tem mora problematiko nujno razumeti v kontekstu podjetja in širše družbe. Svetovalni antropolog v poslovnem svetu uporablja antropološke metode dela, a obenem dela za konkretnega naročnika, zato mora upoštevati tudi njegove zahteve in pričakovanja. In ravno prepletene kompetence,¹² ki izhajajo iz antropologije in poslovnega svetovanja, svetovalnemu antropologu omogočajo preusmeritev od uporabe antropološkega znanja zgolj za raziskovanje poslovnega sveta ali za delo za poslovni svet (kot to počne antropologija za poslovni svet) do poznavanja in uporabe svetovalnih prijemov in pristopov za reševanje poslovnih problemov.

12 O kompetencah (poslovnega) svetovalnega antropologa sem pisala v svoji doktorski disertaciji (Bezjak Mlakar 2015), ki sem jo leta 2015 zagovarjala na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Na njej delno temelji pričujoči prispevek.

Literatura

- ANDERSON, Ken, Tony Salvador in Brandon Barnett: Models in motion: Ethnography moves from complicatedness to complex systems. V: *EPIC 2013 conference proceedings*. Arlington: American Anthropological Association, 2013, 234–251.
- BABA, Marietta L.: Disciplinary-professional relations in an era of anthropological engagement. *Human Organization* 68 (4), 2009, 380–391.
- BABA, Marietta L.: Anthropology and business: Influence and interests. *Journal of Business Anthropology* 1 (1), 2012, 20–71.
- BATE, Paul S.: Whatever happened to organizational anthropology? A review of the field of organizational ethnography and anthropological studies. *Human Relations* 50 (9), 1997, 1147–1175.
- BATTEAU, Allen W. in Carolyn E. Psenka: Horizons of business anthropology in a world of flexible accumulation. *Journal of Business Anthropology* 1 (1), 2012, 72–90.
- BERNARD, Russell H.: Introduction on method and methods in anthropology. V: Russell H. Bernard (ur.), *Handbook of methods in cultural anthropology*. Walnut Creek, London in New Delhi: AltaMira Press, 1998, 9–36.
- BEZJAK MLAKAR, Alenka: *Poslovna antropologija: Antropologija med znanostjo in poslovnim svetovanjem*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2015.
- BIECH, Elaine: *The business of consulting: The basics and beyond*. San Francisco: Pfeiffer, 2007.
- BRIODY, Elizabeth K.: Building momentum for the JBA. *Journal of Business Anthropology* 3 (1), 2014, 5–10.
- CEFKIN, Melissa (ur.): *Ethnography and the corporate encounter: Reflections on research in and of corporations*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2010.
- CLIFFORD, James: Introduction: Partial truths. V: James Clifford in George E. Marcus (ur.), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1986, 1–26.
- DARRAH, Charles N. in Alicia Dornadic: Doing anthropology, doing business. V: Rita M. Denny in Patricia L. Sunderland (ur.), *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014, 722–736.
- DAVENPORT, Tom: The Rise of Corporate Anthropology. *Harvard Business Review* 2007; <https://hbr.org/2007/11/the-rise-of-corporate-anthropo/>, 10. 1. 2015.
- DENNY, Rita M. in Patricia L. Sunderland (ur.): *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014.
- ENSWORTH, Patricia: The anthropologist as IT troubleshooter on Wall Street. V: Rita M. Denny in Patricia L. Sunderland (ur.), *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014, 202–222.
- EVANS-PRITCHARD, Edward E: Applied anthropology. *Africa* 16 (2), 1946, 92–98.
- FOUCAULT, Michel: *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krt, 1991.
- GARSTEN, Christina in Anette Nyqvist (ur.): *Organisational anthropology: Doing ethnography in and among complex organisations*. London: Pluto Press, 2013.
- GELLNER, David N. in Eric Hirsch (ur.): *Inside organizations: Anthropologists at work*. Oxford, New York: Berg, 2001.
- GIOVANNINI, Maureen, in Lynne Rosansky: Anthropology and management consulting: Forging a new alliance. *NAPA Bulletin* 9 (1), 1990, 1–48.
- GORUP, Meta in Dan Podjed: Izgon antropoloških demonov iz slonokoščenega stolpa: Drugi mednarodni simpozij o aplikativni antropologiji v Padovi. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 112–113.
- JORDAN, Ann: *Business anthropology*. Long Grove: Waveland Press, 2003.
- JORDAN, Brigitte (ur.): *Advancing ethnography in corporate environments: Challenges and emerging opportunities*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2013.
- KRAUSE-JENSEN, Jakob: *Flexible firm: The design of culture at Bang & Olufsen*. New York, Oxford: Berghahn Books, 2013.
- KUNDA, Gideon: Engineering culture: Control and commitment in a high-tech corporation. Philadelphia: Temple University Press, 2006.
- LADNER, Sam: *Practical ethnography: A guide to doing ethnography in the private sector*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014.
- LITTLEFIELD, Carla N. in Emilia González-Clements: Creating your own consulting business. *NAPA Bulletin* 29, 2008, 152–165.
- MADSBJERG, Christian in Mikkel B. Rasmussen: *The moment of clarity: Using the human sciences to solve your hardest business problems*. Boston: Harvard Business Review Press, 2014.
- MARCUS, George E. in Michael M. J. Fischer: *Anthropology as cultural critique: An experimental moment in the human sciences*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1999.
- MOERAN, Brian: *Ethnography at work*. Oxford, New York: Berg, 2006.
- MOERAN, Brian: From participant observation to observant participation. V: Sierk Ybema, Dvora Yanow, Harry Wels in Frans Kamsteeg (ur.), *Organizational ethnography: Studying the complexities of everyday life*. London: Sage, 2009, 139–155.
- MOERAN, Brian: Theorizing business & anthropology. V: Rita M. Denny in Patricia L. Sunderland (ur.), *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014, 69–82.
- MOERAN, Brian in Christina Garsten: What's in a name? Editors' introduction to the Journal of Business Anthropology. *Journal of Business Anthropology* 1 (1), 2012, 1–19.
- MORAIS, Robert J. in Timothy de Waal Malefyt: How anthropologists can succeed in business: Mediating multiple worlds of inquiry. *International Journal of Business Anthropology* 1 (1), 2010, 45–56.
- NOLAN, Riall W. (ur.): *A handbook of practicing anthropology*. Malden, Oxford in Chichester: Wiley-Blackwell, 2013.
- PANT, Dipak R.: Management consulting in times of austerity: Sustainability & the business-place-community nexus in Italy. V: Rita M. Denny in Patricia L. Sunderland (ur.), *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014, 223–233.
- PODJED, Dan: *Opazovanje opazovalcev: Antropološki pogled na ornitološko organizacijo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.

PODJED, Dan in Meta Gorup: Three challenges for applied anthropology in Europe. *Anthropology News* 55 (5–6), 2014, 25–26.

RAMŠAK, Mojca: Šest desetletij Avsenikovega glasbeno-poslovnega uspeha. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 74–85.

ROBERTS, Simon: Decentering the origin story of anthropology & business: The British experience since 1950. V: Rita M. Denny in Patricia L. Sunderland (ur.), *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014, 83–99.

RYLKO-BAUER, Barbara, Merrill Singer in John van Willigen: Reclaiming applied anthropology: Its past, present and future. *American Anthropologist* 108 (1), 2006, 178–190.

SCHEIN, Edgar H.: *Organizational culture and leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1992.

STRATHERN, Andrew in Pamela J. Stewart: Introduction: Anthropology and consultancy: Ethnographic dilemmas and opportunities. V: Pamela J. Stewart in Andrew Strathern (ur.), *Anthropology and consultancy: Issues and debates*. New York: Berghahn Books, 2005, 1–23.

SUNDERLAND, Patricia L. in Rita M. Denny (ur.): *Doing anthropology in consumer research*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2007.

SUNDERLAND, Patricia L. in Rita M. Denny: Introduction. V: Rita M. Denny in Patricia L. Sunderland (ur.), *Handbook of anthropology in business*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2014, 13–31.

TIAN, Robert Guang, Michael P. Lillis in Alfons H. van Marrewijk: *General business anthropology*. Miami: North American Business Press, 2010.

VAN MARREWIJK, Alfons, Marcel Veenswijk in Stewart Clegg: Organizing reflexivity in designed change: The ethnoventionist approach. *Journal of Organizational Change Management* 23 (3), 2010, 212–229.

WASSON, Christina: Two reflections on the symbolic position of business anthropology. *Journal of Business Anthropology* 3 (1), 2014, 11–14.

YBEMA, Sierk, Dvora Yanow, Harry Wels in Frans Kamsteeg (ur.): *Organizational ethnography: Studying the complexities of everyday life*. London: Sage, 2009.

Anthropology on the edge: Establishing business consulting anthropology

Business anthropology studies people involved in business processes in order to gain deeper insight into the business. It interprets the phenomenon within social theories, both from the native's point of view and in terms of the broader business environment. Anthropology for business refers to using anthropological approaches in solving business challenges in order to get tangible business results that can be seen in the development of products and services, or as changes in organizational cultures, business processes and strategies. In order to create added value for the business, anthropology must understand the growing complexity of the market and the position of an organization in that complexity. Anthropology for business must also shift from focusing on research to focusing on business results. The purpose of anthropology for business is to solve business problems and the implementation of solutions in the business. For anthropology to be of added value in the business, it must provide the company with the ways in which a solution can be implemented,

and develop skills and competences for cooperating in the implementation of proposed solutions. The business anthropologist must become a hybrid. Multidisciplinarity has thus become necessary at the levels of anthropology (so findings from other disciplines can be included) and methodology (so other research techniques can be used as well).

The article defines business consulting anthropology, and suggests that consulting anthropology needs to define its own competitive advantage in business in comparison with other consulting disciplines. The consulting anthropologist's goal is to see existing patterns, explain the causes of a problem, and offer different solutions. At the same time it is crucial to understand the contexts of the company and of the broader society. Anthropological skills and competences are the key advantages that define consulting anthropologists and set them apart from traditional anthropological (and ethnographic) approaches and from other experts.

ETNOLOGIJA V OSNOVNI ŠOLI¹

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izveček: Med izbirnimi predmeti, ki jih lahko osnovne šole ponudijo v zadnjem triletju izobraževanja, je tudi etnologija. Do šolskega leta 2007/2008 je število šol, ki so izvajale ta predmet, naraščalo, v šolskem letu 2014/2015 pa je etnologijo poslušalo le še 25 učencev. Prispevek skuša prikazati stanje izbirnega predmeta Etnologija v osnovni šoli in vlogo etnoloških in antropoloških vsebin v sodobnem osnovnošolskem predmetniku.

Gljučne besede: etnologija v osnovni šoli, izbirni predmet, medpredmetne povezave, javna etnologija

Abstract: Among the elective classes offered by primary schools in the last triennium of primary education in Slovenia is also ethnology. While until the 2007/2008 school year the number of schools that taught ethnology was on the increase only the total of 25 students attended courses on ethnology in the 2014/2015 school year. The article will analyse this situation and demonstrate the significance of ethnological and anthropological topics in the current elementary school curriculum.

Key words: ethnology in primary school, elective classes, cross-curricular connections, public ethnology

Uvod¹

Zdi se, da se je redko kateri etnolog in kulturni antropolog že srečal z etnološko didaktiko ali celo etnologijo v (osnovnem) šolstvu. Etnologija kot samostojna znanstvena veda namreč v šolstvu močno zaostaja za drugimi družboslovnimi in humanističnimi predmeti, pa tudi za nekaterimi za osnovno šolo zasnovanimi predmeti,² ki že uveljavljene predmetne vsebine še dodatno razširjajo in dopolnjujejo ter tako širijo svoja področja. Širok izbor izbirnih predmetov za osnovnošolce nikakor ni slab, opozoriti pa želim, da bi etnologi morali več storiti za razvoj didaktike svojega področja in zgodnejše seznanjanje otrok in mladine s to temeljno znanstveno disciplino in njenimi spoznanji.

Čeprav se o etnologiji in mladih pri nas po malem piše že od uveljavitve vede kot znanstvene discipline na univerzi (glej na primer Murko 1962; Novak 1960: 6), je prispevkov o etnološki didaktiki relativno malo. Predmet Etnološka didaktika je bil na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo sicer zasnovan že pred leti, a se danes ne izvaja; mladi etnologi takšnih ali drugačnih možnosti za delo z mladimi ne poznajo dobro, jih nimajo oziroma si jih ne ustvarijo. Kljub temu pa resnica ni tako črno-bela, saj sta se pred kratkim na primer zgodila dva etnološko in kulturnoantropološko obarvana projekta za mlade, Kulturni šok? in Sodobne Kulture.³

Etnologija v osnovni šoli

Prva opomba v *Glasniku Slovenskega etnografskega društva* o etnologiji v šoli je bila objavljena v četrti številki prvega letnika kot odgovor na bralčevo vprašanje: »Ali bi ne bilo prav, ko bi tudi v naših šolah, zlasti na učiteljišču, mladina kaj zvedela o folklori?« Iz odgovora izvemo, da »(p)o sedanjem učnem načrtu izvejo dijaki v 5. gimn. razredu glavne stvari o ljudskem pesništvu. Spoznavanje ostalih področij folkloze je prepuščeno profesorjevi razgledanosti in naključju. [...] Poznavanje ljudske kulture sodi po našem v železni inventar, ki bi ga moral(a) mlad(a) učitelj(ica) odnesti s seboj na deželo« (B. n. a. 1957: 23).

Niko Kuret je ob tedanji reformi učiteljišča (s štiriletnega je to prešlo na petletno šolanje) premleval možnost, da se v zadnja dva letnika, v katerih je predvidena »prostovoljna 'specializacija' posameznikov za bodoče izvenšolsko delo«, uvrsti tudi etnologija, po njegovih besedah torej »ljudska kultura«, »folklor« in »etnografija« (1954: 19–20). Avtor navaja številne predloge za izobraževanje in hkrati zariše idealno sodelovanje učiteljev z etnološkimi raziskovalnimi ustanovami.⁴

Eden prvih, ki je razmišljal o samostojnem predmetu, posvečenemu narodopisju, je bil Tone Ljubič. Z idejo o »posebnem učnem predmetu« zaključil prispevek v *Glasniku* iz leta 1960, v katerem ob »obči reformi šolstva« razmišlja o prisotnosti narodopisja v osnovni šoli in možnih pristopih k tovrstnim učnim vsebinam (1960/61: 17). Ljubič zapiše, da je »za to najprimernejši pisani svet likovnega usmerjanja ljudskih množic, od koder ni pozneje težko pristopiti k prvinam duhovnega sveta.« Pripomni, da bi bila zelo hvaležna tovrstna »tvarina tudi ljudski pesniško-glasbeni ustvarjalni

1 Članek je razširjena seminarska naloga, ki je nastala pod mentorstvom doc. dr. Mateje Habinc. Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem tudi uredniku.

2 Mišljeni so predmeti, ki slonijo na temeljnih znanstvenih disciplinah.

3 Projekt Kulturni šok? (2014–2015) je obsegal cikel 12 delavnic po dve uri, Sodobne Kulture (2014) pa celotedenske delavnice in samostojno delo o kritični umetnosti in antropologiji v sodobni družbi pod vodstvom mentorjev ter zaključni simpozij. Oba sta nastala v Društvu Kula, pripravili in skoraj v celoti izvedli pa so ju Janja Štefanič, Nika Nikolič in Blaž Bajič (slednji mi je tudi posredoval podatke o projektih).

4 Glede na njegov način pisanja bi bralec lahko upravičeno pomislil, da gre Kuretu morda celo bolj za zbiranje gradiva, kot izobraževanje mladine.

* Matevž Remškar, dipl. etn. in kult. antr., dipl. um. zg., mag. štud., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; matevz.remskar@gmail.com.

svet« (Ljubič 1960/61: 17). V 60. letih 20. stoletja je bilo v *Glasniku* objavljenih tudi več krajših poročil o zbiranju »ljudske kulture« v različnih etnografskih in narodopisnih kroških (glej na primer Dolenc 1960/61; Eler 1959/60; Kotnik 1960/61).

Marija Stanonik v svojem članku iz leta 1993 opaza, da je v 60. letih zagnanost za povezovanje šol in etnologije uplahnila,⁵ a pravi, da so to tudi opazili v vodstvu Slovenskega etnografskega društva: »Odbor društva je zato sklenil zbuditi zanimanje za etnologijo pri njih [mladih učiteljih] s kratkim tečajem« (Stanonik 1993: 47). Ponudbo za tečaj so poslali na vodstva pedagoških gimnazij, »simptomatično« pa so jo ugodno sprejeli na gimnazijah, kjer so se predhodno že zanimalo za etnologijo: Celje, Ljubljana, Novo mesto in Tolmin (Stanonik 1993: 47).

Leta 1978 se je za približanje etnologije mladim zgodil pomemben projekt; Oddelek je namreč na gibanje Znanost mladini naslovil pobudo za etnološko projektno raziskovanje mladih. V Knjižnici Glasnika SED je nato leta 1982 izšel zbornik *Na poti k etnologiji: zbornik raziskovalnih nalog srednješolcev v gibanju »Znanost mladini« v letih 1978–1981* (Bogataj 1982). V zgodnjih 80. letih se začne resneje razmišljati o uvedbi etnologije v osnovnošolske predmetnike (Muršič 2005: 47), pobudo pa je znova prevzelo Slovensko etnološko društvo, ki je v Topolšici leta 1992 o tem organiziralo tudi srečanje.

Dve leti pozneje je »Slovensko etnološko društvo [...] v Cankarjevem domu v Ljubljani pripravilo tridnevno posvetovanje Etnologija v osnovni šoli« (Ramšak 1994a: 1). Mojca Ramšak tako začne uvodnik v tematsko številko *Glasnika*, ki je bila namenjena prav besedilom o etnologiji v osnovni šoli. Izpostavljam le nekaj tez, ki jih je takratna predsednica Slovenskega etnološkega društva Mira Omerzel navedla v svojem uvodnem nagovoru 19. septembra 1994 v Cankarjevem domu. Menim, da dovolj celovito in obsežno zajamejo najpomembnejša dejstva, ki kličejo k etnološkim vsebinam v osnovnih šolah. Med razlogi za večjo vlogo etnologije v osnovni šoli med drugim navaja: pomanjkanje spoznavanja narodne identitete in izročila ter narodopisne vednosti; spoznavanje sebe ob primerjavi z drugačno bitjo; oblikovanje jasnejše podobe sveta; etnološka vednost je lahko zdravilo proti procesu uniformiranja in posploševanja (Omerzel Terlep 1994: 2).

Obetaven začetek novega (pod)poglavja v slovenski etnologiji? Ideja za posvetovanje, pravzaprav cikel njih, naj bi v društvu zorela več kot eno leto. Namen je bil predvsem šolnikom predstaviti našo vedo in vpeljati učitelje mentorje osnovnošolskih raziskovalnih nalog v metodologijo etnografije. »Akcija je namenjena seznanjanju, dopolnjevanju [...] etnoloških znanj osnovnošolskih učiteljev« (Ramšak 1994b: 59). Sklenili so, da bodo delavnice in predavanja namenjena predvsem vnašanju etnoloških in domoznanskih vsebin v že obstoječe predmete (Ramšak 1994a: 1), predvsem tiste, ki

so bili do tedaj prezrti. Šlo naj bi za »neformalno uvajanje etnologije v osnovne šole« (Ramšak 1994b: 59), za kar naj bi bilo tedaj veliko zanimanja. Nenavadno ugoden pa je bil čas posvetovanja: »Ob sedanji reformi osnovnega šolstva pa bi lahko pedagogi svetovalci in drugi strokovnjaki pomislili tudi na nov predmet – etnologijo« (Ramšak 1994a: 1). Kljub temu nihče ni zares verjel na uvajanje etnologije kot samostojnega predmeta v šole, saj takrat še nihče ni vedel, da bo že čez nekaj let mogoče predpisovati izbirne predmete. Podobne delavnice so znova organizirali leta 1997.

V Sloveniji je bilo to obdobje velikih sprememb v osnovnem (in srednjem) šolstvu. Leta 1998 so bili v osnovno šolanje vključeni t. i. obvezni izbirni predmeti, med katere je prišla tudi etnologija, in to kar v dveh različicah. In tako se je stroka v osnovni šoli uveljavila še nekoliko globlje, kot so si leta 1994 drznili ciljati. Od leta 1997 je Janez Bogataj z manjšo skupino sodelavcev organiziral serijo seminarjev za učitelje, skupaj z Vitom Hazlerjem in drugimi pa sodeloval pri nastanku učbenikov za predmet Družba (glej Bogataj idr. 2000, 2001).

Izbirna predmeta

Med mnogimi izbirnimi predmeti, ki jih lahko ponudijo osnovne šole v zadnjem triletju izobraževanja, se torej pojavi tudi etnologija. Prvič sta se predmeta Srečanja s kulturami in načini življenja ter Sodobnost z razsežnostmi dediščine izvajala v šolskem letu 2003/2004. To leto so izbirna predmeta izvajale štiri šole (če so na kateri izmed šol izvajali oba predmeta, žal nimam podatka). Skupaj se je torej v šolskem letu 2003/2004 o etnologiji učilo 85 učencev. Največ slušateljev etnoloških predmetov je bilo v šolskem letu 2007/2008, ko je oba predmeta skupaj izbralo kar 527 učencev. Število je nato začelo upadati in v šolskem letu 2014/2015 se predmet Sodobnost z razsežnostmi dediščine ni izvajal nikjer več, Srečanja s kulturami pa na treh šolah, kjer je bilo slušateljev skupaj komaj 26 (glej Tabela 1).⁶

Izbirna predmeta sta bila sicer zastavljena na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, avtorja učnih načrtov, ki sta (bila) v veljavi ob pisanju tega prispevka, pa sta Janez Bogataj in Vito Hazler (načrta torej nista nastajala kot oddelčni projekt, ampak v domeni omenjenih avtorjev). Zamišljena sta bila dva različna učna načrta, prvi za osmi in drugi za deveti razred – drugi je prvega nadgrajeval, čeprav so osnovne šole lahko oba ponudile učencem v kateremkoli razredu. Tu se morda prvič pokaže nedorečenost predmetov.

Učna načrta sta bila široko zasnovana in v zasnovi temeljita predvsem na etnološki sistematiki.

Glavni poudarek in namen predmeta [Srečanja s kulturami in načini življenja ter Sodobnost z razsežnostmi dediščine] je v poznavanju kulturnih oblik (struktur) in vsakdanjega

⁵ Čeprav etnologi in antropologi nikoli zares ne prenehajo po malem opozarjati na pomembnost povezovanja z mladimi (glej na primer B. n. a. 1968; Škerlj 1963: 302–303).

⁶ Podatke mi je posredovala Vilma Brodnik z Zavoda za šolstvo, pridobila pa jih je od Ministrstva za znanost, šolstvo in šport Republike Slovenije. Podatka, na katerih šolah predmeta izvajajo, žal nimajo oziroma ga naj ne bi imeli, med bolj dejavnimi pa je bila dolgo časa na primer Osnovna šola Log - Dragomer (glej Čehovin Kavčič 2007).

PREDMET V ŠOLSKEM LETU	ŠT. ŠOL	ŠT. UČENCEV
2003/04		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	3	70
Srečanja s kulturami in načini življenja	1	15
2004/05		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	6	121
Srečanja s kulturami in načini življenja	5	125
2005/06		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	9	179
Srečanja s kulturami in načini življenja	8	173
2006/07		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	8	141
Srečanja s kulturami in načini življenja	11	258
2007/08		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	10	265
Srečanja s kulturami in načini življenja	11	262
2008/09		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	5	53
Srečanja s kulturami in načini življenja	5	63
2009/10		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	5	69
Srečanja s kulturami in načini življenja	6	77
2010/11		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	2	22
Srečanja s kulturami in načini življenja	7	83
2011/12		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	3	42
Srečanja s kulturami in načini življenja	6	92
2012/13		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	1	9
Srečanja s kulturami in načini življenja	6	51
2013/14		
Sodobnost z razsežnostmi dediščine	2	24
Srečanja s kulturami in načini življenja	6	55
2014/15		
Srečanja s kulturami in načini življenja	3	26

Tabela 1: Izvajanje izbirnih predmetov v osnovnih šolah.
Vir: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS.

načina življenja. [...] Temelj je v poznavanju kulturnih oblik v domačem kulturnem okolju, primerjalno pa na celotnem slovenskem etničnem ozemlju ter tudi pri drugih narodih in ljudstvih. Predmet tako spodbuja mladega človeka k razvoju razumevanja družbenih pojavov. (Bogataj in Hazler 1998: 2)

Izbirni predmet Etnologija – načini življenja in kulture⁷ najprej predstavlja temeljna vprašanja etnološke vede oziroma vprašanja o dediščini in načinih življenja. Učence seznanja s temeljnimi pojmi, kot so kultura, dediščina, identiteta, pa tudi narod, ljudstvo, ljudsko, in z načini raziskovanja dediščine in njenega ohranjanja (Bogataj in Hazler 1998: 5). Pri predmetu Dediščina in način življenja pa učenci in učence »na osnovi pridobljenega temeljnega znanja v 8. razredu podrobno spoznavajo posamezne sestavine načina življenja« (Bogataj in Hazler 1998: 5). To jim omogoča razumevanje različnosti med ljudmi in vzročne povezanosti kulturnih pojavov ter krepí pozitivni odnos do njih (Bogataj in Hazler 1998). Gre torej za hiter pregled ključnih tematik v vedi, ki učitelju dopušča bolj ali manj poglobljeno obravnavo, pri čemer ni geografsko in zgodovinsko omejen. Vendar pa učni načrti, ki so lovili odlično priložnost za vključitev v osnovnošolski predmetnik, dolgo časa niso bili dovolj dorečeni, na usposabljanja učiteljev, ki so jih izvedli na začetku, pa se je kmalu pozabilo. Trenutno je v pripravi prenovljen in posodobljen učni načrt.⁸

Položaj etnologije v osnovni šoli danes

Med pisanjem prispevka sem se večkrat zatekel k pravilniku o izobrazbi učiteljev in drugih strokovnih delavcev v izobraževalnem programu osnovne šole (Spletni vir 1), ki pa so ga ravno takrat spremenili. Spremembe so 8. oktobra 2015 objavili v *Uradnem listu* RS št. 75/15. Zmede s poimenovanji obeh predmetov, ki je vladala na različnih spretnih straneh Zavoda za šolstvo, sicer ni več, so pa oba predmeta očitno združili in namesto dveh sedaj učenci lahko izberejo samo en predmet, to je Etnologija – dediščina in način življenja. Novega učnega načrta sicer še niso objavili.⁹ Predmet Etnologija – dediščina in način življenja lahko poučujejo etnologi in kulturni antropologi, po 5. členu *Pravilnika o smeri izobrazbe strokovnih delavcev v devetletni osnovni šoli* (člena 1.2.21, 1.2.22) (Spletni vir 1) pa ga lahko poučuje tudi, kdor je končal univerzitetni študijski program geografije, pedagogike, sociologije, umetnostne zgodovine ali zgodovine. Etnologijo lahko uči tudi, kdor je končal (bo-

7 Poimenovanje predmetov je v različnih virih različno. Pojavijo se imena Sodobnost z razsežnostmi dediščine, Srečanja s kulturami, Etnologija – način življenja in kulture ter Dediščina in način življenja.

8 Med pisanjem prispevka so se učni načrti prenavljali, pri tem pa sodelujejo Vilma Brodnik, Vito Hazler in Janez Bogataj. Upam si trditi, da bosta prenovljena učna načrta preglednejša.

9 Zaradi dolgotrajnih postopkov na ministrstvu (za potrditev prejšnjih učnih načrtov so potrebovali štiri leta) ne moremo predvideti, kaj se bo zgodilo naslednje šolsko leto. V letu 2015/16 se po besedah Vilme Brodnik še lahko poučujeta oba, Dediščina in način življenja ter Sodobnost z razsežnostmi dediščine.

lonjski) magistrski študijski program druge stopnje antropologija, geografija, pedagogika, sociologija, sociologija – sociologija vsakdanjega življenja, sociologija – upravljanje človeških virov in znanja, pedagogika, umetnostna zgodovina ali zgodovina.

Razumljivo je, da določeni osnovnošolski predmet lahko učijo profesorji različnih ved, čeprav je pri temeljnih znanstvenih disciplinah to manj pogosto: zgodovino pač uči zgodovinar/ka, geografijo geograf/inja itn. Morda se motim, a sodim, da je to »recept« za napačno prikazovanje načina življenja in ohranjanje družbenih mitov v slovenskih družboslovnih in humanističnih znanostih, hkrati in predvsem pa ustvarjanje napačne predstave o tem, kaj etnologija sploh je. Predvidevamo lahko, da je v šolah zaposlenih malo etnologov – največkrat so to učitelji, ki so etnologijo študirali ob predmetu, ki je v rednem predmetniku osnovnih šol. Zato se poučevanje dovoljuje tudi učiteljem iz drugih strok, ki naj bi bile blizu etnologiji, dobro pa bi bilo, če bi bilo zanje obvezno krajše izobraževanje o etnologiji. Saj kot pravi Rajko Muršič: »Z napačnimi izobraževalnimi pristopi se nam lahko zgodi, da bomo z najboljšimi nameni naredili nepopravljivo škodo« (2006: 77).

V predmetniku osnovnih šol so tudi številni tematski predmeti (govorim le o družboslovnih in humanističnih predmetih), ki so zmes različnih ved, kot sta na primer Državljska vzgoja in etika ali pa Romska kultura, drugi predmeti pa izhajajo neposredno iz matičnih ved. Naj omenim nekaj predmetov, ki jih etnologi in kulturni antropologi ne morejo poučevati, lahko pa jih poučuje veliko drugih učiteljev družboslovnih ali humanističnih predmetov v osnovni šoli, predvsem zgodovinarji, pa tudi sociologi, umetnostni zgodovinarji in še nekateri drugi. To so: Filozofija za otroke, Umetnostna zgodovina, Verstva in etika, Retorika, Državljska kultura. Prav tako etnologi ne morejo poučevati obveznega predmeta Državljska in domovinska vzgoja in etika, ki ga lahko poučuje, kdor je končal dvopredmetni univerzitetni študijski program filozofije, geografije, politologije, sociologije, teologije ali zgodovine ali pa magistrski študijski program druge stopnje filozofija, geografija, sociologija, politologija – svetovne študije, politologija – politična teorija, sociologija – sociologija vsakdanjega življenja, sociologija – upravljanje človeških virov in znanja, teologija ali zgodovina.

Prepričan sem, da bi lahko etnolog in kulturni antropolog enako zanesljivo, vsestransko in ustrezno predstavil vsebine pri vsaj večini zgoraj omenjenih predmetov. Nekatero predmete pa lahko poučujejo tudi antropologi,¹⁰ med njimi na primer Turistično vzgojo, Vzgojo za medije in Romsko kulturo.

Etnološke vsebine v osnovnošolskem predmetniku – nekaj pripomb

Etnološke tematike, še posebej tiste, ki zadevajo poznavanje lastnega kraja, so v petdesetih letih 20. stoletja vsebovali učni načrti predmeta domoznanstvo, vključevali so jih tudi v druge predmete, na primer pri glasbenem pouku, slovenščini, spoznavanju (narave in) družbe ter pozneje pri zgodovini in zemljepisu. Danes so učni načrti polni etnoloških vsebin (glej Ocvirk 2014), kar je le eden od pokazateljev pomembnosti tovrstnih tematik.

Pri geografiji se tako od sedmega do devetega razreda zvrstijo vsebine, ki obravnavajo prebivalstvo vsake celine, podrobneje pa seveda prebivalstvo Slovenije (tudi notranje preseljevanje, turizem, gospodarstvo nasploh) (Kolnik idr. 2011). Pri slovenščini (upoštevam le tretje triletje) bi opozoril na filološke in folkloristične vsebine (predvsem v sedmem razredu), na primer poznavanje basni, bajke, ustnega izročila nasploh (ki naj bi ga učenci tudi skupinsko zbirali) in »fantastične proze« (Jezeršek Poznanovič 2011). Poleg obveznih predmetov so tu še izbirni: med mnogimi, ki vsebujejo etnološke tematike, bi izpostavil umetnostno zgodovino, katere predmet preučevanja so v svoje raziskave v preteklosti pogosto vključevali tudi etnologi. Predmet se imenuje Umetnostna zgodovina – življenje, upodobljeno v umetnosti. Že iz naslova lahko razberemo, da gre v osnovi za likovno umetnost kot vir za poznavanje preteklega življenja ljudi. Naj namesto konkretnih vsebin in ciljev navedem zgolj odstavek iz učnega načrta:

Umetnostna zgodovina je po svoji naravi tesno povezana s številnimi drugimi predmeti in znanjem, ki je tudi sestavina drugih predmetov (npr. filozofija, sociologija). Velik del umetnostnozgodovinskih vsebin se zliva v eno s področji arheologije in etnologije in ju v delu predlaganih vsebin tudi zastopa. (Golob idr. 2002: 15)

Vidimo torej, kakšen pomen ima etnologija pravzaprav že v osnovnih šolah in kako blizu so etnologija in etnološke teme učencem šestega, sedmega, osmega in devetega razreda. Z redkimi izjemami šol, kjer etnologijo ponujajo kot izbirni predmet, pa učenci v devetih letih samega izraz etnologija (kaj šele kulturna antropologija) morda sploh ne slišijo.

Ob tej razpravi pa je treba še posebej pregledati učni načrt »sestrske vede« zgodovine, v katerem je vse več etnoloških tematik. Največ vsebin, povezanih z načinom življenja in kulturno dediščino, je v učnem načrtu za šesti razred, med obveznimi vsebinami v poznejših razredih pa jih je nekoliko manj.

Med splošnimi cilji predmeta zgodovina so izrazito etnološki naslednji:

- izgrajevati, poglobljati in razširjati znanje o vsakdanjem življenju;
- prek stikov z učenci iz Slovenije in tujine primerjati različne načine življenja;

¹⁰ Navajam antropologijo, saj Pravilnik med možnimi pridobljenimi izobrazbami za poučevanje določenih predmetov dosledno navaja univerzitetno diplomsko iz etnologije in kulturne antropologije, za drugo bolonjsko stopnjo pa navaja le magisterij iz antropologije, čemur pa bi načeloma morala ustrezati tudi izobrazba, pridobljena na Univerzi v Ljubljani, torej iz etnologije in kulturne antropologije.

- poudariti pomen pozitivnih kulturnih vplivov v slovenskem narodu in stikov s sosednjimi narodi;
- na primerih iz krajevne zgodovine presojati pomen ohranjanja in varovanja kulturne dediščine ter razviti odgovoren odnos do okolja;
- razvijati sposobnost za razumevanje in spoštovanje različnih kultur, ver, ras in skupnosti (Kunaver 2011: 6).

Med operativnimi cilji in vsebinami ne bom navajal vseh ciljev, temveč le tiste, ki so na prvi pogled najbolj etnološki, predvsem pa bom izpostavil večje tematske sklope, ki so v celoti izrazito etnološki. V šestem razredu je cilj prve obvezne teme, da učenci naštejejo nekaj pomožnih zgodovinskih ved ter sklepajo o njihovem pomenu za zgodovino – povsem odvisno od učitelja je, katere izbere, nedvomno pa bi etnologija morala biti ena od njih, seveda ob razumevanju, da je tudi zgodovina lahko pomožna veda etnologiji. Nato sledi izbirna tema Človek razmišlja, ustvarja, gradi, ki je v veliki meri posvečena stavbarstvu in bivalni kulturi. Četrta izbirna tema je poimenovana Način življenja, govori pa o družini v zgodovini do danes ter življenju v mestu in na podeželju v preteklosti in sodobnosti. Naslednja izbirna tema, Kulturna dediščina, je sicer res lahko raznovrstna, a vsebuje tudi obravnave šeg in navad, domačih obrti, značilnih jedi na Slovenskem itd.

V sedmem razredu, ko učenci kronološko obravnavajo obdobje od prazgodovine do konca srednjega veka, je etnoloških vsebin nekoliko manj. Mednje pa bi lahko šteli celotno izbirno temo Antični vsakdanjik in pa nekatere cilje iz tematskega sklopa Srednji vek, na primer spoznavanje temeljnih značilnosti življenja srednjeveških stanov, življenja na zemljiškem gospodarstvu, kulturni in gospodarski pomen samostanov. Izrazito etnološka je 14. izbirna tema Kulturna podoba neevropskih ljudstev.

V osmem razredu je etnoloških vsebin pri zgodovini kar precej, vključno z oblačilno kulturo. Če navedem le nekatere: učenci pojasnijo, zakaj so se na Slovenskem med kmečkim prebivalstvom pojavile ljudske pobožnosti (čarovništvo itn.); navedejo glavne spremembe, ki jih je francoska revolucija vnesla v življenje ljudi; na primerih sklepajo o vplivu baročne umetnosti na oblačila in bivanjsko kulturo; primerjajo značilnosti in vlogo visoke in ljudske umetnosti. 13. tema, ki je izbirna, je v veliki meri etnološka: obravnava življenje ljudi 19. stoletja. Umetnost v 19. stoletju pa je tema, ki od učencev zahteva, da opišejo umetnostne sloge 19. stoletja in njihov vpliv na oblačenje, notranjo opremo prostorov in gradnjo.

Tudi v devetem razredu je etnologija v predmetu zgodovina občutno prisotna, predvsem pri spoznavanju spreminjanja vsakdanjika v 20. stoletju. Med cilji naj izpostavim: učenci na primerih pojasnijo, kako so se spreminjale življenjske navade prebivalstva, analizirajo vpliv družbenih okoliščin na vsakdanjik, pojasnijo posledice preseljevanj in pojavne oblike stikov med ljudmi različnih kulturnih navad, sklepajo o pomenu migracij za medkulturne stike, navedejo primere, kako je mogoče spodbujati medkulturni dialog.

Naj navedem, da tako ali drugače tudi zgodovinarji sami prepoznajo pomembnost etnoloških tematik za otroke:

Zares ustrezna vzgoja in šola bi morali upoštevati, kultivirati in razvijati vse plasti in plasti človeške narave. [...] Medtem ko otroci doma in v šoli dobijo vsaj znanje o tem, kako komunicirati s soljudmi (čeprav sta pogosto tudi znanje in ta usposobljenost le zelo pomanjkljiva), jim skoraj nihče ne zna pomagati pravilno spoznavati in razumeti samega sebe in drugih. (Potočnik 2009: 132)

Kot še pravi Dragan Potočnik, ko razpravlja o vzgojnih kompetencah pouka zgodovine:

Humanistični ideal se je manifestiral tudi v materialni in duhovni kulturi. Kulturno-zgodovinski ostanki in spomeniki mladega človeka duhovno bogatijo, izobražujejo, utrjujejo njegovo družbeno zavest in ga moralno krepijo. (2009: 25)

Medpredmetne povezave so ena od glavnih prizadevanj sodobnega šolstva, in sicer tako splošnih kot tudi obveznih izbirnih predmetov. Medpredmetno povezovanje tako po obsegu kot tudi po razporeditvi načrtovanih vsebin in ciljev predstavlja pomemben dejavnik pri doseganju višje stopnje znanja (v sklopu posameznih predmetov ali področij). Glede na dejstvo, da je osnovni cilj tudi prenovljenega etnološkega izbirnega predmeta seznanjanje z dediščino in načini življenja,¹¹ so možne povezave s praktično vsemi družboslovnimi in humanističnimi predmeti. Med najbolj priporočljive učni načrti navaja zgodovino, geografijo, slovenski jezik, umetnostno vzgojo, pa tudi ostale obvezne in izbirne predmete. Povezovanje teh predmetov z etnologijo bi znanje in razumevanje učencev nedvomno povečalo in poglobilo ter jih hkrati bolj opremilo za življenje.

Zakaj etnološke vsebine v osnovnih šolah tako ali drugače

V zadnjem delu prispevka bom skušal med argumenti za etnologijo (oziroma več le-te) v osnovni šoli razviti predvsem dva: (1) etnologija lahko s svojim pogledom (marsikje različnim od drugih ved) in spoznanji odlično pripomore k poznavanju lokalnega sveta (v preteklosti in danes); in (2) etnologija lahko pomaga narediti korak dlje k spoznavanju globalnega sveta (v preteklosti in danes). Etnološka znanja so namreč ključna pri poznavanju sebe in »drugih«.

Če želimo utrditi svoje mesto med družboslovnimi (ali, če želite, humanističnimi) vedami, je po mojem prepričanju s seznanjanjem javnosti z etnološko in kulturnoantropološko znanostjo treba začeti že v osnovnošolskem in pozneje srednješolskem izobraževanju. Prav zato je še toliko pomembnejše, da etnologi vemo, v kolikšni meri je etnologija prisotna v osnovni šoli, poznamo današnje stanje na šolah in si prizadevamo za njegovo izboljšanje. Zdi se namreč, da se

¹¹ Čeprav novi učni načrt še ni objavljen, mi je Vito Hazler dovolil pogled v delovno različico, ki temelji na starejši in ohranja njeno rdečo nit.

v javnosti in tudi pri predstavnikih drugih ved kar ne moremo otresti predstave o etnologiji kot »kmetoslovju«, kot vedi o šegah in navadah nepriviligiranih družbenih slojev v preteklosti, množični mediji pa se na etnologijo navadno spomnijo le takrat, kadar je treba povedati kaj o tem ali onem prazniku. Prodornejše akademske vede, kot je na primer sociologija, ki si je že pridobila mesto v srednjih šolah, bodo verjetno v prihodnosti dobile tudi prostor v predmetniku osnovnih šol, naše področje pa bi lahko s širšim predmetom zanimanja prevzele zgodovina in geografija (Muršič 2011: 20), kar se deloma že dogaja. Nikakor ne želim poudarjati, da se druge znanosti lotevajo preveč »naših«, etnoloških tematik; teme o načinih življenja so namreč iz več razlogov in v več pogledih za različne vede izredno pomembne, a prepričan sem, da je etnološki pogled na človeka in družbo prepotrben v splošnem izobraževanju (glej na primer Baskar 2010).

Eden od množice razlogov, zakaj v šole uvesti etnologijo, ki bi ga morala podpreti širša strokovna javnost z zgodovinarji na čelu, je možnost boljšega spoznavanja lokalne zgodovine in lokalnega družbenega okolja, pridobljeno znanje pa bi moralo biti dopolnjeno z integralnim poznavanjem drugih kultur in širšega sveta. Mojca Kukanja Gabrijelčič je ob objavi raziskave *Lokalna zgodovina pri družboslovnih predmetih v osnovni in srednji šoli* (glej Spletni vir 2) sicer zapisala:

Sodobna šola in obširni učni načrti temeljijo na razumevanju in poznavanju večkulturnega evropskega in svetovnega okolja ter družbeno-političnih procesov, ki se odvijajo širom sveta. [...] Učenci spoznavajo različne pojave, znamenitosti, kulturne ostanke in drugo na svetovni in evropski ravni, medtem ko se znamenitosti slovenskega in tudi ožjega domačega kraja ne učijo. (2011: 266)

A njenemu mnenju naj dodam, da bi spoznavanje lokalnega in širšega okolja moralo biti pravzaprav povezano. Učenci namreč »vsrkavajo« kulturo in vrednote prevečkrat zelo etno- in evropocentrično. Sodobno družbeno življenje pa je kompleksno in svet je povezan, zato je mlade mogoče socializirati le z izobraževanjem in seznanjanjem s sodobnimi znanstvenimi spoznanji (Potočnik 2009: 25), ki v primeru etnologije presegajo zamejeno razumevanje lokalnega.

Razvoj učenčeve časovne in prostorske predstave je sicer minimalni standard pouka zgodovine in geografije, a bi ga dosegli hitreje – ob tem pa bi bile predstave zagotovo tudi kakovostnejše – če bi v pouk dodali še etnologijo kot samostojni predmet. Pri pouku geografije na primer učenci spoznajo nekaj značilnosti prebivalcev Azije, Afrike, Avstralije itn., a bi bilo z vzporednim spoznavanjem kultur sveta pri etnologiji znanje učencev lahko neprimerno boljše. Predvsem se mi zdi pomembno izkoreniniti predstave o »primitivnih« ljudstvih brez omike na drugem koncu sveta, prispevati k razumevanju kolonializma in njegovih posledic, opozoriti na (ne)evropocentrične zemljevide itn.¹² Vse to lahko ponudi etnologija.

Tu bi rad opozoril na teze Rajka Muršiča, ki jih je prvič predstavil na posvetu v Topolšici, zapisal pa v že omenjeni številki *Glasnika SED*. Naj naveden četrto tezo, ki pravi:

[V] trenutku, ko vstopamo v Evropo, se nas lotevajo tudi virusi različnih evro-ksenofobij in le antropološko seznanjanje z drugačnostjo lahko omogoča normalne socializacijske ne-ksenofobične učinke. [...] Šele na podlagi antropološke orientacije, v kateri je naša drugačnost – drugačnost naše kulture – vrlina, za katero velja skrbeti in jo poznati, ker je temelj identifikacije v sicer pluralnem svetu različnosti, vendar nujno zunaj delovanja vrednostnih sodb v zvezi z drugimi kulturami, lahko zaokrožimo neki ne zgolj formalni okvir korpusa znanja. (1994b: 51)

Intenzivno izvajanje predmeta Etnologija – dediščina in način življenja bi lahko bil prvi korak k naprednemu sistemu splošnega izobraževanja, za katerega Bojan Baskar trdi, da bi moral v večji meri upoštevati oziroma

v središče humanistične *culture générale* postaviti njeno družboslovno plat, in sicer predvsem tiste družboslovne oziroma družboslovne in naravoslovne vednosti, ki so v zadnjem stoletju izrazito pripomogle k razširjanju vednosti o svetu in so proizvedle odločilna spoznanja o »drugih krajih in drugih ljudeh«. (2010: 107)

Poleg tega je pomembno opažanje, da

drugi kraji niso samo deli sveta zunaj Zahoda, še nedavno imenovani *Tretji svet*. Niti niso samo obrobje, kot je opredeljeno v svetovnosistemski teoriji. Drugi kraji in drugi ljudje so tudi na Zahodu. Ob tem kajpak najprej pomislimo na geografska in socialna obrobja Zahoda, denimo na pavperizirana rudarska območja v Apalačih, na grenlandske Inuite ali na neapeljske slume, v katerih kraljuje *camorra*. (Baskar 2010: 110)

Pri argumentaciji za uvajanje (več) etnologije (naj gre za izbirni predmet ali vsebine, integrirane v druge učne načrte) ne gre izpustiti aktualnega, t. i. kozmopolitnega izobraževanja, ki ga sicer v večji meri povezujejo z sekundarnim in terciarnim izobraževanjem. Po Baskarju v trikotniško strukturo kozmopolitnega kurikula sodijo geografija, antropologija in ekologija, ki so torej ključne vednosti za sodobnega človeka in njegovo delovanje v današnjem svetu (Baskar 2010: 116). V tem pogledu bi etnološka znanja torej otroke obogatila z orodji za »spopad« z v javnosti vse preveč razširjenim obsesivnim verovanjem v nepremostljive kulturne in biološke razlike in entitete, v njihovo pomembnost, »v njihovo moč, v njihovo nespremenljivost, v njihov smisel«, ki ga »zmeraj spremlja tudi obsedenost z mešanjem med rasami (oziroma kulturami). Tako klasični rasisti kakor neorasisti zavračajo idejo univerzalnega človeka« (Baskar 2004: 147).

Sklep

Etnologi torej že vsaj od uveljavitve vede na univerzi razmišljajo tudi o spoznavanju mladih z njihovo disciplino.

12 Glej na primer prispevek Rajka Muršiča (2005) o rasah in rasizmu v geografskih učbenikih.

Storili so že nekaj pomembnih korakov, eden največjih je prav uvedba izbirnega predmeta v osnovne šole. Namesto da bi stroka priložnost zagrabila, izobraževala, spodbujala k izvajanju predmeta, je število šol, ki predmet izvajajo, in število slušateljev strmo padlo. Učni načrti drugih ved in številna spoznanja drugih strok, pedagogov in ne nazadnje, etnologov in kulturnih antropologov kažejo na pomembnost tovrstnih vsebin v procesu izobraževanja.

Menim, da je čas, da se dejavneje posvetimo uvajanju etnologije v osnovni (in srednji) šoli. Ne gre le za večjo kakovost znanja učencev, gre tudi za prepoznavnost naše stroke in njenih spoznanj v javnosti. Predvsem pa gre za danes še kako potrebno izobraževanje o človeku kot kulturnemu bitju, o »nas« in »drugih«, gre za zmanjševanje strahu pred drugačnostjo, zmanjševanje nasilja, za pridobitev zmožnosti kritičnega razmišljanja in lastne presoje, hkrati pa za poznavanje sebe, lastne tradicije, preteklosti ter ožjega in širšega okolja.

Literatura

- B. n. a.: Folklor in naše šole. *Glasnik SED* 1 (4), 1957, 23.
- B. n. a.: Enodnevni etnografski tečaj za učiteljsčnike. *Glasnik SED* 9 (2), 1968, 4–5.
- BASKAR, Bojan: Rasizem, neorasizem, antirasizem: Dvojni esej o tranzitivnosti navidezno protislovnih pojmov. *Časopis za kritiko znanosti* 32 (217–218), 2004, 26–149.
- BASKAR, Bojan: Splošna izobrazba kot kozmopolitski projekt. *Sodobna pedagogika* 61 (4), 2010, 106–117.
- BOGATAJ, Janez (ur.): *Na poti k etnologiji: Zbornik raziskovalnih nalog srednješolcev v gibanju »Znanost mladini« v letih 1978–1981*. Ljubljana: Republiški koordinacijski odbor Gibanja »Znanost mladini« in Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete, 1982.
- BOGATAJ, Janez in Vito Hazler: *Etnologija – dediščina in način življenja: Predlog učnega načrta za izbirni predmet v 8. in 9. razredu*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1998.
- BOGATAJ, Janez idr.: *Z družbo v družbo: 4. učbenik za spoznavanje družbe za 4. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus, 2000.
- BOGATAJ, Janez idr.: *Z družbo v družbo: 5. učbenik za spoznavanje družbe za 5. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus, 2001.
- DOLENC, Janez: »Nesrečna nevesta« s Strmeца. *Glasnik SED* 3 (3–4), 1960/61, 20.
- ČEHOVIN KAVČIČ, Mojca: Izbirni predmet: Sodobnosti z razsežnostmi dediščine. *Didakta* 106/107, 2007, 71–74.
- ELER: Narodopisni krožek na I. osnovni šoli v Novem mestu. *Glasnik SED* 2 (2), 1959/60, 15.
- GOLOB, Nataša idr.: *Učni načrt: Izbirni predmet: Program osnovnošolskega izobraževanja: Umetnostna zgodovina: Kaj nam govorijo umetnine, življenje upodobljeno v umetnosti, oblika in slog*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport RS in Zavod RS za šolstvo, 2002.
- JEZERŠEK POZNANOVIČ, Mojca: *Učni načrt: Program osnovna šola: Slovensčina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport RS in Zavod RS za šolstvo, 2011.
- KOLNIK, Karmen idr.: *Učni načrt: Program osnovna šola: Geografija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport RS in Zavod RS za šolstvo, 2011.
- KOTNIK, Stanko: Srečanja z etnografijo. *Glasnik SED* 3 (3–4), 1960/61, 20.
- KUKANJA GABRIJELČIČ, Mojca: Lokalna zgodovina pri družboslovnih predmetih v osnovni in srednji šoli. V: Danijela Trškan (ur.), *Trojarjev zbornik*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011, 225–231.
- KUNAVER, Vojko: *Učni načrt: Program osnovna šola: Zgodovina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport RS in Zavod RS za šolstvo, 2011.
- KURET, Niko: Ljudska kultura in učiteljstvo. *Naši razgledi*, 6. 2. 1954, 19–20.
- LJUBIČ, Tone: Narodopisni krožek na naši šoli. *Glasnik SED* 3 (1), 1960/61, 17.
- MURKO, Matija: Nauki za Slovence: Iz poročila »Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi leta 1895«. V: *Izbrano delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1962, 215–220.
- MURŠIČ, Rajko: Besedilom o etnologiji v osnovni šoli v popotnico. *Glasnik SED* 34 (4), 1994a, 1.
- MURŠIČ, Rajko: Teze za etnologijo v šolah. *Glasnik SED* 34 (4), 1994b, 51.
- MURŠIČ, Rajko: The colourful discourse of the geographic Other: On race and racism in general education (Slovenian example). V: Peter Skalník (ur.), *Anthropology of Europe: Teaching and research*. Praga: Set Out, 2005, 37–50.
- MURŠIČ, Rajko: Etnologija za šolo, šola za »narod« in »slovenstvo« za svet. V: Božidar Založnik (ur.), *Slovensko šolstvo*. Nova Gorica: Educa in Melior, 2006, 73–81.
- MURŠIČ, Rajko: *Metodologija preučevanja načinov življenja: Temelji raziskovalnega dela v etnologiji in kulturni antropologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- NOVAK, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: DZS, 1960.
- OCVIRK, Matej: Etnologija kot izbirni osnovnošolski predmet in interpretacija dediščine v osnovni šoli. V: Tatjana Dolžan Eržen idr. (ur.), *Interpretacija dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2014, 255–270.
- OMERZEL TERLEP, Mira: Zakaj etnologija v pedagoškem procesu. *Glasnik SED* 34 (4), 1994, 2.
- POTOČNIK, Dragan: *Zgodovina, učiteljica življenja*. Maribor: Pivec, 2009.
- RAMŠAK, Mojca: Tematska številka Glasnika SED – Etnologija v osnovni šoli. *Glasnik SED* 34 (4), 1994a, 1.
- RAMŠAK, Mojca: Etnologija v osnovni šoli. *Glasnik SED* 34 (1–2), 1994b, 59–63.
- STANONIK, Marija: Etnologija v šoli – v preteklosti in v prihodnje. *Glasnik SED* 33 (1), 1993, 42–51.
- ŠKERLJ, Božo: *Misleči dvonožec*. Ljubljana Mladinska knjiga, 1963.

Spletna vira

Spletni vir 1: Pravilnik o smeri izobrazbe strokovnih delavcev v devetletni osnovni šoli; <http://www.uradni-list.si/1/content?id=18906>, 16. 5. 2015.

Spletni vir 2: Lokalna zgodovina pri družboslovnih predmetih v osnovni in srednji šoli; http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/crp/2008/crp_V5_0237_porcilo_p2.pdf, 14. 11. 2013.

Ethnology in primary school

As a scientific discipline taught in primary schools, ethnology and anthropology lag not only behind the other, more “traditional” subjects that teach social sciences and the humanities but also behind some of the elective classes that further extend and compliment the traditional ones. From the period when it was established as a scientific discipline taught at university level there have been several articles on ethnology in association with young people but texts exploring ethnological didactics are relatively rare. Due to various reasons, young ethnologists are either not well acquainted with possibilities of working with the young, do not have such opportunities, or simply do not create them. The reality, however, is not only black and white, and recently two projects associated with ethnology and cultural anthropology have been realized for young people.

In 1998, compulsory elective subjects were introduced in the Slovene primary-school curriculum; one of them was ethnology. The two ethnological courses taught in primary schools primarily explore the fundamental issues in the discipline and the questions associated with heritage and the way of life. Students learn about the basic concepts such as culture, heritage, identity, the nation, the people, and the methods of studying and preserving cultural heritage.

The two subjects, Encounters with Cultures and Lifestyles and Modernity and Heritage, were first taught in the 2003/2004 school year and were implemented by four schools, with a total of 85 students interested in ethnology. The highest number of students was in the 2007/2008 school year when as many as 527 students opted for both courses. Afterwards, their number declined, and in the 2014/2015 school year the subject Modernity and Heritage is no longer implemented in any school in Slovenia. The one titled Encounters with Cultures and Lifestyles is still taught at three schools with a total of only 26 students.

Emphasis on ethnology and anthropology in the primary (and secondary) education, either in the context of a “traditional” subject or within the context of cross-curricular connections, could in the long run have an immense impact on the horizon of young people and their openness to other cultures. Ethnological and cultural anthropological knowledge can importantly contribute to the eradication of many social prejudices and to a clearer understanding of local and global events and processes.

ODSTIRANJE SLOVENSКИH KRAJEVNIH IMEN Sneberje in Golavabuka

Kratki znanstveni prispevek | 1.03

Izvleček: V prispevku se za krajevno ime *Sneberje* namesto Bezlajeve rekonstrukcije **sin'etъ vyrъjě* »pri sinjem tolmunu«, ki ne upošteva v zadostni meri starejših historičnih zapisov, predlaga prvotna oblika **Sebémirje*. Ime *Golavabuka* se rekonstruira kot **Voljava bukev* »golšasta bukev«, kar naj bi pomenilo, da je slovanski izraz **volja* »golša« obstajal tudi v stari slovenščini.

Ključne besede: slovenska krajevna imena, etimologija, onomastika

Uvod

Nekatera neprozorna slovenska krajevna imena so jezikoslovci že večkrat vzeli v pretres, vendar se je pozneje izkazalo, da njihove razlage niso bile zadovoljive. Eno takih imen je *Sneberje*, ki ga je France Bezljaj etimologiziral leta 1977. Na drugi strani obstajajo neprozorna krajevna imena, ki jih jezikoslovci še niso obravnavali, čeprav jih je s pritegnitvijo historičnih zapisov in upoštevanjem glasoslovnih zakonitosti mogoče pojasniti. Primer takšnega imena je *Golavabuka*.

Sneberje

Vas Sneberje leži na desnem bregu Save v severovzhodnem delu Ljubljane, katere del je od leta 1982. Leta 1817 je vas štela 25 hiš in 147 prebivalcev (Haupt-Ausweis 1817). V zgodovinskih virih je izpričana že v srednjem veku: 1359 *Zzomebryach*, 1363 *Sewemriach* (Kos 1975/II: 561). V krstni knjigi ljubljanske stolne župnije je 7. 3. 1594 vpisano rojstvo *de villa V Seneberich* (Breznikova kartoteka, priimki A–C), v poročni matici pa 1. 3. 1642 nevesta *yss Seneber*. Breznik navaja zapisa *Senebry* 1554 in *Seneber* 1589 (urbar Fužine pri Ljubljani), za obliko *Seneber* tudi pravi, da se od leta 1590 dalje nešteto krat nahaja v maticah v Šenkavžu in Sv. Petru v Ljubljani (Breznik 1982 [1944]: 328). V poznejših virih, popisih prebivalstva in krajevnih priročnikih leta 1780 zasledimo *Sniberia*, *Sniberie* (Jožefinski 1995–2001/II: 19), leta 1823 *Sneberje*, v roditeljskem imenu *Sneber* (Metelkovo gradivo), 1826 in 1868 *Sneberje* (k. o.¹ Zadobrova) (Spletni vir 1; Spletni vir 2), 1894 in 1933 *Snebrje*, 1985 pa *Sneberje* (Jakopin idr. 1985: 255). Danes sprejete imenske oblike so: v *Snéberjah*, *snéberški*, *Snéberčani*.

Breznik je to ime razlagal kot glagolsko zloženko *Senobor* »kraj, kjer se seno bere« in ga primerjal z novomeškim toponimom *Muhober* in savinjskim priimkom *Salober* oziroma *Salobir*. Bezljaj (1977: 226, 1995: 279) je toponim *Sneberje*

Abstract: Instead of France Bezljaj's reconstruction of the place name *Sneberje*, **sin'etъ vyrъjě* "at the azure pool", which does not take sufficient account of older historical records, the author proposes the original form **Sebémirje*. The place name *Golavabuka* can be reconstructed as **Voljava bukev* "beech tree with goiter". This indicates that the Slavic word **volja* "goiter" existed also in the old Slovene language.

Key words: Slovene place names, etymology, onomastics

izvajal iz brezpredložnega mestnika **sin'(ej)etъ vyrъjě* k imenovalniku **sin'etъ vyrъjě* (sinji vir = tolmun) in ga primerjal z makedonskim toponimom *Sinevir*.² To razlago je sprejel, ko je bil pod vtisom poglobljanja v problematiko praslovanskih dvojnic *irъjъ* in *vyrъjъ* »tolmun«, slovensko *ir* in pri Trubarju *virij* poleg ruskega *irej* in *vyrej* »pravljijčna dežela, kamor odlete pozimi ptice selivke in kjer prebivajo duše umrlih« (Bezljaj 1976). Najprej je na podoben način rekonstruiral samo krajevni imeni *Tremerje* (**tr(oj)etъ irъjě*) in *Lemerje* (**(ve)l(oj)etъ irъjě*). Vendar Bezljaj za *Lemerje* ni pritegnil historičnih zapisov (1366 in 1499 *Lyhomer*, 1784 *Lehomerje*), ki omogočajo dokaj nedvoumno rekonstrukcijo toponima iz slovanskega antroponima **Lihomir* (Torkar 2008: 21). Tudi *Tremerje* je mogoče brez večjih zadržkov rekonstruirati kot **Trebemirje*. K problematiki imena *Sneberje* je pritegnil (Bezljaj 1995: 279) tudi vipavsko krajevno ime *Sanabor* (lokalno *Snober*), za katerega je dopustil enak tvorbeni model kot za *Sneberje*, menceč, da gre na Vipavskem prejkone za ljudskoetimološko naslonitev na **sěno* + **bъrati*, čeprav historični zapisi tu jasno govorijo za antroponimsko podstavo **Samabor*, nanjo pa kažeta tudi izpeljanki *snabórski* in *Snabórci* (Torkar 2008: 25). Snoju (2009: 385) se zdi Bezlajeva razlaga *Sneberij* mogoča, kljub temu pa meni, da ime etimološko ni dokončno pojasnjeno.

Toda prav srednjeveška zapisa nam omogočata dokaj utemeljeno domnevo, da se je imenska oblika *Sneberje* razvila s premetom iz **Sebémirje* (1363 *Sewemriach*). Nekaj let prej zapisana oblika (1359 *Zzomebryach*) je že premetana in odraža *Seméberje*, iz česar je pozneje z razlikovanjem nastala oblika *Senéberje*, z modernim samoglasniškim upadom pa današnje *Sneberje*. Krajevno ime **Sebémirje* je izpeljano iz starslovanskega antroponima **Sebémir* s starim svojilnim obrazilom *-jъ*: **Sebémir-je* (*pol'e*). Iz te edninske oblike je s stanovniškim priponskim obrazilom *-jane* nastala množinska

2 Zvezdica pred lastnim ali občnim imenom pomeni, da to ni neposredno izpričano, temveč je rekonstruirano na podlagi dokazanega slovanskega glasovnega razvoja in primerjalnega slovanskega gradiva.

1 Katastrska občina.

* Silvo Torkar, dr. jezik., zn. sod., ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; silvo.torkar@zrc-sazu.si.

oblika **Sebemirjane*, ki se je kasneje skrčila v **Sebemirje*. Slovanski antroponim **Seběmirь* je izpričan leta 864 na Krki (*Kurca*) na severnem Koroškem kot *Zebemir* (Kos 1902–1928/II: 147; Kronsteiner 1975: 60), nanašal se je na tamkajšnjega podložnika.

Glede mesta naglasa primerjajmo toponim *Sebéborci* in mikrotoponim *Seběbrje* na Poljšici pri Podnartu (Čop 1983: 33). Pisava *Sneberje* namesto *Snebrje* se je v povojnem času uveljavila zato, ker je pri nenaglašenem neobsamoglasniškem *r*-ju za ohranitev zložnosti nujen zapis *e*-ja pred njim, sicer bi se v roditeljskem imenu skrjalo za zlog: *Snebrij* namesto *Sneberij*, podobno kot pri toponimu *Gabrje*, *Gabrij* namesto *Gaberij* (Majdič 1996: 154).

Golavabuka

Golavabuka je naselje samotnih hribovskih kmetij na zahodnih pobočjih Pohorja v zgornji Mislinjski dolini v občini Slovenj Gradec. Leta 1880 je štela 76 hiš in 407 prebivalcev (Obširen imenik krajev 1883: 259). V zgodovinskih virih se pojavlja od 15. stoletja dalje: leta 1452 *in der Kropfaten puechen pey Sannd Philipp*, okrog 1500 *die supp Kropfot Puechen* (Blaznik 1986–1989/I: 214), (samo hrib) 1780 *Glavabuka Berg* (Jožefinski 1995–2001/V: 7), 1822 pa *Golawabuka* (»tod teče *Gollowabach*«) in potok *Gollava* (»na območju *Golowabucka*«) (Schmutz 1822–1823/I: 512, 513). Na zemljevidu franciscejskega katastra iz leta 1825 (k. o. Golavabuka) najdemo že zapis *Golavabuka* (Spletni vir 3), ki se je naposled tudi ustalil. Imenske oblike so: v *Golavabúki*, *golavabúški*, *Golavabúčani* (Jakopin idr. 1985: 79).

Jezikoslovci tega zemljepisnega imena doslej še niso razlagali. Na prvi pogled se zdi, kot da imamo opraviti s pridevnikom *gol* oziroma z neko izpeljanko iz tega pridevnika, toda v takem primeru ime ni jasno niti z besedotvornega niti s pomenskega vidika. Pač pa nam oba srednjeveška zapisa, ki dejansko predstavljata nemški prevod slovenskega imena, odkrijeta pot k razumevanju njegovega izvora. Če stara nemška zapisa dobesedno prevedemo nazaj v slovenščino, dobimo »golšasto bukev«. Cigale (1860: 906) navaja *kropfiges holz* »krivenčasto, pritlično (=pritlikavo) drevje«, za *Kropf* (golšo pri človeku) pa navaja poleg takrat znanih slovenskih besed *guša*, *brahor*, *kehel* tudi češki ustreznik *vole* in poljski *wole*.

Poljski etimolog Boryś (2005: 706) *wole* razlaga kot splošnoslovansko besedo za »golšo, razširjeni del požiralnika pri pticah« in poleg češkega *vole* navaja tudi rusko narečno *volja*, hrvaško in srbsko *volja*, *voljka* (pri človeku in govedu) in praslovansko **vol'e* (srednji spol). Sklepati smemo, da je izraz **volja* obstajal tudi v stari slovenščini, ime *Golavabuka* pa kaže rekonstruirati kot **Voljava bukev* »golšasta bukev« (prim. češko *volatý*, *volavý* »golšast«), morda metaforično za »krivenčasta, pritlikava bukev«. Na enak način je tvorjen ljubljanski toponim *Rakova Jelša* »rakava jelša«. Glasovna premena vzglasnega *v*- *v* *g*- je razločljiva z razlikovanjem *v*-*v* > *g*-*v*, ki je izkazano tudi v imenu ljubljanskega hriba Golovec (v virih do srede 18. stoletja izključno *Volovec*, izpeljan sicer

iz osebne imena **Vol*, kratke oblike slovanskega antroponima **Volimir* (Torkar 2015: 281). Ena od samotnih kmetij v *Golavabuki* nosi ime *Volavec* (1825 *Vollauiz*), ki morda izhaja iz iste podstave kot *Golavabuka* in v takem primeru odraža stanje pred razlikovanjem. Bezljaj (1967: 136, 2005: 339) je narečni leksem *voleki* »ledvice« (v mariborski okolici) povezoval s hrvaškim in srbskim *volja*, češkim *vole* »golša«, Kurkina (1992: 69) pa mu je v tem pritrdila. Vse kaže, da se nam je v imenu *Golavabuka* ohranil pridevnik **voljav* v pomenu »golšast«, ki ga je jezik sicer izgubil.

Sklep

Za krajevno ime *Sneberje* se namesto Bezlajeve rekonstrukcije **sin'emь vyrьjě* »pri sinjem tolmunu«, ki ne upošteva v zadostni meri starejših historičnih zapisov, predlaga prvotna oblika **Seběmirje*. Ime je izpeljano iz staroslovanskega antroponima **Seběmir* s svojilnim obrazilom *-jь* in stanovniškim priponskim obrazilom *-jane*.

Za ime *Golavabuka* se predlaga rekonstrukcija **Voljava bukev* »golšasta bukev«, iz česar se izpeljuje domneva, da je slovanski izraz **volja* (praslovansko **vol'e*) obstajal tudi v stari slovenščini.

Literatura in viri

BEZLAJ, France: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

BEZLAJ, France: Slovansko **irьbь*, **vyrьbь* in sorodno. *Onomastica Jugoslavica* 6, 1976, 57–70 [ponatis v: Metka Furlan (ur.), *Zbrani jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003, 555–567].

BEZLAJ, France: O imenih *Sneberje*, *Sostro* in drugo. *Jezik in slovo* 23 (8), 1977, 225–227 [ponatis v: Metka Furlan (ur.), *Zbrani jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003, 572–574].

BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika: Tretja knjiga P–S*. Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.

BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika: Četrta knjiga, Š–Ž*. Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan, uredila Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

BLAZNIK, Pavle: *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500, I–III: Historična topografija Slovenije II*. Maribor: Založba Obzorja, 1986–1989.

BORYŚ, Wiesław: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Literackie, 2005.

BREZNIK, Anton: Zloženke v slovenščini. *Razprave AZU* 2, 1944, 53–76 [ponatis v: Jože Toporišič (ur.), *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982, 315–333].

BREZNIKOVA kartoteka: *Kartoteka priimkov stolne župnije Ljubljana h krstnim maticam 1595/1643, A–C*. Hrani Etimološko-onomastična sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

CIGALE, Matej: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch, I–II*. Ljubljana: Založil Anton Alois Wolf, 1860.

ČOP, Dušan: *Imenoslovje zgornjesavskih dolin*. Disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1983.

HAUPT-AUSWEIS: *Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiete in Provinzen, Kreisen, Sektionen, Bezirke-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seeleangahl im Jahre 1817*. Ljubljana, 1817.

JAKOPIN, Franc idr.: *Slovenska krajevna imena*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.

JOŽEFINSKI: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804): Opisi, I–VII*. Ljubljana: ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995–2001.

KOS, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (do leta 1246), I–V*. Ljubljana: Leonova družba, 1902–1928.

KOS, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), I–III*. Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, 1975.

KRONSTEINER, Otto: *Die alpenlawischen Personennamen*. Dunaj: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung, 1975.

KURKINA, Ljubov V.: Куркина, Любовь В., *Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики*. Dela II. r. SAZU 38. Ljubljana: SAZU, 1992.

MAJDIČ, Viktor: *Razgledi po krajevnih imenih: Slovenska krajevna imena v luči slovnične obravnave*. Ljubljana: Založba Rokus, 1996.

METELKOVO gradivo: *Seznami krajevnih imen na Gorenjskem, Dolenjskem in v Beljaškem okrožju v nemščini in slovenščini, pripravljene za Metelka leta 1823*. Rokopisna zbirka NUK, MS 416.

OBŠIREN imenik krajev: *Obširen imenik krajev na Štajerskem*. Dunaj: Alfred Hölder, K. K. Hof- und Universitätsbuch-Händler, 1883.

SCHMUTZ, Carl: *Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark: T. I–IV*. Gradec: Auf Kosten der Verfasser, 1822–1823.

SNOJ, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC, 2009.

TORKAR, Silvo: Slovenska zemljepisna imena, nastala iz slovenskih antroponimov. *Slavistična revija* 56 (kongresna številka), 2008, 17–29.

TORKAR, Silvo: Варианты форм с переходом $v > g$ и $b > g$ в словенской топонимии, *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология*. Материалы III Международной научной конференции, Екатеринбург, 7–11 сентября 2015 г. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2015, 279–282.

Spletni viri

Spletni vir 1: Podatkovna zbirka ARS: Franciscejski kataster za Kranjsko 1826; <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=225574>, 6. 10. 2015.

Spletni vir 2: Podatkovna zbirka ARS: Reambulančni kataster za Kranjsko 1868; <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=236204>, 6. 10. 2015.

Spletni vir 3: Podatkovna zbirka ARS: Franciscejski kataster za Štajersko 1825; <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=215505>, 6. 10. 2015.

Slovene place names: Sneberje and Golavabuka

Although linguists have repeatedly examined some ambiguous Slovene place names it turned out that their explanations were not satisfactory. One such name is *Sneberje*, whose etymology was explained by France Bezlaj in 1977. On the other hand, there are perfectly unambiguous place names that have not yet been studied by linguists although they can be explained by perusing historical records and by taking into account the laws of phonetics. An example of such a name is *Golavabuka*.

While France Bezlaj derived the place name *Sneberje* from the prepositionless locative **sin'(ej)emъ vурьjě* to the nominative **sin'bjъ vурьjъ* ("azure spring" = pool) this article proposes a new explanation based on a detailed study of two

medieval historical records. The name derives from the old Slovene first name **Sebemir*. The original form of the name is screened mainly due to the metathesis of consonants $b-m > m-b$, which is already attested in records from the 14th century.

Based on two medieval records, which actually represent the German translation of the Slovene name, the text proposes for the name *Golavabuka* the reconstruction **Voljava bukev* "beech tree with goiter". The sound change of the word-initial v to g can be explained by the dissimilation of $v-v > g-v$. All of the above suggests that the Slavic term **volja* (Proto-Slavic **vol'e*) existed in the old Slovene language as well.

ALENKA, BARTULOVIĆ: »Nismo vaši!«: Antinacionalizem v povojnem Sarajevu.¹

Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zupaničeva knjižnica 35), Ljubljana 2013, 452 str.

Monografija je predelana doktorska disertacija o identifikacijskih in družbenih procesih razmejevanja ter antinacionalizma kot upora proti dominantnim reprezentacijam bosansko-hercegovega življenja v povojnem Sarajevu. Delo poleg uvoda in sklepa sestavlja sedem poglavij, ki jih bralci lahko beremo kot zaokrožene znanstvene eseje, a skupaj predstavljajo kompleksno študijo o jugoslovanskih procesih družbenih sprememb.

V uvodu avtorica jasno napove kompleksno analizo strategij identifikacijskih procesov, pri čemer vpelje svoj alternativni pogled, s katerim uspešno preseže reduciranje na posameznikovo nacionalno pripadnost. Osrednji namen knjige je pokazati spodrsaljaje omejevanja na »etnični nacionalizem« ter nacionalizem na splošno. Ukvarja se z analizami dominantnih nacionalističnih diskurzov

ter z alternativnimi antinacionalističnimi diskurzivnimi praksami posameznikov, ki se upirajo dihotomiziranim prostorom povojne Bosne in Hercegovine. Namesto poenostavljene in pogosto napačne nacionalne delitve družbe na Bošnjake, Hrvate in Srbe poskušajo njeni sogovorniki oblikovati reprezentacije prostorov in identitet, ki so umeščene v naracije iz preteklosti, sedanjosti in prihodnosti in v prostore vmesnosti. V knjigi najdemo terminološka pojasnila osrednjih konceptov (diskurz in njegove prakse, antinacionalistične uporniške prakse, kontradiskurz ipd.), ki jih etnografsko obdela v posameznih poglavjih. Osrednji namen knjige je zavračanje kolektivističnih pogledov na posameznika in osredinjjanje na njegovo moč delovanja. Prikaže strategije upora posameznika, vpetega v večglasne interpelacije v althusserovskem smislu.

V metodoloških izhodiščih Bartulovičeva reflektirano opiše nelagodje ob lastnih etnografskih praksah in odzivih sogovornikov, ki so ji vsiljevali svoje videnje terenskega raziskovanja na Balkanu; slednje se je med antropologi zelo razmahnilo v povojni Bosni in Hercegovini. V etnografiji nekdanjega »doma« se je posvetila predvsem »lokalizirani etnografiji segmentov sarajevskega življenja«, vendar ob tem ni izključila globalnih in transnacionalnih kulturnih tokov. Poleg tega se je osredinila tudi na relativno etnično raznolikost, ki je ostala značilnost Sarajeva, ter na težave ob vstopanju na domači antropološki teren, ki so zadevale vrednotenje tistih, ki so Sarajevo v času vojne zapustili, zdaj pa se vanj na tak ali drugačen način vračajo. Reflektirano priznava, da je njeno etnografsko izkušnjo prežemalo tudi omahovanje, vendar je odklone od rigidno začrtane etnografske poti izoblikovala v odlične eksperimentalne prijeme, ki so jo pripeljali do izsledkov, značilnih za etnografije polilokalnosti ter mobilne et-

nografije, ki jo je opravljala na občasnih potovanjih s svojimi sogovorniki, kjer je posnela informacije, ki bi sicer antropologovim očem ostale skrite. Uporabila je tudi avtobiografsko metodo, in sicer ob vpetosti v antinacionalistične mreže, in z njo osvetlila mnoge vidike kompleksnosti identifikacijskih procesov. Avtobiografsko izkušnjo je uporabila odlično: v raziskavo je namreč vstopila kot oseba s »hibridno kulturno identiteto, ki je plod mešanja migrantske izkušnje, edukacije zunaj meja« rojstne države, »mešanega zakona« ter »izvora«, a tega ne jemlje za bistveno opredeljujoče (str. 27). Analitično branje antropološke relevantne literature in prispevkov iz virtualnega prostora je bilo premišljeno do potankosti: spremljala je medije in oddaje, ki veljajo za antinacionalistične, in spletne dnevnike. Poleg pronicljivo uporabljene avtobiografije in bolj ustaljenih metod terenskega dela je avtorica virtualni prostor nazorno kontekstualizirala ter mu tako dala etnografski in družbeni pomen. Ob tem ji gre posebna pohvala, saj internet kot metodološko orodje pri študiju BiH pred izdajo njene monografije ni bil velikokrat uporabljen. Delo odraža tudi dosledno zavračanje metodološkega nacionalizma in upiranje vsiljenim opredelitvam in kategorijam nacionalnega, ki vplivajo na percepcijo in zamejevanje kultur ter mnogokrat na umetno zarisanje meja med njimi.

Prva poglavja knjige opredeljujejo pojme upora in identitete. Poglavje Navduševanje nad uporom in odpor do upora prinaša pregled in vnovično aktualiziranje antropologije upora, saj prek tega pokaže, da je upor še vedno neizogibna tema, zlasti v kontekstu transnacionalnih in globalnih tokov. Avtorica pregledno analizira koncepte moči, od sistemskih pristopov do raziskav upora in zanimanja za uporniške prakse. Pojasni, da so se antropologi ob načinih razumevanja moči počutili nelagodno: velike naracije

¹ Avtorica je za monografijo prejela nagrado Odlični v znanosti 2013 – Humanistika – področje antropologije (op. ur.).

* Alenka Janko Spreizer, doc. dr. soc. antr., viš. zn. sod., Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Inštitut za medkulturne študije, Titov trg 5, 6000 Koper; alenka.janko.spreizer@fhs.upr.si.

so v vsesplošni politizaciji družbenega življenja pogosto prezrle manj opazne spore, nasprotovanja in upore. Bolj ustrezno je dinamično razumevanje koncepta, po katerem imajo osrednjo vlogo subjekti, ki aktivno sodelujejo v omejitvah togih, pogosto zatirajočih sistemov in se prek tega opredeljujejo kot delujoči akterji. Avtorica opozori tudi na elastičnost, prilagodljivost in pogosto tudi absurdnost rabe pojma, ko je upor pomenil praktično vse in nič, bil je vsepovsod navzoč in nikjer prisoten koncept. Antropologi so ob tem pogosto moralizirali, zato so se nekateri začeli rabi pojma izogibati, drugi pa so ob kritikah razdelali bolj natančno opredelitev s pomembnimi epistemološkimi implikacijami. Avtorica ustrežnejše izhaja iz posameznika in njegovih diskurzivnih uporniških praks, ki jih oblikuje v odzivanju na mnogotere situacije. Novo razumevanje upora je torej situacijsko, parcialno, delno. Skupine in posamezniki tako delno podpirajo družbeni red in njegovo hegemonijo, nekatere njegove segmente pa odločno ali subtilno zavračajo.

Naslednje poglavje Pogledi na Bosno in Hercegovino: stiki in razhajanje perspektiv predstavlja antropološke reprezentacije in naracije o Balkanu in Bosni in Hercegovini, ki so bile večinoma ujete v metodološki nacionalizem. Pokaže, da so nekatere študije poenostavljeno razlagale bosansko-hercegovsko preteklost, druge so kot osrednji razlagalni princip uporabile večno sovraštvo prebivalstva tega teritorija, tretji pa so odnose med prebivalstvom ter njihovimi kulturami in identitetami romantično idealizirali. Če so tuji raziskovalci v času pred konceptualizacijo kulture kot hibridne in heterogene z opisom etnografske realnosti imeli težave iz epistemoloških razlogov, ker jih je motila »pretirana mešanica kultur«, je bil Balkan tudi pozneje dojet kot prostor težavnega sobivanja zaradi domnevne pretirane hibridnosti. V nadaljevanju poglavja se avtorica posveti orisu samoperpcij v jugoslovanski in bosansko-hercegovski perspektivi, kjer pojasni specifično vlogo etnologije na tem prostoru. V svoji apolitični orientaciji se je ukvarjala s tradicionalnimi etnološkimi tematikami, vprašanja etničnosti in nacionalnosti pa je pogosto

namenoma puščala ob strani. Z redkimi izjemami je večina etnologov v BiH prispevala k izoblikovanju mozaičnih podob kulture, študije sinkretizma in kulturnega pluralizma pa so bile prezrte. Iz teh zgodovinskih razlogov je glavnina sodobnih študij Balkana ostala ujeta v negibnost in dokajšnjo kulturno homogenost, ločena od preučevanje procesov hibridizacije. V nadaljevanju se avtorica posveti metaforam, ki jih uporabljajo prebivalci Bosne in Hercegovine, in z metaforizacijo skuša pojasniti kodifikacijo izkušnje in sredstva, s katerimi posamezniki oblikujejo in izražajo lastne poglede in predhodne percepcije (str. 89).

Sledi poglavje V okovih skrajnosti: breme komunitarističnih pogledov, ki analizira orise Bosne in Hercegovine v preteklosti in sedanjosti. Raziskovalci, vpeti v različne ideologije, so izhajali iz komunitarističnih pogledov, ki so se večinoma nanašali na odnose med posameznimi narodi ali religijskimi skupnostmi, in jih pogosto razglašali za edini razlagalni mehanizem. Pri reprezentiranju BiH so raznolikosti vztrajno pojasnjevali z metaforami mozaika, ob tem pa so spregledali vertikalne razlike (starost, razred, poklic in spol). Bartulovićeva razloge za komunitaristično logiko bosansko-hercegovske polarizacije poveže z vztrajnim zgledovanjem po francoskih pogledih na nacionalizem, državljanstvo in demokracijo ter z osmanskim miletskim sistemom. Balkan so zahodni raziskovalci videli kot glavni razlagalni princip in agens uporniškega agresivnega nacionalizma. Kot nasilno pripisovanje komunitarističnih pogledov izlušči tematiko *komšiluka* in ugotovi, da poudarek pri njegovih analizah na religijskih in nacionalnih delitvah pomanjkljivo prikazuje kompleksne odnose in prakse, ki presegajo orisane delitve. Razgrne redukcionistične poglede, kjer so nekateri antropologi prepoznali vpliv islama in islamske morale na dobrososedske odnose. Poudari, da so sinkretistične prakse sposojanja nemuslimanov iz muslimanske religije in kulture ob tem pogosto spregledane ter da je mogoče med njimi najti raznolike sosedske prakse. Etnografsko oriše hierarhije, simbolne pomene in nostalgične poglede na spreminjajoče se družbene

odnose in politizacijo *komšiluka* v povojni Bosni in Hercegovini. Nazorno pokaže, da nacionalizma in religijske pripadnosti ne gre gledati kot edinega ali odločujočega dejavnika, ki vpliva na oblikovanje mnogoterih razsrediščenih identitet, saj ti pogledi ignorirajo posameznikovo dejavnost in moč delovanja.

Poglavje O tegobah portretiranja identifikacijskih procesov poglobi razlago razlogov za kulturnoantropološki študij identitet ter nelagodja antropologov ob rabi tega pojma. Pojem epistemološko izostri ter vpelje delitev med identiteto, identifikacijskimi procesi in procesi interakcije, ki omogočajo prepoznavanje dejavne vloge posameznika, njegovega samorazumevanja in samoprepoznavanja. Identiteto zastavi kot večplastno, hibridno in mnogotero ter tako presega omejitve na le eno religijsko ali nacionalno identiteto. Posveti se razčlenjevanju nacionalne identitete kot specifične oblike kolektivne identitete v času in prostoru, ki poraja občutja pripadnosti v odnosu z drugimi in je v današnjem svetu vodilna ideološka kategorizacija sveta. Po pregledu zadreg z nacionalno identiteto in konstrukcijami Drugega oriše še pasti nacionalne kulture, s katero se posamezniki prepoznava kot del nacionalne skupnosti. Prav oblikovanje in predelava nacionalne kulture ter zloraba v politične namene so osrednje teme identifikacijskih procesov v medvojnem in povojnem Sarajevu. Izpostavi pomanjkljivost antropoloških študij o vojni, ki posamezniku odrekajo dejavnost in moč delovanja, ter analizira balkanistični diskurz in večinoma etnocentrične razprave o nacionalizmih: o »etničnem« nacionalizmu, pogosto izenačenem z »religioznim« nacionalizmom, o nacionalizmu Drugega in o državljanškem nacionalizmu.

Njeni sogovorniki so v etnografiji podobno razlikovali med različnimi nacionalističnimi pogledi: uprli so se pripisani multikulturalnosti povojne BiH, z upiranjem pa so izoblikovali opozicijske moči delovanja in oblikovali številne antinacionalistične diskurzivne prakse, ki so jim omogočale mnoge identifikacije. Še bolj etnografsko zastavljena so šesto, sedmo in osmo poglavje, kjer avtorica analizira etnografijo o strategijah upora proti obstoječim hierarhijam identitet,

o neozaveščenih antinacionalističnih diskurzivnih praksah, o simbiozi antagonističnih sarajevskih identifikacij ter o novodobnem bosansko-hercegovski patriotizmu. Šesto poglavje nadaljuje z razpravo o raznolikih dojemanih nacionalnih identitet ter preseženih pojmovanih identifikacijskih procesov v antropologiji. Opiše novo oblikovanje nacionalne kulture, ki jo koncipira kot »prizorišče boja diskurzov« (str. 35). V pričujočem poglavju se posveti pojasnjevanju kompleksnih identifikacijskih procesov, kjer je osrednja izhodiščna točka nacionalna identifikacija. Z etnografijo pokaže, da je omenjeno identifikacijo z nacionalnimi (in religioznimi) oznakami vselej treba razumeti v natančno pojasnjenih kontekstih. Antinacionalizem razlaga torej relacijsko, v odnosu do fenomenov, kot je na primer jugonostalgija, pri čemer je ta strategija upora in pomemben segment antinacionalizma, ki jo je med drugim ustvarila tudi odsotnost države. Jugonostalgija je torej aktualna kritika obstoječih poveljnih razmer ter hierarhij različnih identitet, pa tudi funkcionalni nastavek za oblikovanje vizije prihodnosti in boj za hibridno identiteto v procesih »svobodnejših izbir«. Opozori na konfliktni odnos med »politikami« in »ljudstvom«, ki ga njeni sogovorniki izražajo ob refleksiji vsiljevanja pripadnosti in identitet treh konstitutivnih narodov. Temu so se poskušali izmikati z različnimi uporniškimi strategijami, tudi z osamitvijo, kjer oblikujejo svetove »nenacionalizirane normalnosti« (str. 37). Sedmo poglavje še bolj poglobi kritični razmislek Sarajevčanov o nacionalizaciji bosansko-hercegovega prostora. Etnografija prinaša pogled na

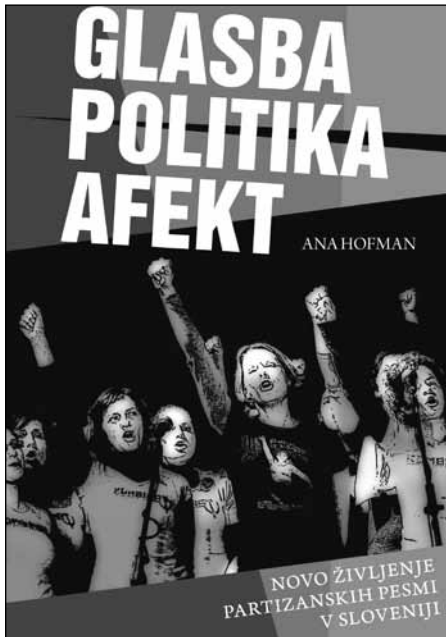
radikalne preobrazbe poveljnega Sarajeva, njihovega doma, v katerem se nasilno obračunava s preteklostjo in kjer se vsiljujejo ekskluzivistične nacionalne identitete. Sogovorniki so nostalgijo za nekdanjim Sarajevom povezovali tudi z jugonostalgicnimi diskurzi, ki so jih ustvarjali spremenjeni postori doma. Sarajevčani so ob izgubljenem prostoru nekdanjega doma dejansko doma v svojih naracijah o identiteti in izgubljenem mestu. Sarajevo je sicer odtujeno mesto, kjer zasebno (religija) postaja perverzirano javno: sogovorniki nasprotujejo nasilnemu prodiranju islama iz zasebne sfere v javno; pogrešajo lingvistično raznolikost in desekularizirane prakse pozdravljanja, ki so bile značilne za nekdanji dom in so v javno prodrle ob podpori nacionalnih in religijskih elit. Z naracijami o sarajevskem antinacionalističnem sekularizmu, ki jih sproža poveljni religijski prepoved, presegajo nacionalizem in si prizadevajo za oblikovanje individualnosti doma. Bartulovićeva prepričljivo pokaže, da moramo dom razumeti tudi kot boj za širše družbene spremembe in ne zgolj kot težnjo po obnovi svojega mikrokozmosa. Pomeni domačega mesta se gradijo ob antinacionalističnih aktivističnih praksah in ob mobilizaciji razlik med urbanim in ruralnim, ob spominih na nekdanje Sarajevo, ob novih lokalnih identifikacijah. Pri tem je pomembna diskurzivna praksa zavračanje »polruralno Drugega«, njegove »kulturnosti« in radikalno drugačnih vrednot, ki mu jih pripisujejo. Osmo poglavje »Nihče me ne more prepričati, da ne obstajam!«: o Bosancih in novodobnem bosansko-hercegovski patriotizmu prinaša razmislek o enotnosti

bosansko-hercegove mnogoterosti in povzame razprave iz zgodovinskih virov ter novejših študij, ki zagovarjajo idejo o občutju bosanstva kot pripadnosti prebivalstva državi Bosni oziroma njenemu ozemlju. Pregledno prikaže prizadevanja za oblikovanje bosanskega naroda, Bosancev in bosanske identitete v sklopu bosansko-hercegovega patriotizma oziroma občutka pripadnosti državi, deželi ali skupnosti, ki jo ljudje doživljajo na različne intimne in svojevrstne načine. Poglavje prinaša etnografijo o identifikacijskih sidriščih, ki zagovarjajo bosansko-hercegove državljanske identitete ter kažejo na zavračanje političnega koncepta bošnjaštva in ekskluzivističnih nacionalnih identitet. Prikaže široko paleto razumevanj kategorij Bosancev ob sklicevanju na bosansko kulturo in njeno »avtentično hibridnost«. Številni sogovorniki so namreč idejo identifikacije s kategorijami konstitutivnih narodov in nacionalnih ključev v svojih strateških identifikacijskih praksah zavračali in se s humorističnimi strategijami upirali notranjim nacionalizmom.

V sklepnem razmišljanju avtorica povzame namen svoje raziskave in zgosti razumevanje antinacionalističnih diskurzivnih praks, ki jih razume kot boj za prevlado idealizirane oblike »državlanskega nacionalizma« in omogočanje participacije državljanov v državi in onkraj nje v bosansko-hercegovski prihodnosti. Knjigo zatorej zelo priporočam v branje vsem, ki jih zanimajo regionalne etnografije opisanega prostora ter kompleksni družbeni procesi, ki potekajo v njem.

ANA HOFMAN: Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji.

Založba ZRC, ZRC SAZU (Kulturni spomin 3), Ljubljana 2015, 192 str.

V zbirki Kulturni spomin, ki jo izdaja Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU, je letos izšla tretja znanstvena monografija *Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji*, ki je delo raziskovalke omenjenega inštituta, etnomuzikologinje Ane Hofman. Knjiga je novost z vidika metodoloških in teoretskih pristopov, ki jih v slovenskih raziskavah sodobnih oblik glasbenih praks še ne poznamo. Empirično delo temelji na raziskavi ženskega pevskega zbora Kombinat, pri čemer je bil ključen avtoričin metodološki pristop, da je poleg klasičnih metod raziskovanja vključevala tudi neformalno druženje s članicami zbora, s čimer je naključno ujela »trenutke, v katerih se nahajajo in soustvarjajo naše skupne realnosti« (str. 20). Omenjeni pevski zbor je študija primera, ki služi za obravnavanje širših družbenopolitičnih vprašanj v povezavi s političnimi potenciali glasbe v sodobni družbi. Ta vprašanja so obravnavana v sedmih temeljnih poglavjih, ki se lahko berejo tudi samostojno in po naključnem vrstnem redu, čeprav spoštovanje njihovega so-

sledja ponuja večji in temeljitejši vpogled v podano problematiko.

Obsežen prvi sklop prinaša prerez institucionalnega odnosa (kulturnega in znanstvenega) do glasbene dediščine druge svetovne vojne. Tako v Sloveniji kot v drugih nekdanjih jugoslovanskih republikah so socialistično kulturno (glasbeno) dediščino predvsem po razpadu Jugoslavije videli kot rezultat totalitarnega sistema. V dediščinskem diskurzu je bila ta dediščina problematična zaradi vprašljivega lastništva in kontinuitete v tradiciji, očitalo se ji je pomanjkanje estetske in dodane vrednosti. Negativen odnos do partizanske glasbene dediščine pa je tudi odsev zanikanja »nacionalne dediščine«, ki je bila pomembna pri ustvarjanju skupne jugoslovanske identitete. Kot opozarja Ana Hofman, tovrstne obravnave povsem spregledajo, da je glasbena dediščina vitalna, živeča praksa, katerih nosilci so ljudje, to pa po drugi strani predstavlja poseben paradoks: če dediščino pojmuje kot dejavno vsakdanjo prakso, se ta praksa prepozna kot dediščina, še preden ima »možnost biti živeta« (str. 28). Ambivalenten odnos jugoslovanskih raziskovalnih inštitucij do glasbene dediščine NOB je odraz tudi temeljne paradigme glasbene folkloristike, tj. avtentičnosti, ki je določevala njen predmet zanimanja. Avtorica problemsko razmišlja o postavljanju meja med folklorno in partizansko dediščino, saj vidi »razmerje med formalnim in neformalnim glasbenim izvajanjem v partizanskih enotah kot veliko bolj dinamično« (str. 41).

Če se Slovenija od drugih jugoslovanskih republik v dediščinskem in folklorističnem razmerju do partizanske pesmi ne razlikuje, pa je njena specifičnost izpostavljena drugje: v močnejši »nacionalni identifikaciji« (str. 49) partizanskega gibanja, s katero se je v uradnem političnem diskurzu tudi v obdobju osamosvajanja Slovenije legitimizirala njegova (pozitivna) vloga.

V tem kontekstu partizanske pesmi niso bile sporne in niso (tako kot v drugih jugoslovanskih republikah) izginile iz zborovskega repertoarja. Razdvojenost slovenske javnosti in politike, ki se je razplamtela v času »objektivizacije« (str. 50) dogodkov med drugo svetovno vojno in po njej, pa se je kazala v kontekstih, v katerih se je partizanska pesem pojavljala. Tako je bila ta pogosto »rezervirana« »za zasebne priložnosti in pozne ure« (str. 50) ali specifične proslave borcev NOB, navezovala pa se je tudi na lokalne in regionalne specifične prostore, v katerih je bila »zaželeno«.

V drugem sklopu se Ana Hofman posveti vnovičnim oživitvam partizanske pesmi v pojugoslovanskem času. Te so opazne v različnih umetniških in kulturnih praksah, ki se na ta način večinoma zoperstavljajo ideološkemu onesnaževanju partizanske dediščine in poudarjajo njen revolucionarni potencial. V ospredje lastne raziskave postavlja Ženski pevski zbor Kombinat. Ta kot edini zbor v slovenskem prostoru združuje ljubiteljsko petje in kolektivizem z idejami angažiranega glasbenega delovanja. Od drugih pevskih zborov (tudi tistih, ki repertoarno segajo v dediščino partizanskih pesmi) se razlikuje po načinu delovanja, repertoarju in strategijah vključevanja v družbeno, kulturno in politično dogajanje. Deluje po idejnih načelih aktivnega državljanstva in kot osrednjo vrednoto sodobnosti, ki jo zaznamuje globalni neoliberalni kapitalizem, razglašča upor. Prav zanimiv je vpogled v delovanje zbora od njegove ustanovitve do danes, saj so priljubljenost, množičnost nastopov in povečevanje članstva v zboru pripeljali do določenih paradoksov. Ti se kažejo kot neskladje med osnovnimi idejami in vrednotami zbora (participatornost, enakopravnost, aktivizem) in njegovim delovanjem, ki se približuje klasičnemu ustroju zborovske dejavnosti ali celo kapitalistični paradigmi produktivnosti, ki se ji sicer glede na pričevanja neka-

* Mojca Kovačič, dr. interkult. štud., zn. sod., ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; mojca.kovacic@zrc-sazu.si.

tere članice želijo zoperstaviti. »Klasične ustroje« lahko prepoznamo tudi v hierarhični strukturi notranje organizacije, formalizaciji delovanja z uvajanjem glasbenih avdicij, v odrskih frontalnih nastopih, selekcijah pevk pred določenimi nastopi, potrebi po »estetski dovršenosti« petja, v izdaji zgoščenke in plačljivosti določenih nastopov. Avtorica s citati pevk razkriva omenjene strukture, hkrati pa prikaže, da tudi samoorganiziranost zahteva določena pravila, ki omogočajo njen obstoj. Vpogled v družbeno strukturo razkriva, da so tudi članice zbora Kombinata del mlade, intelektualne in politično angažirane družbe. Kot ženski zbor (z izjemo moških spremljevalnih instrumentalistov), ki udejanja v preteklosti utrjeno moško glasbeno dejavnost, so enkratne, edine. Emancipacija v tovrstnih zborovskih dejavnostih pa vpliva tudi na spreminjanje zasebnega življenja članic zbora.

Težko bi povzeli kompleksen teoretski aparat o afektu (in njegove kritike), ki se je izoblikoval v mednarodnem prostoru in ga Ana Hofman podrobneje opiše v tretjem poglavju. Kljub precej zapleteni definiciji afekta pa lahko – glede na v knjigi podana razmišljanja in opredelitve različnih teoretikov – povzamemo, da je zvočni afekt tista intenziteta, ki se ob zvočnem dogodku uteleša somatsko (na primer z naježenostjo kože) in tudi »zunajtelesno«. Avtorica v tem poglavju teoretsko opredeli afektivni potencial partizanskih pesmi, ki je – po besedah članic pevskega zbora – precej močan. Zvočni afekt ubesedijo z izrazi, kot so kot »energija«, »občutek, ki kroži«, »atmosfera«, »vzdušje«, opisana stanja pa niso le del občutkov pevk, temveč se prenašajo tudi na poslušalce. Da je afektivnost posamezne pesmi ali zvočne izvedbe odvisna od izkušenj posameznice, družbenih, kulturnih in prostorskih razmerij, pa avtorica metodološko odkriva v anketi med članicami zbora. Nadalje razmišlja, da so prav zvočne izkušnje tiste, ki vodijo do »afektivnega zavezništva« (str. 105) in ljudi spodbujajo k družbeni kritičnosti in političnemu delovanju. Po drugi strani pa je tovrstna izkušnja lahko mehanizem, ki

pri poslušalcih povzroči soočenje s preteklimi zvočnimi izkušnjami ali vzpostavitvev odnosa do preteklosti.

Avtorica v nadaljevanju v nekoliko krajših poglavjih na primeru pevskega zbora Kombinata zavrača prevladujoče diskurze, ki koncepta (jugo)nostalgije in ironije povezujejo z vnovičnim oživljanjem jugoslovanske preteklosti. Predlaga »novo iskrenost« (str. 120) kot proaktivni in nesentimentalni način razglašanja socialističnih idej, »avtentičnost« pa kot resnični idejni in čustveni glasbeni izraz. To je vidno tudi v strategijah podajanja glasbe: članice zbora pri podajanju pesmi na spletu in na koncertih stremijo k izobraževalnemu pristopu ter k ohranjanju »izvirnih« besedil in interpretacij. Repertoarno posegajo izključno po pesmih iz NOB, s čimer se zoperstavljajo »neavtentičnosti« glasbe, ki je nastala v času »s strani države vsiljene politike« (str. 125). Avtorica v opisanem odnosu zbora do zgodovinskih izkušenj vidi tako realizem kot romantizem, pri tem pa z navedbami nekaterih izjav članic zbora spet pokaže na njihove različne odnose do »avtentične« preteklosti.

Ideološko nevtralizirana partizanska pesem v današnjem kontekstu torej služi dvema namenoma: etnocentristični politiki (raba partizanske pesmi za strankarsko-politične dejavnosti) in politiki upora, ki s partizansko pesemsko dediščino dehistorizira in depolitizira določene družbenopolitične in zgodovinske razmere. S slednjim namenom so partizanske pesmi v svoj repertoar vključile pevke zbora Kombinata. Vendar pa se po drugi strani s tovrstnim pristopom pridružujejo uradnim jugoslovanskim strategijam mitizacije delovanja NOB kot izključno antifašističnega uporniškega gibanja. Ideološke nevtralnosti delovanja v kontekstu upora, ki jo skušajo dosega članice zbora, pa tudi njihovo občinstvo ne razume vedno enako.

Zaključno poglavje knjige izpostavlja nekatera paradigmatična vprašanja, ki so bila nakazana že v prejšnjih poglavjih in se navezujejo na delovanje zbora Kombinata. Ali zbor s komercializacijo podpira obstoječe kapitalistične me-

hanizme? Ali so partizanske pesmi del »mainstreamovske« kulturne produkcije, v kateri je »navidezna« ali »pozitivna« marginalnost glasbenih zvrsti našla posebno mesto? Ali plačljivi nastopi v sklopu političnih dogodkov spodbujajo ali podpirajo njihovo delovanje »onkraj sistema« (str. 150)? Avtorica opozarja na problem neoliberalnega razmišljanja o (v tem primeru politični) učinkovitosti glasbe, na dihotomno ločevanje glasbe na kapitalistično in uporniško, bralca pa spodbuja k drugačnemu razmišljanju o družbeni angažiranosti glasbe ali zvoka. »Učinek« je zunaj same glasbene ali besedilne sporočilnosti, in sicer na ravni zvočnega afekta in zvočne izkušnje, ki pa sta v povezavi s »politiko užitka in zabave« (str. 152) učinkovita pri spreminjanju družbene realnosti. Hkrati pa avtorica v sklepnih povedih dodaja, da je po njenem videnju najproduktivnejši vidik delovanja Kombinata ustvarjanje skupnosti, ki jo povezujejo in odlikujejo solidarnost, empatija in notranje vezi (str. 161).

Znanstvena monografija Ane Hofman je pomemben prispevek k razumevanju potenciala zvoka in delovanja angažiranih glasbenih praks v luči preteklih in sedanjih družbenopolitičnih razmer. Kritičen prerez kulturnopolitičnega odnosa do dediščine nam je lahko v razmislek tudi ob aktualnih politikah in odnosih institucij do raziskovalno prezrtih glasbenih praks ali pa ga lahko razumemo kot model za reflektiranje preteklih folklorističnih, etnoloških in etnomuzikoloških pristopov h kulturni dediščini. Po drugi strani avtorica opozarja tudi na prezrtost »afektivnega potenciala zvoka« (str. 95) v še vedno prevladujočih poststrukturalističnih, semantičnih in semiotičnih pristopih v raziskavah glasbenih praks. Metodološki in teoretski pristopi, ki so obravnavani v knjigi, pa v slovenski znanstveni literaturi še niso bili uporabljeni, zato navdihujejo nove pristope k odkrivanju zvočnoafektivnih izkušenj v različnih glasbenih praksah.

SAŠA BABIČ: *Beseda ni konj*: Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev.

Založba ZRC, ZRC SAZU (Ethnologica – Dissertationes 6), Ljubljana 2015, 155 str.

V knjigi Saše Babič *Beseda ni konj*: *Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev* so v središču pozornosti folklorna besedila, ki so bila doslej deležna manj raziskav ali so bila celo prezrta. Zato je delo, v katerem so razgrnjeni žanrska klasifikacija, opredelitev funkcij, vpogled v notranjo in zunanjo zgradbo ter estetiko folklornih besedil, kot so delovni vzkliki, pozdravi, kletvice, pregovori, uganke, zagovori in molitve, pomemben doprinos k slovenski slovstveni folkloristiki.

Avtorica v uvodnem poglavju predstavi folklorne obrazce kot eno od treh glavnih skupin slovstvene folklorne (poleg folklorne proze in pesmi), za katere je značilno, da se uresničijo v govornem, komunikacijskem procesu (načeloma v živo) in jih zaradi estetskih prvin lahko razumemo kot del umetnostne zvrsti govorjenega jezika (v celi knjigi posebno pozornost namenja prav estetskemu vidiku folklornih obrazcev). Nato se posveti njihovim oblikam in lastnostim ter dopolni strokovno terminologijo v zvezi s folklornimi obrazci, pri čemer se opira predvsem na predhodno delo Marije Stanonik. Nato folklorne obrazce postavi še

v okvir Dundesove teorije o folklornem dogodku, in sicer jih umesti v vse tri prepletajoče se in medsebojno povezane ravni: tekst (besedno izražanje), teksturo (način izvedbe, interpretacije) in kontekst (seštevek vseh okoliščin izvedbe). Za kratke folklorne obrazce, kot so pozdrav, kletvica, pregovor in deloma tudi uganke, ki za izreko potrebujejo le kratek časovni interval bodisi med folklornim dogodkom (pripovedovanje) bodisi med vsakdanjim govornim diskurzom (pogovor), shemo o folklornem dogodku razširi z opredelitvijo »folklornega trenutka«, medtem ko daljše folklorne obrazce (molitve, zagovori), v nekaterih primerih tudi uganke, obravnava kot samostojen folklorni dogodek. Obredni folklorni obrazci se razlikujejo od drugih, saj imajo poudarjeno magično, pragmatično funkcijo, njihova izvedba (tekstura) in nekateri deli konteksta (kot so kraj, čas, vzrok izvedbe, obnašanje udeležencev ipd.) pa so relativno ustaljeni.

V naslednjem poglavju avtorica na kratko preleti metode zbiranja in preučevanja folklornih obrazcev v različnih strokah – poleg folkloristike se z njimi ukvarjajo paremiologija, etnolingvistika in lingvistična antropologija – ter izpostavi različne poglede teh strok na obravnavano tematiko. Nato povzame načine (sistematičnega) zbiranja folklornega gradiva v zgodovini, pri čemer ugotavlja, da so bili največ pozornosti deležni pregovori, medtem ko so bili na primer delovni vzkliki povsem prezrti. Kletvice so v preteklosti (in tudi danes) veljale za nedostojne, zaradi tabuiziranosti jih je v pisnih dokumentih le malo. Na Slovenskem so zanimanje raziskovalcev zbudile šele v zadnjih desetletjih (Nežmah). Zapisom (tako v arhivih kot v objavah) vseh žanrov folklornih obrazcev pa je skupno, da iz njih težko rekonstruiramo teksturo, še težje pa kontekst, saj so besedila posameznega folklornega obrazca iztrgana iz širšega sobesedila, v katerem je bil posamezni folklorni

obrazec uporabljen/izrečen. Pomembnost konteksta ponazori s primeri istega folklornega obrazca (besedila) v različnih situacijah, pri čemer se lahko (celo popolnoma) spremeni pomen. Novejše metode zbiranja folklornih obrazcev torej zahtevajo vključevanje konteksta in teksture. Dve od njih avtorica nekoliko boljše predstavi. Prvo sta razvijala Alan Dundes in Ojo Arewa, v kateri izpostavljata pomen konkretne funkcije, ki jo ima v danem diskurzu posamezni folklorni obrazec. Za drugo metodo, ki predlaga zbiranje folklornih obrazcev prek prostih asociacij na določene ključne besede, pa se je zavzemal Richard Bauman. Obe metodi se v osnovi nanašata na zbiranje pregovorov, a ju lahko uporabimo za vse druge žanre folklornih obrazcev. Avtorica pretrese prednosti in pomanjkljivosti obeh metod ter njuno uporabnost za različne raziskave.

V naslednjem poglavju avtorica na kratko predstavi nekaj splošnih pojmov in pogledov na estetiko v zgodovini ter primerja stališča nekaterih najpomembnejših avtorjev, ki so se z njo ukvarjali v slovstveni folklori: Viktor E. Gusev, Jan Mukařovský, Jurij Lotman in Ivan Grafenauer. Nato avtorica kot estetsko strukturo z izhodiščem v literarni teoriji in poetiki opredeli stilno oblikovanost v notranji in zunanji strukturi na ravnini teksta, nato pa še na ravnini teksture (ekspresivnost izvedbe) in konteksta (raba v specifičnih situacijah).

Sledi predstavitev posameznih folklornih obrazcev. Avtorica na kratko opiše izvor vsakega žanra, ga notranje razvrsti po funkciji in/ali po naslovniku, razdeli žanrsko tipologijo, značilnosti, posebnosti in razlike med posameznimi tipi v notranji diferenciaciji ter opredeli njihovo estetsko funkcijo glede na tekst, teksturo in kontekst. Ugotovitve ponazori s posameznimi primeri. Pri vsakem tipu folklornih obrazcev pojasni zbiranje in obravnavo obrazca na Slovenskem v različnih časovnih obdobjih.

* Barbara Ivančič Kutin, dr. lit. ved, zn. sod., ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; B.Ivancic@zrc-sazu.si.

Folklorni obrazci so razvrščeni od besedilno najkrajših do besedilno najdaljših (obrednih folklornih obrazcev).

1. Delovni vzkliki: za živali (vprežne, čredne, jate) / za ljudi.
2. Pozdravi: formalni / neformalni.
3. Kletvice: kletvice / žaljivke in zmerljivke / evfemizmi.
4. Pregovori: pravi pregovori / maksime / napotila (zdravstvena in kmetijska, ki so razdeljena še na vremenska predvidevanja in kmetijska predvidevanja).
5. Uganke: prave uganke / šaljiva vprašanja / modra vprašanja / seksualne uganke.

6. Zagovori: proti boleznim in urokom človeka / proti boleznim in urokom živine.

7. Folklorne molitve: jutranje / večerne / priložnostne.

Razprava se naslanja na arhiv gradiva v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU, v katerem je shranjena Štrekljeva zbirka folklornih obrazcev (okrog 1.500 enot) in t. i. samostojna zbirka folklornih obrazcev (okrog 60.000 enot); avtorica je z intervjuji, z zapisovanjem vsakdanje komunikacije ter izpisovanjem iz tiskanih in drugih medijev zbrala tudi sodobno gradivo, na podlagi katerega je lahko opa-

zovala spreminjanje folklornih obrazcev, kot je nakazano v sklepu razprave. Delo je opremljeno s povzetkom v angleščini in seznamom literature, ki vsebuje več kot 150 bibliografskih enot. Knjiga *Beseda ni konj* je pregledna in uporabna, prav bo prišla raziskovalcem, ki se ukvarjajo s katero koli vrsto folklornih obrazcev ali govorjenim jezikom in njegovo estetiko, pa tudi učiteljem na različnih stopnjah, študentom in vsakomur, ki ga ta tema zanima. V morebitnem ponatisu bi bil glede na obsežnost arhivskega gradiva dobrodošel še dodatek z več primeri za vsak posamezni žanr folklornih obrazcev.

TATJANA DOLŽAN ERŽEN (ur.): *Obleka, ki je naredila človeka: Katalog sto in več let starih oblačil iz etnološke zbirke Gorenjskega muzeja.*

Gorenjski muzej, Kranj 2015, 148 str.

OBLEKA, KI JE NAREDILA ČLOVEKA

KATALOG STO IN VEČ LET STARIH OBLAČIL
IZ ETNOLOŠKE ZBIRKE GORENJSKEGA MUZEJA

Ljubiteljski poustvarjalci preteklih načinov oblačenja so težko pričakovali knjigo o oblačilih, ki jih v svoji etnološki zbirki hrani Gorenjski muzej v Kranju. Knjigo je uredila in večji del besedila

napisala etnologinja in kustosinja Gorenjskega muzeja Tatjana Dolžan Eržen, uvodno besedo je prispevala direktorica muzeja Marjana Žibert, poglavje o konserviranju in restavriranju pa tamkajšnja konservatorica Marjanca Jeglič.

Knjigo odlikuje strnjeno besedilo v treh delih. V prvem so prek plakatov, ki so spremljali istoimensko občasno razstavo Gorenjskega muzeja, izpostavljene posebnosti in splošnosti preteklega oblačenja Gorenjcev, v drugem delu so predstavljena izbrana oblačila, ki so se ohranila v etnološki zbirki Gorenjskega muzeja, v tretjem delu pa je razložen način konserviranja in restavriranja oblačil. Besedilo bogatijo številne fotografije posameznih oblačil; predstavljena so cela oblačila in njihove podrobnosti, ki pričajo predvsem o posebnostih okraševanja. Fotografije je prispevalo več avtorjev (Helena Rant, Studio SonataPHOTOGRAPHICA, Milan Kambrič, Marjanca Jeglič, Irena Gortan Armani, Iva Legat in Maja Zorec). Dodane so slikovne priloge iz zbirk Gorenjskega

muzeja, Grafičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije in Slovenskega etnografskega muzeja, ob tem pa tudi risbe krojev oblačil, ki sta jih narisala Andreja Stržinar in Brane Demec.

Gorenjski muzej v etnološki zbirki hrani okrog 250 kosov oblačil, ki izvirajo iz 19. in z začetka 20. stoletja. Ohranila so se predvsem ženska praznična oblačila, največkrat zato, ker so jih ljudje pozneje uporabljali za pripadnostno kostumiranje. V knjigi so predstavljena predvsem ženska oblačila, manj je moških in še manj otroških, za kar je več razlogov; dodanih je nekaj obuval. Največ oblačil, ki so predstavljena v katalogu, je bilo zbranih v Bohinju, veliko pa tudi v Kranju in okoliških vaseh – Preddvoru, Šenčurju, na Lužah; posamezni predmeti prihajajo od drugod.

Podrobnejše spoznavanje zbirke oblačil Gorenjskega muzeja se je začelo leta 2008 na seminarju, ki jih pripravlja Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. Ta je takrat v Kranju pripravil prvo iz serije vsakoletnih izobraževanj

o oblačilni dediščini. Seminarjev so se udeleževali ljubitelji oblačilne dediščine iz vse Slovenije, pretežno Gorenjci, med njimi pa so bile najštevilčnejše šivilje in garderoberke folklornih skupin, ki se ukvarjajo z interpretiranjem preteklih načinov oblačenja. Na posameznih seminarjih so sodelovali poznavalci različnih področij, ki so povezana z izdelovanjem oblačil, na primer tkanin, krojenja, usnjarstva ipd. Med vsemi izobraževanji je v udeležencih tlela želja, da bi bila oblačila predstavljena tudi v knjigi, kjer bi bili ob nazornih fotografijah predmetov navedeni podatki, ki so pomembni pri njihovem poustvarjanju (velikosti, mere, kroji, nadrobnosti okraševanja ...). Delo sodelujočih na seminarjih je v knjigi opisala Tatjana Dolžan Eržen: »Oblikovala se je delovna skupina Gorenjskega muzeja: dokumentalistka Helena Rant je pazljivo zapisovala spoznanja s seminarjev, potem pa je zelo podrobno fotografirala vsako predstavljeno oblačilo in izdelala priročne skripte. Konservatorica Marjanca Jeglič je kustosinji etnologinji pomagala pri pripravi, pakiranju in transportu oblačil za seminar. Tako odlično dokumentirano sodelovanje med muzejkami in folklorniki je bilo povod za odločitev, da našo zbirko oblačil predstavimo z razstavo in jo objavimo v katalogu« (str. 18).

Sodelovanje Tatjane Dolžan Eržen z ljubitelji oblačilne dediščine se je na-

daljevalo v študijskem krožku. Tam so soustvarjali Helena Rant, Marjanca Jeglič in Irena Gortan Armanini iz Gorenjskega muzeja ter Alenka Pakiž, Tadeja Pance, Olga Bevk, Joži Šmid, Mojca Gubanc, Iva Legat, Andreja Stržinar, Katarina Šrumpf, Brane Demec, Jana Vilman in avtor prispevka. Prizadevanja za izdajo knjige so bila tesno povezana z željami ljubiteljev. Tatjana Dolžan Eržen: »Želeli smo si izdati knjigo, ki bo uporabna vsem, ki poustvarjajo oblačila preteklih dob, torej tistim, ki že imajo nekaj znanj s področja krojenja in šivanja. V zadnjih letih opažamo večje zanimanje za stara oblačila, ne samo pri folklornih skupinah, ampak tudi v društvih starodobnikov, ki predstavljajo kolesarjenje, smučanje, vožnje z različnimi vozovi in za to potrebujejo kostume. Verjamemo, da v Gorenjskem muzeju zbrana oblačila ne smejo ostati skrita v depojih, želimo, da se vrnejo med ljudi in jim pomagajo kakovostno obujati spomin na preteklost. Prepričani smo, da bodo zaradi takšnega cilja fotografije in opisi vsem drugim bralcem še bolj zanimivi« (str. 19). Ideja, da morajo biti zbirke, ki jih hranijo muzeji, čim bolj dostopne ljudem, je eden od temeljev sodobne muzeologije, kar Tatjana Dolžan Eržen s svojimi sodelavci uspešno uresničuje. Tako je luč sveta zagledala knjiga, kjer je s fotografijami in opisi podrobno predstavljenih okrog 200 oblačil, ki so bila izdelana v 19. ali

v začetku 20. stoletja. V kataloškem delu so naprej predstavljena ženska oblačila (trije kožuhi, devet kril z životkom, trije životki, dve krili, krojeni na pas, sedem špenzerjev, 12 kočemajk, pet bluz, osem rokavcev, devet spodnjih kril, dvoje spodnjih hlač, trije pari nogavic, šest avb, štiri zavijače, sedem čelnikov, 11 peč, osem naglavnih rut, sedem predpasnikov, deset ovratnih rut, dva robca, dežnik, trije kosi nakita, štirje pasovi, devet sklopancev, osem trakov in pentelj ter eni čevlji), v nadaljevanju moška oblačila (trije kožuhi, suknjič, štiri irhaste hlače, trije telovniki, spodnje hlače, dve kapi s cofom, trije klobuki, sedem ovratnih rut, pas, dva kosa nakita in dva para cokel) in nazadnje otroška oblačila (kočemajka, kožušček, dva povoja za dojenčka, pindekelček, spodnje hlače in kapica). Sledi poglavje z opisom materialov, iz katerih so v 19. in na začetku 20. stoletja izdelovali oblačila, in seznam literature o oblačilni dediščini Gorenjcev.

Verjamem, da bodo lepo oblikovano knjigo z zgovornim fotografskim gradivom in opisi v roke radi prijeli vsi, ki jih zanima oblačilna dediščina. Precejšen del zbirke oblačil Gorenjskega muzeja je z njo postal dostopen javnosti, kdor pa si želi še bolj poglobljenega preučevanja, so mu – vsaj kolikor sam poznam delo v Gorenjskem muzeju – vrata vedno na široko odprta.

Marija, Cvetek (ur.): *Hude so res vojské ...: Bohinjske pripovedi o 1. svetovni vojni.*

Celjska Mohorjeva družba, Celje 2014, 119 str.

Hude so res vojské... je najnovejša zbirka ljudske pripovedne tvornosti, ki jo je Marija Cvetek raziskovala in zbrala pri svojih bohinjskih rojakih ter izdala v knjižni obliki. Lani, ob stoletnici prve svetovne vojne, je zbirka, ki jo je s svojimi vinjetami opremila avtoričina sestra Slavica Cvetek, izšla pri Celjski Mohorjevi družbi. V svoji prvi zbirki *Naš voča so včas zapodval* je Marija Cvetek predstavila pravljični, bajeslovni in mitološki svet bohinjskega slovstvenega izročila ter ga obogatila tudi z žanrskimi motivi iz vsakdanjega življenja. Strokovno in med bralci odmevna zbirka je v prevodu v nemški in angleški jezik doživela svojo drugo izdajo. S svojo najnovejšo knjigo pa nas avtorica zvabi k izviru slikovite in globoko doživete pripovedi, ki raste iz doživetij grozot prve svetovne vojne, kakor so se vtisnili v tedaj otroške duše pripovedovalcev, ki jih je avtorica desetletja zvaljala k oživljanju spominov in te zavzeto in verno zapisovala. Izredni dogodki v zaledju krvave soške fronte – spremembe v načinu življenja na vasi in v bohinjskih domovih, ki so ostali brez očetov in sinov in postali bivališča tujih vojakov, negotovost, pomanjkanje in drugi dogodki vojne – so globoko zarezali svoje temne brazde tudi v življenje bohinjskega človeka. Zbirka *Hude so res vojské* je pisan večplastni mozaik časa, uokvirjen v širša, predvsem pa v bolj lokalno zaznamovana zgodovinska dejstva, prežeta z osebnimi zgodbami Bohinjcev, spomini iz otroštva pripovedovalcev, ki prispevajo k živi sliki življenja ljudi v zaledju bližnjih bojišč v Posočju in tudi bojišč tam daleč v Karpatih z Bukovino pa na ruski fronti in na Tirolskem, kjer so se vojskovali in umirali številni Slovenci, med njimi tudi bohinjski možje in fantje; imena nekaterih so sporočena tudi v teh pripovedih.

»Ta prve vojske se dobro spomnim, kakor bi bilo danes! Spomnim se tudi [...] kako je pred cerkvijo Bajtnjekov Martin klical: Splošna mobilizacija [...]. Vse ženske so vekale.« »Polna cesta vojakov

[...].« Sestradani vojaki, razmeščeni po bohinjskih hišah in hlevih – »polno jih je bilo«. Begunci s Primorske, ki so se sem zatekli pred razdejanjem v Posočju in se preživljali z delom na bohinjskih kmetijah. Vojaška bolnica v Zoisovi graščini v Bohinjski Bistrici, kamor so vozili vojake s soške fronte. Ozkotirna železnica iz Bistrice do Ukanca za potrebe vojske; to so izseki zgodovinskih dejstev iz pripovedi. Iz njih izvemo tudi številne etnološke nadrobnosti iz vsakdanjega življenja domačinov. Velike družine, medsebojni odnosi, ljudska znanja in gospodarjenje, divji lovci, gostilničarji, opisi noše tedanjega časa.

»Še dobro, da so bili ata prpravni [...]. Zidati so znali, štancar so bili, cimprman, tišlarjenja so se lotili. Cokle so sami naredili pa čevlje popravili. Za vse so bili.« V spomnih oživijo imena znanih osebnosti iz tedanjega Bohinja. Slikar Ster v vili ob jezeru; lobanjo so opazili otroci v prostoru, kjer je slikal. Znani bohinjski lovec in gorski vodnik Šmonc iz Stare Fužine. Htorov Bavant – Valentin Hodnik, slikar bohinjskih gora; po vojni je napravil in tudi postavil vse križe na vojaškem *britofu* v Ukancu.

Ob bogastvu dokumentarne vsebine je posebna odlika te zbirke živa pripoved s preprosto, a razgibano in slikovito ljudsko dikcijo, ki ji daje pravi sok še zapis v narečni obliki. Avtorici je uspelo tudi v tem delu oživiti ljudsko pripoved v vsej njeni polnosti. To je mogla udejanjiti, ker je tudi sama kot domačinka zavestno del tega pripovednega sveta, z njim diha in ga oživlja. To je dokazala tudi s svojim prispevkom *Naš knof* so se svetili, ki je sestavni del zbirke *Hude so res vojske*.

V posebnem poglavju knjige nam avtorica predstavi še izvirni dokument vojne, ki se je ohranil v pisni obliki. »Lastnoročno ti danes tukaj odgovorim« je naslovljena zadnje poglavje knjige s predstavitev večje zbirke ohranjenih pisem, s katerimi sta sinova iz skromne Obistove kmetije, ki še vedno samuje ob cerkvici sv. Duha ob

Bohinjskem jezeru, premagovala daljave, doživetja vojne doma in na fronti in utrjevala medsebojne tople družinske vezi. Ohranjenih je 76 pisem, dopisnic in kart, ki jih je Jakob Cvetek iz svojih vojnih postojank poslal svojemu bratu Janezu na Obistov dom ob Bohinjskem jezeru, ki je že spadal v vojno območje. Ohranjenih je tudi 35 pisem, ki jih je brat Janez od doma pisal Jakobu v vojsko. Ljubljana, Ptuj, goriška in tirolska fronta, Judenburg, slovenjgraška bolnišnica, kjer so Jakobu zdravili noge, ozeble na goriški fronti, Felixdorf v Spodnji Avstriji, Marija Rast (Ruše) so kraji, od koder je Jakob svojim domačim pošiljal pisma. Osebna zgodba vojaka je vraščena v svet prve svetovne vojne, v svet stisk, v njegov Bohinj, s katerim je živel – tudi iz daljave. Pisma so polna drobnih človeških vsebin, dogodkov, ki sta si jih sredi vojne vihre sporočala brata. Sredi julija 1915 Janez od doma piše bratu vojaku: »Pri nas je še vse po navadi. Zdravi smo še, hvala bogu. Sedaj plevemo krompir [...]. Jest pasem. Pisana je strila junčka v petek po binškoštih [...]. Večkrat pridejo Tolminci v Bohinj nakupit sol, kavo, tobak, riž [...]. Pripovedujejo, da so tam hudi boji od Svete Lucije do Kobarida. Topništvo neprestano strelja [...] na delopust sv. Rešnjega telesa se je slišalo cel dan hudo streljanje čez Komno čez, bili so tam hudi boji pri Kobaridu [...]. Hotel pri sv. Duhu so zaprli v soboto po binškoštih [...]. Suheljnov Martin je odlikovan s svetinjo, dobival bo do smrti 15 kron na mesec [...].« V nadaljevanju piše še, kaj vse so mu domači poslali v paketu, in ga bodri: »Priporočaj se Bogu, Mariji, svojemu patronu in angelu varhu, mi bomo pa doma molili zate, da se srečno vrneš domu.« Ob izvirnih pričevanjih pisem je avtorica poskrbela tudi za nadrobno predstavitev Obistove družine, njene usode in njenega mesta v bohinjskem okolju. Na svoj način je zgovoren tudi odnos domačih do družinskega izročila, saj so Obistovi pisma skrbno hranili sto let.

MARIA BARTOLOTH: Zilščə pušəlc: Pesmi spodnje Zilje.

Mohorjeva založba, Ljubljana, Celovec in Dunaj 2015, 72 str. + DVD.

Prav dobro se spomnim Slovenskega slavističnega kongresa oktobra 2008 v Celovcu z naslovom Slovenščina med kulturami, na katerem je v prepolni knjigarni Haček potekal tudi večer narečne književnosti. To je bil res praznik slovenske literarne in narečne besede. Z veseljem pozdravljamo novo zbirko narečne pesnice Marije Bartoloth z Gorij v Bistrici na Zilji, saj že tedaj prve pesniške zbirke Marie Bartoloth *Pa Zila še vāsčəs šəmi: Die Gail rauscht noch əllweil* iz leta 1992 ni bilo mogoče dobiti drugod kot v knjižnici.

Odlična ni le ideja za knjigo, ampak tudi njena izvedba: prevedena je v knjižni jezik in nemščino, prinaša natančne opombe o avtorici, opombe k zapisu ziljskega narečja, slovarček ziljskega narečja in pojasnila k posameznim pesmim. Besedila nevsiljivo, tematsko in likovno usklajeno z besedilom, dopolnjujejo ilustracije Melanie Bartoloth. Posebej zanimivo je, kako poteza svinčnika pravzaprav govori z »zilskim žobarjem«.

Domiselna je tudi zunanja oprema: zeleno-bež kombinacijo na trdih platnicah poudarjajo zlati oves, rožmarin in nageljni ziljskega šopka, uokvirjenega z belo podlago. Stik z besedilom in avtorico že pred branjem omogoča njena fotografija z ustreznim citatom na zadnji strani ovitka, ki zbudita bralevo radovednost. Naslov onomatopoično zašumi in nas vpraša, če bomo pesmi najprej brali ali gledali in poslušali.

DVD je posnet v sobi, posnetek je glasovno razločen, tempo primeren, pesnica je tudi retorično odlična interpretka, saj naravno upošteva vse elemente stavčne fonetike. – Okolje se subtilno spreminja z dodajanjem rekvizitov: jabolko, kozarec vode, miza v prvem planu, del belega lista, roka pesnice, ziljski šopek, v ozadju pa taščin jezik, naslonjalo stola, slike na oknu. – Tudi perspektiva kamere

ni zgolj statična, majhni premiki dosežejo učinek naravnosti, svežine in sointerpretacije. Za take posnetke moramo biti Našku Križnarju in Milki Olip resnično hvaležni. Dobro je, da se pred branjem vsake posamezne pesmi na ekranu izpiše njen narečni naslov in da lahko poslušamo in gledamo interpretacijo vsake pesmi posebej. Oboje je zelo pomembno za nemoteno in natančno didaktično delo. Zato menim, da je treba knjigo ponuditi tudi šolam na vseh stopnjah izobraževanja.

Dvanajst pesmi, dvanajst rož šopka. Prva, *Čeča*, je antiuspavanka; sledijo ji uokvirjeni spomin na otroštvo s konkretnimi opisi dela in ljudi *Padem v klet*; tretja (*Pa je bila nekoč*) je spomin na prekinjeno pripoved avtoričine stare matere (»Tudi življenje večkrat basni pretrga.«); sledi *Na dan sv. Jožefa*, opis praznovanja sv. Jožefa na Čajni (in v Gorjah), ki so se ga otroci veselili zaradi sejma. *Prajtelj* (SSKJ izraza ne pozna, pogledajte v Pleteršnika, ki je že nekaj časa dostopen na spletnem portalu www.fran.si) obuja šege v zvezi z butaro, pa ne le na cvetno nedeljo. Naslednja pesem, *Pred veliko nočjo*, obuja in poetično zaokroži velikonočne šege.

Spodobi se, da je naslovna pesem, tj. *Ziljski šopek*, v sredini, v srcu zbirke. V šopku zlatega ovsa, rožmarina in nageljnove pesničke odseva cel svet, spominja jo na znane vonje in barve, na rej pod lipo. (Naslov spremne besede je *Ko spregovori srce*.) V tej osrednji pesmi se avtorica torej nostalgичno spomni štehanja in ziljske pesmi.

Antitetično je zgrajena naslednja miniaturna o češnjevih vejah, *Češnjeve vejice – rožice svete Barbare*, ki že za sveto Barbaro (4. decembra) začnejo napovedovati božič. Tudi Kajuhov češnjev cvet je pomagal dekletu v grozeči temini zavora. Metafora človekove stopinje v snegu kot opomin človeške minljivosti nam je znana vsaj iz *Bele pravljice* Kajetana Koviča

(»Križemsvet gredo stopinje ...«), samo da Bartolothova neposredno izrazi željo po vsaj kratki prisotnosti svojega znamenja v snegu, Kovič pa pesem sklene z ugotovitvijo: »Ena izmed njih (sledi) je moja / nanjo pada, pada sneg.«

Naslednja pesem, *Zilja še ves čas šumi*, nas spomni na eno od koroških himn, vendar naj na tem mestu opozorimo le na primerjavo reke z našim veseljem, solzami in krvjo in z našo pesmijo ter govorom; vse to bo ostalo, kot bo ostala Zilja.

Pesem *Moje besedice* se navezuje na prejšnjo, a poudarja osebno željo, da bi poskrbela za umirajoče besede, nosi jih v hišo kot rože, da bi jih zaščitila pred zaraščanjem trave in točo.

Zadnja pesem o neškodljivi kači, slepcu, je edina, ki jo avtorica na DVD-ju deklamira (govori na pamet brez predloge), vse ostale recitira. Je tudi edina pesem v zbirki, ki v celoti temelji na dialogu (med pesnico in živaljo), izteče pa se v – v ostalih besedilih neizrečeni, a tako očitni – moto cele zbirke: ... *kako je tvoj jezik lep!*

Vrstni red pesmi v zbirki ni naključen, saj stopnjuje razpoloženje od ogroženega in tudi lepega zgodnjega otroštva do spominov na delo in ljudi v mladosti in obujanja spomina na babičine prekinjene pripovedi, ki se nadaljujejo s spomini na praznike. V vrhu zbirke, *Ziljskem šopku*, ga skuša zagovoriti: »Ziljski šopek, ne oveni mi. Vsega vlijem v zlato.« K zagovoru v naslednjih besedilih pritegne naravo: prebujanje češnjeve vejice, izginjanje stopinj v snegu, Ziljo, rože na mizi, (besede na njeni mizi), doma zaščitene pred preraščajočo jih travo in točo. Dialog zadnje pesmi poudari, da tudi beseda živi le v dialogu.

Kako je tvoj jezik lep!

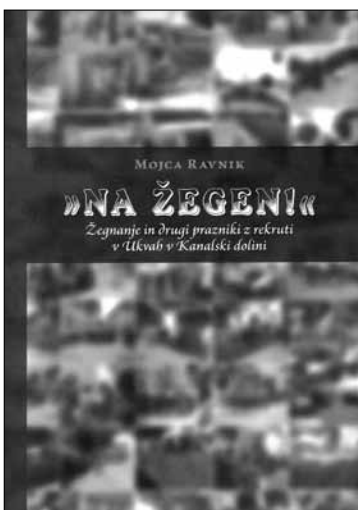
Za dragoceno knjigo *Zilščə pušəlc* so si vzeli avtorji dovolj časa, projektu so se posvetili strokovno natančno, sodelovalno in z ljubeznijo. Hvala.

* Lidija Golc, mag., ŠŠFKZ, Zdravstvena pot 1, 1000 Ljubljana; lidija.golc@guest.arnes.si.

TOMAŽ OGRIS: Vamprat pa Hana: Domislice, čenče, šale, laži.
Slovenska prosvetna zveza, Založba Drava, Celovec 2014, 204 str. + zgoščenka.

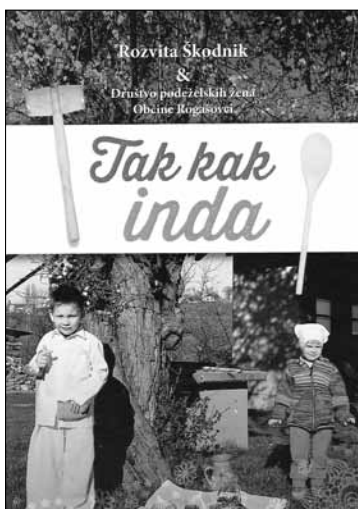
Šolnik, publicist in urednik Tomaž Ogris z Radiš v Gurah na avstrijskem Koroškem se tudi v tej knjigi giblje v svojem domačem okolju. Potem ko je v monografiji *Radiše* raziskal in predstavil preteklost in sedanost vasi ter njenih prebivalcev, se je tokrat posvetil še živemu duhovnemu izročilu, ohranjenem v jeziku oziroma narečju svojih sosedov. Vamprat pa Hana sta »po domače« zapisana Lambert in Johana, priletna, malce čudaška zakonca, ki ves čas nekaj godrnjata, se prepirata in zbadata, njuna lika in medsebojna razmerja pa je avtor porabil, da je z njimi bralcu približal prigode, domislice, čenče, šale, kvante in druge besedne podobe iz zakladnice okoliškega izročila. Po vaseh zbrane utrinke je leta 1992 začel objavljati v *Naši vasi*, glasilu radiškega prosvetnega društva. Za knjižno objavo je ob narečnih zapisih vseh satiričnih besedil, zato da bi jih razumel tudi širši krog bralcev, vzporedno dodal »prevede« v knjižno slovenščino, uredništvo slovenskega programa ORF pa je prispevalo še zvočni zapis na zgoščenki. Pomembno delo je tudi na koncu objavljen besednjak narečnih izrazov.

MOJCA RAVNIK: »Na žegen!«: Žegnanje in drugi prazniki z rekruti v Ukvah v Kanalski dolini.

Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2015, 128 str.

Mojca Ravnik v monografiji, nastali po desetletju večplastnih raziskovanj v Kanalski dolini, zlasti v vasi Ukve/Ugovizza, predstavlja dogajanje ob žegnanju, največjem prazniku tamkajšnje cerkvene in vaške skupnosti. Žegen, ki mu v večjezičnem prostoru rečejo tudi *Kirchtag* ali *sagra*, se dogaja za praznik sv. Jakoba 25. julija oziroma na najbližjo nedeljo in poleg verskih vključuje še družabne in zabavne dogodke s povorkami in plesom. V praznovanje, ki po novem traja tri dni, od petka do nedelje, so vključeni vsi vaščani, osrednjo vlogo od priprav do vrhunca pa imajo 18-letni fantje, kolikor so bili svoj čas stari naborniki ali rekruti, in njihove vrstnice, ob njih pa še lokalni pevci in muzikantje. Avtorica ukovski žegen zaradi lažjega razumevanja umešča v širši zgodovinski in kulturni okvir, primerja ga z dogajanjem v bližnjih Žabnicah, posebej pa piše še o etnični in jezikovni pestrosti tega dela Kanalske doline ter o prizadevanjih za ohranitev ziljskega narečja in za učenje slovenščine. Besedilo ponazarja 110 dokumentarnih fotografij, na koncu dodani seznam narečnih besed iz slovarja Alessandra Omana pa olajšuje branje.

ROZVITA ŠKODNIK IN DRUŠTVO PODEŽELSKIH ŽENA OBČINE ROGAŠOVCI: Tak kak in da;

Društvo podeželskih žena občine Rogošovci, Rogošovci 2014, 110 str.

Pred 15 leti ustanovljeno Društvo podeželskih žena občine Rogošovci na Goričkem je lahko za zgled mnogim drugim, in to ne le na slovenskem severovzhodu. Poleg urednice Rozvite Škodnik je recepte za knjigo *Tak kak in da / Tako*, kot je bilo nekoč prispevalo še 24 izkušenih pa tudi mlajših gospodinj – »prijateljic, ki jih povezujejo podobne radosti in težave in se učijo ena od druge«. Med njimi se največkrat pojavijo Lea in Olga Kuzmič, Irena in Dragica Škodnik, Anica Forjan, Andreja Koller in Gabrijela Gider. Vse so se kuharskih veščin učile od babic in prababic, vendar imajo posluh tudi za novodobne okuse in postopke. V jedeh prevladujejo za agrarni severovzhod značilne sestavine, kot so svinjina v vseh oblikah, ajdova moka in kaša, buče, paprika, kumare in druga zelenjava, mak, orehi, bučno olje ter kisló mleko in smetana. Ker občina Rogošovci meji z avstrijsko Gradiščansko, prej pa je več stoletij pripadala Madžarski, so tamkajšnji Slovenci sprejemali vplive z obeh strani. To se kaže tudi v poimenovanju in receptih za različne jedi, v večini primerov pa se je vendarle ohranila slovenska osnova. Narečna imena jedi so povsod prevedena v knjižno slovenščino, slovenski pa so tudi sezname sestavin in opisi postopkov.

* Iztok Ilich, publ., prev. in ured., Trebinjska 11, 1000 Ljubljana; iztok.ilich@amis.net.

ZBORZBIRK

Sodelujoči v projektu ZborZbirk: Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom, ki je bil izpeljan v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013 in sofinanciran iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj ter iz nacionalnih sredstev, so spomladi 2015, poleg na zgibankah, spletnih straneh in drugih informativnih gradivih, svoje cilje in opravljeno delo predstavili še v dveh zbornikih¹. Njuna stična točka je ovrednotenje in prikaz snovne in nesnovne kulturne dediščine, shranjene v zbirkah med Alpami in Krasom ali dokumentirane s terenskimi raziskavami. Vključujeta torej prikaz dediščine v zahodni Sloveniji, onstran današnje meje pa z območja do zahodnega roba slovenske poselitve. Vodilni partner projekta je bila Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, sodelovali pa so še Univerza v Vidmu in Inštitut za slovensko kulturo iz Špetra, Goriški in Gornjesavski muzej ter po tri lokalne skupnosti z obeh strani meje. V prvi knjigi so zbrani izsledki raziskav etnologov, jezikoslovcev, zgodovinarjev in drugih strokovnjakov, opravljenih v zadnjih letih, druga pa predstavlja muzeje in zbirke na obravnavanem območju. Poleg večjih, širše znanih zbirk so v njej enakovrno, z naslovi, napotki za pot ter drugimi pomembnimi podatki in najzanimivejšimi eksponati predstavljene še številne manjše zbirke, za katere so doslej vedeli le v lokalnih okoljih in redki posamezniki od drugod. Večino si je mogoče ogledati po predhodnem dogovoru in prek spleta. Prispevki v obeh knjigah so prevedeni iz slovenščine v italijanščino oziroma obratno; nekateri v celoti, drugi le v povzetkih. Obe knjigi in zloženke o posameznih zbirkah so dostopne na spletu, in sicer na spletni strani projekta ZborZbirk (<http://zborzbirk.zrc-sazu.si/sl-si/oprojektu/publikacije.aspx>).

ROBERTO DAPIT, BARBARA IVANČIČ KUTIN, ŠPELA LEDINEK LOZEJ (ur.): *Le collezioni uniscono: Collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra Alpi e il Carso / Zbirke povezujejo: Etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom.*

Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere, Udine 2015, 307 str.

V tej publikaciji so objavljeni prispevki 16 različnih avtorjev. Gre za izbor razširjenih in dopoljenih prispevkov, predstavljenih na mednarodnem posvetu z naslovom Etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom, ki je bil 29. maja 2014 v Vidmu. Srečanje je v sklopu projekta ZborZbirk organizirala Univerza v Vidmu v sodelovanju z Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU. Prvi prispevek izpod peresa Mojce Ravnik oriše zgodovino projekta, zato je v celoti objavljen v italijanskem in slovenskem jeziku. Drugi članki so razporejeni v tri tematske sklope – kulturna dediščina v povezavi s turizmom, nesnovna dediščina in snovna kultura, ki obenem zastopajo glavne smotre in dejavnosti projekta ZborZbirk.

SAŠA POLJAK ISTENIČ (ur.): *Kulturna dediščina med Alpami in Krasom: Vodnik po zbirkah / L'eredità culturale fra Alpi e Carso: Guida alle collezioni.*

Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2015, 172 str.

Knjiga, ki jo je ustvarilo kar 40 različnih avtorjev, je namenjena popotnikom po Kanalski dolini, Ratečah v Gornjesavski dolini in Belopeški ravnini, Reziji, Terski in Karnajski dolini, Kobariškem, Nadiških dolinah, Liškem, Kambreškem in dolini Idrije, po Kanalskem in Goriških brdih, ki jih zanimajo etnološke, zgodovinske in druge značilnosti slovenskega in italijanskega območja med Alpami in Krasom, hkrati pa bi si radi ogledali, kako svojo dediščino razumejo domačini, društva, občine in muzeji. Predstavljenih je 33 zbirk predmetov, med katerimi so zbirke razglednic in podobice, obrtniške zbirke (mizarstvo, kovaštvo, brusaštvo), tematske zbirke (oblačila, pustni liki, likalniki, grablje), splošne zbirke predmetov, ki pričajo o načinu življenja na teh območjih, in zbirke ostankov prve svetovne vojne.

¹ Kratak prikaz vsebine knjig, ki nista naprodaj, se naslanja na informacijo ob njuni predstavitvi v atriju ZRC SAZU 14. maja 2015.

Postavitev razstave v obliki diatonične harmonike.
Foto: Adela Pukl, 3. 6. 2015.

Značilni inštrumenti Hoyer tria.
Foto: Adela Pukl, 3. 6. 2015.

RAZSTAVA AMERIKANEC NA OBISKU V STARI DOMOVINI

V Muzeju Ribnica so 18. marca 2015 odprli razstavo o slovenskem izseljencu Matiju Arku, rojenem v Sodražici pri Ribnici, ki se je kot mladenič leta 1904 izselil v Ameriko, kjer je bil poznan kot Matt Hoyer. Razstava je nastala v sodelovanju Muzeja Ribnica in Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU s finančno podporo Ministrstva za kulturo, Občine Ribnica in Občine Sodražica.

Avtorja razstave doc. dr. Drago Kunej in dr. Rebeka Kunej, sodelavca Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, sta na razstavi predstavila do sedaj slabo raziskano delovanje, pomen in vpliv Matta Hoyerja. Razstava *Amerikanec na obisku v stari domovini / The American goes back home* odstira pomen Slovenca Matija Arka, ki je v Ameriki s prepletanjem slovenske ljudske glasbe in različnih oblik ameriške popularne glasbe tistega časa postavil temelje t. i. polka glasbi. Kot sta zapisala avtorja na razstavi, o »njegovem glasbenem ustvarjanju vemo v Sloveniji zelo malo. S pričujočo razstavo želimo opozoriti na njegovo delovanje, kar nakazuje tudi simbolični naslov razstave, ki smo si ga izposodili z ene od plošč iz tistega obdobja.« Že Igor Cvetko je leta 2007 na razstavi Slovenskega etnografskega muzeja *Zvoki Slovenije: od ljudskih godcev do Avsenikov* izpostavil pomen Hoyer tria. Pričujoča razstava prinaša vpogled v pomen t. i. polka glasbe med slovenskimi izseljenci, predvsem v Clevelandu, in opozarja na pomembnost upoštevanja gramofonskih plošč za raziskovanje plesnih viž. Na razstavi so predstavljeni življenjska in glasbena pot Matta Hoyerja, delovanje Hoyer tria in njihova diskografija (pa tudi številni ponatisi plošč). Zanimivo je, da je ta glasbena zasedba snemala plošče le med letoma 1924 in 1929. Del razstave je namenjen začetkom snemanja gramofonskih plošč na splošno ter predstavitvi in trženju gramofonskih plošč Hoyer tria. Cleveland še danes velja za enega najmočnejših »središč« slovenskih izseljencev v ZDA. Njihova povezanost s slovensko kulturno dediščino se v veliki meri odraža prav v glasbi. To s svojim dejavnim delovanjem med slovenskimi izseljenci do-

kazuje tudi The National Cleveland-Style Polka Hall of Fame and Museum. Kot je zapisano na razstavi: »Cleveland je postal središče polka glasbe, ki je izhajala iz domačega izročila in se prepletala s popularnimi glasbenimi tokovi v Ameriki. Slovenski izvajalci so veliko pripomogli k oblikovanju in širjenju te glasbene zvrsti, Matta Hoyerja in njegov trio pa imajo mnogi za začetnika slovenske polka glasbe v ZDA.« Avtorja na razstavi izpostavita tudi druge slovenske izseljence (npr. Frankieja Yankovica), ki so vplivali na razvoj te glasbene zvrsti.

Poseben razdelek na razstavi je bil namenjen predstavitvi plesa zibenšrit (tudi z vključitvijo avdiovizualnega posnetka), ki je bil razširjen v Ribnici in njeni širši okolici. Plesno vižo zibenšrita pa je leta 1926 posnel tudi Matt Hoyer.

Na razstavi je bilo predstavljenih le nekaj predmetov, ki žal niso bili Hoyerjevi: diatonična harmonika, bendžo in kitara – sicer glasbila, ki so bila značilna za Hoyer trio – ter gramofon iz obdobja, ko je plošče snemal tudi Hoyer trio. Izvirni ohranjeni predmeti so le gramofonske plošče. Vendar pa smo obiskovalci na razstavi lahko prisluhnili devetim digitalnim »presnetkom« Hoyerjevih plošč in tako poslušali *Empajriš, Clevelandski valček, Pošter tanc, Terezinka, Ptičja volhčet – šotiš, Šuster polka, Hojer valček* in polko *Na poskok*. Maloštevilne predmete na razstavi je vizualno nadomestilo domiselno oblikovanje doc. dr. Sonje Ifko, ki je zbrane vsebine v osrednjem prostoru postavila v obliki diatonične harmonike. Dvojezična (slovensko-angleška) razstava je bila v prostorih Rokodelskega centra v Ribnici na ogled od 18. marca do 15. avgusta 2015. Od 28. oktobra 2015 do konca leta pa je na ogled v dvorani Gasilskega društva Sodražica, v rojstnem kraju Matija Arka.

Konec leta izide tudi monografija Draga Kuneja in Rebeke Kunej *Glasba z obeh strani: Gramofonske plošče Matije Arka in Hoyer tria*, ki bo zaključila skupni projekt.

Upam, da bo ta projekt dobra spodbuda za nadaljnje raziskave in razstave o glasbenem ustvarjanju slovenskih izseljencev.

* Adela Pukl, mag. etn., viš. kust., Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana; adela.pukl@etno-muzej.si.

KRATOVO 2015

Mednarodni festival etnološkega filma, 2.–4. oktober 2015

Po zaključku četrtega festivala v Kratovu lahko upravičeno ugotovimo, da v Makedoniji končno živi pravi mednarodni festival etnološkega filma. Obdržal se je kljub vsakoletnim negotovostim in turbulencam, ki so jih prestajali organizatorji oziroma Makedonsko etnološko društvo.

Najbolj negotov dejavnik festivala je financiranje, ki je vsako leto minimalno, letos pa je celo popolnoma umanjalo, tako da so si gosti v glavnem sami plačali udeležbo na festivalu. Kljub temu je prišlo več domačih in tujih gostov iz Hrvaške, Slovenije, Nemčije in Italije. Vendar pa so letos – za razliko od preteklih let – na festivalu manjkala znana imena, predavatelji, ki bi govorili o svojih osebnih izkušnjah, o splošnih konceptih ustvarjanja etnografskih filmov in o delu v vizualni antropologiji. Doslej so na festivalu v Kratovu sodelovali pomembni avtorji, ki so govorili o ustvarjanju etnografskih filmov ali o načinih obravnavanja in hranjenja teh filmov v ustanovah in deželah, iz katerih so prihajali. Na prvem festivalu leta 2012 sta bila predavatelja Naško Križnar iz Slovenije in Radoslava Ganeva iz Bolgarije. Govorila sta o stanju in obravnavanju vizualne antropologije v njunih deželah. Na drugem festivalu leta 2013 so bili predavatelji Giovanni Kezić iz Italije, Colette Piauxt iz Francije, ena od starost francoske vizualne antropologije, in Steev Meyknecht, znani vizualni antropolog iz Nizozemske. A kljub odsotnosti »velikih imen« iz sosodstva ali sveta se je filmski etnološki dogodek ne samo ohranil, temveč je pretekel še en uspešen krog in obdržal festivalski tempo. Oba festivalska dneva sta bila zapolnjena s programom, prikazanih je bilo 25 filmov.

Letošnji selektor je bil – kot tudi prejšnja leta – Vladimir Bocev, ki je hkrati pobudnik in organizator festivala. Bocevu kot izkušenemu in najbolj znanemu vizualnemu etnologu v Makedoniji se je pri selekciji občasno pridružil njegov glavni podpornik in sodelavec Zorančo Malinov, predsednik Makedonskega etnološkega društva.

Med merili za sestavo letošnjega programa je bila na prvem mestu zahteva, da filmi prikazujejo sestavine etnološko-antropoloških tem, da so dramaturško urejeni ter vizualno in tehnično korektni. Po tematiki so nekateri filmi blizu lokalni ali regionalni kulturi, spet drugi so bili izbrani po ravno nasprotnem načelu, torej ker so prikazovali raznolikost oddaljenih in manj znanih kultur. Ena od prednosti letošnjega festivala je bila v tem, da starost prijavljenih filmov ni bila omejena, kar je sicer značilnost večine drugih festivalov etnološkega in dokumentarnega filma. Čeprav je bilo v Kratovu na programu največ novejših proizvodnje vizualne etnografije in antropologije, se je s prikazovanjem starejše produkcije vendarle odprla večja možnost programiranja.

S prikazovanjem filmov različnih avtorjev oziroma dobre stare produkcije etnografskih filmov je festival omogočil primerjalno analizo in celo rekonstrukcijo določenih pojavov in procesov. Primer starejšega filma na letošnjem festivalu je bil film *My family and me (Moja družina in jaz)* Colette Piauxt iz Francije, posnet leta 1983, iz serije filmov, ki jih je Colette ustvarila v severozahodni Grčiji. Protagonist filma, 13-letni Tanasaki, ki živi z babico in dedom, ker starši delajo v Švici, bi bil lahko katerikoli deček s širšega balkanskega območja, kjer je razširjeno začasno delo v tujini. Ta pojav je še posebej značilen za Makedonijo v drugi polovici 20. stoletja.

Preden navedem naslove filmov in avtorje v programu letošnjega festivala, ne da bi jih analizirala posamezno, naj jih razdelim v nekaj skupin: filmi naše ožje in širše regionalne okolice, mednarodna produkcija in filmi makedonske produkcije. Film iz širšega regionalnega območja so bili večinoma delo izkušenih in znanih avtorjev, kot na primer film *Making shingels (Izdelava šinkelnov)* Naška Križnarja iz Slovenije, ki sodi v serijo avtorjevih filmov o značilnih rokodelskih veščinah. Tu so bili tudi hrvaški filmi, dela sicer nam dobro znanih in uveljavljenih avtorjev uspešnih etnološko-dokumentarnih filmov iz televizijske produkcije: film *Children on sale (Otroci naprodaj)* v režiji Iva Kuzmanića in pa film *New Year on the island Biševo (Novo leto na Biševu)* v režiji Davorja Borića, ki je pri snemanju sodeloval z Ljiljano Šišmanović. Gre za film s posebno poudarjenimi etnološkimi podrobnostmi, tišino in naravnimi zvoki.

Mednarodna produkcija je bila kot vedno pisana, tako po tematikah kot po državah snemanja. Od nam znanih imen vizualne antropologije bi omenila dve kratki, a odlični stvaritvi. Ena je film Italijana Micheleja Trentinija *The dubble walk of the Joaldunak (Dvojni sprehod Joaldunaka)*, ki je bil posnet v Španiji. Druga stvaritev je film Petra Crawforda iz Danske *Feeding the pigs (Hranjenje svinj)*, ki ga je posnel v Melaneziji na Pacifiku.

Iz portugalske, španske in južnoameriške produkcije – te so bile na festivalu najštevilčnejše zastopane – so bili prikazani filmi *Sculpting the spirit (Klesanje duhov)*, odličen film režiserja Luisa Correia in Noemie Mendelle iz Portugalske, posnet v Gvineji Bissau; film *Out of focus (Izven pozornosti)* z najbolj poudarjeno antropološko-sociološko tematiko je prikazoval zaporniško zgodbo mladotletnikov v režiji Adriana Arce in Antonia Ziriona iz Mehike; prikazan pa je bil tudi film o zahodnoafriških priseljencih v Španiji *Mount Zion, the story I live (Gora Zion, zgodba, ki jo živim)* v režiji treh avtoric iz Španije Franceske Rauchi, Franceske Correr in Irene Beydal del Castano. Film *Melting pot (Topilni*

* Elizabeta Koneska, mag., muz. svet., N.U. Muzej Makedonije, Josif Muhajlović br. 7, 1000 Skopje, Makedonija; elizabeta.koneska@yahoo.de.

lonca) v režiji Marte Saleté iz Španije je odlična primerjava med »človeškimi stolpi« v Kataloniji in Indiji. V filmu iz Bolivije *To work is to grow (Delati pomeni odrasti)* v režiji Lea Klauēja iz Norveške je odlično predstavljena zgodba o mladoletnikih, ki služijo za vzdrževanje svojih družin. Filma, ki sta bliže dokumentarni produkciji, sta *Salmon, bears, love (Losos, medvedi, ljubezen)* v režiji Christophä Boekela iz Nemčije in film *The African – Baluchi trance dance (Afriški ples transa Baluchi)* v režiji Behnaza Mirzajija iz Irana. Film z izrazito sociološko-antropološko tematiko *Fighting for nothing to happen (Boj, da se ne bi nič zgodilo)* v režiji Nore Wildenauer iz Nizozemske je bil posnet v Indoneziji. Iz ustvarjalne romunske produkcije smo videli še eno dokaj dolgo zgodbo o Romih in o enem od njihovih značilnih poklicev Adriana Nikolaeja Furtune *A spoon's story (Zgodba žlice)*. Film *Gastro nomads (Gastro nomadi)* v režiji Annabel Huijboom iz Velike Britanije je sodobna gastronomska zgodba o ženah iz različnih delov sveta, ki živijo v živopisnem Londonu.

Na koncu bi izpostavila film, ki je po mojem mnenju prava antropološka mojstrovina in je na kratovskem festivalu med sicer maloštevilnim občinstvom vzbudil veliko čustvenih odzivov. To je povzročil film *Niko's way (Nikov način)* v režiji Giorgia Tskhvediana iz Gruzije, v katerem so zgodba, dramaturgija in način snemanja izjemno dobro usklajeni. Film prikazuje dilemo mladega učitelja, ali naj ostane na vasi in uči gruzijski jezik ali naj se vrne domov v mesto.

Iz mednarodne produkcije bi s posebnim zadovoljstvom izpostavila dva začetniška filma, odlični vizualnoantropološki stvaritvi in šolska primera celovitega avtorstva. To sta film nemške produkcije *Alpine rings linger (Alpski prstani lebdljijo)* avtorice Fumi Takayanagi iz Japonske, posnet na kravji planini v avstrijskih Alpah, in film *Blog + film*, urbana zgodba dekliškega vsakdanjika avtorice Neže Vodopivec, ki je nastala na znani Poletni šoli vizualne etnografije v Sloveniji.

Na festivalu je bilo prikazanih šest filmov makedonske produkcije. To je skladno z željo festivala, da prikaže dela domačih, zlasti mlajših avtorjev in jih s tem motivira za nadaljnje delo. Film *Pursuit of luck (Iskanje sreče)* je delo zelo plodovite režiserke dokumentarnih filmov Marije Djidjeve, ki obravnava zanimivo in aktualno temo našega širšega balkanskega območja, tj. neoženjene moške, ki v iskanju soproge potujejo v Rusijo.

Vladimir Bocev podeljuje diplomo Ivu Kuzmaniču.
Foto:

Naslednje režisersko ime je Ljupčo Petrovski, avtor kratkega filma *After the end (Po koncu)*, ki prikazuje izumiranje znane vasi Malovište pri Bitoli. Preostali štirje filmi so delo etnologov. Film *The celebration of St. Tryphon in Novo Selo – Shtip (Proslava sv. Trifuna v štipskem Novem Selu)* v režiji Trajana Ristovskega gradi v glavnem na pripovedovanju informatorjev. Film *Towers (Stolpi)* v režiji Vladimira Karadjoskega pripoveduje o postavljanju »človeških stolpov«, podobnih španskim, o šegi, ki poteka na drugi dan velike noči v Makedonskem Brodu. Film *Marko's well (Markov vodnjak)* v režiji Valentina Ilievskega je film o enem od svetih mest v Kumanovu. Film *Bektashi – enter and see! (Bektaši – vstopi in poglej)* v režiji Elizabete Koneske pa prikazuje najštevilnejšo turško skupnost bektašev v vasi Kanatlarci. Produkcija etnoloških filmov v Makedoniji se žal trenutno ne more pohvaliti z novimi avtorji in novimi kakovostnimi deli.

Zakaj festival ravno v Kratovu? Kaže, da je dobro sodelovanje med Muzejem v Kratovu in Makedonskim etnološkim društvom, pobudnikom in organizatorjem, model, ki odlično deluje. Tu je tudi prednost malega kraja in pristnih odnosov med domačini, gosti in udeleženci festivala. Tako je tudi v primerih že dobro uveljavljenih festivalov v Beogradu, Ljubljani, Trentu in drugod.

Zaželimo organizatorjem, da še naprej ohranjajo navdušenje, a da pridobijo boljše pogoje za delo pri jubilejnem petem festivalu leta 2016! To bo dokončno utrdilo obstoj Mednarodnega festivala etnološkega filma Kratovo.

ETNOLOŠKI ČEZMEJNI PROJEKTI MED SLOVENIJO IN ZAMEJSKIM PROSTOROM SI-AT / SI-IT / SI-HU / SI-HR – OP 2007–2013

Programsko obdobje evropskih projektov 2007–2013 se je zaključilo v letu 2015. Med Slovenijo in Avstrijo, Italijo, Madžarsko in Hrvaško so v preteklem programskem obdobju potekali številni projekti, v katerih so sodelovale tudi ustanove Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, ki so razvijale tako kulturne kot gospodarske vsebine. Čezmejni projekti med Slovenijo in sosednjimi državami, v katerih živijo Slovenci, imajo zaradi tamkajšnje manjšine, predvsem pa zaradi znanja slovenskega jezika in kulture dodano vrednost. Slovenska manjšina je v teh projektih lahko tudi most med Slovenijo in večinskim narodom območij, v katerih manjšine živijo. Med izvedenimi projekti so tudi številni projekti z etnološko vsebino. Na Hrvaškem se je izvajal program predpristopne pomoči (IPA), ustanove Slovencev niso bile med projektnimi izvajalci, so pa tudi na tem območju potekali projekti z etnološko vsebino.

Izkušnje v projektih so različne. Če projektni partnerji v projektnem delu najdejo skupno pot, lahko ti bistveno prispevajo k spoznavanju čezmejne regije, k uveljavitvi slovenščine kot regionalnega jezika v slovenskem zamejstvu, k ozaveščanju kulturne dediščine v širši javnosti, k povezoivanju strokovnih sil v regiji, k razvoju turistične ponudbe, k prenosu znanja ipd. Največja ovira pri izvajanju projektov so vse strožje formalne zahteve, ki bodo v prihodnje predvsem manjšim ustanovam onemogočile dostop do sodelovanja v teh projektih, pa čeprav lahko prav one izvrstno in kakovostno prispevajo k doseganju projektnih ciljev.

Ob izteku programskega obdobja predstavljamo projekte in njihove vsebine. Posamezni projekti so bili že predstavljeni v medijih in glasilih, tokrat pa jih združeno predstavljamo na enem mestu. Informacije so povzete iz poročil, spletnih strani in informacij za medije. Namen predstavitve projektov je podati pregled vsebin, ki so jih projektni partnerji uresničevali v čezmejnem prostoru.

Primerjava projektov kaže, da so si posamezni projekti po vsebinah podobni. Več projektov je bilo namenjeno rokodstvu in ohranjanju rokodelskih veščin, ki so ena od oblik nesnovne dediščine. Po splošni deklaraciji Unesca o kulturni raznolikosti iz leta 2001 so rokodelske dejavnosti pomemben del kulturne dediščine, ki je gibalno kulturne raznolikosti in jamstvo za trajnostni razvoj. Posebne pozornosti je v bila projektih deležna tudi nepremična kulturna dediščina – od velikih gradov do najmanjših znamenj in spomenikov in vse tja do zasebnih zbirk. V zamejskem prostoru so potekali tudi projekti, ki so vezani na spoznavanje manjšinskih jezikov in kulture čezmejnega območja ali pa dokumentirajo zgodovino čezmejnega prostora.

Kulturna dediščina sodi med najpomembnejše sodobne dejavnike identitete prostora in ljudi v njem, zato so bili številni projekti namenjeni evidenci, raziskavi, ohranitvi in razvoju kulturne dediščine v čezmejnem prostoru. Poleg spodaj omenjenih projektov so se v tem programskem obdobju izvajali še številni drugi kulturno-turistični in gospodarski projekti, ki so zaradi želje po lokalnem turističnem razvoju in promociji posameznih krajev vključevali tudi etnološke vsebine.

Čezmejni projekti z etnološko vsebino med Slovenijo in Avstrijo

Brezmejnost/Grenzenlos

Spletna stran: www.slo.at

Trajanje projekta: junij 2009– maj 2012

Osrednja tema projekta je bila meja med Koroško in Slovenijo ter življenje ob njej; kljub padcu shengenske meje je ta še vedno v zavesti ljudi. Sodelujoči so preučevali možnosti o njenem premagovanju tako iz poklicnih kot gospodarskih, kulturnih ali rekreacijskih potreb. V času združene Evrope so želeli preseči izkrivljeni ideološki mit o »nepremagljivosti« meje.

Slovenska prosvetna zveza je triletni projekt Grenzenlos/Brezmejnost izvedla z Občino Ravne na Koroškem in Javnim skladom RS za kulturne dejavnosti. Celoten projekt, ki se je izvajal v obmejni regiji med Koroško in Kranjem,

od Korenskega sedla na zahodu do Labota in Dravograda na vzhodu, je bil sestavljen iz treh med seboj povezanih delnih projektov. Gledališki projekt Boj za mejo – Prežihove sanje (2009/10) je tematiziral posledice na novo začrtane meje leta 1918 na življenje ljudi v obmejni regiji.

Dokumentarni film Prehodniki meje (2011) je prikazal posledice razkroja meje na življenje tamkajšnjih ljudi. Kulturni program z naslovom Brezmejnost (2012) pa je meje večplastno in raznoliko obravnaval na razpravah, predavanjih, z glasbo, literaturo in umetnostjo. Namen projekta je bil podpreti vzpostavitev regionalne identitete, krepiti evropsko integracijo in oblikovati nadregionalno predstavitev regije. Prispeval naj bi tudi k trajnostnemu družbenemu, kulturnemu in turističnemu razvoju. V medkulturno zasnovanem projektu so sodelovali ustvarjalci iz koroških in slovenskih regij.

* Martina Piko-Rustia, mag. filoz., zn. vodja inšt., Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Viktringer Ring 26, A-9020 Celovec, Avstrija; piko@ethno.at.

Spomeniki/Denkmäler: Biseri naše kulturne krajine / Juwelen unserer Kulturlandschaft

Spletna stran: www.kleindenkmaeler.at

Trajanje projekta: junij 2008–december 2011

Znamenja in manjši spomeniki navadno ne vzbujajo take pozornosti kot cerkve, gradovi in dvorci, vendar so bistveni del lokalne kulturne dediščine. Znamenja, križi, pomniki in spomeniki prav tako kot kulturnozgodovinski industrijski, obrtniški in kmečki objekti predstavljajo krajevno zgodovino, religijo in način življenja prebivalcev ter tako značilno zaznamujejo podobo krajine. Biseri naše kulturne krajine je čezmejni projekt ustanove Kärntner Bildungswerk v sodelovanju s Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik, Muzejem Ravne na Koroškem, ki deluje v sklopu Koroškega pokrajinskega muzeja, in mariborske enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Projekt je omogočil obsežen pregled manjših spomenikov in kulturne dediščine na mejnem območju avstrijske Koroške in koroške statistične regije v Sloveniji. Strokovnjaki in prostovoljni sodelavci so v 25 občinah popisali, fotografirali in lokalizirali manjše spomenike in kulturno dediščino. Zbrani podatki so opremljeni s strokovnimi informacijami in znanstvenimi prispevki, objavljenimi na spletni strani www.kleindenkmaeler.at in na ta način dostopni najširši javnosti. Spletna stran je zasnovana tako, da vanjo lahko posamezniki in ustanove, kot so društva in občine, vnašajo podatke in fotografije. Vneseno gradivo obdelajo in pregledajo odgovorni uredniki – to so sodelavci v projektu sodelujočih ustanov – in jih nato objavijo na spletu. Projektni partnerji so opisali in dokumentirali več kot 3.000 objektov, zapisali njihove »življenjske zgodbe« in razkrivali lokalno zgodovino. Cilj projekta je bilo tudi močnejše ozaveščanje prebivalstva o enkratnih malih spomenikih in skupno prizadevanje za spoznavanje in spoštovanje kulturne dediščine sosednje dežele. S potujočo in s fotografsko razstavo, s fotografskim in umetniškim natečajem za sodobno obnovo spomenika, posebej pa s številnimi prireditvami v občinah so projektni partnerji na projektnem območju opozarjali na projekt, promovirali kulturno dediščino in s tem pritegnili najširši krog ljudi. Bilateralni posvet *Reševati – ohranjati – varovati* in bilateralni simpozij sta omogočila posredovanje znanja o primerni obnovi in ohranjanju spomenikov zainteresirani javnosti.

Publikacije v projektu: Ob zaključku projekta je izšel zbornik s prispevki s simpozija *Skupna kulturna dediščina in njena raznolikost / Gemeinsames kulturelles Erbe in unterschiedlicher Ausprägung* z izbranimi primeri spomenikov s celotnega projektnega območja. Občine so prejele dokumentacijske zbornike popisanih objektov na njihovem ozemlju in fotografsko gradivo. Rezultati projekta jim koristijo predvsem za turistični razvoj (na primer pri oblikovanju zemljevidov, informacijskega gradiva, pohodniških poti, za pripravo publikacij ipd.), na splošno pa se uporabljajo tudi v strokovne in znanstvene namene.

CULTH:EX CAR–GOR: Brezmejna doživetja kulturne dediščine avstrijske Koroške in Gorenjske / Grenzenloses Kulturerlebnis

Spletna stran: www.culthex.eu

Trajanje projekta: april 2009–junij 2012

Projekt Brezmejna doživetja kulturne dediščine avstrijske Koroške in Gorenjske so izvajali Koroški inštitut za urejanje in razvoj prostora, varstvo narave & EU-programski razvoj pri Uradu Koroške deželne vlade (Oddelek 3), projektni partnerji v Sloveniji so bili Regionalna razvojna agencija Gorenjske, BSC Kranj, kranjska enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Občina Bled, Občina Tržič, Občina Gorenja vas - Poljane in Občina Radovljica.

Projekt je povezoval Gorenjsko in avstrijsko Koroško, projektni cilji pa so bili ozaveščanje lokalnega prebivalstva in lastnikov o pomenu nepremične kulturne dediščine, vzpostavitev stalnega menedžmenta z dvema informacijskima točkama ter povezovanje strokovnjakov z obeh strani meje. Projektni partnerji so tudi spodbujali trajnostno rabo kulturne dediščine s posebnim poudarkom na posvetni kulturni dediščini starih mestnih jeder, trgov in vasi.

Ohranjanje stavbne dediščine in kulturne krajine je pomemben dejavnik trajnostnega razvoja posamezne pokrajine, še posebej v turizmu. Ker niti na Koroškem niti na Gorenjskem ni servisne službe za vsa vprašanja o kulturni dediščini, so v sklopu projekta vzpostavili mrežo najpomembnejših ustanov, ki se ukvarjajo s to tematiko, vanjo pa so vključeni strokovnjaki za različne vede. Projektni partnerji so pripravili ekskurzije po Koroškem in v Sloveniji ter številne delavnice. Na avstrijskem Koroškem se delavnice posvečale turističnim zgradbam na območju jezer in term, učinkoviti sanaciji, kulturnemu turizmu v regijah Carnica, Rož in Južna Koroška ter Labotska dolina, in ohranjanju in razvoju gradbene kulture.

V Sloveniji so na delavnicah obravnavali uspešno gradnjo oziroma obnovo hlevskih prostorov z upoštevanjem standardov sodobne živinoreje in ohranjanja tradicionalnih arhitekturnih vzorcev Gorenjske, potekale pa so tudi etnološke delavnice za pedagoške delavke in delavce v vrtcih na Gorenjskem, katerih namen je bila krepitev lokalne kulturne identitete. Posvet o energetske učinkovitosti stavbne dediščine je bil namenjen strokovnjakom z različnih področij, ki se srečujejo z objekti kulturne dediščine in težavami povečanja njihove energetske učinkovitosti ob hkratni ohranitvi dediščinske vrednosti. Predavanje in ekskurzija o vrednosti stavbne dediščine v ponudbi turističnih kmetij in tradicionalnih gostiln pa sta bila namenjena razpravi o turistični dejavnosti na gorenjski domačiji, kjer je dediščina lahko pomembna dodana vrednost in privlačna turistična ponudba.

V sklopu projekta so bile vzpostavljene svetovalne pisarne za lastnike nepremične kulturne dediščine (na kranjski enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine in na Oddelku 20 (prostorsko načrtovanje) Koroške deželne vlade), ki so lastnikom na nebirokratski način svetovale o najrazličnejših ravneh

ohranjanja stavbne dediščine – od pridobivanja razpisne dokumentacije do sanacije.

Poleg tega so v sklopu projekta Brezmejna doživetja kulturne dediščine v štirih sodelujočih občinah pripravili revitalizacijske koncepte in projekte za pilotne investicije na štirih lokacijah nepremične kulturne dediščine ter te projekte tudi delno izpeljali, kolikor so to dopuščala odmerjena finančna sredstva. Na Bledu so pripravili revitalizacijski koncept za vilo Zoro (občinsko stavbo) in v njej obnovili poročno dvorano. V občini Gorenja vas - Poljane so se ukvarjali z bunkerji Rupnikove linije in uredili enega od vhodov v rove. V Radovljici so pripravili projekt ureditve arheološke poti in informacijskega centra v Mošnjah ter projekt tudi izpeljali. V Trzinu so pripravili revitalizacijski koncept za grad Neuhaus in obnovili fasado na eni od stavb v trškem jedru. Na Koroškem so bile v pilotni projekt vključeni jašek v Bad Bleibergu (Rudolfschacht Bad Bleiberg), samostanska razvalina v Podkloštru (Klosterruine Arnoldstein), kajža v Albecku (Pleschberger Keusche/Albeck) in oskrbnikova hiša na Ostrovici (Pflegerhaus Hochosterwitz).

Publikacije v projektu: V sklopu projekta je nastal obsežen dvojezični priročnik *Stavbna dediščina in kultura bivanja v Karavankah / Baukulturelles Erbe und Wohnkultur in den Karawanken*.

DUO Kunsthandwerk: Rokodelska kulturna dediščina v čezmejnem prostoru včeraj, danes in jutri / Handwerkliches Kulturerbe im grenzüberschreitenden Raum gestern, heute und morgen

Spletna stran: www.duo-kunsthandwerk.eu

Trajanje projekta: september 2010–junij 2013

Čezmejni projekt DUO Kunsthandwerk – Rokodelska kulturna dediščina v čezmejnem prostoru včeraj, danes in jutri je povezal rokodelsko kulturno dediščino Koroške v Sloveniji in Avstriji, škofjeloškega območja ter Obsotelja in Kozjanskega. Projekt so izvajali Podjetniški center Slovenj Gradec, Mestna občina Slovenj Gradec, Razvojna agencija v Škofji Loki, Javni zavod za kulturo, turizem in razvoj občine Rogatec ter Slovenska prosvetna zveza, Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. Na celotnem čezmejnem projektnem območju so bile v preteklosti razvite številne rokodelske dejavnosti, ki pa danes pospešeno izumirajo. Številne izvedene aktivnosti so omogočile medsebojno spoznavanje rokodelcev in rokodelk ter predstavitev njihovih izdelkov širši čezmejni javnosti. Na začetku so bili v ospredju terenski obiski pri obstoječih rokodelcih, arhivsko delo in raziskovalna naloga, ki so postali podlaga za interno rokodelsko podatkovno bazo in spletno stran. Prepoznavnost in kakovost rokodelstva kot dela kulturne identitete so partnerji razvijali z okroglimi mizami, etnološkimi srečanji, natečaji za izbor kakovostnih rokodelskih izdelkov, (foto)razstavami in predstavitvami na

različnih prireditvah, z čezmejnimi rokodelskimi srečanji z mojstri – mentorji ter organiziranimi oblikami prenosa rokodelskih veščin, znanj in spretnosti med prebivalce. V Slovenj Gradcu in pozneje tudi v Celovcu je gostovala mednarodna rokodelska razstava *Art@Craft Europe 2012*. V Slovenj Gradcu je potekala mednarodna rokodelska konferenca, kjer so o pomenu rokodelstva in njegovih izzivih v združeni Evropi razpravljali predstavniki šestih držav, v Celovcu pa sta bili okrogla miza in razprava o rokodelstvu v čezmejnem prostoru. V sklopu projekta je bilo v Škofji Loki pripravljeno tudi prvo čezmejno srečanje lesostrugarjev. V skupnem katalogu rokodelskih izdelkov so poleg osnovnih informacij o rokodelcih tudi estetske fotografije njihovih izdelkov, katerih avtorja sta fotografa Tomo Weiss in Tomo Jeseničnik. Na podlagi skupnega grafičnega logotipa so nastali embalaža z enotno grafično podobo, dvojezične informativne kartice, obešanke in nalepke, ob koncu projekta pa še priročnik in filmi, ki javnosti posredujejo znanje o raznovrstnih rokodelskih veščinah. Rezultat projekta so tudi novi rokodelski izdelki, ki se navezujejo na regionalne posebnosti posameznih območij. Številne projektne dejavnosti so pripomogle k vidnejši medijski prisotnosti in predstavitvi rokodelskih veščin, logotip in akronim DUO Kunsthandwerk pa sta postala prepoznavna znaka raznovrstnih rokodelskih dejavnosti v čezmejnem prostoru. Te veščine ohranjajo številni rokodelci/rokodelke, ki so si znanje pridobili v družinah, na šolanjih, tečajih, delavnicah in jih še naprej razvijajo. Ker je projekt med sabo povezal regije, so projektni partnerji tudi po izteku projekta ostali povezani v skupnem Mrežnem čezmejnem rokodelskem centru, ki so ga vsi partnerji vzpostavili v prostorih svojih ustanov v Slovenj Gradcu, v Škofji Loki, v Rogatcu in v Celovcu.

Publikacije v projektu: V sklopu projekta so izšli katalog izbranih rokodelskih izdelkov čezmejnega območja, dvojezični priročnik tradicionalnih rokodelskih obrti, projektni partnerji so pripravili tudi več filmov o rokodelskih dejavnostih. Publikacije in filmi so dostopni na spletni strani.

FLU-LED: Kulturni portal ledinskih in hišnih imen / Kulturportal der Flur- und Hausnamen

Spletna stran: www.ledinskaimena.si; www.flurnamen.at

Trajanje projekta: oktober 2011–marec 2015

V projektu FLU-LED so projektni partnerji v sodelovanju s podizvajalci in s slovenskimi kulturnimi društvi na Koroškem na osnovi skupne metodologije zbrali in dokumentirali stara narečna ledinska in hišna imena v izbranih občinah na Koroškem in v Sloveniji. Projekt so izvajali Slovenska prosvetna zveza in Krščanska kulturna zveza v Celovcu, Razvojna agencija Zgornje Gorenjske in Gornjesavski muzej Jesenice. Na začetku projekta je izšla poenotena metodologija za dokumentiranje narečnih imen in za standardizacijo zemljepisnih imen (*Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*). Publikacija v slovenskem jeziku in z nemškim povzetkom, ki je nastala

s sodelovanjem jezikoslovcev in dialektologov strokovnih institucij – Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik in Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani – olajša načrtno zbiranje in zapisovanje hišnih in ledinskih imen. Za zapisovanje imen na terenu so projektni partnerji organizirali posebna šolanja in študijski tabor o ledinskih imenih v Karavankah v Planini pod Golico.

Jeseni leta 2011 so projektni partnerji v sodelovanju s podizvajalcema – Inštitutom Urban Jarnik in Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – začeli s sistematičnim zbiranjem in dokumentiranjem ledinskih in hišnih imen v izbranih občinah to- in onstran meje. V veliko podporo pri izvajanju projekta v izbranih občinah na Koroškem (Bekštanj, Šentjakob v Rožu, Bistrica v Rožu, Šmarjeta v Rožu) so jim bila slovenska krajevna kulturna društva, Enotna lista v Bekštanju in Slovensko planinsko društvo Celovec, predvsem pa številni domačini in vneti zbiratelji imen, ki so si prizadevali za čim bolj popolno dokumentacijo imen v svojem domačem kraju. Slovenska ledinska in hišna imena so živa kulturna dediščina, ki je globoko zasidrana v zavesti slovensko in tudi nemško govorečih Korošcev; ta imena so bistven del kulturne in narodne identitete koroških Slovencev.

V Sloveniji je projekt zajemal območje treh gorenjskih občin, Jesenic, Kranjske Gore in Tržiča. Delo je potekalo ločeno po katastrskih občinah. Popise so po terenu izvajali usposobljeni popisovalci, ki so z izbranimi starejšimi domačini po posameznih krajih zbirali hišna in ledinska imena. V zbiranjih je sodelovalo več kot 160 domačinov.

Kot viden projektni rezultat so na avstrijskem Koroškem nastali štirje natisnjeni zemljevidi z zbranimi hišnimi in ledinskimi imeni, ki so vsak po svoje pomemben prispevek k jezikovni in kulturni identiteti prebivalcev posameznih občin. V tesnem sodelovanju s kulturnimi društvi in drugimi ustanovami koroških Slovencev v posameznih občinah so izšli zemljevidi v občini Bekštanj (s standardiziranimi slovenskimi hišnimi in ledinskimi imeni), v občini Šentjakob v Rožu (z narečnimi ledinskimi imeni), v občini Bistrica v Rožu (z narečnimi hišnimi in ledinskimi imeni) in v občini Šmarjeta v Rožu (prav tako z narečnimi hišnimi in ledinskimi imeni). Besedilni del zemljevidov obsega poljudno predstavitev ledinskih in hišnih imen in lokalne kulturne zgodovine. Slovenski partnerji so v sklopu projekta pripravili tri občinske zemljevide ledinskih imen (Jesenice, Kranjska Gora in Tržič). Glede na to, da hišna in ledinska imena uporablja večinoma lokalno prebivalstvo, je bilo to imensko gradivo zbrano in zapisano v narečju. Besedilni del zemljevidov obsega poljudno predstavitev ledinskih imen, za zahtevnejše bralce pa tudi narečnih posebnosti v določeni občini in motivacijsko analizo imen, tj. razlago mogočih vzgibov za nastanek ledinskih imen, podprto s konkretnimi primeri z območja na zemljevidu.

V sklopu projekta je bil vzpostavljen tudi Kulturni portal slovenskih ledinskih in hišnih imen, ki v podatkovni bazi hrani strokovno preverjena ledinska in hišna imena. Bistveno načelo portala je interaktivnost, kar pomeni, da upravičeni uporabniki lahko vnašajo nova hišna in ledinska imena z ustreznimi informacijami in multimedijskimi datotekami, ki jih zainteresirani

uporabniki lahko uporabljajo za zasebne, kulturne, turistične in znanstvenoraziskovalne namene. Zemljevidi ter na njih zapisani podatki so dostopni tudi na spletni strani in so na razpolago vsem, ki jih zanimajo domača slovenska imena na Koroškem. S portalom in na njem zbranimi podatki je postavljena dobra osnova za nadaljnje dokumentiranje imen tudi v drugih občinah. Natisnjeni zemljevidi so pomemben prispevek k ohranitvi imenske kulturne dediščine, spletni kulturni portal pa bistveno prispeva k najširši promociji te pomembne dediščine. Dokumentacija imen je pomembna tudi za razumevanje gospodarskega in družbenozgodovinskega razvoja tega območja.

Publikacije v projektu: V projektu so izšli poenotena metodologija za zapisovanje ledinskih in hišnih imen in sedem zemljevidov; tako metodologija kot zemljevidi so dostopni na spletni strani.

MINDOC: Manjšinski informacijski in dokumentacijski center – online arhivski sistem / Minderheiten Informations und Dokumentationszentrum – Online Archivsystem

Spletna stran: www.mindoc.eu

Trajanje projekta: oktober 2010–september 2013

Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu sta v projektu MINDOC digitalizirala časopisne članke in druge publikacije o slovenski manjšini na Koroškem. Od druge polovice 19. stoletja naprej so na Koroškem (večinoma neprekinjeno) izhajali časopisi, tedniki in druga periodika v slovenskem jeziku. Časopisi, kot na primer *Mir*, *Koroški Slovenec*, *Koroška domovina / Kärntner Heimat*, *Kronika*, *Naš tednik*, *Slovenski vestnik*, *Kladivo*, *Novice* itn. so desetletja vplivali na življenje slovenske etnične skupnosti na južnem Koroškem in pozneje tudi na razvoj celotne obmejne regije ob jugoslovansko/slovensko-avstrijski meji.

V sklopu projekta so digitalizirali več kot 200.000 strani iz časopisov in drugih publikacij. S programom OCR so prebrali več kot 70.000 člankov in jih bibliografsko obdelali. Izbranih 2.000 ključnih člankov so dodatno opremili s povzetki v slovenskem in nemškem jeziku.

Najmanjša enota v podatkovni bazi Mindoc nista stran oziroma posamezna številka publikacije, temveč članek z besedilom v formatu HTML, zato je uporabnikom v enem postopku omogočeno iskanje članka v vseh letnikih v podatkovni bazi. Rezultat iskanja je torej članek oziroma več člankov, tako faksimile kakor tudi tipkano besedilo, obenem pa je v rezultatih iskanja tudi povezava na številko publikacije v formatu PDF, v kateri je bil članek objavljen. Ker se je v desetletjih spreminjalo pisanje imen oseb in krajev, je mogoče za iskanje člankov v besedilu vključiti tudi spisek sinonimov, ki deluje v ozadju procesa iskanja. Projekt MINDOC zato ni zgolj preprost projekt digitalizacije člankov.

Rezultati projekta pomembno prispevajo k objektivnejšemu obravnavanju zgodovine v občutljivem obmejnem prostoru, zlasti ker je bistveno izboljššan dostop do posameznih publikacij in arhivskega gradiva pripomogel tudi k postopnemu opuščanju starih predsodkov oziroma k boljšemu vpogledu v razvoj obmejne regije.

Sosed/Nachbar

Spletna stran: <http://sosed-nachbar.eu/>

Trajanje projekta: junij 2009–december 2012

Sosed/Nachbar je bil čezmejni projekt Gorenjskega Glasa Kranj in Radia dva iz Celovca. Namen projekta je bilo spoznavanje in povezovanje ljudi z Gorenjskega in Koroškega. Projekt je bil večjezičen in večkulturen in je povezal slovensko in nemško govoreče prebivalce na obeh straneh slovensko-avstrijske meje. Glavni cilj projekta je bil pretok informacij v poljudni, razumljivi obliki, kar je pripomoglo k medsebojnemu spoznavanju in odpravljanju kulturnih in jezikovnih mej. Glavni projektni aktivnosti sta bili spletni portal z raznolikimi informacijami o Koroški in Gorenjski v slovenskem in nemškem jeziku ter izdajanje skupnega trimesečnega časopisa v dveh jezikovnih različicah, ki je poročal o dejavnostih, dogodkih in prireditvah na obeh straneh meje. Na Koroškem je časopis izhajal kot priloga tednika *Woche*. Projekt je s pretokom informacij povezal številne ljudi in ustanove ter pripomogel k spoznavanju pe- stre in vsestranske ponudbe krajev na obeh straneh meje.

REG-KULT: Žive vezi / Vitaler Kulturkontakt

Spletna stran: www.reg-kult.si

Trajanje projekta: junij 2014–marec 2015

Občina Prevalje je skupaj s projektnimi partnerji Krščansko kulturno zvezo, Sodalitas - Katoliškim domom prosvete, Društvom Kulturni dom Pliberk, Mohorjevo družbo iz Celovca, Koroško osrednjo knjižnico dr. Franca Sušnika in Koroškim pokrajinskim muzejem izvedla projekt REG-KULT: Žive vezi. Cilji projekta so bili ustvarjanje enotnega kulturnega prostora v enoviti koroški regiji, povezovanje koroških kulturnih ustvarjalcev s poudarkom na trajnostnem razvoju kulturnega ustvarjanja mladih in spodbujanje sodelovanja med umetniki z obeh strani Koroške za razvoj kulturnega turizma. Kulturna dediščina s svojo raznovrstnostjo in kakovostjo predstavlja pomemben družbeni, gospodarski, vzgojni in izobraževalni potencial, ki se lahko izkoristi za dosego regionalno in prostorsko uravnoteženega trajnostnega razvoja. Vsebinsko je projekt naslonjen na preplet kulturne raznovrstnosti in kulturne odličnosti posameznih okolij s poudarkom na skupni zgodovini.

Kulturni turizem v obeh mejnih koroških regijah, Koroški in Spodnji Koroški, razvijajo društva in strokovne inštitucije.

Vendar pa je čezmejnega sodelovanja malo, čezmejno območje pa je turistično slabo prepoznavno, tako v sami regiji kot zunaj nje. V desetmesečnem projektu so projektni partnerji javnosti, javnim ustanovam in ostalim inštitucijam v mejnih koroških regijah predstavili 30 različnih dogodkov, izdelali deset različnih publikacij, pripravili so vsebine in postavili pet stalnih razstav na Prevaljah, Tinjah in Pliberku, izvedli so investicijo v skupni prostor za deponiranje slik in rekvizitov v celovški Mohorjevi, izdelali so celostno grafično podobo projekta, e-aplikacijo, izvedli enotedensko kiparsko delavnico in izdelali poslovni načrt za skupni čezmejni zavod. Publikacije in zbirke v projektu: V sklopu projekta REG-KULT so nastale stalne zbirke *Zgodovina Prevalj*, *Bralna značka*, *Rastoča knjiga občine Prevalje*, *Zgodovina Sodalitas - Katoliškega doma v Tinjah*, *Zgodovina Me- stne občine Pliberk* ter zamelek *e-Biografskega leksikona Koroške žive vezi*. Nastali so zborniki *Blaž Mavrel, koroški bukovnik*, *Franjo Golob, koroški umetnik* (Občina Prevalje), *Ožbalt Ilaunig* (KKZ Celovec) in *Janez Petjak* (Kulturni dom Pliberk), pa tudi dragocen katalog *Žive vezi – Rastoča knjiga Koroške* vseh nastalih stalnih zbirk in drugih dejavnosti.

Geopark Karavanke / Geopark Karawanken

Spletna stran: www.geopark-karawanken.at

Trajanje projekta: september 2010–junij 2014

Na območju med Peco in Košuto leži Geopark Karavanke, zasnovan za varovanje, interpretacijo, promocijo in trženje geološke dediščine na geografsko zaključenem območju. Nahaja se na geološko pestrem območju z izjemno geološko dediščino med Alpami in Dinaridi. Čez območje Geoparka Karavanke poteka Periadriatska prelomna cona, kjer se spektakularno stikajo različne kamnine Evrazijske in Afriške tektonske plošče. Raznovrstne kamnine in druge ostanke pestrega vulkanskega delovanja iz oligocena najdemo na Smrekovškem pogorju. Na predvidenem območju Geoparka so številna nahajališča rudnih mineralov in tudi nekaterih redkih mineralov, ostankov fosilov. V Potočki zijalki na pobočju Olševe so tudi paleolitski (kamenodobni) ostanki zgodnjih prebivalcev tega območja. Zaradi živahne prelomne in narivne tektonike in erozij ob dvigu Savinjskih Alp in Karavank se je razvil svojevrsten in zanimiv relief. Čudoviti gozdovi, gorski pašniki in skalovja so življenjski prostor številnih posebnih rastlin in živali. Ob številnih geoloških posebnostih in pestri naravni dediščini je na tem območju tudi bogata arheološka, zgodovinska, tehnična in kulturna dediščina.

Površina geoparka Karavanke je 1.067 kvadratnih kilometrov, naseljuje ga okrog 53.000 prebivalcev. Partnerske občine v projektu so Železna Kapla/Bad Eisenkappel, Sele/Zell, Pliberk/Bleiburg, Bistrica pri Pliberku/Feistritz ob Bleiburg, Žitara vas/Sittersdorf, Galicija/Gallizien, Globasnica/Globasnitz, Suha/Neuhaus, Lavamünd (Labot), Črna na Koroškem, Mežica, Prevalje, Ravne na Koroškem in Dravograd.

Leta 2000 je bila pod okriljem Unesca ustanovljena Evropska mreža geoparkov (European Geopark Network – EGN), ki združuje že 32 geoparkov z evropsko pomembno geološko dediščino. Delovanje v okviru Evropske in Svetovne mreže geoparkov spodbuja razvoj mreže in kohezijo. Marca 2013 je Geopark Karavanke postal del Evropske (EGN) in Globalne (GGN) mreže geoparkov pod okriljem Unesca. Članstvo v evropski mreži Geoparkov pomeni tudi vključitev v svetovno Unescovo mrežo Geoparkov. Temeljni cilji EGN so varovanje in promocija geološke dediščine, povezovanje evropskih držav pri izmenjavi dobrih praks, informacij in izkušenj z varstvom geološke dediščine ter promocija celovitega pristopa k varstvu narave.

S krepitvijo podobe geoparka in razvojem geoturizma prevzema območje geoparka aktivno vlogo v gospodarskem razvoju posameznih krajev in občin ter vpliv na družbeni, gospodarski in kulturni razvoj območja. V sklopu projekta

so partnerji razvili široko turistično ponudbo, ki k njim vabi obiskovalce v vseh štirih letnih časih in ob vseh vremenskih razmerah. Turistična ponudba obsega od športno-rekreacijskih do izobraževalnih in kulturnih dejavnosti vse tja do zgodovinske, tehnične, kulturne, umetniške ter snovne in nesnovne dediščine. Projektni partnerji so obstoječo turistično ponudbo dopolnili z novimi vsebinami in novo infrastrukturo, nastala sta dva informacijska centra, eden v Mežici, drugi pa v Železni Kapli/Bad Eisenkappel, ki celotno območje predstavljata z zanimivimi didaktičnimi vsebinami, v Muzeju Ravne na Koroškem, ki deluje v sklopu Koroškega pokrajinskega muzeja, pa so postavili pregledno razstavo o naravnih danostih za razvoj industrije. V sklopu projekta je nastala tudi široka mreža čezmejnega sodelovanja na različnih ravneh, na primer med vrtci in šolami, med gospodarskimi, kulturnimi in političnimi ter strokovnimi strukturami.

Čezmejni projekti z etnološko vsebino med Slovenijo in Italijo

ZBORZBIRK: Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom / L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso

Spletna stran: <http://zborzbirk.zrc-sazu.si>

Trajanje projekta: oktober 2012–marec 2015

Projekt ZborZbirk so izvajali Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica (vodilni partner), Univerza v Vidmu, Goriški muzej Kromberk - Nova Gorica, Občina Kobarid, Občina Brda, Občina Kanal ob Soči, Gornjesavski muzej Jesenice, Občina Bardo, Občina Tipana, Občina Podbonesec in Inštitut za slovensko kulturo / Istituto per la cultura slovena. Namen projekta ZborZbirk je bil strokovno obdelati, ovrednotiti in promovirati zbirke kulturne dediščine, ki so jih v preteklosti ustvarili domačini. Te zbirke so posebna kulturna dragocenost krajev v Kanalski dolini, Reziji, Nadiških in Terskih dolinah na italijanski ter v Gornjesavski dolini, na Tolminskem, Kambreškem, Ligu in v Brdih na slovenski strani. Med njimi je nekaj lokalnih muzejskih zbirk, večinoma pa gre za zbirke, ki jih zbiralci hranijo na svojih domovih. Predmeti, fotografije in listine v zbirkah pričajo o načinu življenja prebivalcev teh krajev, tj. o gospodarskih dejavnostih, od poljedelstva in živinoreje do gozdnega gospodarstva, o prehrani, prometu, obrti in trgovini, sezonstvu in izseljenstvu, družbenih odnosih in zgodovinah družin, šegah družinskega in letnega kroga, vaških praznikih, glasbi, umetnosti, verovanju itn. Skoraj vse zbirke vsebujejo tudi predmete iz prve in druge svetovne vojne.

Ohranjeni predmeti, fotografije in listine so dokumentirani, fotografirani in skenirani, zbrani so podatki o njihovi izdelavi in uporabi, zapisana in videodokumentirana so pričevanja o predmetih, zbrano je pripovedno izročilo o krajih, kjer se zbirke nahajajo, izbrane pripovedi pa so transkribirane in

dialektološko predstavljene. Arhivsko avdiovizualno gradivo iz Kanalske doline, Rezije, Terskih in Nadiških dolin je presneto in preneseno na digitalne nosilce. Tako so poleg predmetov prišli v ospredje tudi narečni nazivi in zgodbe o predmetih, ki so dialektološko obdelane in postavljene v širši kontekst. Predstavljene so na videoposnetkih, v knjižnem vodniku, na zloženkah, plakatih, označevalnih tablah, v strokovnem zborniku in na spletni strani. S projektom je bila vzpostavljena mreža zbirk, ki ostaja odprta za vključevanje novih zbirk in zbiralcev in za njihovo nadaljnjo promocijo. Projekt, ki si je prizadeval spodbuditi razvoj kulturnega in izobraževalnega turizma, z ovrednotenjem, ureditvijo in predstavitvijo zbirk ter s prenovo in popravilom objektov za zbirke in za turistične informacijske točke omogoča izrabo doslej neznanega turističnega potenciala teh krajev.

Projektne aktivnosti so prispevale k poglobljenemu poznavanju kulturnih značilnosti in jezikovne raznolikosti v obmejnem območju. Sodelovanje pri projektu pa je spodbujalo tudi medsebojno sodelovanje prebivalcev obmejnih krajev.

Spletne zbirke in publikacije, ki so nastale v projektu, so dostopne na spletni strani.

JezikLingua: Večjezičnost kot bogastvo in vrednota čezmejnega slovensko-italijanskega območja / Plurilinguismo quale ricchezza e valore dell'area transfrontaliera italo-slovena

Spletna stran: www.jezik-lingua.eu

Trajanje projekta: februar 2010–december 2013

Projekt so izvajali Ciljno začasno združenje »Jezik - Lingua« (vodilni partner), Associazione degli appartenenti alla Comunità Nazionale Italiana – Unione Italiana (Društvo pri-

padnikov italijanske narodne skupnosti – Italijanska zveza), Centro Italiano di Promozione, Cultura, Formazione e Sviluppo »Carlo Combi« (Promocijsko, kulturno, izobraževalno in razvojno italijansko središče »Carlo Combi«), Centro studi Jacques Maritain (Študijski center Jacques Maritain), Comunità Autogestita Costiera della Nazionalità Italiana Capodistria – CAN Costiera (Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti – OSSIN), Consorzio Universitario Del Friuli (Univerzitetni konzorcij Furlanije), Comunità Autogestita della Nazionalità Italiana di Capodistria – CAN Capodistria (Samoupravna skupnost italijanske narodnosti Koper – SSIN Koper), Osrednja knjižnica »Srečko Vilhar«, Università degli Studi di Trieste – Dipartimento di letterature straniere, comparatistica e studi culturali (Univerza v Trstu – Oddelek za tuje književnosti, primerjalno književnost in kulturne študije), Università degli Studi di Udine – Centro Internazionale sul Plurilinguismo (Univerza v Vidmu – Mednarodni center za večjezičnost), Università Cà Foscari – Venezia (Univerza Cà Foscari – Benetke) in Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper (Università del Litorale, Facoltà di studi umanistici di Capodistria).

Projekt JezikLingua je izraz večletnega učinkovitega sodelovanja slovenske narodne skupnosti v Italiji z italijansko narodno skupnostjo v Sloveniji. S sredstvi evropskih programov sta obe manjšini uresničili številne pomembne projekte, ki so obogatili kulturno in družbeno ponudbo širšega čezmejnega prostora. V skladu z Lizbonsko in Göteborgsko strategijo ter nacionalnimi in regionalnimi politikami so bili glavni cilji projekta promocija in širitev rabe italijanskega oziroma slovenskega jezika ter boljše poznavanje kulture in tradicije prek dragocenih danostih ozemlja, na katerem poleg večinskega prebivalstva živita tudi dve manjšini – v Sloveniji italijanska in v Italiji slovenska. Projektne dejavnosti so obsegale jezikovne storitve (spletna jezikovna svetovalnica, jezikovni tečaji in delavnice), didaktične in raziskovalne dejavnosti (tehnično-znanstvene in didaktične publikacije) ter vzpostavitve virtualnega muzeja Multimedijško okno SMO v prostorih Slovenskega kulturnega centra v Špetru.

Projekt JezikLingua je ovrednotil tudi bogato kulturno in literarno dediščino ter tradicijo obeh prostorov in jo predstavil mlajšim generacijam in širšemu krogu prebivalstva na čezmejnem območju. V ta namen so bili ponatisnjeni knjižni fondi v Italiji, potekali pa so katalogizacija in ustrezna predstavitev dragocenih knjižnih fondov v Sloveniji ter prevajanje li-

terarne produkcije Slovencev v Italiji in Italijanov v Sloveniji. Informacije o številnih projektih dejavnostih in publikacijah so dostopne na spletni strani.

EDUKA: Vzgajati k različnosti / Educare alla diversità

Spletna stran: www.eduka-itaslo.eu

Trajanje projekta: oktober 2011–april 2015

Projekt EDUKA je bil namenjen promociji medkulturnih vrednot kot temeljev oblikovanja in razvijanja odnosov v večetnični in večjezikovni družbi. Cilj projekta EDUKA je bilo ustvariti znanje in orodja (didaktično in informativno gradivo, priročnike, publikacije, igre itn.) za vzgajanje k različnosti in medkulturnosti v šolskem in univerzitetnem okolju ter jih posredovati predvsem mladim in učnemu kadru na vseh stopnjah izobraževanja. V ta namen so sodelovale šole na vseh ravneh, raziskovalne ustanove in univerze, javne uprave in ustanove, ki delujejo na področju medkulturne vzgoje, ter organizacije tradicionalnih in novih etničnih manjšin. Projekt so izvajali Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu, Provincia di Ravenna, Univerza na Primorskem – Fakulteta za humanistične študije, Università degli Studi di Trieste, Università Ca' Foscari Venezia, Università degli Studi di Udine – Centro Internazionale sul Plurilinguismo, Società Filologica Friulana – Società Filologiche Furlane, Italijanska zveza – Unione Italiana in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti – Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije. V sklopu projekta so potekale številne izobraževalne, informativne, promocijske in raziskovalne dejavnosti, projekt je oblikoval, objavil in javno predstavil tudi raznoliko gradivo o medkulturni vzgoji, ki je v celoti dosegljivo na spletni strani projekta. Gradivo je še posebej namenjeno šolajoči se mladini vseh starosti, učiteljem in profesorjem bodisi šol različnih stopenj in vrst bodisi univerz ter raziskovalcem in strokovnjakom, ki preučujejo medkulturnost v izobraževanju in sploh v sodobni družbi. Gradiva so oblikovali raziskovalci partnerskih univerz in raziskovalnih inštitutov v sodelovanju z učitelji in profesorji izbranih šol iz Slovenije in Italije. Gradiva so v slovenskem in italijanskem jeziku, v nekaterih primerih tudi v furlanščini in angleščini.

Čezmejni projekti z etnološko vsebino med Slovenijo in Madžarsko

Doživetje prostora: A megélt táj – Sense of place (SOP)

Projektna zloženka: <http://www.pomurski-muzej.si/muzej/projekti/dozivetje-prostora/zlozenka-sense-of-place.pdf>

Trajanje projekta: avgust 2009–julij 2012

V čezmejnem projektu Doživetje prostora / A megélt táj / Sense of Place so sodelovali Pokrajinski muzej Murska Sobotna in Muzej - Galerija Lendava na slovenski strani, na madžarski pa Direkcija muzejev Železne županije, Savaria muzej iz Szombathelya in Muzej Avgusta Pavla v Monoštru. Vsebina projekta je bila vezana na območje, ki ga naseljujeta madžarska narodna skupnost v Sloveniji in slovenska narodna

skupnost na Madžarskem. Projekt je svojo vsebino gradil na komunikaciji med pripadniki obeh narodnih skupnosti z obema narodom in med seboj. Osrednja ciljna skupina projekta so bili otroci (od 6 do 15 let) kot nosilci prihodnjega medkulturnega dialoga.

Cilj projekta je bil oblikovanje posebnega muzejskega pedagoškega programa, ki se bo izvajal v sodelujočih muzejih. Program je ponujal učenje obeh knjižnih jezikov (madžarskega in slovenskega) in dveh narečij (porabske slovenščine in hetiške madžarščine), katerih izhodišče je kulturna dediščina. Posebnost dopolnilnega izobraževalnega programa so učni pripomočki, in sicer poseben interaktivni računalniški program, ilustriran delovni zvezek in igra Spomin, ki tematsko črpajo iz kulturne dediščine območja projekta. Narejeni so v obeh knjižnih jezikih ter z narečnimi izrazi za posamezne predmete in pojme kulturne dediščine.

Pedagoški program je bil zasnovan tako, da otroci prek igre spoznavajo jezik in kulturno dediščino drugih. Pilotsko je bil izveden skupni poletni tabor, na katerem so se otroci iz Slovenije in Madžarske družili, spoznavali in ob igri tudi učili, tema tabora pa je bila kulturna dediščina prostora. Za pedagoge, učitelje in mentorje, ki so se želeli vključiti v program, sta potekali dve delavnici o muzejski pedagogiki in muzeologiji. Poleg pedagoškega dela je bil v projektu poudarjeno tudi raziskovanje. Vsak od treh muzejev je raziskoval kulturno dediščino območja, na katerem deluje, in je njene najpomembnejše oziroma najbolj povedne elemente prenesel v pedagoški program in konkretne učne pripomočke. Učni pripomočki projekta Doživetja prostora so dobili madžarsko državno priznanje.

Edini slovenski muzej na Madžarskem, Muzej Avgusta Pavla v Monoštru, je v sklopu projekta dobil prizidek. Prizidek v velikosti 82 kvadratnih metrov omogoča neoviran dostop do prostorov za izvajanje muzejskopedagoškega dela tudi invalidnim osebam. Z adaptacijo pritličja je muzej pridobil večji prostor za delavnice in stalno razstavno zbirko Življenje Slovencev v Porabju. Muzejskopedagoški program se je izvajal v muzejih v Monoštru, Szombathelyu, Lendavi in Murski Soboti, ponujal pa je učenje obeh knjižnih jezikov in narečij. Publikacije v projektu: Ob zaključni konferenci je izšel dvojezični priročnik za mentorje *Doživetje prostora / Sense of place / A megélt táj : otoci – nosilci medkulturnega dialoga / gyerekek – a kultúrák közötti párbeszéd közvetítői*.

Sosed k sosedu / Szomszéd a szomszédhoz

Spletna stran: www.szlovenvidek.hu

Trajanje projekta: avgust 2009–junij 2012

Cilj projekta Sosed k sosedu – Porabje in Goričko, povezana v kulturi je bilo čezmejno sodelovanje projektnih partnerjev na območju Pomurja in Porabja, ki je pripomoglo k večji prepoznavnosti območja, k ohranjanju naravne in kulturne dediščine tega prostora in k obujanju šeg in navad, spozna-

vanju kultur in vključevanju digitalne medijske tehnologije v ohranjanje tradicije prostora. S projektnimi dejavnostmi so partnerji povezovali goričke in porabske otroke, osnovnošolce in starejše, ki so sodelovali na številnih delavnicah, tako kulinaricnih kot rokodelskih. Območje in njegovo lepoto so prikazali v filmu, organizirali pa so tudi filmske večere in filmski festival, ki je opozoril na ohranjanje dediščine skupnega prostora. V sklopu projekta so spodbujali tudi rabo obeh slovenskih narečij – porabskega in prekmurskega. Projekt so izvajali Razvojna agencija Slovenska krajina, Center za zdravje in razvoj Murska Sobota, Občina Gornji Senik, Občina Dolnji Senik, Državna slovenska samouprava in Javni zavod Krajinski park Goričko. Razvojno agencijo Slovenska krajina je leta 2006 ustanovila Zveza Slovencev na Madžarskem. Agencija si kot neprofitna organizacija prizadeva za kulturni, turistični in gospodarski razvoj slovenskega Porabja, območja, kjer živi slovenska manjšina na Madžarskem. Skrbi za prijavo evropskih projektov s ciljem, da iz evropskih in državnih skladov pridobi finančna sredstva za razvoj gospodarstva, kmetijstva in turizma.

Pomemben del projekta Sosed k sosedu je bila obnova infrastrukture, ki odslej omogoča izvajanje kulturnih in turističnih dejavnosti. Na Goričkem so obnovili značilno prekmursko hišo, tj. staro panonsko Magdino hišo v Filovcih, in v njej uredili stalno razstavo o ljudskem stavbarstvu in kulturni dediščini. V Porabju je nastala Hiša rokodelstva v Andovcih, ki je tudi prostor za kulturne prireditve, rokodelske delavnice in razstavni prostor ter omogoča oživitvev in ohranitev kulturne dediščine, lokalnih šeg in navad in tradicionalnega rokodelstva v tem delu Porabja. Občina Dolnji Senik je kupila in obnovila kolarjevo hišo in v njej uredila muzej kolarstva. V Gornjem Seniku so obnovili kulturni dom, ki ima zdaj primerne prostore za kulturne prireditve, in odprli Kúharjevo spominsko hišo s t. i. Slovensko zbirko. V stavbi nekdanjega župnišča na Gornjem Seniku si je zdaj mogoče ogledati rekonstruirani urad, spalnico in obedovalnico Janoša Kúharja. V posebnih vitrinah so prikazani cerkvenozgodovinski dokumenti in predmeti iz porabskih župnišč. V čitalnici so raziskovalcem na voljo dokumenti župniškega arhiva in knjižnica nekdanjega župnišča. Na obeh straneh meje so organizirali Dneve filma in kulture, festivale kratkih filmov z interpretacijo naravne in kulturne dediščine Pomurja in Porabja.

V sklopu projekta so posneli etnološki film o rokodelskih obrteh in domačih opravilih ter dokumentarno-promocijski film o projektnih dejavnostih. Izšla je tudi knjižica o tradicionalni peki kruha na območju Pomurja in Porabja *Ko zadiši po kruhu*. Posebna ciljna skupina projekta so bili otroci, ki so skupaj sestavili otroški kulinaricni slovarček in ves čas uporabljali slovenski jezik, kar je bilo izrazitega pomena za slovensko manjšino na Madžarskem.

Publikacije: <http://czt.si/files/tradpekakruhaweb.pdf>, <http://czt.si/files/kulinaricnislovarotrokweb.pdf>, <http://czt.si/sosed-k-sosedu---promocijsko-dokumentarni-film.aspx>

Rokodelska akademija & Rokodelska akademija 2 / Kézműves Akadémia & Kézműves Akadémia 2

Spletna stran: www.rokodelska-akademija.si

Trajanje projekta: julij 2009–junij 2012 (Rokodelska akademija); julij 2011–julij 2014 (Rokodelska akademija 2)

V projektu so sodelovali občina Veržej, Center Republike Slovenije za poklicno izobraževanje, Hegypásztör Kör, Javni zavod Krajinski park Goričko, Pokrajinski muzej Murska Sobotna, Pomelaj, zadruga za razvoj podeželja, Prleška razvojna agencija, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Zala Megyei Népművészeti Egyesület in Zavod Marianum Veržej - Center DUO.

Cilj projekta je bil najprej ustvarjanje priložnosti za dodaten zaslužek za mlade, kar spodbuja gospodarsko rast v regiji, hkrati pa je projekt z vrnitvijo h koreninam obrtnih dejavnosti ohranjal bogato kulturno dediščino na Madžarskem in v Sloveniji. Projekt je deloval po načelu »od spodaj navzgor«, v njem pa so se mrežili rokodelci, lokalni prebivalci, različne družbene skupine ter izobraževalne in kulturne organizacije. Omogočal je neoviran mednarodni pretok znanja in izkušenj v obrteh, in to prek različnih dejavnosti in skupnega oblikovanja izobraževalnih programov.

Eden od posebnih ciljev projekta je bil ohranitev madžarske in slovenske tradicionalne obrti in kulturne dediščine z digitalizacijo. Zato so snemali izobraževalne videoposnetke, v katerih rokodelci/rokodelka prikaže, pojasni in interpretira celoten postopek izdelovanja rokodelskih izdelkov, od priprave materiala do njegove uporabnosti in funkcionalnosti. Ti izobraževalni filmi se v Rokodelski akademiji uporabljajo tudi za prenos znanja o izdelavi rokodelskih izdelkov in so zato ključni del izobraževalnega cilja projekta.

Splošni čezmejni cilji projekta so bili podobni kot v projektu DUO Kunsthandwerk, in sicer ovrednotenje in nadgradnja stanja in priložnosti rokodelstva in domače obrti, ohranjanje, revitalizacija in razvoj rokodelstva in domačih obrti za povečanje privlačnosti čezmejnega območja, razvoj novih rokodelskih izdelkov na čezmejnem območju, oblikovanje novih in nadgradnja obstoječih programov izobraževanja in usposabljanja na področju rokodelstva v obeh državah, izvajanje programov rokodelskih izobraževanja in usposabljanja različnih ciljnih skupin v obeh državah, vključevanje rokodelske dejavnosti v dejavno preživljanje počitnic različnih ciljnih skupin, strokovno povezovanje in sodelovanje partnerjev, rokodelcev, lokalnega okolja, izobraževalnih in kulturnih institucij in strokovnjakov z obeh strani meje ter obveščanje javnosti na obeh straneh meje.

V sklopu projekta je bila vzpostavljena mednarodna Rokodelska akademija v Veržej, v katero so vključeni slovenski in madžarski rokodelci, v obeh državah so nastali novi uporabni rokodelski izdelki z embalažo in kratkimi spremnimi besedili o rokodelskih izdelkih ter info-stojala z razstavnimi vitrinami in promocijske table za rokodelce, izdelana je bila celostna podoba mednarodne Rokodelske akademije, v obeh

državah so nastali tudi novi dokumentarni in promocijski filmi, postavili pa so še mobilno mednarodno razstavo o rokodelskih poklicih in spletno stran projekta.

S projektom Rokodelska akademija se je utrdila tudi mreža sodelujočih partnerjev, ki se ukvarjajo bodisi z ohranjanjem rokodelskega izročila in veščin bodisi z njihovim razvojem. Razvoj rokodelskih obrti in dejavnosti kot priložnosti za dodatno zaposlitev in preživetje ter iskanje oblikovnih in trženjskih rešitev za rokodelsko panogo se je nadaljevalo v projektu Rokodelska akademija 2, ki je bil nadgradnja prvega projekta Rokodelska akademija. V Rokodelski akademiji 2 so izobraževalne vsebine še dodatno nadgradili in jih naredili dostopnejše širšemu krogu ljudi, rokodelcem pa so omogočili nadgrajevanje znanja in spretnosti.

V sklopu projekta Rokodelska akademija 2 so uredili kamp s pripadajočo infrastrukturo v Veržej, opremili promocijsko-informacijske centre, ovrednotili in nadgradili izobraževanja in usposabljanja za rokodelske poklice, vključevali rokodelstvo v turistične ponudbe, oblikovali in pilotno izvajali nove izobraževalno-raziskovalne pakete za dejavno preživljanje počitnic različnih ciljnih skupin, izdelali dizajn oblačilnega videza za informatorje in enotnega videza stojnic za promocijo rokodelstva, izvajali promocijske delavnice rokodelstva za obiskovalce in promovirali projekt na sejnih, izdelali mednarodne aplikativne študije o potrebah po ohranjanju, uvajanju in nadaljnjem razvoju rokodelstva v čezmejnem območju ter aplikativno študijo o rokodelskih sejmih na čezmejnem področju, poleg tega pa so tudi povezovali rokodelce, domačine, izobraževalne in kulturne institucije ter strokovnjake za kulturno dediščino.

Publikacije v projektu: Izšel je zbornik projekta *Rokodelska akademija (2009–2012)*, katalog *Stari rokodelci –časni lastniki in upravljalci dediščine in znanja, mladi rokodelci – nosilci rokodelske dediščine*. Pripravili so promocijsko gradivo, izhajalo pa je tudi glasilo projekta, ki je dostopno na spletni strani. V glasilu so javnost obveščali o samem poteku projekta in dogodkih, predvsem pa so želeli doseči večjo turistično prepoznavnost.

FOLK: Folklor brez meja / Folklor határok nélkü

Spletna stran: www.lartis.hu

Trajanje projekta: januar 2012–avgust 2014

Projekt so izvajali LARTIS, ki je bil pristojen za gledališki ples, Keresztury Dezső s sedežem v županiji Zala, pristojen za gledališča, Göcsej Kapuja Bak s plesno skupino Baki Pántlika in Društvo pedagoških delavcev dvojezičnih šol in vrtcev Prekmurja s plesno skupino Nefelejcs, ki je skrbela za plesne tečaje. Glavna cilja projekta sta bila rekonstrukcija in širjenje kulture folklornih plesov v pokrajinah Göcsej in Pomurje. V projektu so rekonstruirali plesne tradicije (v pokrajinah Göcsej in Pomurje), prirejali plesne tečaje, plesne hiše, delavnice, prikaze dobrih praks, gledališke

predstave, nekatere v obliki komornega plesa, plesne igre na velikem odru, del projekta pa je bila tudi sodobna drama. Projektni partnerji so rekonstruirali plesno tradicijo Gőcseja in pokrajine vzdolž Mure, pretežno po zbirkah Karla Horvátha starejšega in Józsefa Vajde. Na obeh območjih so na podlagi rekonstruiranega plesnega gradiva organizirali plesne tečaje, na katerih so se udeleženci učili o lastni plesni tradiciji in tudi plesni tradiciji partnerskega območja. Znanje so poglobljali v plesnih hišah, ki so omogočale praktične

plesne vaje, ciljna skupina pa je bila tudi širša javnosti, ki se je lahko dejavno vključila v spoznavanje plesne dediščine prednikov. Gledališko-glasbene predstave in sodobna drama s poklicnimi igralci, ki so temeljile na glasbeni tradiciji obeh območjih (Gőcsej in Pomurje), so vsebinsko obravnavale tamkajšnje neugodne življenjske razmere.

Rezultate projekta so projektni partnerji objavili v publikaciji in na DVD-ju.

Čezmejni projekti z etnološko vsebino med Slovenijo in Hrvaško (program IPA)

HERITAGE LIVE: Dediščina v živo / Baština uživo

Spletna stran: <http://heritage-live.eu>; <http://www.zrs.upr.si/projekti-51/past/heritage-live-living-lived-revived-cultural-heritage-project-of-training-in-the-field-of-recognition-preservation-and-presentation-of-cultural-heritage-of-the-slovenian-croatian-cross-border-area-1150>

Trajanje projekta: januar 2009–marec 2012

Projekt je usposabljal sodelujoče za prepoznavanje, ohranjanje in predstavitev kulturne dediščine slovensko-hrvaškega območja, izvajali pa so ga Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Mestna občina Koper, Občina Piran, Občina Izola, Arhivsko Društvo Slovenije, Filozofska Fakulteta Zagreb, Občina Buje, Občina Lanišče, Občina Umag, Hrvatsko arhivistično društvo in Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem.

Sodobni pristopi k varstvu in vrednotenju dediščine predvidevajo dosledno uporabo informacijske tehnologije, na čezmejnem območju pa jo za te naloge uporabljajo premalo. Na Slovenskem zamujajo tudi z izobraževanjem o informacijskih orodjih, kar omejuje možnosti ohranjanja in upravljanja kakor tudi oživljanja in predstavitve kulturne dediščine. To še posebej velja za arhivske zbirke, ki v obmejnem območju hranijo zaklade čezmejnega pomena in katerih digitalizacija bi omogočila bistveno boljše in širše dostopnost podatkov.

Osrednja cilja projekta Heritage Live sta bila krepitev znanja ter dvig kakovosti in učinkovitosti prepoznavanja, ohranjanja in predstavitve oblik kulturne dediščine na slovensko-hrvaškem čezmejnem območju. To je projekt uresničeval s formalnimi in neformalnimi oblikami izobraževanja in usposabljanja projektnih partnerjev in ciljnih skupin ter s povečano uporabo informacijskih tehnologij. Na ta način je projekt povečeval kakovost ohranjanja in predstavitve arhivske in muzejske dediščine ter prireditev na projektnem območju, ki temeljijo na kulturnem izročilu. Hkrati je podpiral njihovo kakovostnejše in bolj povezano trženje ter njihovo vključitev v skupno ponudbo območja.

Tradicionalni prazniki so primer žive dediščine, ki je na obeh straneh meje pogosto enaka, torej skupna, vendar doslej še ni bila deležna zadostne strokovne pozornosti. Tako so lokalne

prireditve kljub temu, da temeljijo na kulturnem izročilu, večkrat nedovršene ter razmeroma skromno ohranjajo in oživljajo kulturno dediščino, saj ne odražajo značilnih prvin lokalnega okolja. Organizatorji prireditev so med seboj nepovezani. Posamezne prireditve pripravljajo lokalna kulturna in druga društva, ki so neprofitnega značaja, zato je tudi vložek v organizacijo prilagojen lokalnim virom in znanjem. Kakovostne prireditve pa vendarle obstajajo; predvsem v zadnjem času so se v vitalnejših podeželskih lokalnih skupnostih porodile kakovostnejše prireditve, ki skušajo prvine pristne istrske dediščine predstaviti skladno s sodobnimi razvojnimi priložnostmi in pričakovanji obiskovalcev. Ključnega pomena je prenos znanja v prakso z vzpostavitvijo ustreznih programov in oblik izobraževanja, zato pa je potrebno sodelovanje med izobraževalnimi ustanovami, ustanovami za varstvo dediščine, kulturnimi društvi in drugimi uporabniki znanja. Prav tako je ključnega pomena čezmejno sodelovanje, ki edino omogoča dopolnjevanje in prenos sposobnosti za uresničevanje skupnih potreb.

Prebujena kulturna dediščina / Probuđena kulturna baština

Spletna stran: www.ipa-erdody.com

Trajanje projekta: junij 2011–marec 2013

V sklopu projekta Prebujena kulturna dediščina / Probuđena kulturna baština je bilo drugim obnovljenih pet kulturno-zgodovinskih objektov na območju Slovenije in Hrvaške. To sta metliški in črnomaljski grad na slovenski strani ter jaskanska Žitnica, Perivoj Erdődy in cerkev sv. Vida na hrvaški strani. V projektu so sodelovali Grad Jastrebarsko, občina Pisarovina, Klinča Sela in Župa svetega Martina Biskupa s hrvaške strani ter občini Metlika ter Črnomelj s slovenske. Projektni partnerji so se odločili za sodelovanje, da bi natančno preučili zgodovinska razmerja med čezmejnimi območji, ki ga ni delila meja. Zato so izvedli niz dejavnosti, hkrati pa so oza-vestili prebivalstvo o zgodovinskih dogajanjih in premikih rodbine Erdődy.

IGRAJ SE: Naravna in kulturna dediščina skozi igro
/ Prirodna i kulturna baština kroz igru

Spletna stran: www.mladi-sentjur.si/projekt-naravna-in-kulturna-dediscina-skozi-igro-igraj-se.html

Trajanje projekta: januar 2014–junij 2015

Mladinski center Šentjur, ki deluje pod okriljem Razvojnega centra Kozjansko, je v projektu sodeloval s hrvaškima partnerskima organizacijama Mrežo udruga Zagor in Za-

gorsko razvojno agencijo (ZARA). V projektu so skušali odgovoriti na vprašanje, kako izbrati drugačen in inovativen pristop k spoznavanju naravne in kulturne dediščine. Na obeh straneh meje je pri soustvarjanju in oblikovanju 13 didaktičnih izdelkov sodelovalo več kot 30 mladih. Tako so v projektu sestavili štiri različne komplete sestavljanek za otroke in odrasle, dva kompleta igre spomin, dva kompleta igralnih kart, tri komplete namiznih iger in dva kompleta učnih pobarvank. Te igre so podarili šolam, društvom in zavodom, ki jih uporabljajo v vzgoji in izobraževanju.

Kulturni center Lagos.
Foto: Anja Jerin, 2015.

Utrinek s konference Sharing Cultures 2015.
Foto: Anja Jerin, Lagos, 2015.

POROČILO S 4. KONFERENCE SHARING CULTURES 2015 21.–23. september 2015, Lagos, Algarve, Portugalska

Mesto Lagos, ki leži v zahodnem delu portugalske pokrajine Algarve, je zaradi svojih naravnih danosti in prijaznih ljudi pravi magnet za turiste. Letos je bilo izbrano za partnerja pri organizaciji konference Sharing Cultures 2015, ki je bila med 21. in 23. septembrom 2015 v tamkajšnjem kulturnem centru. To je bila že 4. mednarodna znanstvena konferenca o nesnovni kulturni dediščini, ki v organizaciji nevladne ustanove Green Lines Institute for Sustainable Development¹ s sedežem v mestu Barcelos na Portugalskem poteka vsaki dve leti na eni od izbranih lokacij.²

Nesnovna kulturna dediščina, ki je v Unescovi *Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (2003) (v nadaljevanju Konvencija) opredeljena kot prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmeti, izdelki in kulturni prostori, ki jih skupnosti, skupine in posamezniki prepoznajo kot del svoje kulturne dediščine, je bila glavna tema konference. Svoje poglede na nesnovno kulturno dediščino v luči lastnega dožemanja Konvencije, njenega pomena za varovanje nesnovne kulturne dediščine in tem, ki jih zaobjema, so referenti, ki jih je bilo več kot 50,³ predstavili v treh dneh na vzporednih sejah od jutranjih do poznih popoldanskih ur.

1 http://www.greenlines-institute.org/greenlines-institute/en/en_home.html.

2 Prvič je bila konferenca organizirana leta 2009 na otoku Pico, dve leti pozneje v kraju Tomar, leta 2013 pa v mestu Aveiro na Portugalskem.

3 Konference se je udeležilo več kot 50 referentov iz evropskih (Anglija, Češka, Italija, Madžarska, Poljska, Portugalska, Slovenija, Škotska, Španija, Turčija) in zunajevropskih držav (Avstralija, Kanada, Nova Zelandija, Kitajska, Japonska, Združene države Amerike).

Uvodna seja konference se je začela v ponedeljek, 21. septembra 2015, ko so predstavniki občine s predstavivami mesta Lagos udeležencem približali mesto in življenje v njem. Organizatorji so poudarili, da so glavni cilji konference prikazati udeležencem razumevanje nesnovne kulturne dediščine v različnih državah, nam omogočiti izmenjavo informacij o njenem stanju, varovanju, izkušnjah, problemih in vprašanih ter nadaljevati pogovor o nesnovni kulturni dediščini v sklopu glavnih tem, ki jih poudarja Konvencija. Sledile so seje, ki so po sklopih obravnavale naslednje teme: 1. Ustno izročilo in izrazi, 2. Uprizoritvene umetnosti, 3. Družbene prakse, 4. Tradicionalna obrtna znanja, 5. Upravljanje in promocija nesnovne kulturne dediščine, 6. Avtentičnost nesnovne kulturne dediščine, 7. Nesnovna kulturna dediščina in izobraževanje, 8. Posebna tema: Ekomuzeji, muzeji skupnosti in živeče skupnosti. Prisotni referenti, med njimi so bili številni raziskovalci, ki so zaposleni na različnih univerzah, smo bili ob koncu prvega dne povabljeni na ogled starega dela mesta Lagos, naslednji dan pa smo nadaljevali s sejami po programu konference.

V sklopu 5. teme konference, ki je bila posvečena upravljanju in promociji nesnovne kulturne dediščine, sva s prispevkom *Promotion of the Intangible Cultural Heritage in the Slovene Ethnographic Museum* sodelovali predstavnici slovenskega Koordinatorja varstva žive dediščine (v nadaljevanju Koordinator) Anja Jerin in Nena Židov.⁴ Predstavili sva načine ukvarjanja z nesnovno kulturno dediščino in

4 Od leta 2011 naloge Koordinatorja varstva žive dediščine opravlja Slovenski etnografski muzej.

* Anja Jerin, mag. etn. in kult. antr., viš. kust. dok., Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana; anja.jerin@etno-muzej.si.

njeno promocijo v okviru rednega dela Slovenskega etnografskega muzeja in v okviru izvajanja nalog nacionalnega Koordinatorja glede na Konvencijo in slovensko zakonodajo. Kot predstavniki Koordinatorja skrbimo predvsem za promocijo slovenske nesnovne kulturne dediščine, ki je vpisana v Register žive dediščine⁵ (v nadaljevanju Register) ali razglašena za živo mojstrovino, kot muzej pa na nesnovno kulturno dediščino gledamo širše in upoštevamo tudi nesnovno kulturno dediščino neslovenskih kultur. Pri tem sva želeli izpostaviti tudi temeljne dileme, s katerimi se redno soočamo. Gre za vprašanja o vrednotenju nesnovne kulturne dediščine ob vpisu v nacionalni Register, ob razglasitvi za živo mojstrovino ali ob oddaji nominacije za vpis na enega od Unescovih seznamov in registra.⁶ Ob tem se moramo zavedati, da smo samo opazovalci trenutnega stanja nesnovne kulturne dediščine in s svojo prisotnostjo ne smemo vplivati na njen razvoj oziroma povzročiti njene »zamrznitve«. Zato ocenjujemo, da so etnografski muzeji lahko zelo primerne ustanove za promocijo nesnovne kulturne dediščine, ki se organsko vključujejo v delovanje njenih nosilcev. Ukvarjanje z nesnovno kulturno dediščino po določilih Konvencije in slovenske zakonodaje pa ni vedno v skladu z našimi strokovnimi pogledi.

5 http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_zive_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_zive_kulturne_dediscine/

6 Gre za Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva, Seznam nesnovne kulturne dediščine, ki jo je nujno nemudoma zavarovati, in Register dobrih praks varovanja nesnovne kulturne dediščine.

Na plenarni seji, ki je bila v sredo, 23. septembra 2015, smo strnili pričakovanja ter analizirali zastavljene in uresničene cilje konference. Do določenih zaključkov so prišle tudi posamezne sekcije. Iz predstavljenih referatov je bilo razvidno, da se na različnih koncih sveta srečujemo s prvimi nesnovne kulturne dediščine, ki so si med seboj zelo podobne. Dediščina je med ljudmi lahko dobro zakoreninjena, a če posamezni nosilci in širše lokalne skupnosti te dediščine ne prepoznajo kot pomembne za lastno okolje in svojo identiteto, dediščina ne more preživeti v svetu, kjer ima glavno vlogo globalizacija. Prav kompleksnost in raznolikost dediščine ji omogočata obstanek.

Udeleženci konference smo se strinjali, da nesnovno kulturno dediščino težko obravnavamo brez upoštevanja snovne dediščine. Vsekakor velja tudi obratno, saj snovna brez nesnovne ne bi obstajala. Upravljanje nesnovne kulturne dediščine ne more in ne sme potekati brez sodelovanja njenih lastnikov – nosilcev, ki s to dediščino živijo, jo razvijajo in stalno spreminjajo. Raziskovalci pa smo tisti, ki stanje na terenu le od daleč spremljamo in sledimo njegovemu razvoju, nikakor pa dediščinskih prvin ne smemo formalizirati.

Ugotovili smo tudi, da je zastavljen model posveta, ki ga sestavljajo predstavitve, razprave in končno srečanje, dober model, ki omogoča povezovanje med udeleženci, izmenjavo njihovih znanj, mnenj in izkušenj ter nadaljnje sodelovanje pri spoznavanju in varovanju nesnovne kulturne dediščine v posameznih državah.

Povzetki predstavljenih referatov so objavljeni v zborniku *Sharing Cultures 2015: 4th International Conference on Intangible Heritage*, ki mu je kot e-knjiga dodana zgoščenka z vsemi referati.

POROČILO O DELU SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Od decembra 2014 do novembra 2015

Leto 2015 je bilo posvečeno praznovanju 40-letnice Slovenskega etnološkega društva. Trudili smo se, da članom ponudimo vsebinsko širok nabor dejavnosti, ki bi potekale čez celo leto. Žal smo morali pomladanske dejavnosti zaradi pre-majhne udeležbe prestavljati na jesen, ko nam jih je večinoma uspelo izvesti. Dokončno smo morali odpovedati mednarodno ekskurzijo, katere program so člani društva sicer zelo hvalili, prijav pa je bilo občutno premalo. Upajmo, da se bomo v letu 2016 večkrat videli, program bo vsekakor zanimiv.

2014

December

V decembru smo pripravili etnološki večer z dr. Ivanko Počkar, Murkovo nagrajenko za leto 2014. V Posavskem muzeju Brežice se je z njo pogovarjala dr. Helena Rožman. Na letni tiskovni konferenca pa smo predstavili društveno publicistično dejavnost in tudi druge dejavnosti društva.

2015

Februar

V novem letu je društvo z dejavnostmi začelo v februarju, in sicer s pustno rajžo z naslovom Pod masko skrit in norčavo odkrit, ki nas je peljala v Vrbico pri Ilirski Bistrici in nam razkrila šege, ki jih v svoji knjigi opisuje prejemnik Murkove listine za leto 2011 Primož Hieng. Ta je z Matejo Kakež in mag. Ingo Miklavčič Brezigar vodil udeležence ekskurzije.

Marec

S prvimi pomladanskimi dnevi se je razcvetela tudi društvena dejavnost. Od 10. do 13. marca so potekali Dnevi etnografskega filma. Od 198 prijavljenih filmov je bilo 33 filmov izbranih v redni program in 37 v informativno sekcijo z možnostjo individualnega ogleda v video baru pred dvorano. Plaketo Nika Kureta je na slovesnosti 9. marca 2015 v Atriju ZRC prejel dr. Naško Križnar. Po zboru članov SED, ki je bil 19. marca v Slovenskem etnografskem muzeju, smo pripravili tudi etnološki večer z mag. Polono Sketelj, prejemnico Murkovega priznanja za leto 2014. Pogovarjali smo se ob vodenju po razstavi, zaradi katere je kustosinja tudi dobila priznanje. Na zboru članov je bilo izvoljeno novo vodstvo SED, ki bodo opravljali naloge v naslednjem mandatu.

April

Tretji teden v aprilu sta društvo in Slovenski etnografski muzej svoje publikacije skupaj predstavljala na stojnici na Slovenskih dnevih knjige, ki so bili tokrat na Stritarjevi ulici v Ljubljani. Dr. Saša Poljak Istenič je na Fakulteti za

humanistične študije v Kopru predstavljala publikacijo *Interpretacije dediščine*.

Maj

Dr. Roberto Dapit je na etnološkem večeru gostil dobitnika Plakete Nika Kureta dr. Naška Križnarja. Prikazali smo izbor Križnarjevih del in se ob njih pogovarjali o filmih in njegovem delu nasploh. Od 19. do 21. maja smo sodelovali na knjižnem sejmu Liberac v Foersterjevem vrtu za Filozofsko fakulteto v Ljubljani. Dr. Helena Rožman, Nadja Valentinčič Furlan in Anja Serec Hodžar so na gradu Kromberk predstavljale publikacijo *Interpretiranje dediščine*.

Junij

Izšel je *Glasnik SED* 55/1–2, ki sta ga v letu 2015 prevzela dr. Miha Kozorog kot glavni urednik in dr. Rebeka Kunej kot odgovorna urednica.

Julij

V sklopu projektov delovne skupine za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu smo s sodelovanjem in pomočjo Občine Dolenjske Toplice, Vaške skupnosti Kočevske Poljane ter ZVKDS Novo mesto organizirali delavnico o lokalni stavbni dediščini Kočevskih Poljan in okoliških naselij. Dejavnosti za ljubitelje organizira in vodi vodja delovne skupine mag. Marko Smole.

Avgust

Nadaljevalo se je delo delovne skupine za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu in Etnološke zbirke Palčava šiša, ki sta – tokrat s sodelovanjem Muzeja Kočevje, Pomorskega i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka, Društva Osilniška dolina in Slovenskega kulturnega društva Gorski Kotar – organizirala raziskovalno delavnico, v kateri so udeleženci raziskali nekatere objekte stavbne dediščine v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter pomagali urediti zapuščino dveh fotografov, ki sta vsak na svoji strani meje delovala po letu 1920. Delavnica je potekala od 15. do 22. avgusta in je bila povezana z drugimi dogodki in predavanji v vasi Plešče na Hrvaškem ter v vaseh Padovo in Ribjek na slovenski strani doline. Pred koncem poletja smo se odpravili še na sprehod po Vodni učni poti Rača v Moravški dolini, po kateri nas je vodila dr. Mojca Tercelj Otorepec, in tako združili rekreacijo in izobraževanje.

September

Pripravili smo okroglo mizo, katere namen je bil predstaviti etične dileme, s katerimi se pri svojem delu srečujejo go-

* Anja Serec Hodžar, univ. dipl. etn. in kult. antr., strok. sod., ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; anjahodzar@gmail.si.

stje okrogle mize, in na podlagi njihovih izkušenj spodbuditi razpravo z udeleženci dogodka o etnološki etiki in možnih rešitvah etičnih dilem. S tem smo želeli povečati občutljivost za etična vprašanja v etnološki in antropološki praksi. Vodila jo je dr. Mojca Ramšak, gostje pa so bile dr. Jasna Fakin Bajec, Jelka Pšajd, mag. Polona Sketelj, Nadja Valentinčič Furlan in Tina Palaić.

Oktober

V začetku oktobra je bila na gradu Rajhenburg Mala šola etnologije Grajski detektiv, ki sta jo vodili dr. Helena Rožman in Saša Renčelj Škedelj. Istočasno, tj. 10. oktobra, je delovna skupina za Slovence zunaj Republike Slovenije obiskala Slovensko kulturno društvo Nagelj v Varaždinu. Vrhunec društvene dejavnosti v letu 2015 je bilo praznovanje 40-letnice društva, ki smo ga 21. oktobra pripravili v Slovenskem etnografskem muzeju. Uvod v praznični dan je bil posvet Pomen stanovskih društev za razvoj stroke in njihova vloga v širši družbi. Udeležilo se ga je sedem društev in predstavnica Ministrstva za kulturo. Praznovanje, tj. večerna slovesnost, je bilo v razstavnih hiši muzeja. Na njej so se predstavili člani

Slovenskega etnološkega društva, ki izročilo tudi ohranjajo in prenašajo, ne samo raziskujejo.

November

11. novembra je bila v Posavskem muzeju Brežice podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine. Nagrado za življenjsko delo je prejel dr. Božidar Jezernik, priznanje Inštitut za slovensko kulturo iz Špetra, listini pa Sekcija za turizem Kulturnega društva Bilje in fotograf Janez Medvešek. Pred podelitvijo nas je na ekskurzijo Od bizeljskih prinel do krškopoljskega pujsa popeljala lanska nagrajenka dr. Ivanka Počkar in nam predstavila teren, na katerem je opravila večino svojih raziskav. 28. novembra je bila izvedena strokovna ekskurzija Industrijska dediščina Mežiške doline, ki jo je vodil mag. Tadej Pungartnik. Istega dne je bil na Ravnah na Koroškem etnološki večer Mati fabrika, mesto in dom, na katerem sta se z avtorico istoimenske monografije, dr. Karlo Oder in urednico Knjižnice Glasnika SED, dr. Heleno Rožman, pogovarjala Tanja Kovačič in mag. Tadej Pungartnik.

DELAVNICA STAVBNA DEDIŠČINA KOČEVSKIH POLJAN

Naša stavbna dediščina – jo poznamo in razumemo njene zgodbe?

Delovna skupina za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu (SED) skuša vsako leto organizirati eno ali več delavnic, na katerih se lahko naši člani in domačini z območij, kjer poteka delavnica, naučijo in preskusijo v spoznavanju, raziskovanju in vrednotenju dediščine, ki jih obdaja. Tako smo konec julija 2015 v sklopu letošnjih projektov, ki jih sofinancira Ministrstvo za kulturo, s pomočjo Občine Dolenjske Toplice, Vaške skupnosti Kočevske Poljane ter ZVKDS Novo mesto organizirali delavnico o lokalni stavbni dediščini Kočevskih Poljan in okoliških naselij. Gre za naselja v Črmošnjiško-Poljanski dolini, ki predstavlja nekdanjo vzhodno mejo poselitve kočevskih Nemcev. Ohranjenih je precej starih in zanimivih stavb, a je kljub različnim statusom zaščite in potencialom, ki jih skrivajo, žal le malo hiš vpetih v razvoj okolja. Verjetno k temu delno pripomore tudi to, da v njih le redko še živijo potomci prvotnih lastnikov.

Delavnico smo pripravili med 24. do 26. julijem 2015. Po uvodnih predavanjih smo se odpravili na terenski ogled in srečanja z domačini – informatorji. Udeleženke in udeleženci delavnice, ki so prišli z območja od Brna do Ilirske Bistrice – žal pa med njimi skoraj ni bilo domačinov – smo opravili nekaj arhitekturnih posnetkov obstoječih stavb, pregledali več objektov, njihovo gradnjo in sedanje stanje ter se pogovorili

z lastniki o nekdanjem načinu življenja v stavbah in naseljih. Pri izvedbi delavnic sta pomagala tako TIC Dolenjske Toplice kot tudi aktiv kmečkih žena, ki sta skupaj z domačini prav za to priložnost celotno vas in spomeniško zaščitene stavbe opremila s predstavitvenimi panoji in označevalnimi tablami. K izvedbi je pripomogla tudi Zveza kočevskih društev, njihova člana Meridi in Andrej Tscherne sta predstavila dejavnosti in situacijo kočevarske skupnosti na tem območju in na Kočevskem. Navdihujoče je bilo slišati dva od le še nekaj avtohtonih govorcev kočevskega narečja oziroma jezika.

V treh dneh smo skupaj z domačini, etnologi in konservatorjem Dušanom Štepcem z ZVKDS Novo Mesto spoznavali stavbe in naselja Kočevske Poljane, Občice in Stare Žage z naseljem zidanic na Riglju. Poleg osnovnih informacij o sodelovanju SED z ljubitelji, do sedaj organiziranih delavnicah in izobraževanjih ter o raziskovanju stavbne dediščine na drugem koncu kočevskega otoka, o čemer je govoril Marko Smole, smo na delavnici predstavili tudi kočevarsko skupnost v preteklosti in danes, o čemer je na podlagi svojih raziskav spregovorila Anja Moric. Uvod v etnološko stavbno dediščino na tem območju je pripravil Dušan Štepec, ki je predstavil tudi njen pomen in varovanje. Z udeleženci delavnice smo se preskusili v arhitekturnem snemanju neka-

* Marko Smole, mag. elektr., Stanežiče 34b, 1210 Ljubljana Šentvid; smole.marko@gmail.com.

Etnolog konservator Dušan Štepec v uvodnem delu delavnice.
Foto: Marko Smole, julij 2015.

terih stavb v naselju Občice in njihovi analizi. Izdelali smo arhitekturno-gradbene posnetke treh stavb. Prva je bila stara Kapševa hiša pod Rigljem – zaradi na pol porušenega stanja je bila ta, v osnovi le dvoprostorna (veža s kuhinjskim kotom pri peči, v kateri se je kuhalo, in bivalna hiša), nadhlevna in nadkletna stavba izredno poučna za udeležence. Hiši je bilo mogoče pogledati v samo drobovje, spoznavati njeno gradnjo, gradbeno konstrukcijo in materiale ter razbirati njen razvoj od srede 19. stoletja naprej. Hiše nekdanj bogatejših lastnikov v Občicah so pokazale podoben način življenja v stavbah z več bivanjskega prostora, ki so bile do konca 19. stoletja verjetno še vse brez dimnikov, v marsikateri pa je pod eno streho živelo več družin. Poleg drugih hiš (velika Urbančeva v središču naselja, mala Matičetova na robu) smo imeli možnost pregledati in dodatno analizirati še dve nekdanj verjetno najbogatejši hiši v Kočevskih Poljanah: Höferlejevo, v kateri je bila gostilna in izstopa po v ometu umetelno izvedenih obokenskih okrasjih, in Grilovo, v kateri sta bili gostilna in trgovina. Pri obeh je bilo kljub bogati prostornini in členitvi vidno, da sta bili to najprej veliki kmečki gospodarstvi s kmečkim načinom življenja, gostilna in trgovina pa sta bili zgolj dodatni dejavnosti. Najbolj nam je ostala v spominu očarljiva, po dimenzijah malce pretirana in skoraj kvadratna zasnova Grilove hiše, ki z ohranjenim stavbnim pohištvo in jasno notranjo delitvijo nadstropja na del za družino – z varno odmaknjeno in nadzorovano dekluško sobo, z osrednjo kuriščno kamro in z delom za goste, ki je od družinskega ločen s hodnikom – ohranja očarljivost stare arhitekture kmečkega podjetnika iz zadnje četrtine 19. stoletja. K temu pripomore tudi njena lastnica, zadnja gostilničarka v tem kraju. Iskali smo vzporednice med hišami različnih socialnih slojev in tistimi najbogatejših lastnikov v istem kulturnem

Pogovor pri Urbančevih o njihovi stari hiši in družinskih dejavnostih.

Foto: Marko Smole, julij 2015.

okolju, ki so se lahko, ker so najemali potujoče stavbarje, zgedovali po drugih vzorih. Ugotovitev je zanimiva. Tudi pri najbogatejšem sloju je bila stavba, ki so jo gradili italijanski mojstri, zasnovana okrog (v razmerjih enakega) dvoprostornega jedra kmečke hiše, kot ga je imela skromna Kapševa hiša iz srede 19. stoletja. In mogoče še primerjava z zahodnim delom kočevskega otoka: tu preseneča, da na raziskovanem območju razen ene izjeme v Občicah klet ni bila nikjer obokana s kamnom in prav tako ni sledov o dimničnih pečeh. Kljub izobilju kamna v okolici so v kletih prevladovala hrastove stropne grede, ki so jih šele od druge polovice 19. stoletja naprej izrinjali plitvi opečnati oboki.

Za delavnico lahko rečemo, da je bila vsebinsko uspešna in zanimiva, z izvedbo smo se vsi močno potrudili, žal pa k sodelovanju ni pritegnila dovolj domačinov, ki bi si želeli raziskati in spoznavati svoje stavbe ter s pomočjo strokovnjakov razmisliti o njihovem potencialu v sodobnem času. Prav to je bil žal naš glavni namen. Pokazalo se je, da bi moral animacijski del opraviti lokalni organizator, člani SED pa lahko poskrbimo predvsem za strokovno-organizacijski del. Tudi zato bi bilo smiselno razmisliti o predstavitvi delavnice in njenih izsledkov domačinom še enkrat, ob kaki drugi priložnosti in z nekaj več reklame.

Hvala kolegici Zori Slivnik Pavlin za koordinacijo sodelovanja z lokalnimi organizatorji, etnologu Primožu Primcu iz TIC Dolenjske Toplice za vso podporo, seveda pa tudi vsem drugim domačinom, ki so pripomogli k temu, da smo v njihovem okolju preživeli prijetne dni. Na terenu so nas vsi lepo sprejeli in nam povedali marsikaj zanimivega, pa tudi domačega vina z Riglja nam ni manjkalo.

Plesna delavnica na Palčavem skednju z udeleženci od vsepovsod.

Foto: Sonja Smole Možina, avgust 2015.

V Gašparcih pri urejanju gradiva.

Foto: Sonja Smole Možina, avgust 2015.

MEDNARODNA POLETNA DELAVNICA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA IN ETNOLOŠKE ZBIRKE PALČAVA ŠIŠA, PLEŠČE

Stavbna dediščina ter evidentiranje in urejanje fotografske zbirke v Gašparcih

Že tretje leto zapored Slovensko etnološko društvo v sklopu projektov delovne skupine za ljubitelje etnologije sodeluje tudi pri organizaciji mednarodne etnološke delavnice v obmejnem prostoru doline Čabranke in zgornje Kolpe. V vasi Plešče na Hrvaškem, kjer domuje Etnološka zbirka Palčava šiša, delavnice potekajo že od leta 2007, vsako leto pa se raziskuje drugo temo v navezavi na etnološko in drugačno dediščino kulturno povezanega prostora na obeh straneh meje. Tako smo tudi etnologi ljubitelji ter študentje etnologije in kulturne antropologije skupaj z domačini in pristojnimi muzeji do sedaj na tem območju uredili že tri za javnost dostopne zbirke. Letos sta se nam pri delu pridružila Muzej Kočevje in Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, sodelovali pa sta še Društvo Osilniška dolina in Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar iz Prezida. Na letošnji raziskovalni delavnici smo ob arhitekturnih raziskovanjih nekaterih zanimivih objektov stavbne dediščine v Padovem in Zagoliku pomagali urediti zapuščino dveh fotografov, po enega na vsaki strani meje.

Delavnica je potekala od sobote, 15. avgusta, do sobote, 22. avgusta 2015, in je bila povezana z 12 drugimi večernimi dogodki in predavanji bodisi v Pleščih na Hrvaškem bodisi v vaseh Padovo in Ribjek na slovenski strani doline. V programu predavanj in delavnic so bile vključene različne teme: od predstavitev muzejev do uvodov v raziskovanje stavbne dediščine, hišnih in ledinskih imen, zgodovine območja, zgodovine fotografije in etnološke analize fotografij, etnografskega filma; eden od večerov je bil posvečen delavnici

tradicionalnih plesov v dolini, drugi pekovski delavnici. Posebno presenečenje nam je letos pripravil Rasim Karalić iz Delnic, letošnji nagrajenec festivala etnografskega filma v Rovinju, ki je na velikem platnu prikazal svoj film *Zaboravljena sela*, posnet v vaseh na hrvaški strani – prav tistih, ki smo jih obiskali. Petek smo zaključili v salonu Palčave šiše z literarnim večerom slovenske in hrvaške poezije, ki sta jo predstavila Vanda Šega iz Cerknice in Zlatko Pocho-bratsky iz Čabra. Večer je odlično – po etnološko – vodila kolegica Mojca Račić.

Na delavnici smo tokrat etnologi, študentka in ljubitelji iz Ljubljane, Zagreba in Weimarja pomagali naslednikom poklicnih fotografov Ivana Šafarja iz Gašparcev, ki je tu deloval od 20. do 50. let 20. stoletja, in njegove hčerke Francike, poročene Rugole, ki je njegov poklic vse do sredine 80. let nadaljevala v Osilnici na slovenski strani meje. V Šafarjevi hiši je ostalo veliko fotografskega gradiva in opreme, ki smo ju med delavnico pregledali; večino fotografij smo digitalizirali, opremo pa očistili in zaščitili. Pri urejanju gradiva je imela pomembno vlogo Ivanova vnukinja, Marica Poštenik iz Zagreba, ki je poleg svoje tete hranila večino gradiva in poskrbela za to, da je bilo že pred našim prihodom ustrezno urejeno. Z njo sva se prvič srečala že pred letom dni in od takrat večkrat pregledovala fotografije, posredoval pa sem ji tudi etnološko literaturo naših kolegic o fotografih v Sloveniji. To je natančno pregledala in upoštevala tamkajšnjo sistematiko. O njihovi hiši in družini sem že konec lanskega leta pisal tudi v knjigi o stavbni dediščini, kjer so bili objavljeni

* Marko Smole, mag. elektr., Stanežiče 34b, 1210 Ljubljana Šentvid; smole.marko@gmail.com.

Priprava panojev za razstavo na Palčavem skednju v Plešcih.
Foto: Sonja Smole Možina, avgust 2015.

Moderatorica Mojca Račič s pisateljem in pesnikom Zlatkom Pochobraskyjem na literarnem večeru hrvaške in slovenske poezije v salonu Palčave šiše.
Foto: Sonja Smole Možina, avgust 2015.

osnovni podatki o obeh fotografijah, njuni dejavnosti ter njenem življenju v domači hiši. Tako smo zbirko med delavnico ob pomoči etnologin obeh sodelujočih muzejev še enkrat pregledali in delno evidentirali, kočevski muzej pa je digitaliziral tudi fotografije, ki jih hrani Francikin sin iz Kočevja.

V tednu dni smo v razstavnem prostoru na skednju Palčave šiše pripravili začasno razstavo o obeh fotografijah in njenem delu. Razstavo smo predstavili na sobotni zaključni prireditvi – že deseto leto zapored je to pohod na Sveto Goro in vaški sejem. Do konca septembra si je razstavo ogledalo že več kot 600 ljudi z različnih koncev Slovenije in Hrvaške ter domačinov, ki so obiskali Palčavo šišo. Za razstavo smo izdelali razstavne panoje, ki so obešeni ob razstavljenih predmetih, del razstave pa predstavljajo izvirna oprema in dragoceni fotografski aparati iz ateljeja. Poustvarili smo celo fotografski atelje iz 50. let, kjer se obiskovalci lahko fotografirajo. Etnologinji Mojca in Martina pa sta s fotografijami prikazali modo in prevozna sredstva v obdobju, ko sta bila

fotografa dejavna – »žensko« in »moško« temo, kot sta se izrazili ...

Naš glavni cilj ob postavljanju razstave je bil, da bi zainteresirani javnosti omogočili ogled predmetov iz lokalnega okolja. Upamo pa tudi, da je to dobra osnova za naslednjo zasebno zbirko v dolini. Za zdaj smo se dogovorili, da se razstava seli v muzej na Brodu na Kolpi, upamo pa, da bo pozneje gostovala v Osilnici in še kje.

Na koncu se moramo pristrčno zahvaliti vsem tistim, ki so omogočili naše dejavnosti na terenu: občinam Osilnica, Kostel in Čabar, podjetju Lož Metalpres iz Plešč, Naravoslovnemu muzeju iz Reke – pri tem se je posebej izkazala Klara Bukovac, rojena Brojanka – prebivalcem Padova, gospodu Vilku iz Zagolika – idilične »zaboravljene« vasi, iz katere so pred stoletjem in pol prišli Šafarji – in Marici Poštenik, ki nam je marljivo pomagala pri delu in nas z družino prijetno gostila. Med delavnico so sodelavci Radia Slovenija posneli reportažo za oddajo *Sotočja*, sodelavci Hrvaške televizije pa prispevek za *Kulturni kolodvor*.

Gostje in udeleženske okrogle mize o etnološki etiki je pozdravila direktorica Slovenskega etnografskega muzeja mag. Tanja Roženberger.
Foto: Jure Rus, 2015.

Gostje okrogle mize o etnološki etiki in predsednica SED Anja Serec Hodžar.
Foto: Jure Rus, 2015.

ETNOLOŠKA ETIKA

Okrogla miza SED, Ljubljana, 17. september 2015

Slovensko etnološko društvo je v četrtek, 17. septembra 2015, v Slovenskem etnografskem muzeju organiziralo okroglo mizo o etnološki etiki. Njen namen je bil predstaviti etične dileme, s katerimi se pri svojem delu srečujejo gostje okrogle mize, ter na podlagi njihovih izkušenj spodbuditi razpravo z udeleženci dogodka in možnih rešitvah etičnih dilem, da bi s tem povečali občutljivost za etična vprašanja v etnološki in antropološki praksi.

Da se je o poklicnih etičnih standardih in predvsem o konkretnih etičnih dilemah vredno in nujno pogovarjati, kaže pregled prizadevanj za razvoj in uveljavljanje etnološke etike pri nas in (ne)prisotnost teh vsebin v izobraževanju bodočih strokovnjakov. Z etiko se študenti dodiplomskega študijskega programa etnologije in antropologije na nobeni od slovenskih univerz, kjer se ta poučuje, ne srečujejo sistematično, saj etika ni samostojni predmet tovrstnih študijskih programov. Strokovno delo etnologov in antropologov usmerjajo etični kodeksi (na primer tuji kodeksi različnih združenj; za specialistično dejavnost v muzejih je to ICOM-ov kodeks muzejske etike), vendar ti v Sloveniji niso pravno zavezujoči. Prvi predlog etičnega kodeksa slovenskih etnologov je bil leta 1996 objavljen v *Glasniku SED*, a do zdaj takšen kodeks še ni bil sprejet, je uvodoma povedala moderatorka dr. Mojca Ramšak z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, predsednica Komisije za etnološko etiko pri Slovenskem etnološkem društvu.

O odgovornosti do ljudi, s katerimi se srečujemo ob opravljanju terenskega dela in pri sodelovanju z drugimi akterji ob njihovih dejavnostih, o odgovornosti do lastne stroke in kolegov ter na splošno o odgovornosti do družbe smo spregovorile etnologinje in kulturne antropologinje, zaposlene v različnih muzejih in raziskovalni instituciji. Dr. Jasna Fakin Bajec, od leta 2003 zaposlena na Raziskovalni postaji ZRC SAZU Nova Gorica, se ukvarja predvsem z uporabo dediščine za doseganje trajnostnega razvoja. V sodelovanju z lokalnimi društvi razvija metode prenosa znanj med stroko in lokalnim prebivalstvom. Jelka Pšajd je višja kustosinja, od leta 2002 zaposlena v Pomurskem muzeju Murska Sobota. Zanima jo raziskovanje prazničnega in vsakdanjega življenja v Pomurju, še posebej zbiranje pripovedk, vraž, različnih znanj, šeg, prav tako pa tudi zbiranje in zapisovanje življenjskih zgodb Prekmurcev, Štajercev in Porabcev. Mag. Polona Sketelj je muzejska svetovalka, od leta 1996 zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju, sprva kot kustosinja za kulturo gospodarskih načinov, zadnje desetletje pa kot kustosinja za bivalno kulturo. Ob razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* je sodelovala z zelo različnimi posamezniki, med drugim tudi s sponzorji in z donatorji. Nadja Valentinčič Furlan je kot kustosinja za etnografski film v Slovenskem etnografskem muzeju zaposlena od leta 2000. Zanimajo jo vizualne raziskave, avdiovizualni medij v muzeju in na razstavah, interpretacija filmskega gradiva in življenjske zgodbe. Med drugim je zasnovala projekt Galerija pripovedovalcev, ki dopolnjuje stalno razstavo *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta*. Tina Palaić sem v Slo-

* Tina Palaić, univ. dipl. etn., kult. antr. in pedagog., kust. pedagog., Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana; tina.palaic@nms.si.

venskem etnografskem muzeju zaposlena na projektu Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam (2013–2015), delo pa večinoma opravljam v Narodnem muzeju Slovenije. Zanimajo me zlasti sodobne usmeritve v muzeologiji in vključevanje različnih etničnih skupin v muzejsko delo, predvsem pripadnikov romske in afriške skupnosti v Sloveniji.

Gostje smo predstavile etične dileme pri varovanju zasebnosti in zaupnosti sogovornikov na terenu. Med razpravo se je pokazalo, da je posebne pozornosti deležno zapisovanje in snemanje življenjskih zgodb, kjer raziskovalke najmočneje posegamo v posameznikovo zasebnost. Poudarile smo, da je treba upoštevati željo sogovornikov po zagotavljanju anonimnosti, predstavile pa tudi primere, ko smo anonimnost zagotovile kljub dovoljenju sogovornika, da se objavijo njegovi osebni podatki. Kadar bi imelo razkritje identitete za sogovornika lahko neugodne posledice, smo se gostje praviloma odločale za anonimiziranje podatkov. Razprava se je v sodelovanju z občinstvom dotaknila tudi vprašanja, kako ob zamenjavi službe ali upokojitvi in predaji zbranega gradiva nasledniku zagotoviti anonimnost sogovornikov oziroma kako poskrbeti, da se zbrani podatki ne objavijo do sogovornikove smrti, kadar ti tako želijo. Ali je kustos dovolj odgovoren, če v takem primeru zbrano gradivo ustrezno označi? Gostje smo se v nadaljevanju spraševale o nujnosti pridobivanja soglasja oziroma pojasnjevanja vseh posledic, ki jih lahko prinese privolitev sogovornika za sodelovanje v raziskavi. Ali lahko podpis soglasja vpliva na obnašanje sogovornika in vsebino njegove pripovedi? Ali lahko poruši zaupanje, ki se je vzpostavilo med etnologom in pripovedovalcem? V zvezi s tem vprašanjem imamo gostje različna mnenja in prakse. Soglasje je lahko ustno, pisno ali posneto (z diktafonom, kamero).

Ob snemanju etnografskega filma javne dogodke dokumentiramo s splošnim dovoljenjem organizatorja oziroma nastopajočih; ko vstopimo v zasebni prostor, še zlasti ob snemanju osebnih pripovedi pa je poleg dovoljenja za snemanje treba pridobiti tudi dovoljenje za vsako javno prikazovanje oziroma uporabo posnetkov v filmu, na razstavi, spletu, javni televiziji ali prireditvi. Video posnetki ne omogočajo anonimizacije, saj slika in zvok razkrivata identiteto pripovedovalcev, zato smo jih raziskovalci dolžni pred snemanjem

poučiti o značilnostih medija, namenu uporabe posnetkov in tudi o značaju načrtovanih izdelkov. Kadar želimo iz etičnih razlogov varovati identiteto pripovedovalca, raje objavimo prepis pripovedi.

Gostje smo predstavile tudi sodelovanje s sponzorji in donatorji, ki zahteva obvladovanje komunikacijskih spretnosti, da jih sploh pridobimo za sodelovanje (s sredstvi, izdelki ali vloženi delom), ter etični pristop pri ovrednotenju zneskov v pogodbah in odločanju o predstavljanju njihovih prispevkov v javnosti. Donatorji razstave o vratih so želeli ostati anonimni (niso dovolili nikakršne omembe niti v Valvasorjevi plaketi), sponzorji pa so v zameno za podporo pričakovali navedbo in promocijo svojega sodelovanja. V muzeju so jih javnosti predstavljali kot podpornike projekta. Kustosinja je seveda razmislila, kako (če) se bo njihov prispevek ali izdelek vklopil v strokovna izhodišča razstave.

Sodelovanje med strokovnjaki in lokalno skupnostjo pri raziskovanju njihove dediščine lahko oplemeniti obe strani. Še vedno se zgodi, da strokovnjaki ne upoštevajo želja, pobud in pričakovanj lokalne skupnosti, kar lahko vpliva na kakovost sodelovanja ali pa to celo onemogoča. Gostje smo pri izmenjavi znanja poudarile enakopravnost odnosov. Etičen in odgovoren raziskovalec ob sodelovanju spodbuja lokalno skupnost pri njihovem raziskovanju in predstavljanju dediščine, s strokovnimi argumenti pa jih tudi usmerja. Razprava se je nadaljevala z vprašanjem, kakšno je etično ravnanje kustosa pri predstavljanju dediščine neke družbene skupine v muzeju. Gostje smo razmišljale, da je pri tem treba izhajati iz razumevanja in (samo)opredeljevanja samih nosilcev dediščine, obenem pa ohraniti strokovnost. Kustos mora namreč pri svojem delu upoštevati poslanstvo muzeja, potrebe in želje obiskovalcev ter sodobne družbene usmeritve, kot so enakopravnost, demokratičnost in pravičnost. Tako je predstavljanje dediščine določene skupine v muzeju nujno rezultat pogajanj med kustosom in nosilci dediščine.

Gostje smo pripravile cel nabor tem, o katerih bi bilo vredno govoriti, zaradi omejenega časa pa je moderatorica vsaki dala možnost javno razmišljati le o eni temi. Okrogle mize se je udeležilo 25 raziskovalk (in niti en raziskovalec). Njihovo živahno vključevanje v razpravo je pokazalo, da je tema aktualna in vredna nadaljnje obravnave.

SLAVNOSTNI NAGOVOR OB 40-LETNICI SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA 21. OKTOBRA 2015

Vsem navzočim pristrčen pozdrav in iskrene čestitke vsem članom Slovenskega etnološkega društva ob 40-letnici njegovega obstoja.

Zahvaljujem se Anji Serec Hodžar, sedanji predsednici Slovenskega etnološkega društva, da me je za to praznično priložnost povabila v goste, hkrati pa se opravičujem tistim, ki so se zanj veliko trudili in bi zato imeli na tem slavnostnem dogodku večjo pravico govoriti o njem. Sama nisem kaj prida zaslužna zanj, razen da kar redno plačujem članarino in sem njegova članica od vsega začetka, od njegove ustanovitve naprej. To je bila generacija (pozneje pridobljene akademske naslove izpuščam) gosposke Duše Krnel - Umek, aktivne Mojce Ravnik, nadobudnega Janeza Bogataja in zadržanega Zmaga Šmitka, ki je na Oddelku za etnologijo začejala svojo znanstveno in pedagoško kariero ter se v družbi s prof. dr. Slavkom Kremenškom navzela idej, ki si jih je nabral pri izpopolnjevanju v tedanji Sovjetski zvezi, o prenovitvi etnologije v sodobno družbeno vedo, ki bo vpricho zgodovinopisja in sociologije dovolj prepoznavna, z lastno terminologijo, predmetom in metodo. S sociologijo ni bilo težav, pač pa so s tega vidika potekale Kremenškove bolj vroče razprave s prof. dr. Bogom Grafenauerjem. Najbrž tudi zato, ker je bil njegov oče, filolog akademik dr. Ivan Grafenauer, prvi predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) pri SAZU in si je ugledni zgodovinar morda tudi zato lastil pravico, da ima lahko o delu na taki ustanovi svoje stališče.

Seveda smo njegovi nekdanji študentje *a priori* podpirali svojega profesorja Slavka Kremenška. Na njegovo pobudo je t. i. skupnost slovenskih etnologov začela pripravljati izjemni metodološki priročnik za 52 široko zaokroženih tém v 12 zvezkih: sicer za delo na terenu, a hkrati tudi za vsako témo posebej teoretično opredeljeno in z literaturo opremljeno vprašalnico (prim. Židov in Slavec Gradišnik 2004: 122), o kateri je, vsaki posebej, razpravljala vsa navzoča etnološka družčina. Razprave so bile zagrete, pogajali smo se za vsako podrobnost in užitek je bilo doživeti, da smo se o tem ali onem uskladili.¹ V takem razpoloženju se je kalil tedaj mladi etnološki rod.

Spomladi leta 1974 sem se zaposlila na Inštitutu za slovensko narodopisje, kjer je bila pred menoj že vedno iznajdljiva Sinja Zemljič – Golob, in prav delo za omenjene vprašalnice so nama omogočale, da sva lahko še naprej ostali v stiku z etnološko šolo prof. dr. Kremenška, kar je vsaj meni veliko pomenilo, saj sem se v novem okolju po strokovni plati počutila precej osamljeno.

V takem živahnem in kdaj tudi napetem ozračju je prišla na dan tudi pobuda za ustanovitev Slovenskega etnološkega društva. »Neformalni skupnosti slovenskih etnologov«, kakor je prof. dr. Kremenšek imenoval člane različnih ustanov, ki so

pri pripravi omenjenih vprašalnic vzorno sodelovale, je želel pridobiti organizacijski okvir.

Glede na to, da sta imela tedaj le on in dr. Angelos Baš o razvoju etnološke stroke jasno vizijo in sta bila teoretično najbolj podkovanata – medtem ko se je prof. dr. Vilko Novak morda že zaradi teže let držal v ozadju – prof. dr. Kremenšku ni bilo težko prepričati teoretično podhranjenih folkloristov na Inštitutu za slovensko narodopisje, da so žrtvovali že leta 1956 ustanovljeno Društvo folkloristov Slovenije.² To razširjeno društvo se je leta 1957 – le zakaj?! – preimenovalo v Slovensko etnografsko društvo (SED). To stanovsko društvo slovenskih etnografov in folkloristov je nastalo z namenom, »da organizira in podpira znanstveno, umetnostno in propagandno delo, da povezuje strokovnjake in ustanove, varuje ljudsko umetnost in preprečuje njeno profanacijo« (Slavec Gradišnik 2004: 554).

S takšnim preimenovanjem je nastala terminološka zmeda, ker je nastal vtis, da gre za istovrstno društvo, kakor je bila leta 1961 ustanovljena slovenska podružnica Etnološkega društva Jugoslavije. Ne vem, kako drugi, vsaj jaz sem bila pod vtisom Vilka Novaka, ki si je prizadeval odpraviti terminološko in vsebinsko interferenco med etnologijo in etnografijo, in sem se prav s tega vidika strinjala z združitvijo, čeprav me seveda takrat o tem nihče ni nič vprašal. Kljub temu se spominjam nelagodnosti, da mora biti v tem še kaj več. Čudila sem se, da se tej združitvi odločno upira glasbeni folklorist Radoslav Hrovatin,³ če pa sta si bila sicer nazorsko s Kremenškom najbližja – tudi to je takrat kaj veljalo! Kolikor se blede spominjam z enega zadnjih srečanj, ki ga je še imelo Slovensko etnografsko društvo na sedežu prvotnega Glasbenonarodopisnega inštituta na Wolfovi 8 v Ljubljani, je bilo tudi Milku Matičetovemu žal za njim, a mu v skladu z mnenjem večine kot zadnjemu predsedniku ni preostalo drugega, kakor da sporoči sklep z občnega zbora 14. 10. 1975, »naj se društvo razide« in se njegovi člani vključijo v novo društvo. Proti ni bila niti Zmaga Kumer, ki je – tako so pravili – omenjeno društvo finančno tiho podpirala pri izdajanju društvenega informativnega biltena, *Glasnika Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (1956–1957)*,⁴ pozneje preimenovanega v *Glasnik*

2 Društvo folkloristov Slovenije ima v Slovenskem etnološkem leksikonu kazalko na Slovensko etnografsko društvo (glej Baš 2004: 100).

3 Radoslav Hrovatin (Ptuj 1908–Ljubljana 1978) je bil profesor glasbene zgodovine in glasbene folkloristike na Srednji glasbeni šoli in v Zavodu za glasbeno in baletno izobraževanje v Ljubljani (Ramšak in Slavec Gradišnik 2004: 172).

4 Njegov prvotni namen je bil povezati raziskovalce ISN in poročevalce na terenu, ki jim je ISN pošiljal vprašalnice, da bi okrepi in povežali prizadevanje poklicnih etnologov in ljubiteljev. Z anketami oziroma vprašalnici so načrtovali zbiranje podatkov za osrednje etnološke ustanove v Sloveniji. Ščasoma je po obsegu in vsebini prerasel v društveno glasilo slovenskih etnologov in folkloristov in objavljaval razprave, gradivo, poročila ustanov, društveno kroniko, intervjuje, polemike, jubilejne zapise itn. (Židov in Slavec Gradišnik 2004b: 143).

1 Še danes obžalujem, zakaj se ta imenitni projekt ni nadaljeval z zamišljenimi topografijami.

* Marija Stanonik, akad. prof. ddr., upok. znan. svet., ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; marija.stanonik@zrc-sazu.si.

Slovenskega etnografskega društva (1959–1975), niti Valens Vodušek, ki je bil v tisti družbi intelektualno najbolj zahteven. Podobno je v poročilu Etnološkega društva Jugoslavije predsednica podružnice za Slovenijo poročala, da so člani na občnem zboru 22. 10. 1975 sklenili, naj se podružnica razpusti, člani na naj se vključijo v novo Slovensko etnološko društvo, ki je bilo ustanovljeno ob isti priložnosti. V izvršni odbor je bilo izvoljenih 12 članov, ki so hkrati vodili posamezne delovne skupine: Angelos Baš skupino za etnološko muzeologijo in spomeniško varstvo; Janez Bogataj je prevzel uredništvo društvenega glasila – *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*; Slavko Kremenšek je bil zadolžen za raziskovalne akcije; Naško Križnar za etnološki film; Tone Petek za vključevanje študentov; Mirko Ramovš je skrbel za povezavo s sorodnimi društvi v Jugoslaviji in zamejstvu; Mojca Ravnik za dokumentacijo; Zmago Šmitek za strokovne sestanke in ekskurzije; Tanja Tomažič za kadre; Valens Vodušek za stike s področno raziskovalno skupnostjo za humanistične in zgodovinske vede; Sinja Zemljič-Golob pa za obveščanje javnosti in propagando.

Na občnem zboru so sprejeli sklep, da se novoustanovljeno Slovensko etnološko društvo včlani v obe zvezni stanovski organizaciji: Zvezo etnoloških društev Jugoslavije in Zvezo društev folkloristov Jugoslavije,⁵ kar je vzdržalo do leta 1990. Leta 1983 je društvo v Rogaški Slatini organiziralo prvi in edini skupni kongres vseh jugoslovanskih etnologov in folkloristov, za kar je bil najbolj zaslužen Marko Terseglav, ki je tudi sicer imel največ uspeha v povezovanju z njimi.

Za predsednico je bila izvoljena Duša Krnel - Umek, ki je v prvi številki prenovljenega *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* nakazala naloge pravkar ustanovljenega društva (Krnel - Umek 1975).

Eden največjih skupnih dosežkov slovenske etnologije je vsekakor *Slovenski etnološki leksikon* pod vodstvom Angelosa Baša in njegovih številnih sodelavcev, večinoma tudi članov Slovenskega etnološkega društva. In ravno v njem je strnjeno predstavljeno bogato in pestro delovanje njihove stanovske organizacije:

- še naprej povezovati vse strokovnjake, ustanove in prijatelje etnologije na slovenskem ozemlju, zlasti pa na podlagi sodobnih strokovnih nazorov spodbujati razvoj etnološke vede;
- pospeševati raziskave na slovenskem etničnem ozemlju;
- sodelovati pri obravnavi metodoloških in organizacijskih vprašanj v etnologiji;
- pomagati pri zaposlovanju etnologov;
- prizadevati si za varstvo etnoloških spomenikov in kulturnega okolja;
- utrjevati pomen etnologije v družbi.

5 Zveza društev folkloristov Jugoslavije (ZDFJ) je bila stanovsko društvo jugoslovanskih raziskovalcev folklorne. Nastala je leta 1955 iz Društva glasbenih folkloristov Jugoslavije (ustanovljenega 1952) in imela sekcije v takratnih jugoslovanskih republikah, v Sloveniji se je njena sekcija imenovala Društvo folkloristov Slovenije, ustanovljena je bila leta 1956. Leta 1957 se je preimenovala in razširila v Slovensko etnografsko društvo, leta 1975 pa v Slovensko etnološko društvo. ZDFJ je na dve leti prirejela kongres in izdajala zbornike teh kongresov. S tem je bil najbolj na tekočem Radoslav Hrovatin (Ramšak 2004: 713).

Slovensko etnološko društvo je s pomočjo delovnih skupin oziroma komisij poleg že omenjenega pospeševalo delo za topografske elaborate in poenotenje dokumentacije v etnoloških ustanovah, skrbelo za bibliografijo in razvoj etnološkega filma, za etnološko konservatorstvo in muzeologijo, si prizadevalo vpeljati etnološke vsebine v šole, organiziralo posvete o razmerju etnologije in drugih ved (arhitektura, slavistika, zgodovinoписje, geografija, domoznanstvo), o etnologiji kot zgodovinski vedi in vedi o sedanosti, stanju slovenskega narodopisja in izhodiščih novih raziskav, o etnologiji v sodobni družbi, etnološkem raziskovanju na slovenskem etničnem ozemlju zunaj države. Ne gre spregledati tudi s Hrvaškim etnološkim društvom izmenjujočih se mednarodno odmevnih *Vzporednic med slovensko in hrvaško etnologijo*.

V zadnjem obdobju so bili posebno dobrodošli in odmevni posveti o etnologiji v posameznih slovenskih pokrajinah in prizadevanje za registracijo in strokovno spremljanje slovenskih zasebnih etnoloških zbirk.

Društvo organizira strokovne ekskurzije in etnološke večere. Tisti zadnji o etiki je bil imeniten in nadvse koristen.

V začetku popularne »rajže« so zadnji čas zamenjali terenski pohodi, na katerih si imajo člani možnost poleg strokovnega širjenja obzorja in navezovanja prijateljstva utrjevati telesno kondicijo.

Za praznično razpoloženje je vsako leto čas ob zorenja vina na t. i. murkovanjih, ko društvo od leta 1988 podeljuje Murkove nagrade, priznanja in listine (Slavec Gradišnik in Ramšak 2004: 555).

Društveno dejavnost od konca leta 1975 spremlja *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* kot naslednik prej imenovanih glasil, od leta 1980 pa tudi knjižna zbirka Knjižnica Glasnika SED.

Že iz tega prikaza je videti, da je Slovensko etnološko društvo izjemno živo in ustvarjalno, saj prihaja na dan z vedno novimi pobudami in izvirnimi idejami. Še naprej mu želim veliko novih navdihov in človeške topline.

Na zdravje!

Literatura:

BAŠ, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 2004.

KRNEL - UMEK, Duša: Ustanovitev Slovenskega etnološkega društva. *Glasnik SED* 15 (5), 1975, 16.

RAMŠAK, Mojca in Ingrid Slavec Gradišnik: Hrovatin, Radoslav. V: Baš, Angelos (ur.), 2004, 172.

RAMŠAK, Mojca: Zveza društev folkloristov Jugoslavije (ZDFJ). V: Baš, Angelos (ur.), 2004, 713.

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid in Mojca Ramšak: Slovensko etnološko društvo. V: Baš, Angelos (ur.) 2004, 555.

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid: Slovensko etnografsko društvo. V: Baš, Angelos (ur.) 2004, 554.

ŽIDOV, Nevenka in Ingrid Slavec Gradišnik: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnica. V: Baš, Angelos (ur.), 2004a, 122.

ŽIDOV, Nevenka in Ingrid Slavec Gradišnik: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. V: Baš, Angelos (ur.), 2004b, 143.

SLAVNOSTNI GOVOR OB PODELITVI MURKOVIH ODLIČIJ

Posavski muzej Brežice, 11. november 2015

Dragi kolegi, spoštovani vsi, ki spremljate naše delo in cenite naša prizadevanja! Moj govor ne bo tako lepo barvit, kot je bil govor kolega Zmaga Šmitka pred letom obsorej, bo pa nekoliko pisan, iz drobnih, a pomembnih etnoloških reči.

Sodobni muzeologi danes na izobraževanjih govorijo o vključevanju in potrebi po »udejstvovanju« dobro izobraženih slojev, ki naj bi – takšno domnevo ponujajo – predstavljali večino muzejskih obiskovalcev. Poudarjajo težnjo po spodbujanju »starodavne tehnologije konverzacije«. Ni sicer jasno, kaj naj bi bila ta »starodavna oblika konverzacije«, vsekakor pa je ta besedna zveza lahko dober sprožilec za iskanje vzporednic in praktičnih pomenov v etnološki stroki. Etnologija z muzejskimi razstavami, denimo, prispeva, da ne rečem »participira«, daleč najširši vpogled v kulturne dobrine na Slovenskem. Ponuja obsežna znanja in doživljanja ne le »udejstvujočim se, dobro izobraženim slojem«, ampak raznovrstnim obiskovalcem – ki naj bi jih v sodobnosti imenovali »uporabniki«. Etnologija to dela ne glede na izobrazbo, poklic, delo, ki ga opravljajo ali ne, spol, spolno usmerjenost, narodnost, mladost ali starost, kot posameznik ali družina. Nerodna in precej neugledna je – »magari« da je evropska – težnja, naj muzej podpira in vabi predvsem dobro izobražene sloje. Ni jasno, kakšna in katera izobraženost ali izobrazba je mišljena. Upamo lahko le, da gre za neroden prevajalski spodrseljaj, kajti tovrstne muzeološke študije so navadno v angleščini. Zgledovali naj bi se po raziskavah in ugotovitvah zahodnih evropskih ali nemara ameriških muzealcev, čeprav uporabnih vzporednic celo ni mogoče napraviti, ker je marsikaj enkratno ali celo povsem nepriemerljivo; želimo si različnosti, drugačnosti in enkratnosti. Usmeritve iz Evrope pa se čutijo kot nekakšen pritisk po uniformiranju, bodisi z enako metodo in obliko, po načinih presojanja, ocenjevanja, da ne rečem »evalvacije«, in z željo po enotnem cilju, večinoma precej popadljivo tekmovalno.

Že brez znanstvenih analiz in dognanj zunanjih evropskih muzealcev in teoretikov se etnologi v Sloveniji močno zavedamo ustvarjalne vloge v skupnosti, kjer delujemo, in pomembnosti sodelovanja vseh slojev prebivalstva z muzejem. Že pred več kot 40 leti, posebno pa, ko smo ustanovili stanovsko Slovensko etnološko društvo, se je na naših srečanjih, občnih zborih, posvetih in sestankih številnih društvenih sekcij pogosto razglabljalo, koliko in kako je etnološka stroka »aplikativna« oziroma uporabna in »angažirana« ali koliko in kako je vključena, si prizadeva, se zavzema, kako in s čim s svojim delom in vplivom sodeluje in kako se to odraža v vsakokratni sodobni slovenski družbi. Da je etnologija vključena, vključujoča, uporabna in potrebna veda, je že dolgo znano, je pa tudi med prvimi humanističnimi stro-

kami z večjim posvetom o vlogi v sodobni slovenski družbi. Etnološki posvet (natisnjen je bil tudi zbornik) Etnologija in sodobna slovenska družba je bil leta 1978 prav tu v Brežicah, v Posavskem muzeju. Etnologija je tudi tu eden od štirih muzejskih stebrov – štirih strok: etnologije, arheologije, zgodovine in umetnostne zgodovine.

Muzeji so izjemni prostori, kjer se učimo, iščemo, prepoznavamo, smo zaradi njih strpnejši, gradimo samozavest, se zblížujemo z dediščino in kulturnimi dobrinami, jih sooblikujemo, se v njih dobro počutimo in se vanje radi vračamo. Te misli in povabila so sicer tudi ena od osnovnih usmeritev Posavskega muzeja Brežice pod novim zagnanim, prizadevnim, vse vključujočim in zelo delovnim vodstvom muzeja v zadnjem poldrugem letu s kolegico etnologinjo Alenko Černelič Krošelj na čelu. Ljudje iz skupnosti na območju, kjer muzej deluje, novo moč muzeja dobro prepoznavajo in z naklonjenostjo sprejemajo. Za muzej so nepogrešljivi, ker so tvorci, uporabniki, ohranjevalci, posredovalci, izročevalci in soustvarjalci kulturnih dobrin v vseh snovnih in nesnovnih smislih. Skupaj skrbimo za kulturno dediščino, jo soustvarjamo, pojasnjujemo in predstavljamo vsem javnostim, da ne rečem »prezentiramo« (kar je uveljavljeni strokovni konservatorski termin). Omogočajo delo muzejskih delavcev, predajajo muzeju snovno in nesnovno dediščino, pogosto z iskreno željo, da se ohrani spomin na družinske prednike, pa tudi v javno dobro za boljše narodovo prepoznavo in samopodobo. Dajejo nam znanja, izkušnje, modrosti, dragocene podrobnosti iz življenja svojih družin, prednikov in krajev. Ne upravljamo z njimi glede na stopnjo njihove izobrazbe. Cilj je vključenost vseh. Le to daje muzeju možnosti za razkrivanje, pojasnjevanje in predstavitev celovite kulturne podobe, v kateri se bolje vidijo obiskovalci in drugi t. i. »uporabniki« muzeja. Muzej jim kot posrednik odkriva pravi smisel preteklosti, z njegovo pomočjo so ljudje samozavestnejši, srečnejši v skupnosti in pogumnejši za prihodnost.

Pa še k tako imenovani »starodavni tehnologiji konverzacije«, ki naj bi ji sledili v izobraževanju muzealcev po evropskem modelu. Etnologi »konverziram« že od samih začetkov etnologije. Etnologija, tudi muzejska, je usmerjena k človeku in družbenim skupnostim. Etnolog je v raziskovalnem procesu zbiranja snovne in nesnovne dediščine dejaven v odnosu do posameznikov. Za muzej zbira snovno dediščino skupaj s simbolnim in socialnim pomenom predmetov in pojmov, povezanih z njimi.

Dediščino, ki jo zbira po načelu pričevalnosti, etnolog zapisuje z različnimi tehnikami in z vsemi čuti. Pri tem je pomemben osebni odnos med informatorjem ali pričevalcem

* Ivanka Počkar, dr. etn., muz. svet., Posavski muzej Brežice, Cesta prvih borcev 1, 8250 Brežice; ivanka.pockar@pmb.si.

na terenu in etnologom. Poleg obvladanja veččin sporazumevanja in neverbalne komunikacije etnolog obvlada še etiko, z ljudmi dela spoštljivo, ima sposobnost vživljanja v njihova življenja in počutja. Takšen tudi že v preteklosti in prav tako danes morda sliši pripombe, da je preveč čustven. Kdaj pa je raziskovalec lahko preveč čustven? Kadar sočustvuje? Kadar se v določenem okolju in okoliščinah uspešno vživi v pričevalca in njegovo življenje? Ko svoje delo opravlja čutno, z vsemi čuti? Ali pa ga opazka zadene, ker etnologijo nosi s seboj ves dan, z njo zaspi in se z njo zbudi? Etnologija ni breme, ki bi ga po končanem delovniku odložili in nanj pozabili do prihodnjega jutra. Ni služba, ki bi jo opravljali od sedmih do treh, po tretji uri, ob sobotah, nedeljah in praznikih pa ne. Ni takšna služba – komur pač ni v breme. Če ni breme ali zgolj služba za plačo, je lahko delovni in prosti čas hkrati, veselje in užitek.

Etnologi se že dolgo zavedamo, da je ena od osnovnih metod terenskega dela zapisovanje podatkov z neposredno udeležbo oziroma v neposrednem stiku z informatorjem ali pričevalcem. Ta daje najboljše rezultate, ko se je etnolog loti v ednini in na štiri oči z informatorjem. V ta namen in s ciljem, da najbolje opišemo kulturno dediščino, se večina etnologov, ki smo končali študij etnologije na Oddelku za etnologijo, na teren odpravljamo sami in se z informatorjem pogovarjamo v dvoje. Način skupinskega pogovarjanja z informatorji (po možnosti še snemanje zvoka ali videa), je gotovo precej vsiljen in za pripovedovalca moteč pri spontanem govorjenju. Za samostojen način terenskega dela etnologa brez opore (ali cikle) spremljevalca ali ekipe je zaželena vztrajnost, potrpežljivost in natančnost, dalje veliko ur ali dni za zapise in nato za transkripcije in dodatna opazanja, morda terenski dnevnik. Takšen način dela ni za generacijo etnologov, ki delajo na »klik« ali ki samo poslušajo in gledajo, pa nič ne prispevajo. Potrebna je dobra povezanost z ljudmi, odzivanje in upoštevanje, strpnost, vživljanje v načine življenja ter v nadaljevanju »trajnostno« – kot bi danes rekli – prispevanje možnih poti in načinov za izboljšanje vsakdanjega načina življenja, norm vedenja, vrednot in moralnih zakonitosti.

Ko zapisujemo življenjepise, nas ne zanimata le življenjska pot in način življenja posameznika, marveč tudi njegov odnos do lastnega in tujega kulturnega okolja, ne le objektivni zgodovinski podatki, temveč tudi načini dojetja in osmišljanja stvarnosti in čustvovanje ljudi kot nosilcev kulture. Vrednost takšne zbirke pričevanj, zapisanih med poglobljenim terenskim delom, raste z upoštevanjem načela vključevanja, dobrega sodelovanja med etnologom in pričevalcem, in z uspešnostjo prizadevanj, da pri zbiranju sodelujejo skupnosti, povezane z dediščino in z lokalnim okoljem na splošno.

Čestitke vsem nadaljevalcem Murkove strasti in uspešnemu članstvu Slovenskega etnološkega društva, ki je nedavno praznovalo svojo 40. obletnico ustanovitve. SED podeljuje Murkove nagrade, Murkova priznanja in Murkove listine. Vsako leto ob tem priredi praznično murkovanje, povezano z

»rajžo« ali strokovno ekskurzijo na območju delovanja Murkovega nagrajenca iz prejšnjega leta. Danes je bil čudovit dan z etnologi na Štajerskem in Kranjskem – na Bizeljskem, Mostecu in Globočicah.

Letošnje murkovanje je v Brežicah, kjer je Slovensko etnološko društvo leta 2002 organiziralo odmeven simpozij Brežice po Brežicah – Etnologija in regionalni razvoj. Od tod sta bila doma dva velika jezikoslovca, oba iz štajerskega dela občine, Maks Pleteršnik iz Pišec in Jože Toporišič z Mosteca. Skrbela sta tudi za slovensko besedo namesto za tujke. Manj šolani ljudje pri nas govorijo razumljiv slovenski jezik, tako naj bi govorili tudi vsaj razumniki in zlasti etnologi, ki prepogosto postavljajo tujke in tuji jezik pred domačega. Jezik je slovenstvo, je kultura, in dokler bo, bomo tudi mi, potem pa bomo najbrž kaj drugega ali pa nas ne bo. V praktičnem zaznavanju grdobij do slovenskega jezika pa je tako: peljem se na Bizeljsko in ob hiši preberem tablo *for sale*, pa dobro, je pač za tujce, ne za Frančeka iz sosednje vasi. Vendar si ogledam tudi širšemu občinstvu vidni nedavni plakat z Bleda ob praznovanju noči čarovnic, ki se roga slovenski kulturni dediščini in pači bogastvo slovenskih šeg. Takole piše: »Jack je za en sam kovanec prodal dušo hudiču.« Program pa je obsegal tudi pet točk, kot beremo: »Klicanje duhov, Soba groze, Stolp daritve, Umrli Mozart in Pri Giljotini.« Kot da kakšni naši Pehta, Bedanec in drugi vedomci niso zadosti grozni. Dalje pravi plakat: »Na zgornji terasi bodo zable sale temne duše, ujete v gradu.« Upam, da nikoli v našem brežiškem. Prireditvev in plakat je delo Zavoda za kulturo Bled. Zato je zdaj predvsem naša naloga, dolžnost etnologov, da se postavimo proti tej neumnosti, naše poslanstvo, da ozaveščamo v pravi smeri, še bolj spodbujamo lastno kulturno okolje, delimo z drugimi osebno samozavest ter prispevamo h krepitvi narodne in domoljubne. Da bi priklicali duhove prednikov, gotovo ne potrebujemo maskiranja v buče, Jacke in zaljubljene valentinčke.

S ŠTAJERSKE NA KRANJSKO

Na martinovo je med slovenskimi etnologi tako, da nekateri dobijo samo gos in mošt, izbranim pa Slovensko etnološko društvo podeli še Murkovo nagrado za življenjsko delo, Murkovo priznanje za znanstvene in strokovne dosežke v etnologiji v preteklem letu ali pa Murkovo listino, ki jo po pravilniku lahko prejmejo posamezniki ali skupine oziroma društva za »kontinuirano dejavnost, večletna prizadevanja ali enkratni dosežek, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko znanost«. Za osvežitev spomina še podatek, da je prvo Murkovo nagrado (takrat imenovano priznanje) društvo podelilo ob 125-letnici Murkovega rojstva leta 1986, priznanja (prej listine) podeljuje od leta 1994, listino ob nagradi in priznanju pa od leta 2004.

Nagrajevanje opravljenega etnološkega dela pa ni po naključju prav na god sv. Martina, ko zori mošt v vino in marsikatera pitana gos stori žalostni konec, saj je to nekakšen etnološki »zahvalni dan« in marsikomu edino plačilo za dolgoletno delo.

Zadnja leta se je uveljavilo pravilo, da je »murkovanje« v kraju oziroma ustanovi, od koder prihaja prejšnjeletni nagrajenec ali nagrajenka. Pa tudi, da je podelitev povezana s celodnevним druženjem in pohajkovanjem po krajih, kjer je nagrajenec opravil večino svojega terenskega zbirateljskega in raziskovalnega dela. Zato je bil letošnji gostitelj Posavski muzej Brežice, v katerem več kot 30 let dela lanska dobitnica Murkove nagrade za življenjsko delo dr. Ivanka Počkar. Kako do obisti pozna teren, ki ga raziskuje in ga je obdelanega prikazala v številnih monografijah in na razstavah (od začetnih slivarjev prek brežiških meščanov do kolnarjev), je potrdila na strokovni ekskurziji, ki jo je pomenljivo poimenovala S Štajerske na Kranjsko. Marsikdo namreč ne pomisli, da je reka Sava mejna reka med Štajersko in Dolenjsko. Je pa bila ta ekskurzija po krajih dveh velikanov slovenskega jezikoslovja, Maksa Pleteršnika in Jožeta Toporišiča, že svojevrstna priprava na Ivankino novo razstavo o raznolikem življenju ljudi na območju Posavskega muzeja.

Povsem logično je, da nas je najprej popeljala tja, kjer je leta 1981 začela svoje etnološko delo: k vneti zbirateljici etnološkega gradiva Mariji Sušnik iz Vitne vasi na Bizeljskem, ki ji je pomagala postaviti razstavo etnoloških predmetov v bizeljski osnovni šoli. Na stari Filovi domačiji je Sušnikova uspela zbrati okrog 2.000 predmetov s področja vinogradništva, notranje opreme, prehrane, numizmatike, kmečkega orodja ter družinskega in družabnega življenja na Bizeljskem. Marija Sušnik je o svoji zbirki izdala tri tiskane publikacije in eno elektronsko.

To je tudi območje, kjer je Ivanka Počkar prvič začela preučevati predelavo olupljenih in sušenih sliv v prinele, se pravi delo bizeljskih slivarjev. Rekonstruirala je lupljenje sliv in predelavo v prinele, z Naškom Križnarjem posnela

film Slivarji ter o tej dejavnosti pripravila razstavo, ki sta jo spremljala publikacija in film. Seveda pa se na poti k Mariji Sušnik ni bilo mogoče izogniti eni najbolj obiskanih za turiste prirejenih repnic na Bizeljskem, Najgerjevi, ki jo letno obišče celo 12.000 ljudi.

Vas Mostec, rojstni kraj Jožeta Toporišiča, živi s svojim znamenitim jezikoslovcem, ki mu je namenjeno Toporišičevo leto. Vanjo se pride le čez mostove ali z brodom. Tam deluje še edini brod na Savi, s katerim je mogoče s Štajerske na Kranjsko. Nekdaj, ko je bil še velik, so z njim prevažali živino ali več voz sena naenkrat, danes je manjši in ga uporabljajo predvsem v turistične namene. Ivanka Počkar je brod in brodarjenje že pred časom predlagala za vpis na poskusni seznam slovenske žive dediščine, a na odgovor še čaka.

Tudi kranjska stran je bila do nas gostoljubna. V vasi Globočice so nam na Martinovi kmetiji v 200–250 let stari leseni hiši, ki je varovana enota nepremične kulturne dediščine, bogato postregli s po kmečkih receptih pripravljeno hrano s prašičem kršpoljcem kot edino slovensko avtohtono prašičjo pasmo v glavni vlogi.

Osrednji dogodek je bil v prelepi baročni dvorani brežiškega gradu. Predsednik komisije za Murkovo nagrado, priznanja in listine Marko Terseglav je razglasil, da gre po mnenju komisije Murkova nagrada za življenjsko delo v roke Božidarja Jezernika, katerega opus šteje »okrog 500 enot in zajema številna področja etnologije«. Komisija je podelila Murkovo priznanje Inštitutu za slovensko kulturo (ISK) iz Špetra za uresničevanje programov etnologije Slovencev v Videmski pokrajini, Murkovi listini pa Sekciji za turizem kulturno-turističnega društva Zarja Bilje za oživljanje in ohranjanje industrijske (opekarske) dediščine v Biljah ter slikarju in fotografu Janezu Medveščku »za fotografsko, video in besedilno dokumentiranje slovenske etnološke, zlasti arhitekturne dediščine«.

* Milan Vogel, univ. dipl. etn. in prof. slov., komentator v kult. redakciji Dela, Rozmanova 7, 1000 Ljubljana; milan.vogel@delo.si.

29. PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVIH LISTIN

Posavski muzej Brežice, 11. november 2015

Komisija za Murkove nagrade, priznanja in listine je na svoji seji 7. oktobra 2015 pregledala predloge in ugotovila, da jih je prispelo pet. Soglasno je sklenila, da Murkovo nagrado za življenjsko delo v etnologiji in kulturni antropologiji podeli prof. dr. Božidarju Jezerniku.

Dr. Božidar Jezernik, redni profesor za etnologijo Balkana in kulturno antropologijo, je diplomiral na Pravni fakulteti UL, iz etnologije pa magistriral leta 1982 in doktoriral leta 1987 na Filozofski fakulteti. V letih 1988–1992 in 1998–2003 je bil predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL, v letih 2003–2007 pa dekan Filozofske fakultete. Njegov opus je izjemno velik, okrog 500 enot, in sodi na številna področja etnologije. Napisal je okrog 90 znanstvenih besedil v številnih domačih in tujih revijah, veliko poljudnih in strokovnih prispevkov, izdal je 11 monografij, ki so izšle doma in v prevodih v tujini (Albanija, Poljska, Bolgarija, Srbija, Hrvaška, Anglija, Italija idr.); souredil je 20 enot doma in v tujini. Po standardih ARRS je glede na število objav in citatov najvidnejši slovenski etnolog.

S svojim raziskovalnim delom, še posebej po študiju v Angliji, je razširil obzorja etnološkega raziskovanja na življenje v ekstremnih razmerah, na taborišča, tako fašistična, nacistična kot tudi na komunistična. Zelo pomembne so njegove raziskave Balkana, predvsem vprašanja percepcije in sprejemanja Drugega; posvetil se je vprašanju nacionalizacije in rabe narodnega vprašanja pri gradnji narodne zavesti, vlogi spolov v slovenski zgodovini, herojem, slavnim osebnostim in junakom; med posebne vidike raziskave sodijo spomeniki, nepremični, a hkrati premični objekti, ki kažejo na ideološko zasnovanost vsakokratnega sistema; vloga kave; pomen praznikov pri ustvarjanju skupnosti; zgodovina in politika (kulturne) dediščine ter kulturna dediščina in kolektivni spomin.

S svojim delom, najprej kot vodja programa Slovenske identitete v evropskem in svetovnem kontekstu, potem pa še s projektoma Junaki in slavne osebnosti v Sloveniji in Srednji Evropi ter Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem, je prispeval k vidnosti etnologije v slovenskem in mednarodnem prostoru. S številnimi objavami v mednarodnih znanstvenih revijah in predavanjih na tujih univerzah je mednarodna referenca za vprašanje Balkana, spomenikov in nacionalizacije in tudi največkrat navajani slovenski etnolog. Na širino njegovih etnoloških raziskav kaže tudi pedagoško delo, saj na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo predava Socialni spomin in kulturno dediščino, Antropologijo spola in spolnosti, Antropologijo globalizacije in Etnologijo Balkana. Bil je mentor 12 doktorandom, 14 ma-

gistrandom in več kot 40 diplomantom, ki jim je privzgojil potrebo po temeljitem znanstvenem premisleku.

Zelo pomembna in tvorna je bila njegova iniciativa – in poznejše uresničevanje – projektnega in programskega povezovanja najpomembnejših etnoloških in drugih ustanov. Z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL intenzivno sodelujeta tako Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU kot Slovenski etnografski muzej. To sodelovanje omogoča intenziven razvoj etnoloških, kulturnoantropoloških in folklorističnih pristopov ter njihovo večjo odmevnost v slovenskem in mednarodnem prostoru.

Za Božidarja Jezernika so značilni inovativnost, temeljito prepričevanje osnovnih izhodišč in ustaljenih pogledov, navezava na zgodovino in vpetost v mednarodne znanstvene diskurze, s katerimi sebi in drugim omogoča ne le razkrivanje Drugega, temveč tudi tisti oddaljeni pogled, ki raziskovalcu omogoča samopremislek, še posebej v časih večizhodiščnega etnološkega in vsakršnega raziskovanja.

Murkovo priznanje za leto 2015 je Komisija podelila Inštitutu za slovensko kulturo (ISK) v Špetru (Italija) za uresničenje programov etnologije Slovencev v Videmski pokrajini.

Inštitut za slovensko kulturo s sedežem v Grmeku v Benečiji kot društvo deluje od leta 2007 z namenom »promocije, širjenja in uporabe slovenskega jezika, vrednotenja zgodovinske in kulturne dediščine slovenske manjšine v Videmski pokrajini ter uveljavljanja njene identitete.«

Obširen delovni načrt in izpeljan program ISK je bil uresničen z občudovanja vredno doslednostjo, znanjem in izvirnostjo. Čeprav med nalogami ISK etnologija ni posebej poudarjena, so njegova prizadevanja za boljše poznavanje, ohranjanje in raziskovanje kulturne dediščine območja silno pomembna za etnološko vedo, saj vse inštitutske predstavitve, raziskave, objave in razstave vključujejo etnološke vsebine. K etnologiji videmske pokrajine je ISK največ prispeval s sodelovanjem v projektu ZborZbirk: Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom (program čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija), kjer sta operativno vlogo prevzeli Marina Cernetig in Bruna Dorbolo. Do letos so bile tako uresničene vse predvidene aktivnosti, tj. popis in kontekstualizacija 19 lokalnih zbirk etnološko pričevalne kulturne dediščine, strokovna postavitev šestih zbirk in izvedba treh investicij za predstavitev zbirk na območju med Kanalsko dolino in Vidmom. Evidentirane zbirke so zdaj virtualno predstavljene v Slovenskem multimedijem oknu in tako celovito predstavljajo kulturno krajino in etnološko podobo območja. ISK organizira tudi številne kulturne do-

* Marko Terseglav, dr. etn., upok. zn. svet., Rimska 25, 1000 Ljubljana; marko.terseglav@gmail.com.

godke, s katerimi predstavljajo lokalno kulturo, od šeg do pripovednega izročila in od ljudske glasbe do gledališke dejavnosti. Etnologi iz Slovenije so v ISK našli najboljše sodelavce za strokovno, predvsem pa operativno podporo za mnoge naloge, ki jih brez njih ne bi mogli uresničiti. V projektu JezikLingua je Donatella Ruttar zasnovala izviren in interaktiven tematski in pokrajinski muzej, v katerem se prepletajo zvoki, podobe, zgodbe in spomini, narečja in glasba, ki predstavljajo kulturno krajino Slovencev v Italiji. Lani je bil projekt zaključen in zdaj živi naprej. Zaradi omenjenega je ISK tudi najpomembnejša ustanova za etnologijo Slovencev v Videmski pokrajini.

Murkovo listino je Komisija prisodila Sekciji za turizem Kulturno-turističnega društva Zarja Bilje za oživljanje in ohranjanje industrijske (opekarske) dediščine v Biljah. Sekcija za turizem Bilje pod vodstvom domačinke Majde Klančič že od leta 2007 aktivno deluje pri oživljanju in varovanju tradicije opekarstva v Biljah, posebej še z zavzetostjo za ohranitev stare »frnaže« – opekarne v Biljah, ki je s stavbno podobo, z značilnim dimnikom in s še ohranjeno Hoffmanovo pečjo pomembna za identiteto Bilj in je del industrijske dediščine Goriške. Opekarstvo na Goriškem ima dolgo tradicijo, opekarna v Biljah je tudi izjemen identifikacijski element vasi in simbolno označuje opekarstvo tradicijo. Izdelovanje opeke se je v Biljah razvilo kot tradicionalna obrt in je pogojevalo poznejši razvoj industrijskih opekarstev obratov. Stara »frnaža«, zgrajena med obema vojnama in po drugi obnovljena, je tehnični spomenik in objekt industrijske dediščine, ki si ga želijo ohraniti in ga preurediti v muzej opekarstev obrti. Idejo je v svojem diplomskem delu leta 2006 podrobneje razdelala etnologinja Petra Rojc, zaživela pa je z Majdo Klančič. Leta 2007 je Goriški muzej pripravil strokovno mnenje z utemeljitvijo ideje, ki ga je vpel v zgodovinski okvir razvoja opekarstva od prazgodovine do

danes. Sekcija za turizem je pobudo za postavitve muzeja in nadaljnji razvoj opekarstva vsa leta ohranjala oziroma spodbujala s prireditvami Opekarski dnevi v Biljah, pa tudi z zbiranjem in objavljanjem opekarskih zgodb in z dokumentarnim filmom, hkrati pa je obudila spretnosti stare, ročne izdelave opeke. Z dejavnim pristopom je Sekcija postala lastnica stare opekarne in začela z deli za zaščito in obnovo opekarne, ki bo v prihodnosti namenjena kulturnim dejavnostim.

Murkovo listino je Komisija podelila tudi Janezu Medvešku za fotografsko, video in besedilno dokumentiranje slovenske etnološke, še zlasti arhitekturne dediščine

Slikar in fotograf Janez Medvešek je v desetletnem delu ustvaril nad 800.000 fotografskih posnetkov slovenske kulturne, predvsem arhitekturne dediščine s celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Najlepše posnetke z besedili združuje v zgodbe, jih opremlja z glasbo in jih objavlja na spletu in v elektronskih medijih.

V času, ko zbiranje, dokumentiranje in ohranjanje etnološke dediščine na vsakem koraku največkrat brezobzirno izriva nasilni val novega gradbeništva, sta takšni foto- in video-dokumentacija še edini vir povezovanja tradicije s sodobnostjo. Medvešek s svojim delom uspešno uspeva prebujati zavest ljudi o vrednotah kulturne in posebej arhitekturne dediščine, pri čemer opozarja tudi na napake in na škodo v raziskanih in predstavljenih krajih, na vrednote bivalnega okolja in na možnosti vključevanja dediščine v turizem. V vsaki njegovi fotozgodbi osrednje mesto zavzema prikaz starih in najstarejših hiš in domačij, hkrati pa avtor dokumentira tudi notranjosti z vsemi podrobnostmi, ki jih morda vidimo le še v muzejih. Njegova spremna besedila še dodatno bogatijo spoznanja o fotografiranem gradivu, o izdelovalcih in tudi o imenoslovju. Arhitekturo preiščeno postavlja v prostor in hkrati opozarja na njene likovne vrednote.

Jože Brilej.
Foto: Barbara Ivančič Kutin, 7. 5. 2015.

Turjaška Rozamunda v pravljicnem parku Koča pri čarovnici.
Foto: Barbara Ivančič Kutin, 7. 5. 2015.

»POSLUŠAJTE, DRAGI LJUDJE, NAJBOLJŠA *FABRIKA* JE TURIZEM!« Portret in zgodbe Jožeta Brileja iz Podčetrčka

Od 6. do 8. maja 2015 je v Desiniču na Hrvaškem ter v Podčetrtku in Rogaški Slatini v Sloveniji potekalo bilateralno srečanje desetih raziskovalk slovstvene folklorne iz Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU iz Ljubljane in iz Instituta za Etnologiju i folkloristiku iz Zagreba. Poleg sestankov sta bila v programu tudi skupno terensko delo in ogled lokalne turistične ponudbe, povezane s pripovednim izročilom. Med drugim smo obiskale tudi pravljicni park Koča pri čarovnici. Park je postavljen na prostem, v gozdičku nad Olimjem. Obiskovalec se po potkah sprehodi mimo številnih postavitev lutk in drugih predmetov, ki prikazujejo like in prizore iz najbolj znane slovenske in svetovne pripovedne tradicije. Po ogledu nam je vodja parka Goran Knežević povedal še mnogo zanimivosti, povezanih z nastankom, dopolnjevanjem in delovanjem parka. Park je zasnoval – najprej v lastno veselje – njegov dedek Jože Brilej. Potem ko se je park že nekoliko razširil, ga je leta 1992 odprl tudi za javnost in ga še naprej neprestano dopolnjeval.

Slutiti je bilo, da mora biti Jože Brilej nadvse zanimiva oseba, zato sva ga 7. maja 2015 obiskali Suzana Marjanič in Barbara Ivančič Kutin, da bi z njim posneli intervju. 91-letni Jože naju je prijazno sprejel na svojem domu. Že kmalu po začetku dve uri in pol trajajočega pogovora se je izkazalo, da je gospod izredno pozitivna, karizmatična oseba, predan pedagog, ki je imel vidno vlogo tudi v turističnem razvoju Podčetrčka: sodeloval je tako v zbiranju začetnih idej in prizadevanjih za postavitev zdravilišča kot tudi v oblikovanju dodatne turistične ponudbe, kot je na primer

Koča pri čarovnici, ki eni osebi omogoča zaposlitev. Občina Podčetrtek mu je za zasluge za razvoj kraja leta 1999 podelila naziv častni občan.

Srečanje z Jožetom Brilejem je bilo navdihujoče in navdušujoče; tu pa predstavljamo nekaj izbranih odlomkov njegovih razmišljanj in pripovedovanj.

Poklic in delo od Radeč do Podčetrčka

Jaz nisem od nekaj živel v Podčetrtku, rodil sem se v Radečah pri Zidanem Mostu. Učiteljsiše sem leta 1958 končal v Ljubljani, na Pedagoški akademiji pa sem diplomiral leta 1963. Poklic učitelja sem začel leta 1945 v Podklancu pri Radečah, nato sem učil leto dni na gimnaziji v Radečah (1950), nato pa sem bil še štiri leta učitelj in ravnatelj v tamkajšnji poboljševalnici – tako so tedaj rekli prevzgojnemu domu, kjer je bilo organizirano tudi šolanje za mladostnike. Ti otroci so že storili kazniva dejanja in z vsem srcem sem se trudil pomagati gojencem, da bi prišli nazaj na prava pota. Predvsem je bilo važno, da smo jih spodbujali izbrati poklic, ki jih veseli, in jim dali priložnost za šolanje. Tako so imeli večje možnosti za srečo in uspeh v življenju. Skoraj vsi ti dijaki so bili v resnici dobri ljudje, le preveč so bili pod vplivi slabe družbe. Štiri leta sem zdržal v tej zelo zahtevni službi, potem pa sem leta 1955 dobil mesto učitelja in ravnatelja v Podčetrtku. Všeč mi je bilo, da bom nekaj časa živel v mirnem okolju in med pristnimi ljudmi. Kdo bi si mislil, da bom tu ostal za vse življenje! Mislil sem, da se

* Barbara Ivančič Kutin, dr. lit. ved., zn. sod., ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; B.Ivancic@zrc-sazu.si. Suzana Marjanič, dr. knjiž., zn. svet., Institut za etnologiju i folkloristiku, Šubićeva ul. 42, 10000 Zagreb, Hrvaška; suzana@ief.hr.

Kralj Matjaž in Alenčica v pravljicnem parku Koča pri čarovnici.
Foto: Barbara Ivančič Kutin, 7. 5. 2015.

Jože Brilej in dr. Suzana Marjanić med intervjujem na njegovem domu v Podčetrtku. Na steni je kovinski relief z motivom svetega Jurija.

Foto: Barbara Ivančič Kutin, 7. 5. 2015.

bom z družino preselili nekam blizu Celja, potem ko bosta hčerki odšli tja na gimnazijo. Toda stvari so se obrnile, saj sem začutil močno in trmasto željo, da bi iz Podčetrtku nekaj nastalo.

Tu takrat resnično ni bilo nič, le ena sama velika revščina. Ljudje so delali na svojem polju, nobene tovarne ni bilo, zaposlitev ni bilo, družine so bile številčne. Pri starših sem poskušal spodbujati, da bi poslali otroke v šolo: Pa so rekli: »A, to pa ne, saj morajo doma delati z motiko.« Pa sem vprašal: »Kaj pa bodo otroci počeli, ko odrastejo!?« Prav slaba prihodnost jih je čakala kot hlapce in deklice ali hišne pomočnice, če se ne bodo česa izučili. Šola v domačem kraju lahko veliko pomaga, da otroci nadaljujejo šolanje, da izberejo poklic, ki jih veseli. Zato smo torej najprej naredili novo šolo in vrtec [dokončano leta 1972]. Prelomno leto je bilo 1958. Takrat je Podčetrtek dobili železniško progo, naši otroci pa s tem dobre možnosti za prevoz v Celje na gimnazijo ali na tehniške šole v Štore. Zato je bilo tudi starše lažje pregovoriti.

Tito je rekel: »Napravite progo do Kumrovca!« in skozi Podčetrtek je prišel prvi vlak

Še dobro se spominjam 30. septembra 1958, ko je vlak prvič pripeljal v Podčetrtek. To je bilo nekaj nepozabnega, imam tudi fotografije. Otroci so vriskali, ko se je vlak na paro, puha-puha, pripeljal na postajo. In vidite, to je bil lep korak v razvoju.

A tu še vedno ni bilo zaposlitev in velikokrat sem rekel: »Poslušajte, dragi ljudje, najboljša *fabrika* je turizem! Prišli bodo časi, ko bodo ljudje spet iskali naravo, da si odpočijejo od direndaja in živčnih vojn. Tu v Podčetrtku lahko razvijemo turizem – poglejte, kako lepo naravo imamo, krasne gozdove in še zdravilno vodo, ki zdravi vse. Še plešastim nazaj lasje zrastejo!« – S temi lasmi smo se včasih radi pošalili. – »Ne potrebujemo tovarne, naredimo zdravilišče!« Na hrvaški

strani so takrat že imeli jamo s toplo vodo, kjer so se ljudje kopali. In smo rekli: »Naredimo mi lepo bazen!« Pa smo pri vrelcu skopali jamo, razširili in obložili z deskami. In to je bil prvi korak k turizmu, ki ga je naredilo tukajšnje turistično društvo. Najprej smo se tam kopali domačini, potem pa se je razširil glas tudi naokrog: »V Podčetrtku je zdravilna voda, ki zdravi vse!« Bilo je veliko zgodb, na stotine imamo zapisanih, kako je voda zdravila, celo take, ki so bili hudo bolni. Ljudje so hodili po vodo in jo pili. Celo živali so ozdravili z njo. Na primer: imeli so jalovo kravo, dajali so ji piti to vodo, pa je imela telička. Kasneje je strokovno mnenje potrdilo, da so v vodi snovi, ki ugodno vplivajo na zdravje.

A bazenček je bil samo začetek, do zdravilišča je bila še dolga borba, v kateri smo najbolj sodelovali predsednik turističnega društva Podčetrtek Franc Reiner, jaz kot podpredsednik in župnik Friderik Sternad. Na svoji strani smo imeli zdravnika dr. Glazarja iz Olimja, tudi nekaj politikov – Tita ravno ne, smo pa imeli ministra Leskovška. A odločilno je bilo, da smo zelo zagrizli v projekt, saj smo si resnično želeli nekaj narediti za naš kraj. Treba je bilo torej poiskati investitorje, to pa ni bilo lahko delo: bili smo v Zagrebu pri neki firmi pa na Gorenju v Velenju, a ni bilo podpore. Prav slabo je prvi hip kazalo. Potem smo imeli še težave z železnico, ki so nam jo po desetih letih hoteli ukiniti [l. 1968], češ da ni rentabilna. To je bila namreč proga iz Celja do Zagreba, ki je šla preko Kumrovca; res ni bila strateška, ampak bolj politična proga, saj je rekel Tito: »Naredite progo tja do Kumrovca!« Ko so progo želeli ukiniti, sem organiziral skupino, v kateri so bili predsednik socialistične zveze, gospodarstvenik in pedagog. Šli smo v Ljubljano in prosili, naj nam proge ne ukinejo, saj je to edina stvar, ki smo jo dobili po vojni. In uspeli smo. Pa nam je generalni direktor takrat na sestanku rekel: »Mi imamo oddelek TTG (turizem, transport, gostinstvo)« – železnica je imela takrat že Pohorje, Bohinj in tudi nekaj zdraviliških krajev – ali nimate vi tam neke zdravilne vode? Kaj pa, če si bi mi to ogledali.« Z obema rokama smo zgrabili

za priložnost in jih prosili, naj pridejo! In čez nekaj dni so res prišli.

Podčetrtek se razvije v zdraviliški kraj: »Naša voda zdravi in atomček je v službi človeka.«

Turistično društvo je tedaj imelo bazen in dve baraki, v katerih so bile postelje, da so lahko gostje prespali. Delegacijo iz Ljubljane smo tako navdušili, da so prevzeli Atomske toplice. Ravno za božič leta 1971 smo podpisali pogodbo, da Turistično društvo izroča vrelec in bazen v upravljanje TTG-ju. To je bil odločilen moment v turističnem razvoju kraja! In sedem let pozneje, leta 1978, smo dobili prvi hotel, ljudje iz kraja pa zaposlitev. Kaj je boljšega kot to!? Pa smo imeli Atomske toplice. Ime se je porodilo, ko smo v šoli delali majhne figurice atomčkov, ki s svojo ravno prav majhno dozo radioaktivnosti zdravijo. Nastalo je geslo: »Naša voda zdravi in atomček je v službi človeka.« Prvi direktor Atomskih toplic je bil predsednik turističnega društva Franc Reiner. Za njim je bil Mirko Završnik iz Šmarja, nato pa je prišel Zdravko Počivalšek, domačin iz Olimja, diplomirani inženir agronomije. Menil je, da ime Atomske toplice vzbuja strah in je predlagal preimenovanje. Še posebej starejši sodelavci so temu nekoliko nasprotovali, a navsezadnje se je sprejelo ime »Terme Olimia«. Od takrat je šel razvoj samo še navzgor – in pogledajte, kaj imamo zdaj! Kdo je prej vedel za Podčetrtek? Danes pa je to zelo znan kraj. In še bolje bo, boste videli! Mi hočemo, da cel kraj živi s tem, vsi morajo imeti kaj od tega. Mnogo ljudi ima tu službo in to veliko pomeni. Skupaj moramo še naprej ohranjati to lepo naravo in ponuditi gostom še druge zanimivosti. Nekaj jih je že: čudovit minoritski samostan z najstarejšo lekarno na Slovenskem ter lepo baročno cerkvijo v Olimju, čokoladnica, ne nazadnje tudi pravljичni park Koča pri čarovnici.

Pravljичni park Koča pri čarovnici in lokalne pripovedi o čarovnicah, hudičih in zmaju

Zgodba, kako je nastala Koča pri čarovnici, pa je taka. Z ženo sva se odločila, da bi imela preprost vikend, in dobil sem možnost na Olimski gori tam nad Olimjem: lep studenček, Mrzlek, okoli gozdiček, prav res lepa narava. Kmalu smo tam postavili barako, večinoma smo vse sami naredili, z ženo in obema hčerkama. Tudi kamin – lahko bi ga kupili, a ta je nekaj posebnega. Saj veste, kaj je najboljšo zdravilo – pomiritev! In ogenj lepo pomirja in tudi voda. Tam je studenček, vode si iz njega natočiš, uživaš ob žuborenju. Po gozdu sem nabiral razne vejice, ki dajo ognju posebno barvo – da gori na modro, rdeče, zeleno, vse to sem nabral. Veste, kaj vse se po gozdu najde! Tudi zdravilne rože sem začel nabirati.

Tam mimo pa so hodile sosede in nekoč mi je neka starejša Hrovatičeva teta, ki je zdaj že pokojna, rekla: »Pa kako to, da tule delate vikend? Sem prihajajo čarovnice!« »Kako to?« sem vprašal. Je rekla: »Moji starši so pravili, da tod hodijo čarovnice, pa sto vragov in še vse mogoče so videli tod!« Pozneje sem šel večkrat k njej, naj mi kaj pove: »Teta, povejte še malo več, kako je bilo takrat, ko so bile tu čarovnice.

Ali je bilo to res? Jaz še nisem nobene tam doli videl.« Pa je pripovedovala takole: »Veste, tukaj v olimskem delu je bila velikanska revščina, ljudje so stežka preživeli. Morali so se zelo truditi, da so vzredili kakšnega telička. Ko so potrebovali denar, da bi oblekli in obuli otroke, so ga prodali. Pa sta dva, mož in žena, šla na sejem v dolino, kjer sta srečno prodala telička. Potem sta šla v gostilno, Strah se je imenovala, in si privoščila golaž in žemljico – prav božansko je bilo. Pa je prišel sosed, pozdravil je in dal za liter, da ne bosta žejna. Potem sta dala še onadva za liter, prišlo je še več raznih prijateljev in tako so nadaljevali pozno v noč. O polnoči pa sta se počasi odpravila domov. In gresta po tem gozdu proti Zaborovcu – pa sta tu videla čarovnice!«

Seveda, ljudje so videli in slišali marsikaj, če so si prej vino privoščili. In gozd ima svoj čar, še posebno ponoči, ko se oglašajo razni glasovi, pa jih je bilo mogoče malce strah. In tudi štori oddajajo svetlobo – in to sta seveda mislila, da so čarovnice. Zaradi teh zgodb je začel počasi nastajati pravljичni park Koča pri čarovnici.

Ta teta je to trdno verjela, kar so ji starši povedali. Tudi sto vragov, ki so imeli shod in so šli prav do vrha hriba, do Zaborovca, so videli. Pa pokojne tudi. Enega mrtvega da so tam nesli. Prav strahotno je bilo. Starejši ljudje so to živo pripovedovali. In ta teta, Hrovatičevka, je veliko tega vedela. Hudiči in čarovnice niso bili hudobni, samo plašili so. Hudoben je bil samo zmaj, tudi o tem so pripovedovali zgodbo: »Na Olimski gori levo od Zaborovca je Rudnica in tam v gozdu je jezero. Zelo lepo je, prav pravljичno, še danes sem bil tam. Pravili so, da je Sotla včasih zelo poplavljala tudi dvakrat ali trikrat na leto. In vse, kar so kmetje posadili, je odnesla voda; od Rogaške Slatine do Podčetrтка pa se je raztezalo veliko Sotelsko jezero. Stari ljudje so nekoč, morda kakih 200 let nazaj, verjeli, da to povzroča hudobni olimski zmaj, ki je živel v jezeru na Rudnici. Od ljudi je občasno zahteval pitano tele. In če mu ga niso pravočasno prinesli, je tako opletal s svojim repom, da je naredil poplavo na Sotli. Ljudje so prosili in molili, da bi jih nekdo rešil te nadloge. Pa se jih je usmilil sveti Jurij in je zmaja ubil. Tako je rešil ljudi. Ti pa so mu v zahvalo postavili majhno cerkvico na otočku gori na Rudnici na jezeru. To zgodbo sem vedno pripovedoval otrokom na šolskih izletih. Glejta, tu na steni imam svetega Jurija, ki je zmaja ubil,« in pokaže kovinski relief s tem motivom na steni.

Gospod Jože Brilej je povedal še mnogo drugih zgodb, folklornih in iz svojega življenja. Raziskovalki, ki sva bili pri njem na obisku, sva bili navdušeni in hvaležni za priložnost, da sva ga spoznali in poslušali njegovo živo pripovedovanje!

Rakiška cerkev, v ozadju pa Andrejaceva »ta večja hiša«, kjer so pripravili ribanje repe.
Foto: Drago Šabec.

Odslužen čeber za kisavo (desno zgoraj ima letnico 1931).
Foto: Drago Šabec.

VAŠKO RIBANJE REPE

Slovenci poznamo številne družabne šege in navade, še več pa so jih poznali v preteklosti, na primer ličkanje koruze in ročno luščenje bučnega semena. V Rakitniku in v drugih vaseh na Pivškem, kjer koruza nekdaj ni dozorevala in buč niso gojili, pa so se fantje znašli in organizirali družabno ribanje repe. Šega, kakor je potekala v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno v vasi Rakitnik pri Postojni, je opisana po spominih treh pripovedovalk, ki so se udeleževale tega družabnega dogodka, in po spominu avtorja. Skupinsko ribanje repe je po začetku vojne v Rakitniku zamrlo.¹

Ribanje repe v Rakitniku pri Postojni

Fantje so ribanje repe pripravili jeseni, začelo se je zvečer in včasih trajalo pozno v noč. Repo za ribanje in kisanje so obrezali in jo z lesenim batom ali krampom oprali v čeburu.

¹ Med vojno in po njej so zamrle tudi druge šege in navade, kot so pustovanje, fantovsko vasovanje in petje na vasi, tepežkanje, pletenje smrekovih vencev ob cerkvenih praznikih, postavljanje slavolokov novoporočencema, krasitev konjskih vpreg za nabornike, postavljanje mlaja, skupno odhajanje na lojtmiku na božjo pot v Log pri Vipavi, ples v gostilni ob prazniku vaškega zavetnika (Rakiška nedelja), miklavževanje, žetev in obdarovanje žanjic na dan pred vsemi svetimi s hlebcom belega kruha, skupno opravljanje kmečkih del, kot sta žetev in košnja, in skupna vaška opravila, kot so popraviljanje vaških poti, čiščenje vaškega vodnjaka in Luže v Rakiškem strženu, ki je služila napajanju živine. Tem opravilom smo rekli *rabota*. Zamrli so zaradi različnih vzrokov: vojna je med fanti zahtevala velik krvni davek, spremenil se je način življenja in kmečkega dela, vas je dobila vodovod itn. Po osamosvojitvi Slovenije pa je Rakitnik skupaj z Matenjo vasjo spet oživil koledovanje in druženje na Rakiško nedeljo, vendar v spremenjeni obliki, brez plesa: po maši v vaški cerkvi je pri Petrinovih pogostitev z domačimi dobrotami, za kar poskrbijo vaščanke.

To delo so enako kot ribanje v večini hiš opravili domači sami ali pa skupaj s sosedi, družabno ribanje pa so pripravili v dveh večjih hišah, kjer so lahko gostili večjo družbo.

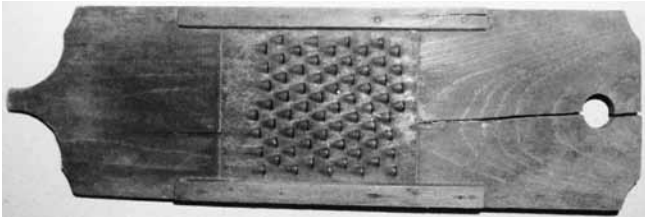
O datumu ribanja se je v vasi in sosesčini hitro razvedelo. Ne da bi jih nanj posebej vabili, so vaška dekleta prišla ribat. Bila so primerno opremljena: z lesenim škaфом, ribežnom in klopco ali trinožnikom za molžo. V letih pred drugo svetovno vojno je bilo v vasi poldrugi ducat deklet, zato so se radi povabili tudi fantje iz sosednjih vasi.

Repo so dekleta ribale v škafe, fantje pa so jo stresali v čeber, kjer jo je z golimi nogami tlačil eden od njih. Na ribanju je bil zelo pomemben godec, harmonikar, ki je skupaj s šaljivci skrbel za dobro razpoloženje. Ko je godec počival, je družčina prepevala.

Slovensko petje je bilo pod Italijo prepovedano, najstrožje na javnih mestih. Ljudje so si zato dali duška doma ali v varnem okolju. Taka priložnost se je ponudila tudi ob ribanju repe. Prepoved slovenskega petja so dobro okusili domači fantje in vrstniki iz sosednje Matenje vasi. V Rakitniku je bil Dopolavoro, fašistični lokal, namenjen prostočasnim dejavnostim, ki naj bi s kulturnimi in športnimi prireditvami v slovenskih krajih podpiral italijanizacijo. Lokal je imel tudi gostinsko dejavnost. Malo pred božičem 1939, ko so končali z ribanjem repe, so rakiški in matenjski fantje zavili še v Dopolavoro. Ob kozarcu so zapeli tudi *Mi, Slovenci, vinca ne prodamo*, kar so prisotni Italijani razumeli kot izzivanje. Fante je aretirala policija in božične praznike so preživeli v zloglasnem tržaškem zaporu Coroneo.

Ob ribanju so bile med drugim zelo cenjene pripovedi o zabavnih dogodivščinah domačinov in anekdote o njih, radi pa so tudi navajali vzdevke sosednjih vaščanov in domneve

* Drago Šabec, red. prof. dr. veter., upok., Soška 48, 1000 Ljubljana; drago.sabec@telemach.net.

Ribežen.
Foto: Drago Šabec.

Andrejacev Francelj, godec ob nekdanjih ribanjih repe,
Rakitnik 1972.
Foto: Drago Šabec.

– večinoma spotakljive – razloge za njihov nastanek. Vaščani sosednje Matenje vasi so namreč Batarji, vaščani Grobišč Blatarji, vaščani Prestranka pa Ritobrisci.²

Če se je katero dekle ob ribanju urezalo, so jo fantje ceremonialno obvezali. Ko se je ribanje bližalo koncu, je gospodinja prinesla okrepčilo (povečerek) – bel kruh iz krušne peči in ruski čaj z vinom. Čaj si je osladil vsak sam, kar je bila priložnost za »slano« potegavščino: fantovski dosežek je bil, če je eden deklet zamotil tako, da ji je drugi v čaj neopazno vsul sol, namenjeno kisanju repe. Hrupno je izzvenela tudi fantovska potegavščina, če jim je uspelo na skrivaj vsuti sol v lonec s čajem.

Ob glasnem petju, godbi, šalah in pogovorih se je tako zaključil delovni del opravila, po katerem je prišel na vrsto poglavitni del – ples, najpogosteje polka in valček. Nekateri so znali plesati tudi stare plesne, kot so trplan, špic polka, štajeriš, čotiš in zibenšrit, vsi pa so poznali šaljiva plesa z metlo³ in z blazino (pouštrtanc). Ob zvokih harmonike se je družba nato zabavala tudi do zgodnjih jutranjih ur, kar je fantom dalo priložnost, da so izbranemu dekletu pomagali nesti domov »ribalno« opremo.

Neko leto je bila na ribanju v gostilni Pri Maksu repa nena-

vadno drobna, zamudna za ribanje in zelo pripravna za to, da se je človek urezal. Velik kup repe se je prepočasi nižal in časa za ples ni in ni bilo. Nestrpni fantje so se znašli in občasno v čeber na skrivaj stresli tudi škafe cele, nenaribane repe. Posledic ni bilo, tudi cela repa se je lepo skisala, le gospodinja se je jezila, ker jo je morala pred kuhanjem sproti ribati.

V sosednji Stari vasi je bilo pred drugo svetovno vojno veliko fantov in malo deklet, premalo za »pravo« ribanje. Rakiški fantje so jim zato priskočili na pomoč: vpregli so konje, na voz so naložili godca, jerbas obrezane repe in ustrezno opremljena dekleta ter se odpeljali k Jeriševim. »Pustolovščino« mi je opisala udeleženka, 92-letna Ivana Vodopivec Vukadin.

Ustni viri

PENKO ČERNAČ, Ivana, intervju, Rakitnik, april 2015.

ŠABEC SIMČIČ, Marija, intervju, Ilirska Bistrica, oktober 2010.

VODOPIVEC VUKADIN, Ivana, intervju, Ljubljana, 2014.

2 Predvsem pripoved o zadnjem vzdevek so vedno znova radi poslušali, zlasti če je njegov izvor slikovito opisal nadarjen duhovitež. V Prestranku namreč stoji grad, v katerem so v preteklosti delali tudi Prestranci. Vzdevek naj bi si prislužili s svojim preveč zavzetim negovanjem graščakov.

3 Ples z metlo se začne tako, da je na plesišču poleg parov še plesalec brez plesalke. Ko harmonikar zaigra, plesalec, ki pleše sam, drugemu plesalcu prevzame plesalko in z njo zpleše. Prikrajšani plesalec mora prevzeti metlo, z njo odplesati nekaj taktov in jo nato predati naslednjemu fantu, s čimer mu prevzame plesalko. Tistemu, ki v trenutku, ko harmonika utihne, ostane z metlo v rokah, se drugi glasno smeji (ali posmehujejo) in mu določijo primerno šaljivo kazen, kakršna je na primer tlačenje praznega čebra. Za popestritev je v začetku plesa metlo v roke občasno dobilo tudi dekle. Dekletu, ki je imelo smolo, da je ob koncu plesa ostalo z metlo, so vsakokrat določili drugačno šaljivo kazen, na primer ples po eni nogi ipd. Pri plesu z metlo ima odločilno vlogo godec, ki lahko preneha igrati, kadar se mu zljubi, tako da z metlo v roki ostane vedno drug fant oziroma dekle.

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava). Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslova urednikov: Miha Kozorog (miha.kozorog@ff.uni-lj.si) in Rebeka Kunej (rebeka.kunej@zrc-sazu.si).

Dolžina besedila je odvisna od dogovora z urednikom, praviloma pa naj bi izvirni in pregledni znanstveni članki obsegali med 40.000 in 50.000 znaki s presledki. V ta obseg so vštete tudi naslednje sestavine besedila: **izvleček** (do 600 znakov s presledki) v slovenščini (zaželen je tudi angleški prevod) – na začetku besedila; **ključne besede** (do šest) v slovenščini in angleščini – za izvlečkom; **vsebinske opombe** (tekoče, pod črto); **literatura in viri** (glej natančna navodila spodaj); **povzetek** v angleškem ali slovenskem jeziku (do 2.500 znakov s presledki) – na koncu razprave; **ilustrativno gradivo** oziroma **priloge**, opremljene s potrebnimi podatki – v podnapisu naj bodo navedeni osnovni podatki (opis, lokacija, datacija, morebitni avtor ilustracije, ©, kraj in datum nastanka fotografije, podatki o njenem lastništvu itd.). Na koncu prispevka navedite **podatke o avtorju** (ime in priimek, izobrazba, strokovni oziroma znanstveni naziv oziroma poklic, službeni ali domači naslov; e-naslov) ter predlagajte tipologijo članka in rubriko v Glasniku SED.

Poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljena naj bodo s podatki o avtorju prispevka in morebitnim slikovnim gradivom oziroma z navedbo literature in virov.

Avtorice in avtorje prosimo, da pri objavi gradiva upoštevajo avtorske pravice drugih avtorjev, to je, da z objavo v Glasniku SED ne kršijo avtorskih pravic. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih publikacij in arhivov je avtor prispevka dolžen sam zagotoviti dovoljenje za objavo v Glasniku SED.

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, z enojnim razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik. Fotografije, skice, risbe, grafi itd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi oziroma naj bodo skenirani v razmerju 1:1; format je .jpg ali .tif; njihova širina je 8,5 cm, izjemoma 18,4 cm; v besedilu morajo biti mesta postavitve označena z ustreznimi podnapisi: Slika 1: Med izdelovanjem ... Slikovnih gradiv avtorji ne vstavljajo med besedilo, temveč jih pošljejo ločeno kot priloge; vsako od naštetih prilog opremito z naslednjimi podatki: avtor članka_Slika 1, 2, 3 ...

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani <http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/> Tipologija_slv.pdf; tipologija se določi glede na predloge avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektiranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Besedilo: 12 pt, obojestranska poravnava, enojni razmik, brez odmikov prve vrstice odstavka, rob 2,5 cm.

Naslov prispevka: 14 pt, normalno, velike črke, sredinska poravnava.

Podnaslov prispevka: 14pt, normalno, male črke, sredinska poravnava.

Naslov poglavja (naslov 1): 14 pt, normalno, male črke, leva poravnava.

Naslov podpoglavja (naslov 2): 12 pt, poudarjeno, male črke, leva poravnava.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo postavljeni tekoče v besedilu med »dvojnima narekovajema«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite 'enojni narekovaj'.

Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo oblikovani v novem odstavku, z izpuščeno vrstico pred in po navedku, brez narekovajev in z dodatnim obojestranskim zamikom 1 cm.

Če gre za izjavo sogovornika, besedilo postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo]. Citati naj ohranjajo morebitne izvirne poudarke (krepko, ležeče ali podčrtano), če pa je del citata naknadno poudarjen, naj bo to označeno.

Podnapisi k slikam: 11 pt, normalno, leva poravnava.

Seznami literature oziroma virov: 11 pt, normalno, obojestranska poravnava.

Opombe: 10 pt, normalno, obojestranska poravnava.

Drugi napotki:

Besed praviloma ne krajšamo: oziroma in ne oz., glej in ne gl., na primer in ne npr. Ohranjamo pa krajšave prim., t. i., tj., itd. in idr. Stoletja pišemo s številkami: 19. stoletje. Števila do deset izpisujemo z besedo, sicer uporabljamo številke.

V besedilu naslove publikacij, filmov, predstav in drugih avtorskih oziroma ljudskih del, tujke in dobesečne navedke sogovornikov pišemo *ležeče*; imena gledaliških, plesnih in drugih skupin, političnih strank, inštitutov in drugih organizacij pišemo normalno.

Avtorji se pri oblikovanju prispevkov lahko zgledujejo po že objavljenih besedilih v zadnji izdani številki Glasnika SED.

NAVAJANE VIROV IN LITERATURE:

Pri pisanju uporabljamo *oklepajski način navajanja virov in literature*: priimek avtorja, leto publikacije in strani znotraj okroglih oklepajev: (Klobčar 2014: 22). Ko v oklepaju navajamo več zaporednih strani, uporabimo stični pomišljaj: (Knific 2013: 96–97, 100–101).

Ko navajamo več avtorjev, reference razvrstimo po abecedi in jih ločimo s podpičjem: (Ahlin 2013; Ditrich 2013; Junge 2013). Dela istega avtorja so razporejena naraščajoče po letnicah publikacije, dela istega avtorja z istim letom publikacije označite s črkami a, b, c: (Šmitek 1998: 54, 2013a, 2013b: 58). Ob več kot treh avtorjih navajamo le prvega: (Križnar idr. 2014), pri treh ali dveh pa navedemo vse: (Strle in Marolt 2014; Smole, Beno in Pungartnik 2013). Delo brez avtorja: (B. n. a. 2015: 22); delo brez letnice: (Priimek b. n. l.: 22); delo brez strani: (Priimek 2015: b. n. s.).

Oklepajske reference lahko dopolnimo z dodatnimi navodili: glej, več glej, glej tudi, primerjaj; pri tem uporabimo oznaki glej ali prim.: (glej Debevec 2011; prim. Čebulj Sajko 2011).

Pri neposrednem citiranju vira v besedilu oklepajski navedek vedno vstavimo pred piko. Le pri daljših, izdvojenih citatih oklepajski navedek postavimo za piko.

Kadar navajamo delo enega avtorja po drugem – (Fink po Simetinger 2014) – v seznamu literatureje navedemo le vir, ki smo ga dejansko uporabili, torej v zgornjem primeru Simetingerjevo delo. Na koncu besedila je obvezen seznam vseh uporabljenih virov in literature, naslovljen Literatura, Viri, Ustni viri, Arhivski viri, Spletni viri itd.

Literaturo, ki je dostopna v elektronski obliki (spletne znanstvene revije ipd.), navajamo kot literaturo, pri čemer navedemo tudi spletni vir in datum dostopa – glej primer spodaj; med spletnimi viri navajamo predvsem različne spletne strani, ki jih med besedilom citiramo kot (Spletni vir 1).

Seznam citiranih del je razporejen po abecednem vrstnem redu po priimkih avtorjev. Kadar je delo soavtorsko, ga razvrščamo po prvem navedenem avtorju.

Navedemo le reference, na katere smo se sklicevali v besedilu.

Prvo besedo naslova in podnaslova navedenega besedila zapišemo z veliko začetnico, ostale po pravopisu; tudi v angleških naslovih z veliko začetnico ne pišemo vsake besede.

Med stranmi in drugimi števili vselej postavljamo stične pomišljaje: 1–2 (in ne 1-2).

Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Primeri navajanja literature

Monografija:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.
Primer: HAGE, Ghassan: *Against paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

PRIIIMEK, Ime, Ime Priimek in Ime Priimek: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

Primer: MATURANA, Humberto R. in Francisco J. Varela: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Zbornik kot celota:

PRIIIMEK, Ime (ur.): *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.
Primer: REPIČ, Jaka in Jože Hudaes (ur.): *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Poglavje iz zbornika:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov poglavja: Podnaslov poglavja*. V: Ime Priimek in Ime Priimek (ur.), *Naslov zbornika: Podnaslov zbornika*. Kraj izida: Založba, leto izida, strani.

Primer: PRINČIČ, Jože: *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 21–46.

Periodične publikacije:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka. Ime publikacije letnik (številka)*, leto izida, strani.

Primer: KUNEJ, Drago: *Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev*. *Glasnik SED* 54 (1–2), 2014, 22–28.

Primer: LAMBEK, Michael: *The value of (performative) acts*. *Hau, Journal of Ethnographic Theory* 3 (2), 2013, 141–160, <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau3.2.009>, 10. 5. 2015.

Tematska številka periodične publikacije:

PRIIIMEK, Ime (ur.): *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke. Ime publikacije letnik (številka)*, leto izida.

Primer: SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014.

Članek iz tematske številke periodične publikacije:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke. Ime publikacije letnik (številka)*, leto izida, strani.

Primer: VODOPIVEC, Nina: *Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe*. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 136–150.

Doktorske disertacije, diplomska dela in druge neobjavljene študije:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov disertacije: Podnaslov disertacije*. Doktorska disertacija. Kraj: Naziv študijske ustanove, leto.

Primer: KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Primer navajanja časopisnih virov:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka. Ime časopisa, datum, stran(i)*.

Primer: ŽIBRET, Andreja: *Za prireditve na podeželju od občine manj denarja*. *Delo*, 30. 4. 2015, 10.

Primer navajanja ustnih virov:

Priimek, Ime, naslov, intervju, datum.

NOVAK, Janez, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Primeri navajanja arhivskih virov

Ime in signatura arhivskega fonda – Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.

AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

GNI DAT 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka tatarskih posnetkov, DAT 32, Orešje, 20. 3. 1997.

Primeri navajanja spletnih virov

Spletni vir zaporedna številka: Ime podstrani ali prispevka oziroma opis spletni strani in, če je relevanten, datum objave; naslov spletne strani, datum pregleda spletne strani.

Primer:

Spletni vir 1: Arhiv Glasnikov SED; <http://www.sed-drustvo.si/publikacije/glasnik-sed/glasniki>, 7. 5. 2015.

Spletni vir 2: MURŠIČ, Rajko: *Drugačnost bogati*, 30. 9. 2014; <https://transyuformator.wordpress.com/2014/09/30/rajko-mursic-drugacnost-bogati/>, 8. 5. 2015.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

SLOVENSKO *ĕtnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ĕthnological* SOCIETY

40
LET
YEARS

Cena posamezne številke | Price per Issue: 5 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) <http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

ProQuest <http://www.proquest.co.uk/en-UK/>

Scopus <http://www.scopus.com/>

Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revija subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Cover Photo:

Rojstnodnevni mlaj.

Foto: Matjaž Kranjc, Šujica, november 2015.

Jubilee maypole.

Photo: Matjaž Kranjc, Šujica, November 2015

Izšlo | Published:

Ljubljana, december 2015 | December 2015

SLOVENSKO *Ĕ*tnološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

